Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Geoinżynierii

Instytut Gospodarki Przestrzennej i Geografii

Katedra Geografii Społeczno-Ekonomicznej

mgr inż. Katarzyna Pietrzyk

OCENA JAKOŚCI PRZESTRZENI PUBLICZNYCH W HISTORYCZNIE UKSZTAŁTOWANYCH ZABYTKOWYCH CENTRACH MAŁYCH MIAST WARMII I POWIŚLA

Promotor

dr hab. inż. Agnieszka Szczepańska, prof. UWM

Promotor pomocniczy

dr inż. arch. Marek Zagroba

OLSZTYN 2023

OCENA JAKOŚCI PRZESTRZENI PUBLICZNYCH W HISTORYCZNIE UKSZTAŁTOWANYCH ZABYTKOWYCH CENTRACH MAŁYCH MIAST WARMII I POWIŚLA

STRESZCZENIE

Małe miasta stanowią ważny element w strukturze Polski, są swoistego rodzaju szkieletem osadniczym, na którym opiera się rozwój średnich i dużych miast. Niewielkie ośrodki miejskie na stałe wpisały się w historię kraju, stanowią ciągłość kulturową i są przekaźnikiem tradycji. Pełnią nie tylko funkcje lokalne, bowiem ich egzogeniczne, wyspecjalizowane własności mają wpływ na najbliższe otoczenie, stale je kształtując. Potencjał małych miast tkwi szczególnie w ich historycznie ukształtowanych zabytkowych centrach, nasyconych przestrzeniami publicznymi. W przestrzeniach publicznych zawarta jest historia życia miejskiego, a także cały kod genetyczny miasta. Są one nieodłącznym elementem tkanki miejskiej i kształtują przestrzeń miejską. W zasadniczy sposób wpływają na jakość życia i poziom dobrobytu mieszkańców. Rośnie ich rola w prawidłowym rozwoju miast, dlatego też wzrasta potrzeba ich oceny. Chociaż jakość przestrzeni publicznych stanowi subiektywny element oceny nie oznacza to, że nie można jej poddać ocenie.

Niewystarczająca liczba badań z zakresu małych miast (w tym z terenu Warmii i Mazur), złożona problematyka badawcza historycznie ukształtowanych, objętych szczególną ochroną, centralnych przestrzeni miejskich i specyficzne uwarunkowania przestrzeni publicznych, zainspirowały do realizacji podjętego tematu badawczego. Główny cel badawczy stanowiło opracowanie metodyki określania jakości przestrzeni publicznych w zabytkowym centrum małych miast Warmii i Powiśla. Cel badawczy został zrealizowany w oparciu o metodę oceny jakości przestrzeni publicznych, uwzględniającą elementy wpływające zarówno na jakość i kształt przestrzeni, jak i na jakość życia mieszkańców analizowanych obszarów. Przyjęto założenia, że zaproponowana metoda pozwoli na realizację założonego celu poprzez swoją prostotę i użytkowość. Jakość we wskazanym procesie oceny należy rozumieć jako skalowanie własności przestrzeni. Cel główny zrealizowano w oparciu o szereg celów szczegółowych: weryfikację stanu zagospodarowania przestrzeni zabytkowych centrów, budowę metody delimitacji zabytkowego centrum, klasyfikację przestrzeni publicznych, budowę metody oceny jakości przestrzeni publicznych zabytkowych centów małych miast, budowę kwestionariusza oceny jakości przestrzeni publicznych.

Do badań wyselekcjonowano przestrzenie publiczne będące częścią zabytkowych centrów pięciu miast Warmii i Powiśla: Reszla, Morąga, Pasłęka, Ornety i Lidzbarka Warmińskiego. Pracę zrealizowano w oparciu o następujący schemat badawczy: I. wyznaczenie obszaru badań, II. opracowanie tabeli oceny jakości przestrzeni publicznych, III. ocena jakości przestrzeni publicznych, VI. opracowanie kwestionariusza ankiety oceny jakości przestrzeni publicznych, V. przeprowadzenie badań ankietowych, VI. opracowanie demonstracyjnej aplikacji do oceny jakości przestrzeni publicznych. W pracy zastosowano dwie metody badawcze. Pierwsza z nich to tabela oceny jakości przestrzeni publicznych, bazująca na dyferencjale semantycznym. Skalowanie własności (określone jako ocena jakości) odbywa się poprzez ocenę 46 elementów składowych dla każdej, wyznaczonej przestrzeni publicznej. Elementy składowe pogrupowano w pięć podtypów ładu przestrzennego. Druga metoda, sondaż diagnostyczny, przeprowadzony w oparciu o kwestionariusz oceny przestrzeni publicznych (20 pytań) i związanych z nimi subiektywnych opinii. Ankietowani to grupa 500 osób zamieszkujących badane miasta (po 100 osób w każdym z miast).

Zaproponowana metodyka określenia jakości przestrzeni publicznych została przetestowana na wyselekcjonowanych przestrzeniach publicznych. Uzyskane wyniki zestawiono z wynikami badań ankietowych. Otrzymane wyniki są zbieżne na poziomie ogólnym tj. uśrednionej jakości wszystkich przestrzeni publicznych w danym centrum oraz na poziomie poszczególnych typów przestrzeni publicznych. Zbieżność ocen jest niższa na poziomie szczegółowym, podczas typowania najlepszych i najgorszych przestrzeni. Wyniki korelują z jakością życia wskazaną przez ankietowanych, będących mieszkańcami obszarów stanowiących przedmiot badań.

Na bazie opracowanej metodyki stworzono także narzędzie do oceny jakości przestrzeni publicznych – aplikację internetową (wersja demonstracyjna). Jest to narzędzie uniwersalne, mające postać użytkową. Narzędzie to ma szerokie zastosowanie nie tylko w zakresie skalowania własności centrum, przestrzeni publicznych, wartościowania jakości życia, ale również jako element towarzyszący konstruowaniu budżetów obywatelskich i programów rewitalizacji.

Słowa kluczowe: małe miasta, historycznie ukształtowane centrum miasta, przestrzenie publiczne, własność przestrzeni publicznej, dyferencjał semantyczny, ocena jakości przestrzeni publicznej

University of Warmia and Mazury in Olsztynie

Faculty of Geoengineering

Institute of Spatial Management and Geography

Department of Socio-Economic Geography

mgr inż. Katarzyna Pietrzyk

EVALUATING THE QUALITY OF PUBLIC SPACES IN HISTORIC SMALL TOWN CENTRES OF WARMIA AND POWIŚLE

dr hab. inż. Agnieszka Szczepańska, prof. UWM

dr inż. arch. Marek Zagroba

OLSZTYN 2023

EVALUATING THE QUALITY OF PUBLIC SPACES IN HISTORIC SMALL TOWN CENTRES OF WARMIA AND POWIŚLE

ABSTRACT

Towns represent an important element in the structure of Poland and provide a settlement framework underlying the development of medium-sized and large cities. Small-sized urban settlements have become a permanent part of the country's history, represent cultural continuity, and are transmitters of tradition. They perform not only local functions since their exogenous, specialised properties have an effect on the immediate surroundings and constantly shape them. The potential of towns lies especially in their historically shaped heritage centres filled with public spaces. The history of urban life, as well as the entire genetic code of the town, are contained in public spaces. They are an integral part of the urban fabric and shape the urban space. They fundamentally affect the quality of life and the level of inhabitants' well-being. Their role in the proper development of towns and cities is growing, so there is an increasing need to assess them. Even though the quality of public spaces is a subjective component of assessment, this does not mean that it cannot be assessed.

The insufficient number of studies concerning towns (including those from the Warmia and Mazury region), the complex research issues of historically shaped, specially protected, central urban spaces, and the specific determinants of public spaces inspired the authors to pursue this research topic. The main research objective was to develop the methodology for determining the quality of public spaces in the historical town centres of the Warmia and Powiśle regions. The research objective was achieved based on a method for assessing the quality of public spaces that took into account the components affecting both the quality and shape of spaces and the quality of life of inhabitants of the areas concerned. It was assumed that the designed method would achieve the set objective thanks to its simplicity and usability. In the assessment process in question, quality should be understood as the scaling of the properties of space. The main objective was achieved based on a number of specific goals: verification of the condition of the development of spaces of historical centres; the development of a method for delimitation of a historical centre; classification of public spaces; development of a method for assessing the quality of public spaces of historical centres of towns and development of a questionnaire for assessing the quality of public spaces.

For the study, public spaces being part of the historical centres of five towns located in the regions of Warmia and Powiśle, i.e. Reszel, Morąg, Pasłęk, Orneta, and Lidzbark Warmiński, were selected. The study was conducted based on the following research scheme: I. designation of the study area; II. development of a table for assessing the quality of public spaces; III. assessment of the quality of public spaces; IV. development of a questionnaire survey for assessing the quality of public spaces; V. carrying out the questionnaire survey; VI. development of an application for assessing the quality of public spaces. The study applied two research methods. The first method is a table of assessment of the quality of public spaces based on a semantic differential. The scaling of ownership (defined as an assessment of quality) is carried out by means of assessing 46 components for each designated public space. The components were grouped into five subtypes of spatial order. The second method is a diagnostic survey based on a designed questionnaire for the assessment of public spaces (comprising 20 questions) and the associated subjective opinions. The respondents were a group of 500 people living in the towns under study (100 people from each town).

The proposed methodology for determining the quality of public spaces was tested on selected public spaces. The results obtained were juxtaposed with the results of questionnaire surveys. The results obtained are convergent at a general level, i.e. the level of the average quality of all public spaces in a particular town centre, and at a level of particular types of public spaces. The convergence of ratings is lower at the detailed level when selecting the best and the worst spaces. The results correlate with the quality of life indicated by the respondents, i.e. inhabitants of the regions under study.

Based on the methodology developed, a tool for assessing the quality of public spaces, i.e. an Internet application, was also developed. This versatile tool offers a practical design and serves multiple purposes. It is not only extensively utilized for assessing the value of public spaces and scaling town centre ownership, but it also serves as a valuable component in participatory budgeting and renovation programs.

Keywords: towns, historically shaped town centre, public spaces, ownership of public space, semantic differential, assessment of public space quality

Wdzięczność otwiera pełnię życia
Melody Beattie

Nie ma słów, aby wyrazić ogrom podziękowań osobom towarzyszącym mi podczas tej drogi!

Dziękuję mojej Promotor, Pani Agnieszce Szczepańskiej za wsparcie merytoryczne i badawcze, za ciepło, troskę, dobre serce. Mogłam zawsze polegać na Pani Profesor nie tylko w kwestiach doktoratu, zawsze służyła mi pomocą w trudnych chwilach.

Dziękuję Promotorowi Panu Markowi Zagrobie za wiedzę, mądrość i spojrzenie na pracę okiem wybitnego architekta.

Dziękuję mojej rodzinie, tej najbliżej i tej dalszej za obecność każdego dnia, w dobrych i złych momentach, gdyby nie Wy poddałabym się wielokrotnie.

Dziękuję moim przyjaciołom, którzy byli ze mną przez cały ten czas, pomimo, że ja wielokrotnie znikałam zagłębiając się w świat nauki.

Podziękowania należą się również moim współpracownikom oraz pracodawcy, znalazłam w miejscu mojej pracy zawodowej zrozumienie, akceptację i bezinteresowną pomoc.

Kasia

Spis treści

1. WSTĘP 10

1.1. Wprowadzenie 10
1.2. Wybór tematu pracy 13
1.3. Cel, przedmiot, podmiot, zakres badań, hipoteza badawcza 16

2. PRZEGLĄD LITERATURY 20

2.1. Pojęcie miasta 20
2.2. Małe miasta 25
2.3. Centrum miasta 28
2.4. Miasto - znaczenie terminu i rys historyczny 32

2.4.1. Historia rozwoju miast świata 32
2.4.2. Historia rozwoju sieci osadniczej Polski na przykładzie Warmii i Mazur 41

2.5. Przestrzenie publiczne 55

2.5.1. Definicja przestrzeni publicznych 55
2.5.2. Klasyfikacja przestrzeni publicznych 60
2.5.3. Jakość przestrzeni publicznych, jakość życia 69

3. OBSZAR BADAŃ 75

3.1. Zakres przestrzenny badań 75
3.2. Historia regionu warmińsko-mazurskiego 77
3.3. Sieć osadnicza województwa warmińsko-mazurskiego 82
3.4. Charakterystyka regionu badawczego – woj. warmińsko-mazurskie 84
3.5. Charakterystyka krain historycznych Warmii i Powiśla 93

4. METODYKA 100

4.1. Struktura pracy- schemat badawczy 100
4.2. Typologia obszaru badań - kryteria delimitacji przedmiotu badań 103

4.2.1. Ośrodek miejski do 20 tys. mieszkańców 103
4.2.2. Typ miasta historycznego 103
4.2.3. Granice centrum 105
4.2.4. Przestrzenie publiczne 108

4.3. Karta charakterystyki ośrodka miejskiego 111

4.4. Formularz oceny przestrzeni publicznych 112
4.4.1. Struktura tabeli oceny przestrzeni publicznych– schemat budowy. 119
4.4.2. Proces selekcji elementów składowych tabeli oceny 123
4.4.3. Procedura oceny oraz opracowanie wyników 130
4.5. Narzędzie on-line 137
4.6. Badania ankietowe 142
5. WYNIKI BADAŃ 152
5.1. Kwalifikacja obszarów badawczych 152
5.1.1. Selekcja małych ośrodków miejskich z terenu Warmii i Powiśla... 152
5.1.2. Typowanie miast o charakterze historycznym 152
5.1.3. Delimitacja granic centrum 153
5.1.4. Delimitacja przestrzeni publicznych 171
5.2. Karty charakterystyki ośrodków miejskich 180
5.3. Ocena jakości przestrzeni publicznych 186
5.3.1. Tabela oceny jakości przestrzeni publicznych 186
5.3.2. Podsumowanie 206
5.4. Wyniki badan ankietowych 210
5.5. Narzędzie on-line 244
5.6. Porównanie wyników oceny jakości przestrzeni publicznych - tabela oceny a kwestionariusz oceny 253
6. PODSUMOWANIE I WNIOSKI 258
7. LITERATURA I INNE ŹRÓDŁA 263
8. SPIS TABEL 334
9. SPIS RYSUNKÓW 337
10. ZAŁĄCZNIKI 341

1. WSTĘP

1.1. Wprowadzenie

Polska kształtowała się na przestrzeni setek lat, zarówno znacząco poszerzając swoje granice, jak i odnotowując upadki, w efekcie czego znikała z map świata. Prowadzono liczne wojny, których przebieg i rezultaty można odczytać w historycznych źródłach. Kraj zamieszkiwali przedstawiciele różnych narodowości, kultur, wyznań – zarówno na stałe osiedleni, na ziemiach Polski, jak i będący jej okupantami (Kamiński, Korkuć 2016). Przeszłość kraju bezpośrednio wpłynęła na teraźniejszość – w tym na obecnie znaną sieć osadniczą Polski oraz wiele przestrzeni publicznych użytkowanych każdego dnia, ich strukturę wizualną, sposób wykorzystania, wartość materialną i kulturową, charakter, symbolikę, znaczenie w kontekście społecznym oraz tożsamościowym.

We współczesnej Polsce liczba miast ulega zmianie, jednak zmiana ta podyktowana jest wyłącznie przez naturalne procesy, a nie narzucony z góry przymus. Sieć osadnicza na dzień 1 stycznia 2023r. obejmuje 979 ośrodków miejskich. W literaturze przedmiotu dotyczącej miast dokonano podziału na umowne grupy jakimi są duże, średnie i małe ośrodki miejskie. Przedmiot badań niniejszej pracy obejmuje małe miasta. Systematyka miast określa je poprzez liczbę osób zamieszkujących – na potrzeby badań określono max próg liczby mieszkańców na poziomie 20 tysięcy. W dalszej części pracy szczegółowo uzasadniono, dlaczego akurat małe miasta zostały wyselekcjonowane do badań (m. in. z powodu deficytu badań we wskazanej tematyce oraz roli przestrzeni publicznych małych miast w codziennym życiu ich mieszkańców).

Na wstępie warto jest opowiedzieć o tym, jak ważne są małe miasta w strukturze sieci osadniczej (tzw. szkielecie sieci osadniczej).

W czasach dawnych małe miasta były dobrze wyposażone w różnego rodzaju zaplecze, zwłaszcza rolnicze, w oparciu o to rozwijała się ich funkcja społeczno-gospodarcza. Upływ czasu wpłynął na zmniejszającą się rolę małych miast, głównie przez zmiany powojenne, wypunktować należy m. in. nacjonalizację gospodarki, dotyczącą głównie działu handlu, doprowadziła ona do kryzysu wskazanej funkcji. Rozpoczął się etap poszukiwań pracy w przemyśle przez ludność małych miast, przemysł w tamtym okresie czasu najprężniej rozwijał się w dużych ośrodkach. Miasta duże zyskały większe szanse na programy inwestycyjne, pozwoliły one na ich

dynamiczny rozwój, chociaż nie zawsze zrównoważony. Druga dekada XX wieku to nowe spojrzenie na inwestycje lokalne mogące przyczynić się do rozwoju i aktywizacji małych miast. Wprowadzenie nowych kryteriów zwraca uwagę na sprawy ważne, dotąd zaniedbywane, jak: samorządność, prawo własności, większą samodzielność w procesie planistycznym gminy, efektywność w sferze gospodarczym, samorealizację w sferze kulturowej. Odrodziły się nowe idee, takie jak lokalizm, który zakładał wykorzystywanie zasobów wewnętrznych do zaspakajania potrzeb miejscowych (Gilejko 2002; Szymańska, Grzelak - Kostulska 2005; Zuzańska-Żyśko 2007; Lamprecht 2008; Majewska i in. 2022).

Współcześnie, wprowadzone już kilkanaście lat temu programy wywodzące się z Unii Europejskiej dążą do zrównoważonego rozwoju, polityki spójności w rewitalizacji – efektem stało się pozytywne przekształcenie krajobrazu miejskiego niewielkich pod wieloma względami ośrodków. Małe miasta to ośrodki o niskiej liczbie ludności, jednak rozbudowanych relacjach społecznych, często specyficznych ze względów na dużą zażyłość w relacjach i wysokie poczucie tożsamości. Dzięki mniejszej liczebności oraz władzom gminnym, które zarządzają budżetem, społeczeństwo posiada udział w tworzeniu i planowaniu kierunków rozwojowych swojego miejsca zamieszkania – oczywiście przytoczono tutaj optymalne wzorce miast lub wzorzec dla miast niewykorzystujących wewnętrzny potencjał. Integracja zmusza do kompromisów, uczenie się na błędach daje szansę na szukanie nowych rozwiązań. Planowanie przestrzenne nie może się odbywać bez brania pod uwagę otoczenia, regionu i musi się odbywać na współpracy międzygminnej. Najważniejsze kwestie to kompleksowe łączenie programów i planów w projekty tematyczne zwiększające atrakcyjność gmin i przylegających do nich miejscowości, z zachowaniem historii i przeszłości miast (Kardaś 2014; Paszkowski 2015b).

Małe miasta pełnią szereg funkcji, a XXI wiek pozwala uzupełnić deficyty w funkcjach małych miast za pomocą świata wirtualnego (przykład: praca, zakupy, platformy streaming'owe – filmy, koncerty on-line, szkoły on-line tzw. szkoły w chmurze). Wachlarz funkcji małych miast jest systematycznie rozbudowywany. Dotychczasowe uważano, że usługi są wyznacznikiem rangi ośrodka miejskiego. Oczywiście usługi nadal gwarantują lepszą jakość życia, większą możliwość zatrudnienia, ale zjawisko to nie jest już tak jednoznaczne. Młode pokolenie korzysta z dobrodziejstw współczesnego świata, co niejako uwalnia lokalny rynek dla osób nie będących tak bardzo otwartymi na nowe formy pracy, jak chociażby praca zdalna

(Sołtys 2013; Görmar 2021; Monte, Porcher, Rossi-Hansberg 2023). Nadal jednak znaczenie małych miast nie jest w pełni doceniane. Będąc w bliskim sąsiedztwie z ludnością otaczających obszarów wiejskich, stanowią lokalne centrum, organizując życie nie tylko swoim mieszkańcom ale także ludności wiejskiej. Według badań istnieje niezaprzeczalne powiązanie pomiędzy małymi miastami, a rozwojem obszarów wiejskich pod względem ekonomicznym, gospodarczym, społecznym (Courtney, Lépicier, Schmitt 2008; Heffner 2016; Jaszczak i in. 2021). Znaczenie małych i średnich miast *cechy rodzajowe małych i średnich miast – a w szczególności ich wymiar ludzki, warunki życia, przyjazna natura ich dzielnic oraz zakorzenienie geograficzne i historyczny charakter stanowią ideał zrównoważonej urbanizacji* (*Miasta przyszłości. Wyzwania, wizje, perspektywy* 2011, s. 5).

Zaprezentowano skalę makro badań – *małe miasta*, jednak nie jest to docelowy przedmiot badań. Praca skoncentrowana jest na przestrzeniach publicznych w zabytkowych centrach małych miast. Warto wspomnieć, że sam charakter miasta już z założenia ma być zabytkowy (dokładna typologia w dalszej części pracy). Centrum małych miast nasycone jest przestrzeniami publicznymi. Najczęściej spotykane są ulice, wnętrza urbanistyczne, place publiczne z charakterystycznymi zabytkami jak: ratusz, kościół, zamek. Przestrzenie publiczne małych miast to bogactwo historii, relikt tego co było. Nie ma potrzeby udowadniać, że mają one olbrzymie znaczenie dla zachowania historii, w tym, w kontekście historii i dziedzictwa kulturowego. W małych miastach przestrzenie publiczne stanowią kontinuum tego co było, jednak współcześnie dominuje w nich sfera sztuczna, antropogeniczna wzbogacona o zachowane pozostałości natury. Odbywając spacer uliczkami *starówek,* jak nazywają to potocznie mieszkańcy, przechodzień dostrzec może: niewielkie ogródki, małe skwery zieleni zachowane przez lokalną społeczność. Napotyka stare komórki, zarówno kiedyś, jak i obecnie, niejednokrotnie przeznaczone na opał. Przestrzenie publiczne otaczają połacie ogródków działkowych lub terenów zielonych zagospodarowanych na parki. Takich przestrzeni trudno szukać w dużych miastach, trudno szukać również okien przystrojonych na różne okazje. Wszystko to tworzy unikatowy klimat, specyficzny i intrygujący. Dodatkowo da się odczuć istniejące poczucie więzi sąsiedzkich, wzajemne wsparcie mieszkańców oraz poczucie tożsamości pochodzenia. Przestrzenie publiczne małych miast mają wiele wad, jednak aby je wyeliminować, należy najpierw zbadać i wskazać problematyczne elementy przestrzeni, jak i wysłuchać głosu samych mieszkańców, jakich zmian oczekują w swoim miejscu zamieszkania.

1.2. Wybór tematu pracy

W małych miastach żyje ok. 20% ludności miejskiej (*Miasta w liczbach 2016* 2018). Stereotypowo to osoby kochające małe miasto oraz ludzie, których musieli pozostać w małych miastach chociaż nie mieli takich planów. Ten stereotyp to zaszłości dawnych czasów – obecnie coraz częściej ludzie kupują nieruchomości w małych miastach, aby zwolnić tempo życia, cieszyć się okoliczną naturą dostępną w kilka minut lub pozostać w rodzinnej miejscowości świadomie (Olesiewicz 2003; Szymańska, Grzelak-Kostulska 2005; Jakle 2009; Heffner 2016; Kobylarczyk 2018).

Dostrzegalny jest naoczny proces przemiany małych miast, powstają nowe osiedla, przestrzenie rekreacyjne, handlowe (Wójtowicz-Wróbel 2008; Mayer, Knox 2010; Zadęcka 2018; Wang i in. 2019). Proces ten nie nastąpił jeszcze w wielu centralnych obszarach małych miast, gdzie wieloletni mieszkańcy przyzwyczaili się do otaczającej ich przestrzeni, a odnawiane są niejednokrotnie tereny widoczne, turystyczne przy jednoczesnym pomijaniu tego co kryje się w centrum za fasadą zabytkowych kamienic. Scharakteryzowany opis autorka pracy dostrzegła w swojej miejscowości, a także sąsiednich małych miastach. Należałoby zatem podjąć działania zmieniające negatywne oblicze centrum, dążące do ich rewitalizacji, ale w pierwszym kroku wymaga to oceny wszystkich przestrzeni, oceny ich własności, wartości, jakości w szerokim zakresie ocenianych elementów. W centrum dominują przestrzenie publiczne, na które można mieć realny wpływ, a zatem ocena ta powinna dotyczyć właśnie ich.

Obserwacje otaczającego świata przyczyniły się do wyboru tematu, ale nie były decydującym czynnikiem. Rozpoczęto szerokie, początkowo hobbistyczne działania, analizujące literaturę przedmiotu z zakresu małych miast i przestrzeni publicznych. Wynik analiz potwierdził, jest zdecydowanie mniej badań odnoszących się do małych miast niż tych, które dotyczą średnich i dużych ośrodków miejskich – potwierdza to literatura wskazana w całym dokumencie. Wynika to z wielu czynników, głównie z faktu, że dla średnich i dużych miast jest niemal nieograniczony dostęp do danych, w tym do darmowych danych statystycznych, regularnie aktualizowanych. W przypadku małych miast sytuacja bardzo często jest zupełnie inna. Istniejące bazy danych (o ile funkcjonują) mają wiele braków, nie są systematycznie aktualizowane i nie są powszechnie dostępne. Regularnie wykazywano w literaturze, że czasochłonność zbierania danych dla małych miast zniechęca duże ośrodki statystyczne, badawcze (np. GUS) do gromadzenia licznych danych, a uwaga zostaje skupiona tylko

na części danych. Pojawia się zatem problem w prowadzeniu badań dla małych miast, gdyż badacz musi: łączyć wiele źródeł danych, o niskim stopniu aktualizacji, a ich aktualizacja niejednokrotnie odnosi się tylko do części danych oraz ma różny poziom odniesienia. Badacz zatem jest zmuszony do samodzielnego gromadzenia danych – niejednokrotnie nie ma możliwości stosowania metod statystycznych, a badania mają charakter jakościowy, a nie ilościowy. Brak danych to brak badań nie tylko o małych miastach, także o jakości życia w tych miastach, o jakości ich centrum, przestrzeni publicznych. Dodatkowo małe miasta obejmują mniejsze powierzchnie, mieszka w nich mniej osób, a zatem zawsze będą drugim wyborem do wszelkiego rodzaju analiz, chociażby z politycznego punktu widzenia.

XXI wiek przyniósł kontynuacje badań nad szeroko pojętym tematem przestrzeni publicznych nazwanych mianem ogólnodostępnego dobra wspólnego (*Karta Przestrzeni Publicznej!* 2009). Przestrzenie o wysokiej jakości oddziałują pozytywnie na jakość życia, budują poczucie tożsamości lokalnej, wzmacniają zdrowie zarówno psychiczne jak i fizyczne, pomagają w nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich integrują, socjalizują, stymulują rozwój sensoryczny i intelektualny (Carr i in. 1992; Banerjee 2001; Wu, Plantiga 2003; Pasaogullari, Doratli 2004; Lam i in. 2005; McConnell, Walls 2005; *Karta Przestrzeni Publicznej!* 2009; Gehl 2011; Chang, Liao 2011; *Miasta przyszłości*. …. 2011; Francis i in. 2012; Stanley i in. 2012; Mehta 2014; Oranratmanee, Sachakul 2014; Koohsari i in. 2015; Groeger 2016; Hadavi, Kaplan 2016; Feng, Astell-Burt 2017; Wood i in. 2017; Koohsari i in. 2018; Franco, Macdonald 2018). Przeprowadzono wiele badań, ich ilość stale rośnie, w kontekście jakości życia zarówno w Polsce jak i za granicą, a same badania mają charakter lokalny, regionalny, globalny obejmując od jednego do dziesiątek miast (Beck 2009; Lloyd, Auld 2010; Nasution, Zahrah 2012; Nasution i in. 2014; Jaskulska 2014; Khavandgar 2016; Szczepańska, Pietrzyk 2016; Wojnarowska 2017a; Bruijn 2018; Anioł 2019; Szczepańska, Pietrzyk 2019; Mouratidis 2021; Petrovic, Murgas 2021; Roumiani i in. 2021; Vukovic i in. 2021).

We wskazanym okresie czasu wzrosły ceny nieruchomości w budownictwie wielorodzinnym (inflacja), a co za tym idzie klienci kupujący nieruchomości przy tak wysokich cenach zaczęli zwracać uwagę na otoczenie nieruchomości, ich jakość i bezpieczeństwo. Zwiększyły się środki na odnowę przestrzeni, na działania rewitalizacyjne (związane m. in. z wpływami funduszy unijnych) a co zatem idzie konieczne były procesy inwetaryzacyjne przestrzeni, procesy ich oceny. Najczęściej

koncentrowały się one jednak na rozległym obszarze jako całość lub na jednej, dwóch przestrzeniach. Podsumowując dostrzeżono znaczący wzrost liczby badań nad przestrzeniami publicznymi oraz deficyt badań obejmujących obszar małych miasteczek. Istnieją inicjatywy, które dążą do zmian trendu jak organizacja Cittaslow dążąca do poprawy jakości życia, do promocji i rozpowszechnienia potencjału jaki kryją w sobie małe miejscowości. Nowatorskie spojrzenie osób prowadzących organizację oraz sposób promocji tego co dla nas, mieszkańców małych miast, naturalne wskazał jak ważny jest to kierunek badań. Lista członków organizacji wzrasta regularnie, a zatem małe miasta potrzebują pomocy w poprawie jakości życia.

Wybór tematu wydawał się zatem właściwy pod względem merytorycznym i praktycznym. Szczególnie z punktu widzenia wzrostu zainteresowania w ostatnich latach poprawą jakości życia, poprawą jakości krajobrazu, zrównoważonym rozwojem, rozwojem osobistym, spokojnym i harmonijnym stylem życia. Świadczą o tym między innymi opublikowane normy (np. Norma PN ISO 37120), uchwały np. Uchwała Krajobrazowa, Karta Ateńska, Karta Lipska czy Krajowa Polityka Miejska, w której szczególne miejsce mają małe i średnie miasta. Nie można zaprzeczyć, że jakość przestrzeni publicznych, czyli de facto środowisko życia jest wyznacznikiem konkurencyjności miast, ich pozycji marketingowej w skali rangi turystycznej, w skali potencjalnego miejsca do zamieszkania.

Inspiracja wynikająca z przeżyć autora pracy oraz analiz literatury zmieniła się w pasję do badania małych miasteczek a szczególnie ich centrum.

1.3. Cel, przedmiot, podmiot, zakres badań, hipoteza badawcza

Badania naukowe powinny pozwolić na poznanie rzeczywistości. Ten celowy proces odbywa się na wielu poziomach, jest trudny i długotrwały, ale na końcu daje efekt, który rekompensuje włożony wysiłek. Badania prowadzone z pasją stają się hobby na całe życie. Muszą mieć one jednak określoną strukturę wyznaczając ciąg przyczynowo skutkowy, ujęty w ramy.

Temat niniejszej pracy *Ocena jakości przestrzeni publicznych w historycznie ukształtowanych zabytkowych centrach małych miast Warmii i Powiśla* bezpośrednio wskazuje na podjętą tematykę badawczą. Ukazuje przedmiot badań i obszar badawczy w skali mikro *przestrzenie publiczne* i makro *historycznie ukształtowane zabytkowe centra, małe miasta, Warmia i Powiśle*. Termin *ocena jakości* wyjaśniono już w streszczeniu jednak należy to powtórnie zaakcentować – *ocenę* należy rozumieć jako skalowanie własności przestrzeni publicznych przy zastosowaniu dyferencjału semantycznego, czyli de facto oceny opartej na doznaniach wizualnych. Słowo jakość natomiast odnosi się do wartości i własności tych przestrzeni, postrzeganych w sposób subiektywny, jednak wielokrotnie przeprowadzone badania subiektywne finalnie pozwalają zbliżyć się do pewnego, umownego poziomu obiektywizmu. Stwierdzenie to nie jest jednoznaczne, można mieć co do niego wiele wątpliwości jednak brak akceptacji takiego stwierdzenia neguje wszystkie dotychczas przeprowadzone badania.

Rozbudowana procedura badawcza została zrealizowana w oparciu o cel główny oraz przyjęte cele szczegółowe. Podstawowym celem badawczym było opracowanie metodyki określania jakości przestrzeni publicznych w zabytkowym centrum małych miast Warmii i Powiśla. Z racji dużego nasycenia centrum małych miast przestrzeniami publicznymi założono, że może mieć to realny wpływ na ich kształtowanie oraz bezpośrednio koreluje z jakością życia mieszkańców. Cel badawczy zrealizowano z wykorzystaniem opracowanej tabeli oceny jakości przestrzeni publicznych. Zaproponowana metoda uwzględnia elementy jakościowe będące częścią składową przestrzeni miejskiej. Z założenia metoda ta miała pozwolić na realizację założonego celu pracy poprzez swoją prostotę i użytkowość pozwalającą na stosowanie jej w różnych środowiskach oraz w różnych odstępach czasu, celem porównania zmian zachodzących w przestrzeni. Głównemu celowi towarzyszył szereg celów szczegółowych:

- budowa metody delimitacji zabytkowego centrum małego miasta w oparciu o pozostałości historycznej tkanki urbanistycznej oraz elementy uzupełniające,
- próba klasyfikacji przestrzeni publicznych i ich kategoryzacja,
- budowa metody – tabela oceny jakości przestrzeni publicznych zabytkowych centrów małych miast, zawierająca szereg ocenianych elementów, zgrupowanych w poszczególne kategorie ładu przestrzennego,
- budowa kwestionariusza do oceny jakości przestrzeni publicznych centrum (ankieta skierowana do mieszkańców badanego obszaru),
- stworzenia narzędzia on-line określonego jako wersja testowa aplikacji do ww. oceny poprzez zaadaptowanie założeń metody do interaktywnej postaci (aplikacja w wersji demonstracyjnej),
- zbadanie stanu zagospodarowania przestrzeni publicznych zabytkowych centrów,
- weryfikacja oceny jakości przestrzeni centrum małego miasta przeprowadzonej poprzez badania ankietowe.

Hipoteza badawcza ujęta w pracy przyjęła następującą postać: jakość przestrzeni publicznych centrum małych miast odzwierciedla jakość centrum oraz jakość życia mieszkańców ośrodka miejskiego. Towarzyszyły jej trzy hipotezy pomocnicze: I. możliwe jest opracowanie uniwersalnego narzędzia do oceny jakości przestrzeni publicznych; II. poprawność narzędzia tj. tabeli oceny może być zweryfikowana poprzez badania ankietowe; III. poziom jakości życia jest skorelowany z poziomem jakości przestrzeni publicznych.

Praca posiada zatem wiele płaszczyzn określonych poprzez powyższe cele. Płaszczyzna metodyczna skoncentrowana jest na opracowaniu metody oceny jakości centralnych przestrzeni publicznych zabytkowych centrów małych miast, opracowaniu kwestionariusza służącego do weryfikacji jakości przestrzeni publicznych centrum poprzez uzyskanie opinii mieszkańców. Płaszczyzna poznawcza podejmuje problematykę małych miast, przestrzeni publicznych. Płaszczyzna aplikacyjna obejmuje ocenę jakości przestrzeni publicznych przy użyciu skonstruowanej metody oraz konstrukcję narzędzia on-line, aplikacja w wersji demonstracyjnej, będącego nowoczesnym odpowiednikiem opracowanej metody, umożliwiającym przeprowadzenie oceny przez zainteresowane osoby.

Wyznaczenie celu głównego wraz z celami szczegółowymi ukierunkowuje badania na konkretne tory. Należy dołączyć do tego ramy w jakich badania są prowadzone, czyli docelowy przedmiot i podmiot badań. Przedmiot badań stanowiły centralne przestrzenie publiczne zabytkowych centrów małych miast – do badań zakwalifikowano miasto Morąg, Reszel, Orneta, Pasłęk, Lidzbark Warmiński. Podmiot badań to lokalna społeczność zamieszkująca analizowane przestrzenie. Szersza charakterystyka przedmiotu badań nastąpiła w poszczególnych, charakteryzujących go podrozdziałach. Pojęcie przedmiotu badań rozszerzyć należy o zakres ujęty od postaci ogółu do postaci szczegółowej. Zgodnie z przyjętymi kryteriami zakres badań obejmował wybrane miasta Warmii i Powiśla kwalifikujące się do grupy małych miast, reprezentujące według przyjętej definicji typ miasta historycznego, które posiada zabytkowe centrum, a w nim szereg wskazanych jako przedmiot – przestrzeni publicznych.

Zakres czasowy badań należy datować odpowiednio: w przypadku badań wykonanych finalną postacią tabeli oceny jakości przestrzeni publicznych na koniec roku 2022/początek roku 2023. Wstępne badania przeprowadzono wcześniej, natomiast okres pandemii Covid-19 utrudniał wykonanie prac w terenie. Zaraz po zakończeniu pandemii, w kilku przypadkach, dokończone rozpoczęte wcześniej prace w zakresie przekształceń przestrzeni publicznych wyselekcjonowanych do badań miast. Celem zapobieżenia błędom w badaniach, wykonano je powtórnie. Istotny był jednocześnie drugi etap procesu badawczego - sondaż diagnostyczny. Początkowo zdecydowano się wykonać badania ankietowe w formie on-line. Czas pandemii oraz brak odpowiedzi społeczeństwa na zamieszczone w Internecie kwestionariusze spowodował, że zmieniono formułę badań. Badania ankietowe wśród lokalnej społeczności przeprowadzono w formie bezpośredniej, po zakończeniu pandemii, w tym samym okresie co prace nad tabelą oceny. Czas badań ankietowych przypada zatem na początek roku 2023.

Zaproponowaną metodę, szczegółowo tabelę oceny jakości przestrzeni publicznych budowano przez ok. 5 lat, od roku 2017 do ok. 2021/2022 roku. Pierwszą inspiracją były zajęcia na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim, w których autor pracy zapoznał się z różnymi metodami oceny krajobrazu, przestrzeni powoli wchodząc w świat wielowymiarowej oceny otaczającego świata. Efektem była praca inżynierska dotycząca wpływu elementów zagospodarowania przestrzeni publicznych na poziom bezpieczeństwa. Studia magisterskie to pierwszy artykuł naukowy z zakresu przestrzeni publicznych, poszerzanie wiedzy w tym zakresie oraz zalążek obecnej postaci metody

ukazany już w pracy magisterskiej odnoszącej się do oceny jakości przestrzeni publicznych bazując na elementach je tworzących. Okres studiów II stopnia oraz początek studiów doktoranckich to czas poszukiwania metody oceny przestrzeni publicznych dla zabytkowych, historycznych terenów. Dostrzeżono deficyt badań w zakresie przestrzeni małych miast, równocześnie realizowano hobbistyczne zwiedzanie małych miejscowości w Polsce. Badania ukierunkowały się samoistnie i były odpowiedzią na otaczającą rzeczywistość i deficyty badawcze.

2. PRZEGLĄD LITERATURY

2.1. Pojęcie miasta

Zarówno na świecie jak i w Polsce ludzie potrafią opowiedzieć czym jest miasto i niemal jednoznacznie wskazać jego charakterystyczne cechy. Problematyczne jest jednak ujęcie istoty definicji miasta, która odzwierciedla w sobie wszystkie cechy tej specyficznej jednostki przestrzennej, nie pomijając żadnej ze sfer. Dla pełniejszego określenia miasta, które nie zawsze zamykało się w granicach administracyjnych a liczba ludności nie zawsze decydowała o jego wielkości, wprowadzono kilka pojęć takich jak podstawowa, różnorodnie ujmowana interpretacja terminu miasto, urbanizacja, aglomeracja miejsko-przemysłowa, region miejski, konurbacja, metropolia, osada miejska. W Polsce, w aktach prawnych często stosuje się wymienione nazwy, wykorzystywane w ustalaniu ogólnych przepisów państwowych.

Warto powrócić na chwilę do przeszłości, do historii aby sprawdzić jak kiedyś definiowano miasto, gdyż praca poświęcona jest ośrodkom miejskim o charakterze zabytkowym. Arystoteles sformułował pojęcie miasto (państwo) jako *polis*, odniósł się do politycznego sprawowania władzy przez określoną liczbę osób na określonym terenie, jako cele tworzenia miast wskazał doskonałe i samowystarczalne bytowanie. Myśl jego była rozbudowana i nie dotyczyła tylko aspektu politycznego. Ukazywał *miasto* jako dynamicznie zmieniający się twór, będący składową różnego rodzaju ludzi, *miasto,* które jest partnerem, jednocześnie dba o swoich obywateli i wychowuje. Definicja Arystotelesa zawiera istotne elementy oraz przemiany zachodzące w terminie *miasto*. Podobne idee miasta idealnego, w którym wszystkim żyje się dobrze pojawiały się również m.in. w rozważaniach Hipokratesa i Platona, a także znacznie później, na przełomie XVI i XVII wieku (Wallis 1977). Definicja określająca, iż *miasto stanowi zgromadzenie ludzi zebranych dla szczęśliwego życia* (Wallis 1977, s. 119)., skonstruowana została przez jednego z teoretyków włoskiego odrodzenia Giovanni Botero (1535-1617). Pomimo wyidealizowanej formy, taka reprezentacja terminu oddaje sens istnienia człowieka. Przekaz nawiązuje do wcześniejszej definicji Arystotelesa, który uważał, że celem państwa (miasta) jest szczęśliwe życie a reszta to środki do tego wiodące. W mieście kształtują się różnego rodzaju cele i dążenia, dokonuje się proces wyboru, ich hierarchizacji, a co za tym idzie rozwój miasta jako

całości. Dla badacza ujęcie socjologiczne ma duże znaczenie, ponieważ funkcjonowanie miasta jako złożonego systemu uzależnione jest od jego mieszkańców (Wallis 1977).

Rozwój miast w XX i XXI wieku wiązał się z rozwojem cywilizacji a co za tym idzie nadeszła nieuchronna zmiana definicji, w której pojawiły się nowe problemy. Pierwszej próby podjął się Friedrich Ratzel (1844-1904), który określił *miasto, jako trwałe zagęszczenie ludzi i siedzib ludzkich, obejmujących spory obszar i położonych w punkcie centralnym większości dróg komunikacyjnych.* Znaczyło to, że szlaki komunikacyjne mają duży wpływ na rozwój funkcji usługowych w obszarze miejskim, a te z kolei mają charakter centro-twórczy. Miasto posiada więc wymiar społeczny (ludność), wymiar geograficzny (obszar) i dogodne położenie czyli dostępność komunikacyjną (Manczak 2014, s.46). Podobnego zdania byli Jean Brunhes (1869-1930) i Pierre Deftontaines (1894-1978), z tą różnicą, że porównywali *miasto* do osiedla, wewnątrz którego ludzie spędzają większość swojego czasu, pomijając obszary, w których pracują osoby spoza granic miasta. Tych trzech badaczy kierowało się podobnymi kryteriami w tworzeniu definicji, mają one podobne brzmienie. Ciekawa jest jedna z kontr definicji powstałych we wskazanym okresie, definicja Maximilena Sorre (1880-1962), która odbiegała treścią od pozostałych ukazanych charakterystyk terminu. Sorre nie uzależniał egzystencji od terenu na którym się rozciąga, *miasto* definiował jako *skupisko zwarte, stałe, gęsto i znacznie zaludnione, którego istota powiązana jest z szerokimi obszarami i posiada wyższy stopień organizacji życia zbiorowego*. W myśl tej definicji miasto posiada stałe cechy, które mogą się rozwijać w przedziale czasowym, ale zawsze będą odróżniać miasto od obszarów wiejskich (Kryczka 2019, s. 5-6).Takie ujęcie pojęcia ma odzwierciedlenia w definicjach innych autorów, nawiązują oni do dynamiki *miasta*, nieustannych procesów w nim zachodzących. Miasto – twór mający potencjał, powstaje na nowo po zniszczeniach, stale ulega przeobrażeniom, rozbudowie. Miasta są jednak różne – niektóre rosną nieustannie a żadna z ich części nie *umiera*, inne rozrastają się w zakresie *obszaru zurbanizowanego* a pierwotna struktura wewnętrzna umiera. Istnieją one dla społeczeństwa, nie ma znaczenia czy jest to duże miasto czy małe miasto, społeczeństwo porusza się w ściśle określonej przestrzeni publicznej/prywatnej. Miasto jest zatem w tym ujęciu dekoracją, tłem dla zachodzących w nim procesów (Wallis 1977; Nawratek 2008; Borkowski 2012; Michał 2017).

Miasto definiowane jest też w ujęciu systemowym jako złożona, funkcjonalna całość, na którą składa się *wielość tworzących tę całość elementów, ogrom*

różnorodnych relacji łączących składniki miasta oraz łączących te składniki z otoczeniem (strefą zewnętrzną bliższą i dalszą), a także funkcjonowanie miasta, jako środowisko życia człowieka (Parysek 2015, s. 27).

Wallis A. traktował miasto jako *system, który jest złożony z dwóch organicznie powiązanych i współdziałających na zasadzie sprzężenia zwrotnego a jednocześnie autonomicznych podsystemów urbanistycznego i społecznego.* Autor definicji stwierdza, że oba podsystemy powstawały na drodze historii i tradycji i ulegają przemianom. Podsystem urbanistyczny stworzony jest przez człowieka ale zawiera także elementy naturalne tworzące strukturę przestrzenną miasta. Podsystem społeczny to zbiorowość użytkowników *miasta*. Podsystem urbanistyczny rozwija się wolniej, potrzebne są mechanizmy regulujące, opierające się na procesach zachodzących w mieście tj. procesie poznania i wartościowania. Pomagają one w podejmowaniu decyzji o sposobach użytkowania, kształtowania i zagospodarowywania miasta. Połączenie tych podsystemów pozwala na skupienie uwagi zarówno na przestrzeni jak również na społeczeństwie, ich zależnościach i funkcjonowaniu (Wallis 1977).

Miasto może być też traktowane jako specyficzna, administracyjna jednostka przestrzenna. W Polsce jedynym kryterium miejskości jest posiadanie praw miejskich. Zgodnie z *Ustawą o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych* miasto to określenie stosowane do oznaczenia *jednostki osadniczej, o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych, posiadającą prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym odrębnymi przepisami* (Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych, Dz.U.2019.1443 t.j.). Takie odniesienia znajdziemy też w podejściu analitycznym, statystycznym, które prezentują autorzy nawiązujący w swoich definicjach do jednostek podziału administracyjnego, konkretnych kategoryzacji, klasyfikacji czy typów. Ta grupa autorów prezentuje *miasto* jako terytorium podziału administracyjnego o ustalonej liczbie mieszkańców, posiadającego status gminy miejskiej lub miasta znajdującego się w obrębie gminy miejsko – wiejskiej. Zaprezentowany standard definicji jest prawidłowy w swej istocie, jednak niezwykle zawężony. Ma on wartość użytkową do momentu braku istotnych zmian w wielkości terytorium, liczbie mieszkańców (Matyja 2017). Definicja ustawowa częściowo nawiązuje do pierwszych określeń historycznych ośrodków miejskich, ale jest bardzo ogólna i nie przybliża układów jakie panują w mieście, rozwoju, zasad a już całkowicie pomija kwestię mieszkańców i ich relacji. Zaglądając w głąb historii, dostrzeżono, że dla wielu badaczy samo pojęcie *miasto* nie

posiada znaczenia. Budynki, ulice to tylko martwe bryły, którym charakter, znaczenie i funkcje nadają ludzie, dlatego społeczność zamieszkująca miasta miała i ma dla badaczy bardzo duże znaczenie. Należy zatem zachować ostrożność przy definicji ogólnej, dodatkowo należy rozpatrywać ją w ujęciu powierzchniowym, ilościowym, ekonomicznym, gospodarczym czy socjologicznym/społecznym. Stosując nazwę *miasto* nawiązuje się do wielu elementów, *miasto* to: styl życia, przestrzeń, która oferuje mieszkańcom i turystom dostęp do kultury, możliwość rozwoju, poczucie bezpieczeństwa i wiele innych komponentów składowych (Jancz 2015).

Wprowadzeniem ogólnego standardu terminologii *miasta* zajmuje się wiele organizacji, w tym tak znane jak Unia Europejska, OECD (Organizacja Współpracy Europejskiej i Rozwoju). Te dwie, wskazane organizacje próbowały stworzyć nowy model *obszaru miejskiego*. Stwierdzono zgodnie, że definicja miasta nie powinna skupiać się tylko na granicach administracyjnych. We współpracy z OECD Komisja Europejska opracowała stosunkowo prostą i zharmonizowaną definicję:

- miasto składa się z co najmniej jednej gminy (lokalnej jednostki administracyjnej 2. szczebla – LAU2),
- co najmniej połowa mieszkańców miasta zamieszkuje centrum miasta,
- centrum miasta liczy co najmniej 50000 mieszkańców. Składa się on z klastrów o dużej gęstości, złożonych z sąsiadujących komórek siatki o powierzchni 1 km^2 i gęstości zaludnienia co najmniej 1500 mieszkańców na km^2 oraz z wypełnionymi lukami (*Miasta przyszłości. Wyzwania, wizje, perspektywy* 2011).

Nowa Karta Ateńska z 2003 roku definiuje miasto (polis, civitas) jako osadę ludzką o pewnym stopniu spójności. Pojęciem tym obejmuje się nie tylko konwencjonalne zwarte miasto ale także złożone układy osadnicze, regiony miejskie i miasta w sieciach (*Nowa karta Ateńska. Wizja miast XXI wieku* 2003). Funkcjonują też definicje encyklopedyczne. W Małej Encyklopedii PWN widnieje tylko krótka definicja miasta stosowana w urbanistyce, określono *miasto* jako *historycznie ukształtowany typ osiedla powstały w wyniku skupienia się ludzi w celu wykonywania zawodów nierolniczych*…. Podobnie w przypadku Encyklopedii Architektury, porównano miasto do osiedla, na którym występuje duże zagęszczenie ludności nierolniczej. Cechami charakterystycznymi są: mocna zabudowa skupiona przy szlakach komunikacyjnych, np. ulice, aleje i wokół placu lub rynku z podziałem na dzielnice, bloki, działki (Pevsner, Fleming, Honour 1997, s.230).

Definicja miasta pojawiła się też w wielu normach m. in *Normach Polskiego Komitetu Normalizacyjnego*, przykład norma *PN-ISO 37120:2015-03P Zrównoważony rozwój społeczny – Wskaźniki usług miejskich i jakość życia*. Termin ten określono poprzez następującą charakterystykę *miasto społeczność miejska w obrębie konkretnej granicy administracyjnej, powszechnie określana jako miasto, gmina lub samorząd* (*PN-ISO 37120:2015-03P* 2017).

Polscy naukowcy brali pod uwagę wiele czynników przysparzających trudności w tworzeniu stałej, uniwersalnej definicji *miasta*. W. Ostrowski wskazał trzy takie przyczyny. Pierwsza – miasto pełniło w różnych okresach historycznych, różne funkcje. Druga – zbyt duża liczba czynników warunkujących rozwój miasta jako tworu społecznego. Trzecia – stosowanie różnorodnych kryteriów w pozostałych państwach, nie pozwalają one na stworzenie definicji w kategoriach statystycznych (Ostrowski, 1996). Analogiczne rozważania prezentował socjolog B. Jałowiecki, uważał, że jest dużo nieścisłości w kryteriach klasyfikacji, co nie sprzyja w definiowaniu terminu *miasto*. W swoich pracach nawiązywał on do liczby mieszkańców, stosunku mieszkańców pracujących w rolnictwie i poza rolnictwem, zabudowy, jej typów oraz czynników wpływających na rozwój miejscowości (Jałowiecki 1967; Jałowiecki, Szczepański 2009; Jałowiecki 2011). Inna definicja została sformułowana przez Dziewońskiego. Określał on *miasto* jako *typ osiedla, historycznie ukształtowanego, które wyznacza konkretna społeczność cząstkowa. Jest skoncentrowana na pewnym obszarze, posiada odrębną organizację uznaną prawnie, a w ramach swojej działalności wytwarza zespół trwałych urządzeń materialnych o specyficznej fizjonomii, która odzwierciedla odrębny typ krajobrazu* (Chmielewski 2001, s. 26). Inaczej postrzegają miasto socjolodzy a inaczej urbaniści. A. Karwińska uważa, że istnieje pewna stałość charakterystyczna w rozważaniach socjologów. Dla nich *miasto to społeczna całość, która tworzy się na przełomie historii, w określonej przestrzeni, w której zachodzą relacje zarówno pomiędzy jednostkami jak i grupami społecznymi.* Kierując się wskazaną myślą socjolog K. Frysztacki skupia się na *mieście* jako zbiorowości społecznej. Podobnie P. Rybicki, rozszerzając swoją myśl o konkretne uzasadnienia. Miasto – zbiorowość społeczna, co potwierdza liczba ludności i jej zagęszczenie, wielorakie grupy społeczne i jednostki, wzajemne powiązanie i zależności, heterogeniczny skład ludności, różnorodność rodzajów pracy oraz osadzenie ich w układzie społeczno-przestrzennym (Kozielska 2008, s. 5).

2.2. Małe miasta

Ogólne podejście do konceptualizacji małych miast jest fragmentaryczne, były one ignorowane przez teoretyków miejskich, a literatura w tym zakresie nie jest zbyt obszerna (Bell, Jayne 2009). Literatura prezentująca historię miast na przestrzeni wieków nie dokonuje zazwyczaj ich ścisłej kategoryzacji pod ważnym z punktu widzenia niniejszej pracy, elementem wielkościowym miast. Skupiała się w większości na funkcji miast, ich typach, cechach architektonicznych czy urbanistycznych. Wszystkie miasta początkowo pełniły rolę obronną i były dostosowywane do warunków, w których powstawały. Rozwijały się stopniowo, przeobrażały i nie były porównywane do innych pod względem ludności, wielkości czy gęstości zaludnienia. Częściej używano określeń dla miasta odnoszących się do jego funkcji np. *miasto obronne, miasto portowe, miasto przemysłowe, miasto turystyczne* czy *miasto transportowe*, w którym decydowała funkcja miastotwórcza (dział gospodarki narodowej, który prowadził do powstawania i rozwoju miast). Duże zaludnienie stwarzało warunki do rozwoju innych działów gospodarki, określane były one jako funkcje uzupełniające. Szybkie powiększanie się obszarów miejskich doprowadziło do skupienia się większości badaczy na rozwoju infrastruktury tych miast, rozwoju nowych technologii. Zrównoważony rozwój społeczny, gospodarczy i środowiskowy, wprowadzanie nowych technologii mających wpływ na redukcję emisji dwutlenku węgla i pozwalających efektywnie wykorzystać zasoby naturalne – to wszystko prowadzi do nowych podziałów miast. Rozwój nowej infrastruktury wprowadził nowe pojęcie *miasto inteligentne,* które skupia się na kwestiach technologicznych i posiada wiele różnych terminów pokrewnych, bardziej lub mniej akcentujących kwestie społeczne. Wyróżniamy tutaj: miasto inteligentne (*smart city*), miasto cyfrowe *(digitalcity*), miasto kreatywne (*creativecity*), miasto wiedzy (*knowledgecity*) oraz zielone miasto (*greencity*) (Ergazakis, Metaxiotis, Psarras 2004; Angelidou 2014; Komninos 2014; Nijkamp, Perrels 2014; Pichlak 2018).

Z punktu widzenia niniejszej pracy najważniejsza jest jednak systematyka miast w ujęciu wielkościowym. W literaturze, jako najłatwiejszy do wypracowania, wskazano podział miasta pod względem wielkości na jednostki *małe, średnie* i *duże*. Badacze zakładają, że charakterystyka poszczególnych wskazanych kategorii wielkościowych miast, nawet w powszechnym rozumieniu jest podparta logicznymi argumentami. Społeczeństwo jest w stanie szybko wskazać co jest miastem *małym* a co miastem

dużym. Jednak o ile miasta *małe* i *duże* są łatwiejsze do zdefiniowania, tak miasta *średnie* budzą wiele kontrowersji. Określenie ośrodka miejskiego jako ośrodek *średni*, do których zaliczono zazwyczaj miasta od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców, powinno charakteryzować wszystkie miasta znajdujące się pośrodku, tj. potocznie mówiąc ani *małe* ani *duże*. Takie określenie nie oddaje ani demograficznego, ani społecznego, ani funkcjonalnego zróżnicowania tych miast. Nawet powierzchnia (jako główny lub dodatkowy parametr) nie będzie dobrym kryterium różnicującym (Kubecka 2011; Runge 2012).

Istotą tej pracy jest wyselekcjonowanie do badań tzw. *małych miast.* Przeważająca część literatury wskazuje *małe miasta* poprzez liczbę mieszkańców zamieszkujących dany ośrodek. Zatem czynnik ludnościowy decyduje o przynależności miasta do określonej grupy wielkościowej. Dominuje w literaturze następujący sposób kategoryzacji miast pod względem wielkości tj. liczby mieszkańców na miasta: małe (do 20 tys. mieszkańców), średnie (20-100 tys. mieszkańców), duże (powyżej 100 tys. mieszkańców) (Kwiatek-Sołtys 2011; Runge 2012; Sitek, Zuzańska-Żyśko 2014; Paszkowski 2015b). Nie ma obecnie w standardzie polskim dokładnych wytycznych w zakresie wyżej wskazanych grup wielkościowych. Analogiczny podział zaprezentowany powyżej przyjmuje także Główny Urząd Statystyczny w oficjalnych opracowaniach, tj. miasta małe poniżej 20 tys. (w tym miasta poniżej 5 tys.), miasta średnie 20-100 tys., miasta duże – powyżej 100 tys. i więcej (*Miasta w liczbach 2016* 2018).

Natomiast w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* wspomniano, nie w formie definicyjnej, a podczas opisu ilościowego miast w Polsce, że małe miasta to te, w których liczba mieszkańców nie przekracza 10 tys. mieszkańców (*Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* 2011). Dokument został uchylony w 2020 na jego rzecz miała powstać *Koncepcja Rozwoju Kraju 2050* niestety dotychczas nie powstało takie opracowanie. Nie ma zgodności w literaturze przedmiotu, co do progów wielkościowych pomiędzy każdą z grup, a co więcej poszczególni badacze wykazują niekiedy dwie grupy pomijając jedną ze wskazanych lub cztery grupy i więcej dodając szczegółowe podziały wskazanych grup. Zastosowane progi wielkościowe (inne niż powyższe) dla danych grup to na przykład: *małe miasta* do 10 tys. mieszkańców lub nawet do 5 tys. mieszkańców. Inny przykład to wyróżnienie wśród *małych miast*: *bardzo małych* do 10 tys. mieszkańców i *małych*

od 10 do 20 tys. mieszkańców. Temat jest zatem bardzo problematyczny, przy każdorazowych badaniach badacz sam podejmuje decyzję o progu wielkościowym kategoryzacji miast, co ma przełożenie na same badania (Kwiatek-Sołtys 2004; Szymańska, Grzelak-Kostulska 2005).

W projekcie ESPON TOWN jako małe miasta przyjęto miasta o populacji od 5 000 do 50 000 w całej Europie. Została stworzona wstępna definicja małych miast jako posiadających następujące cechy:

- wielokąty o całkowitej gęstości (wliczając średnią gęstość wszystkich komórek) od 300 do 1500 mieszkańców/km^2 i populacji od 5000 do 50 000 mieszkańców,
- wielokąty o całkowitej gęstości większej niż 1500 mieszkańców/km^2, ale o łącznej liczbie ludności mniejszej niż 50 000,
- wielokąty o łącznej liczbie ludności większej niż 50 000, ale o całkowitej gęstości mniejszej niż 1500 mieszkańców/km^2 (Servillo i in. 2014; Atkinson 2019).

Inni autorzy przyjmują dla małych miast populację na poziomie 3 000 – 15 000 (Zapletalov, Nov 2016) lub 25 00 – 50 000, czy też 3 000 – 43 000 (Robertson 1999) a także określają tylko górną granicę poniżej 20 000 ludności (Bănică, Istrate 2012).

Powodów różnej interpretacji kategoryzacji wielkościowej miast jest wiele, m. in. znaczenie ma tutaj zainteresowanie badaczy rozwojem miast na przełomie stuleci. Okazuje się, że największe zainteresowanie budziły miasta małe (w latach 50), miasta średnie (w latach 60 i 70) i miasta duże (od lat 70). Trend ten w XXI wieku uległ przemianie, a precyzyjnie wskazując od transformacji ustrojowej nastąpił rozkwit studiów nad małymi ośrodkami miejskimi, ponieważ łatwość badania ośrodków lokalnych i szersze spektrum narzędziowe, powoduje większą wiarygodność przeprowadzonych badań. Nie ma to jednak aż tak dużej skali, aby nie zajmować się tym tematem badawczym, co wykazano w dalszej części pracy – na to, czy *małe miasta* zostały włączone do badań ma wpływ ich lokalizacja czy historia, a zatem wiele ośrodków nie podlegało jeszcze szczegółowym analizom (Kwiatek-Sołtys, Runge 2011; Runge 2012).

Na cele niniejszej pracy przyjęto definicję: małe miasto to miasto o liczbie ludności nie przekraczającej 20 tysięcy osób.

2.3. Centrum miasta

Centrum miasta od początku historii było przestrzenią szczególną i najważniejszą pod każdym względem, ponieważ skupiało symboliczne oraz funkcjonalno – ekonomiczne aspekty życia miejskiego. Badacze szkoły chicagowskiej uważali proces centralizacji za jeden z najistotniejszych w zachodzących procesach miejskich, ponieważ świadczył o interakcji między ludźmi, zachodził w określonej części miasta. Przestrzeń centralna skupiała najważniejsze dla społeczeństwa instytucje, była środkiem orientacji w przestrzeni, wyznaczała kierunki i decydowała o hierarchii pozostałych części miasta. Centrum miasta według Aleksandra Wallisa, badacza centrów miast na poziomie bardzo szczegółowym, jest symbolem, kumulacją wartości materialnych o historycznym znaczeniu. Stanowi punkt, teren w przestrzeni o wysokim zróżnicowaniu, skomplikowany kulturowo na wielu poziomach przestrzennych i funkcjonalnych. Według Wallisa samo centrum można traktować jako podsystem, społeczny i urbanistyczny, w którym oprócz dostrzegalnej atrakcyjności zachodzą najważniejsze dla społeczeństwa procesy polityczne, informacyjne, prawne, kulturowe a nawet światopoglądowe. Centrum ma znaczenie w wytworzeniu więzi emocjonalnej z danym ośrodkiem miejskim, stanowi element identyfikacji mieszkańca z miastem i pozostałymi mieszkańcami, jednocześnie będąc anonimowym uczestnikiem życia miejskiego (Wallis 1979; Skibińska 2011; Dębek, Janda-Dębek 2013; Rafiemanzelat, Emadi 2015; Sobierajska, Sikorska 2019; Al – Dioji, Musa 2022). Badacze uznali, że określając funkcje jakie pełni centrum miasta to *ośrodek usługowy najwyższego stopnia w danej jednostce lub zespole jednostek osadniczych, utworzony przez koncentrację obiektów głównie usługowych i dyspozycyjnych (w tym przede wszystkim handlu, gastronomii, rzemiosła, kultury, rozrywki i administracji), zwykle o charakterze unikatowym, położonych w rejonie głównego węzła komunikacyjnego danego układu osadniczego* (Wojnarowska 2017b, s. 37). Wielofunkcyjność centrum miasta uzależniona jest od uwarunkowań początkowo obronnych, następnie politycznych, społecznych, ekonomicznych i mimo zanikania jednych, pojawiają się inne, nowe, równie ważne (Wojnarowska 2017b).

Pojęcie *centrum miasta* stosowano jako pojęcie uniwersalne, ogólne, przybierało różną nazwę w zależności od okresu i miejsca powstawania. Analiza historii powstawania miast pozwalała na szybkie określenie najważniejszej przestrzeni, wokół której skupiała się reszta osady. Termin centrum miasta przyjmował różne nazwy,

powszechnie znane są takie określenia jak: forum, rynek, agora, plac katedralny czy śródmieście, zespół staromiejski (nie oznaczające jednak tego samego co centrum miasta, ale wielokrotnie zastępowano nim pojęcie centrum) (Kuśnierz-Krupa, Krupa 2008; Smagacz - Poziemska 2015; Kuśnierz-Krupa, Krupa 2015; Zagroba, Szczepańska, Senetra 2020).

Warto podkreślić, że pomimo tego, iż pojęcie centrum i śródmieście jako wyrazy bliskoznaczne często są stosowane zamiennie, nie mają tożsamego znaczenia. Problem ten wielokrotnie podejmowano na różnego rodzaju konferencjach, dyskutowano nad nim w literaturze przedmiotu, to nadal nie został rozwiązany. Śródmieście wg *Internetowej Encyklopedii PWN*, to *urb. historycznie ukształtowana centralna część miasta, administracyjnie i funkcjonalnie wyodrębniona jako dzielnica, powstała wokół zespołu staromiejskiego lub poza nim* (https://encyklopedia.pwn.pl/ 10.05.2022). Definicja bazuje na *dzielnicy,* natomiast z biegiem lat i rozbudową śródmieścia było to kilka dzielnic. Nie zawsze podział administracyjny pokrywał się z obszarem śródmieścia. W opracowaniach badaczy widnieją trzy główne nurty, metody wyznaczania śródmieścia. Stanową one podstawę do innych nurtów oraz są inspiracją m. in. na cele niniejszej pracy. Najważniejsze według Jana M. Chmielewskiego to: metoda fizjonomiczna, której podstawę stanowią charakterystyczne formy zabudowy oraz metoda funkcjonalna, opierająca się na użytkowaniu terenów. Drugą wskazaną metodę szczegółowo opisuje się jako proces wyznaczania stosunku udziału funkcji usługowo-biurowych do funkcji pozostałych. Trzecia metoda - badanie faz rozwojowych miasta, nazwano ją jako metoda historyczno-geograficzna (Chmielewski 2016; Ziobro 2020).

Architekt Władysław Czarnecki określił centrum miasta jako ośrodek społeczny ogólnomiejski, o najwyższym znaczeniu planistycznym i artystycznym dla całej kompozycji miasta. Podkreślił też, że jest to rdzeń całego układu przestrzennego miasta i dominanta śródmieścia, ale nie należy nazywać go śródmieściem, chyba, że dwie wskazane funkcje łączą się ze sobą (Ziobro 2020).

Analizując tematykę *centrum miasta* w ujęciu historycznym, należy dokonać jego charakterystyki poprzez cechy wyróżniające, obszar o zwartej strukturze, łatwa dostępność. Centrum to także obszar w pewien sposób oddzielony i wyróżniony pod względem wartości architektonicznych i historycznych, mający znaczenie zarówno dla mieszkańców jak i dla turystów (Dębek, Janda-Dębek 2013; Bernaciak 2015; Kowalczyk 2021; Al – Dioji, Musa 2022). Jan Maciej Chmielewski wskazywał na

problematykę centrum małych miast, które ukształtowano historycznie. *W jego rejonie brakuje szlaków komunikacyjnych, budynki to niskie zabytkowe kamienice. Brak powierzchni wolnych, zmieszanie się tego co tradycyjne z nowoczesnymi formami zabudowy okresu PRL nie tylko zakłóca efekty wizualne, ale obniża poziom życia powodując przy tym wzrost patologii społecznych* (Pietrzyk 2017, s. 32).

Centrum nazywane często w historii miast Polski, placem miejskim, to ważna część systemu przestrzeni publicznej. Jednak aby taka przestrzeń uzyskała status placu miejskiego musi spełniać pewne kryteria tj. stać się wnętrzem urbanistycznym. Według Wejcherta oznacza to, że powinna stanowić teren wyznaczony jednoznacznie ścianami, brak przeszkód. Ściany to najczęściej budynki a czytelne ograniczenie to ciągłość tworzona przez fasady tych budynków. Pierwowzorem lokalnego centrum niezmiennie pozostaje ateńska agora, gdzie plac miejski łączył różnego rodzaju obiekty takie jak bibliotekę, świątynie, arsenał, stanowił dodatkowo miejsce spotkań. Analizując historię powstawania i przeobrażania się centrum miasta zauważono istotne zmiany w całym układzie przestrzennym oraz różnice w wyglądzie centrum miasta średniowiecznego a miasta w następnych epokach. Podobnie jak wygląd centrum miasta lokacyjnego, gdzie tradycja i historia kształtowała się setki lat a centrum miast powstałych w XIX i XX wieku. W okresie średniowiecza centrum to rynek miejski, przestrzeń wokół którego skupiał się handel, tętniło życie, ale także miejsce reprezentacyjne. Niektóre funkcje zanikały ale jedną, która zachowała się najdłużej był właśnie handel. Rynek miejski to miejsce organizowanych jarmarków, na których mieszkańcy mogli sprzedać swoje produkty, bez znaczenia czy były to produkty wyrabiane, czy żywy inwentarz Dopiero dużo później dokonano podziału i tworzono nowe targi na obrzeżach miast i tam też przeniesiono handel żywym inwentarzem (Urbaniak 2008; Sobierajska, Sikorska 2019; Zagroba, Szczepańska, Senetra 2020).

Rozwój przestrzeni miejskiej był w pewnym stopniu ograniczany, ponieważ musiał być prowadzony w sposób racjonalny ale i efektywny. A skoro centra to ważne obszary małych miast i aglomeracji więc podobnie wygląda z ich ograniczonością, która wynikała z koncentracji funkcji, polegających na najlepszym wykorzystaniu przestrzeni. Po roku 1989 intensywne przemiany struktury miasta socjalistycznego w miasta kształtowanego w gospodarce rynkowej, doprowadziły do przeobrażeń centrów miast, które wprowadziły nie tylko zamieszanie ale i różnego rodzaju konflikty pomiędzy inwestorami, przedsiębiorcami a także mieszkańcami. Zmiany dokonały się w zakresie dwóch najważniejszych funkcji, gospodarczej (usługowa i przemysłowa)

oraz społecznej (mieszkaniowa i kulturowa) (Śleszyński 2004; Boryczka 2013; Borsa 2016; Tolqinovich, Inomovich 2021).

Współcześnie rozumiane w wielu przypadkach *centrum miasta* to dawny pełen zakres miasta zazwyczaj z okresów jego lokacji, od którego miasto wzięło swój początek. Obecnie *centra miast* różnią się od tych ukształtowanych w przeszłości, podobnie ich rola nie ma tak dużego znaczenia jak w czasach dawnych. Każda osada swój początek zaczynała od środka miasta i to ono stanowiło zalążek świadomości społecznej i politycznej. Centrum stanowiło prestiżowe miejsce, które należało do najwyższej wagi hierarchów. Stopniowo, często w wyniku zniszczeń i wojen, charakter centrum został zatracony. Wiele miast zachowało unikatowy charakter *centrum,* niestety obecnie zdarza się, że ten symboliczny punkt to nie tylko architektonicznie i kulturowo reprezentacyjna przestrzeń, w której znajduje się ratusz czy kościół, ale także obszerny parking, blokowiska a nawet centrum handlowe (Kobylarczyk 2012; Sobierajska, Sikorska 2019).

Coraz więcej badań ukazuje zanik *centrów miast i* ich historycznej roli, poprzez zmniejszenie obszaru, ich funkcjonalności i struktury, pozostawiając centrum w znaczeniu symbolicznym. Badacze coraz częściej zwracają uwagę na szkodliwe czynniki wpływające na zmianę charakteru centrum miasta. Jednym z nich jest częściowe lub całkowite wyłączenie centrum z ruchu samochodowego. Nadmierny ruch samochodowy nie tylko nie sprzyja bezpieczeństwu tego miejsca ale także powoduje zanik funkcji społecznych.. Estetyka centrum miasta, pasy zieleni a także stan nawierzchni niszczonej pod wpływem ruchu kołowego nie przyciąga i nie zachęca mieszkańców do spotkań i odpoczynku.. Poziom hałasu w takiej przestrzeni nie wpływa kojąco na odpoczynek i rozmowy mieszkańców, dlatego też coraz częściej mieszkańcy zamiast spędzać czas w historycznym i zabytkowym centrum miasta wolą korzystać z miejsc oddalonych takich jak obrzeża miasta (Czekiel-Świtalska 2006; Bernaciak 2015; Rafiemanzelat, Emadi 2015; Cichocki 2020; Horbliuk, Stepanets 2021).

2.4. Miasto - znaczenie terminu i rys historyczny

2.4.1. Historia rozwoju miast świata

Od początku istnienia ludzie ingerowali w naturalne środowisko, dążąc do jego zmiany i przekształcając je według swoich potrzeb (Pociask − Karteczka 2010). Pierwsze osady miejskie powstawały na terenach o najlepszych warunkach do polowania, a następnie poznając i ucząc się nowych technik uprawy roślin i hodowli zwierząt, ludzie tworzyli coraz większe skupiska co stało się zjawiskiem powszechnym. Liczył się dostęp do wody, ukształtowanie powierzchni a jednocześnie otoczenie pozwalające na obronę przed wrogami (Kostrzewska 2013; Jakubowski, Włodarczyk, Zdaniuk 2014; Jewtuchowicz, Sokołowicz, Zasina 2016).

Historia powstawania miast sięga epoki neolitycznej, 10 000 lat przed naszą erą. Kształtowała się ona niezależnie od położenia – potwierdza to rozwój miast w różnych częściach świata (Słodczyk 2012; Jewtuchowicz, Sokołowicz, Zasina 2016). Sięgając do ich wzorów i idei, nie bez przyczyny uważa się miasta za kolebkę cywilizacji. Do najciekawszych przykładów zaliczyć należy poniższe lokalizacje:

- Mezopotamia ok. 3500r. p.n.e., miasta leżące w dolinie Tygrysu i Eufratu (Ur- stolica państwa Sumerów);
- Egipt ok. 3300r. p.n.e.;
- Dolina Indusu ok. 2500r. p.n.e.(Harappa, Mohendżo Daro);
- Nizina Chińska ok. 1800r. p.n.e. (dolina rzeki Huang-ho);
- Mezoameryka ok. 1500r. p.n.e. (Meksyk-Jukatan, Gwatemala, Hondura, miasta Majów);
- Andy Płn. i Środkowe - kilkaset lat p.n.e. (Tiahuanaco-zach. Boliwia) (Słodczyk J. 2012).

Dzięki wykopaliskom, można odtworzyć wygląd pierwszych *ośrodków protomiejskich*. W Jerycho, znajdującym się na terenie wschodniej Palestyny odnaleziono fortyfikacje, które swoim zasięgiem obejmowały powierzchnię prawie 4 ha. Ze wstępnych ustaleń wynika, że ślad tych budowli pochodzi z 8000r. p. n. e., a pomimo upływu lat można odtworzyć cechy miasta. Mur zbudowano z kamienia, posiadał 4 metry wysokości i 3 metry grubości. Wewnątrz znajdowały się owalne chaty, zbudowane z suszonej cegły, która była materiałem nietrwałym, dlatego po zniszczeniu na tym samym miejscu

budowano nowe obiekty. W mieście przebywało nawet 3000 osób – zmieniało się to w zależności od uwarunkowań polityczno-historycznych (Szczepański 1917; Strąkowski 1963; Taha, Qleibo 2010; Scheffler 2012; Kostrzewska 2013).

Podobną strukturą charakteryzował się ośrodek Çatalhöyük na terenie dzisiejszej Turcji- 6300-5700 p.n.e. Domy budowano jeden obok drugiego, płaskie dachy posiadały otwór, przez który wchodziło się do środka. Ściany stanowiły doskonałe świadectwo historii i kultury społeczności, były pokryte malowidłami i płaskorzeźbami. Ludność zajmowała się produkcją narzędzi ze szkliwa wulkanicznego oraz naczyń ceramicznych (Marciniak, Klimowicz 2013; Harabasz 2018). Jeszcze inny rodzaj protomiasta to położony na terenie Anatolii-Hacilar z 6400 roku p.n.e., który charakteryzowała zabudowa w kształcie prostokąta, z wyraźnym zaznaczeniem dziedzińca, świątyni czy warsztatów garncarskich (Słodczyk 2012).

Rozwój techniki pozwolił na wprowadzanie nowych rozwiązań w zakresie planowania i budowy ośrodków miejskich. Miasta zaczęto budować według określonego planu, najpierw owalnego, następnie kwadratu czy prostokąta, biorąc pod uwagę ukształtowanie terenu. Pojawiły się pierwsze ośrodki o niespotykanym wcześniej ustroju politycznym. Wyraźnie zaznaczał się podział na grupy specjalizujące się w określonych zajęciach oraz warstwy społeczne (Kostrzewska 2013; Słodczyk 2012). Przykładem jest miasto Uruk z terenu Mezopotamii, z czwartego tysiąclecia p.n.e., w którym wyraźnie zaznaczyła się hierarchia władzy, podział pracy a także plan miasta na zasadzie parcelacji terenu, z zaznaczeniem murów miasta, ulic, świątyń czy miejsc do pracy (Oates i in. 2007; Słodczyk 2012; Becker, Ess, Fassbinder 2020). Ośrodek był budowany w trzech etapach, a sam pełnił rolę miasta kolonii, które zostało założone przez wcześniej wspomniane miasto Uruk (Słodczyk 2012; McMahon 2019). Historia powstawania miast jest bardzo długa, dlatego wspomniano tylko o tych najstarszych, których znaczenie jest niezaprzeczalne, a których wygląd można odtworzyć na podstawie wykopalisk.

Wcześniejsze rozważania, przybliżające historię powstawania miast, wskazują, że nie tylko region geograficzny ale i okres historyczny miał wpływ na ich rozwój oraz funkcje przez nie pełnione. Miasta najczęściej powstawały na planach już wcześniej istniejących układów osadniczych a ich rozwój kierunkowała religia, kult. Początkowo były to zamknięte przestrzenie, *rozbudowa następowała na zasadzie „pączkowania" lub „doklejania", o kolejne nowe organizmy miejskie, często również ufortyfikowane,*

mające na celu uzupełnienie i rozbudowę ośrodka podstawowego (Paszkowski 2015a, s. 20).

Na podstawie prowadzonych badań można zaobserwować, że najdogodniejsze warunki do rozwoju miast posiadała starożytna Grecja–uważa się, że z kultury egejskiej wywodzi się architektura miast europejskich. Położenie starożytnej Grecji w sąsiedztwie z Asyrią, Fenicją, Egiptem wprowadzało zróżnicowanie kulturowe, etniczne, a w efekcie nowe systemy społeczne, które wymagały od architektów organizacji przestrzeni (Kostrzewska 2013; Jakubowski, Włodarczyk, Zdaniuk 2014). Powstające ośrodki ściśle ze sobą współpracowały, znajdowały się od siebie w niewielkiej odległości - na lądzie stałym, główny ośrodek stanowiły Mykeny (kultura mykeńska), na wyspie Kreta (kultura minojska). Osady Grecji często nawiedzały trzęsienia ziemi, w związku z czym należało szukać dogodnych rozwiązań zabudowy. Protomiejskie zachowane fragmenty wskazywały na prostą zabudowę, głównie na szczytach, służącą kontroli otoczenia. Domy były jednokondygnacyjne, prostokątne, oddzielone szeroką, brukowaną ulicą (Kostrzewska 2013; Morris, Knodell 2015). Największy rozwój kultury egejskiej nastąpił na Krecie i nazywany był okresem starszych pałaców (okres wybuchów wulkanów). Każdy region kontrolowany był przez pałac pod względem rolnictwa, hodowli i handlu. Pałacem określano budowle znajdujące się na szczycie gór, składające się z złożonych budynków mających tarasowy układ. Wyposażone w różnego rodzaju pomieszczenia, pokryte kolorowym tynkiem, pełniły funkcje magazynów, warsztatów, mieszkalne i sakralne, połączenie pomiędzy nimi stanowiły dziedzińce i korytarze, które pokonywało się klatką schodową. Budynki już wówczas wyposażone były w wodę, drenaż, kanalizację i studnie świetlne. Zespoły pałacowe wraz z otaczającymi je ulicami tworzyły ośrodki miejskie, a co najważniejsze pozbawione były, w przeciwieństwie do innych miast, fortyfikacji. Oznaczało to, że miasta nie obawiały się zagrożeń ze strony innych i funkcjonowały w oparciu o przyjazne stosunki. Każdy kataklizm w Grecji zmuszał do odbudowy. Nowe pałace powstawały na planie starych z rozbudowaną infrastrukturą lub budowane były od nowa. Pałac stanowił centrum, budynki skupione wokół niego były reprezentacyjne, pełniły ważniejsze funkcje (Mosso 1907; Press 1991; Kostrzewska 2013; Hruby 2017).

Kultura mykeńska rozwijała się w Atenach, jednym z najbardziej poznanych miast pod względem zjawisk zachodzących w starożytnej Grecji. Najważniejszym punktem Aten było skaliste wzgórze Akropol, pełniące rolę siedziby władz. Znaczenie

poszczególnych dzielnic zauważalne było podczas obchodów świąt Panatenaje, obchodzonymi co 4 lata, którym towarzyszyła procesja, konkursy i igrzyska (Terlikowski 1925; Ksenofont 2007; Głyda 2011).

Plan miasta Aten był nieregularny, pomimo dążenia do uporządkowania tkanki miejskiej nie zmienił się. Miasto składało się z jednorodzinnych domów z wewnętrznym dziedzińcem, wyposażone było w kanały ściekowe i podziemny akwedukt dostarczający wodę. Domy od ulicy i poszczególne parcele oddzielał mur (Vandenbergh1995; Kostrzewska 2013; Sargentis 2019).

Proces rozbudowy miasta był rozciągnięty w czasie a dodatkowo przerywany trzęsieniami ziemi, wojną z Persami i wewnętrznymi zmianami (Kostrzewska 2013). Wraz z rozwojem starożytnej Grecji rozwijała się na Półwyspie Apenińskim cywilizacja Etrusków, która wprowadzała nowe idee tworzenia miast. Charakterystyczne, zachowane cechy miast, to tworzenie na planie kwadratu, prostokąta, wyposażenie w brukowane ulice krzyżujące się pod kątem prostym, odpływowe kanały i mury obronne. Cywilizacja Etrusków nie została zbadana zbyt dobrze, zachowały się tylko niewielkie szczątki, które w większości zostały przykryte nowymi ośrodkami miejskimi, wprowadzoną cywilizacją rzymską (Leykam 1978; Kołakowski 1995; Słodczyk 2012).

Cywilizacja rzymska rozwijała się w początkowej fazie wyłącznie jako kolonie podbijanych ziem, na których tworzono obozy wojskowe. Czerpała wzory zarówno z planów miast powstających w starożytnej Grecji jak i cywilizacji Etrusków (Kostrzewska 2013). Początkowe etapy tworzenia miast odbywały się w oparciu o regularne kształty, jednakże w przypadku głównego miasta Rzym nie mogła być zastosowana taka technika. Powstał on jako połączenie osad istniejących na siedmiu wzgórzach, centralny punkt znajdował się na Palatynie. Pomiędzy wzgórzami tj. Palatynem, Kapitolem i Eskwilinem został zbudowany plac Forum Romanum, który odgrywał szczególną rolę - skupiał życie polityczne, społeczne, stanowił jednocześnie centrum, wokół którego powstawały liczne świątynie, budynki (Słodczyk 2012; Dumser 2013). Niezwykle trudne było zachowanie regularnego charakteru zabudowy Rzymu również, ze względu na liczbę przybywającej ludności. Większą uwagę poświęcano budowlom publicznym niż zabudowie mieszkaniowej (Leykam 1978; Ruciński 2007). Powstawały obiekty użyteczności publicznej, dekoracyjnej, rozrywkowej, takie jak: łaźnie, cyrki, akwedukty i świątynie, których było zdecydowanie za dużo w porównaniu do dzielnic mieszkaniowych, nędznych domów

czynszowych (Ruciński 2007; Kostrzewska 2013). Każdy kolejny władca Rzymu starał się wzbogacić miasto o nowe, bardziej efektowne budowle stanowiące symbol jego władzy. Dzięki temu do tej pory można podziwiać efektowne posągi, łuki, kolumny i świątynie tamtejszych cesarzy (Sawiński 2014; Wąs 2020). Nie było w nich jednak spójności architektonicznej, ładu urbanistycznego. Każda kolejna budowla była piękna i bogata, wizualnie niestety *przyklejana* do poprzednich, bez kontynuacji planu przestrzennego. W porównaniu do Greków, którzy stosowali prostokątny plan zabudowy placów, Rzymianie łączyli kształty np. koła, elipsy i prostokąty, wprowadzając chaos w formie. Rzymianie i ich osiągnięcia techniczne np. wynalezienie betonu pozwoliły na tworzenie budowli bez zachowania ładu przestrzennego (Kostrzewska 2013). Kamienice czynszowe wzorowane na wyglądzie domu greckiego, skupione były wokół dziedzińca, posiadały od zewnętrznej strony ulicy sklepy i warsztaty. Wewnątrz domu klatka schodowa i korytarz prowadziły do jedno lub kilku izbowych mieszkań (Kostrzewska 2013). Typ budowli, który wpisał się w historię rzymskiej przestrzeni publicznej to bazylika. Wielofunkcyjny budynek znajdujący się na placu targowym pełniący rolę giełdy, sądu czy targu. Posiadał przestronne wnętrze z nawą główną i nawami bocznymi (Kalinowski 2015). Podobną popularnością cieszyły się łaźnie publiczne, których wielkość była imponująca. W 302 roku terma miała wielkość 250x150 m i mogła pomieścić 3000 osób. Terma jako obiekt rekreacyjno – sportowo – kulturalny wyposażony był w basen z zimną i ciepłą wodę, bibliotekę, sklepy, gimnazjony a nawet teatr (Fagan 2001; Słodczyk 2012, *www.imperiumromanum.pl* 05.02.2023). Rzym znany jest również z dróg budowanych w linii prostej (nasypy, tunele, mosty, wiadukty), wykonane ze szczególną starannością zarówno w mieście jak i pozostałej części ówczesnego cesarstwa stanowiły połączoną sieć ok. 70 tys. km (Balbuza 2008; Kostrzewska 2013).

Przejście, z tworzenia miast w starożytności do nowego porządku w epoce średniowiecza następowało powoli i długotrwale. Analogicznie poziom cywilizacji kojarzony ze społeczeństwem średniowiecznym osiągnięto w długim czasie. Okres średniowiecza przyniósł dwa poglądy na powstawanie miast, jeden odnosił się do kontynuacji rzymskiego municypium, drugi do utworzenia całkowicie nowego tworu średniego wieku (zakładane na *surowym korzeniu*). Różnice narodowościowe trwały długo a zaczęły zanikać dopiero gdy religia chrześcijańska i organizacja Kościoła osiągnęła charakter międzynarodowy (Wróbel 1971; Pounds 2005; Krasnowolski 2008; Dygo 2021).

Budowa miast skupiona była na budowlach mieszkalnych, a nie instytucjach oraz przydatności do zatrudnienia i obrony napływającej ludności. Budowle podobnie jak w starożytności powstawały z kamienia i cegły – dominował charakter obronny. Obiekty wyposażone w wieże często były połączone w ufortyfikowaną grupę (Bukal 1991; Kościelecki, Baryłka 2022). Wzorując się na średniowiecznych miastach Italii zauważono, że ich piękno i urok bierze się nie tylko z wyglądu, ale i planu miasta. Dostrzeżono, że szachownica o ściśle określonej strukturze nie tworzy urozmaiconej przestrzeni i nie zachęca swoim wyglądem, natomiast krzywe ulice, nieokreślone, łuki, malownicze elewacje, różnie ukształtowane place są zdecydowanie bardziej efektowne (Wróbel 1971; Legut-Pintal, Kubicka 2021). Architekci i budowniczy już w epoce średniowiecza zastanawiali się czy planowanie miast, osiedli może być receptą na szczęście mieszkańców. Początkowo największe nadzieje pokładano w zbawieniu, dlatego występowała tak duża ilość budowli sakralnych, przy których skupiało się życie mieszkańców. Wokół bryły kościoła wszystko było dozwolone, co oznaczało, że mogli tam przebywać ludzie chorzy, to tam dozwolone było porzucanie dzieci i żebranie o pomoc. Kościół był przejściem ze świata świeckiego do wiecznej doczesności, a przy tym miejscem publicznym, znajdującym się w samym centrum miasta (Samsonowicz 1983; Montgomery 2015; Tiegreen 2021).

Przełom w postrzeganiu miast nastąpił wraz ze zmianami jakie niosła epoka renesansu. Wzrost zainteresowania antykiem wprowadził nowe teorie, które dążyły do stworzenia *miasta idealnego*. Architekci w oparciu o odnalezione dzieło Witruwiusza *O architekturze ksiąg dziesięć* tworzyli wizje urbanistyczne, które często nie miały odzwierciedlenia w praktyce z powodu braku środków finansowych. Z jednej strony wizje łączyły historię z poprzednich epok, a z drugiej tworzyły współczesną ideę, kształtując nowatorski, własny język form. Pomysły odbiegały od pobudek religijnych i emocjonalnych, stając się wytworem racjonalizmu. Przestrzeń zostaje zabudowana w sposób uporządkowany, a nawet rygorystyczny z zastosowaniem form geometrycznych. Nowy układ stworzony poprzez ujednolicenie brył budynków wprowadził regularność i harmonię, dążył do perfekcji estetycznej poprzez perfekcję matematyczną (Szpakowska 2011). Nie można zapomnieć o nowych rozwiązaniach stworzonych przez Leonarda da Vinci i Vincenzo Scamozziego takich jak wprowadzenie wewnętrznego kanału w centrum miasta, wypełnionego wodą, segregację pionową ruchu kołowego i pieszego. Oprócz nowych projektów, włoscy naukowcy opracowali traktaty o matematyce i geometrii oraz sztuce dokonywania

pomiarów, które miały duży wpływ na techniki geodezyjne. Rozwój urbanistyczny nie przebiegał bez planowania i podporządkowany był nie tylko względom militarnym, ale określonym proporcjom z zachowaniem ładu urbanistycznego, cech piękna i trwałości (Paszkowski 2015a).

Jednocześnie w analogicznym okresie okazało się, że mury w miastach, budowane na kształt koła i kwadratu, nie spełniają swoich funkcji. Zaczęto zastanawiać się nad kształtem wielokąta – gwiazdy np. Palma Nuova (płn. Włochy), którego plan stanowi dziesięciobok foremny z placem w kształcie sześcioboku, od którego rozchodzą się ulice, prostopadłe do zewnętrznych odcinków murów miejskich. Miał on nawiązać do modelu miasta o układzie promienisto-koncentrycznym tzw. miasto gwiaździste, co oznaczało, że budowla znajdująca się w centrum widoczna była z każdej z ulic. Sama wizja budowy idealnego miasta i idealnego społeczeństwa często wiązała się z koncepcją dobrego i mądrego władcy, który dużą wagę przykładał do funkcji obronnych. Układ miasta na kształt gwiazdy doskonale się do tego nadawał, bastiony mogły być powiązane z centralną częścią miasta szerokimi arteriami, co umożliwiało ich szybkie zaopatrywanie. Założeń na temat miast idealnych, które spełniały wymogi społeczeństwa, władcy a jednocześnie pełniły funkcje obronne było więcej niż realizacji. Nadal szybciej i łatwiej było budować miasta na kształt koła z prostokątnym rynkiem i ulicami w kształcie szachownicy (Paszkowski 2015a; Słodczyk 2016; Schutten 2021).

Budowa miast nie odbywała się w takim tempie jak ich przebudowa/porządkowanie poprzez m. in.: przekształcanie centralnych placów na inne o geometrycznych kształtach, ekspozycja budowli monumentalnych tj. pałaców i innych o funkcjach publicznych. Układ ulic zmienił się w związku z powstawaniem budynków na oddzielnych działkach, poprzez co nie stanowiły one jednolitych ciągów. Przestrzeń między budynkami połączona była schodami lub tarasami. Poszerzano i przebijano nowe ulice, budynkom nadawano nowy, renesansowy wygląd. Wprowadzono także nowe elementy-osie, ważne dla połączenia budynków (Słodczyk 2012).

Barok bezpośrednio nawiązał do niezrealizowanych projektów renesansu, chociaż odbiegał od niego charakterem. Najważniejsza była warstwa wizualna, dlatego tak bardzo zauważalny jest rozwój sztuki. Kościoły zostały wypełnione nowymi dziełami, które bardzo dobrze współgrały z nową architekturą miast. Niespotykana dotąd forma władzy, absolutyzm, doprowadziła do szybkiej przebudowy miast, w których znajdował się dwór władcy. Pałac stanowił odrębną fortyfikację a w związku z tym, że miasto było

umocnione fortyfikacją miejską, był podwójnie zabezpieczony. Zaczęto tworzyć miasta o regularnych formach, powstawały miasta rzemieślnicze, miasta garnizony, twierdze, miasta królewskie. Pojawiły się ogrody i parki, które nadały nowy, wyjątkowo estetyczny charakter ośrodkom miejskim (Kostrzewska 2013; Ludwig 2021). Nowa epoka (barok) wprowadziła duże różnice w wyglądzie miasta – porównując do poprzedniej epoki, średniowiecza. Idea tworzenia opierała się na dwóch biegunach - sacrum i profanum, panorama była bardziej jednolita i jednorodna a powstałe monumentalne budowle oderwały miasto od okalających je terenów. Przebudowa ośrodków miejskich, w okresie baroku, była możliwa jedynie w miastach znaczących tj. takich w których znajdowała się rezydencja władcy. Z założenia przebudowa miała obejmować duże przestrzenie i być prowadzona z adekwatnym dla epoki rozmachem. Konieczność posiadania bardzo dużych środków finansowych spowodowała, że niezwykle często, miasta średniowieczne nie zostały przebudowane i pozostały nie zmienione do XIX wieku (Kostrzewska 2013; Kigawa, Seo, Furuyama 2018).

W oświeceniu pogląd na architekturę miast zaczął się zmieniać. Poszukiwano lepszych rozwiązań koncepcyjnych wobec których, w odróżnieniu do baroku projekty nie miałyby swojego końca realizacji wyłącznie na papierze. Szukano rozwiązań tańszych, w kontekście ich przebudowy oraz celem założenia nowych ośrodków. Niewiele z nich zrealizowano. Koncepcje tworzenia miast opierały się głównie na rozszerzeniu funkcji obronnych i tworzeniu nowych budowli architektonicznych. Ulice na planie biegły promieniście, od środka centrum, w którym znajdował się kościół i pałac, do bram miejskich (Jałowiecki 1972; Szpakowska 2013). W czasie ataku plac miał być pusty a komendant wydawał polecenia z centralnej wieży. Przykłady miast: twierdza Philippeville (Belgia), Hamina (Filadelfia). Przebudowywano niektóre istniejące ośrodki poprzez wyeksponowanie monumentalnych budynków, zmianę siatki ulic, wybudowanie budynków pełniących funkcje publiczne. Wprowadzano tarasy i schody łączące budynki z ulicami (Słodczyk 2012).

Wiek XVIII dzięki wynalazkom wprowadził do miast szybki rozwój przemysłu, a co za tym idzie zmiany w osadnictwie. Zaczęły powstawać budynki fabryczne w sposób chaotyczny i nieuporządkowany, w różnych częściach miast. Ludność wiejska zaczęła migrować do miast, które nie były przygotowane na ich przyjęcie. Zupełnie zapomniano o planowaniu przestrzennym, budowano mieszkania robotnicze w ścisłej zabudowie, blisko fabryk na zabagnionych, zawilgoconych gruntach. Jednocześnie powstawały kamienice czynszowe, pojedyncze mieszkania były przeludnione.

Architekci często w swoich wizjach przejawiali zamiłowanie do eleganckich budynków, na które stać było tylko zamożną część społeczeństwa a zupełnie do których nie pasowały sąsiadujące budowle dla najuboższych. Pierwsze projekty skupione tylko na fałszywym zapewnieniu szczęścia przyszłym mieszkańcom miały negatywne zakończenie. Różnice w warunkach mieszkaniowych często doprowadzały do buntu klas najuboższych. Gwałtowny rozwój środków transportu i układów komunikacyjnych naruszył dotąd uporządkowaną infrastrukturę miejską. Brakowało kontroli nad tworzeniem nowych osiedli, fabryk. Celem była rozbudowa rynku pracy i jak najlepsze wykorzystanie miejsca do ulokowania robotników, bez zapewnienia im dostępu do służby zdrowia, oświaty czy odpoczynku np. w parku. Dopiero śmiałe posunięcia w projektowaniu przedmieść z zabudową szeregową, gdzie jednorodzinne domki cieszyły się dużą popularnością, pozwoliły na opuszczanie centrum miasta i odcięcie się od problemów związanych z dużym zagęszczeniem (Nietyksza 1986; Małek 2011; Kostrzewska 2013; Montgomery 2015; Kulawiak 2016; Grabowski 2018). Okres rewolucji przemysłowej spowodował pogorszenie życia w mieście i wprowadził tak duże przemiany jakie dotąd nie miały nigdy miejsca. Pojawiły się nowe czynniki, które decydowały o przemianach miast. Rozwój przemysłu, rozwój transportu, rozwarstwienie społeczne, wyodrębnienie się poszczególnych stref mieszkalnych a co za tym idzie podział na dzielnice robotniczych i dzielnice bogatych mieszczan bezpowrotnie zniszczyły tradycyjny model miasta średniowiecznego (Kostrzewska 2013; Żejmo 2015).

Problemy związane z chaosem w rozwoju miast zmusiły urbanistów do poszukiwań rozwiązań, jak połączyć w sposób harmonijny pracę w przedsiębiorstwie produkcyjnym z godnymi pod względem sanitarnym i środowiskowym warunkami mieszkaniowymi? Transformacje nie zapobiegły przeludnieniu, ponieważ skupiały się na pojedynczych punktach, które wprowadzały zbyt mało zmian. Likwidacja jednej fortyfikacji i zastąpienie jej terenem zielonym lub arterią komunikacyjną nie wpłynęła na warunki mieszkaniowe. Stworzono, mimo swojej nierealności i błędnemu założeniu ważne dla nowoczesnej urbanizacji projekty teoretyczne i utopijne zapoczątkowane przez Artura Sorii, *miasto liniowe*, Ebenezera Howarda *miasto-ogród* i Tony'ego Garniera *miasto przemysłowe*. Miały jedną wspólną cechę- poprawę warunków życia. Uważano, że likwidacja dużych aglomeracji miejskich a na ich miejsce budowa mniejszych, rozproszonych miast modelowych pomoże osiągnąć te założenia. Nie były to realne prognozy ale pozwoliły na rozwój nowej myśli urbanistycznej (Kostrzewska 2013).

Problem przeludnienia w miastach powrócił na początku XXI wieku, co zmusiło urbanistów do wprowadzenia nowych rozwiązań. Podjęto plany rozbudowy miasta w dwóch a nawet trzech wymiarach z jednoczesnym wprowadzaniem wielu sposobów użytkowania w jednym miejscu. Nowe projekty zabudowy mieszkaniowej mają na celu zaspokojenie potrzeb użytkownika poprzez połączenie domu z miejscem pracy i przestrzenią do wypoczynku. Ważna jest komunikacja między domem a przestrzenią publiczną, obszarem zielonym a pracą, połączenie sztucznego z naturalnym a wnętrza z otoczeniem. Miasto ma tworzyć kompleks zrównoważony społecznie i ekologicznie (Szpakowska 2011).

2.4.2. Historia rozwoju sieci osadniczej Polski na przykładzie Warmii i Mazur

Człowiek pojawił się na obecnym terytorium Polski tysiące lat przed naszą erą. Jednak dopiero w X wieku rozpoczął się proces formowania państwa polskiego o jednolitej strukturze terytorialnej i politycznej. Nasi przodkowie, będący częścią plemion słowiańskich, wierzyli w wielu tzw. pogańskich bogów (Łada, Kupała, Diana, Jessa) (Dowiat 1966). W 966 r. Mieszko I (pierwszy władca w źródłach pisanych) przyjął chrzest rozpoczynając proces chrystianizacji kraju. Data nie odnosi się wyłącznie do sfery religijnej, ale jest także punktem zwrotnym w rozwoju politycznym i gospodarczym kraju, który potrzebował religii ogólnopaństwowej. Stanowi historyczny dzień od którego państwo polskie zaczęło być ważnym punktem na tle Europy środkowej - rozpoczął się intensywny proces formowania przestrzeni i kultury (Ożóg 2015).

Przestrzeń miejska jaką znamy obecnie zaczęła formować się w okresie średniowiecza – historycznej epoce trwającej od V do XV wieku. W okresie tym wykrystalizowała się sieć miast, której struktury przestrzenne lub jej fragmenty zachowały się do dnia dzisiejszego (Bartoszewicz 2008). Krajobraz miejski XXI wieku ozdabiają zabytki nieruchome, jak i całe układy przestrzenne pochodzące z okresu średniowiecza. Do dnia dzisiejszego podziwiać można wybrukowane ulice przecinające się pod kątem prostym, rynki z ratuszem, lokalne targowiska, kościoły, zamki, pozostałości murów obronnych – dziedzictwo historyczne stanowiące o naszej przeszłości (Bogucka, Samsonowicz 1986; Batyk 2010; Eysymontt 2014). Europa

wczesnego średniowiecza to czas ekspansji państw, zagranicznych podbojów terytorialnych. Było to zjawisko powszechne, któremu towarzyszyła idea religijnego nawrócenia. Brak przejrzystych struktur państwowych i wiara w wielu bogów umożliwiła najazd m. in. na tereny nadbałtyckie pod pretekstem szerzenia chrześcijaństwa. Przybysze z zewnątrz nie tylko zajmowali polskie ziemie, ale również ustanawiali własne prawa, formowali miasta, otoczenie (Powierski 1985; Okulicz 1985; Starnawska 1996; Achremczyk 2000; Dobrosielska 2013; Popieliński 2016). W XIII wieku na terenie ziem polskich powstały pierwsze miasta (lokacja ośrodków miejskich), a dokładniej mówiąc nadano pierwsze prawa miejskie, które we wskazanym okresie nosiły nazwę aktów, przywilejów, praw lokacyjnych (najczęściej miasto lokowano na podstawie prawa magdeburskiego, średzkiego, lubeckiego, chełmińskiego, poznańskiego, książęcego, kościelnego czy nadania szlacheckiego). Bardzo często ustalenie dokładnej daty powstania miasta jest niemożliwe, data szacowana jest na podstawie śladów historii. W wielu przypadkach życie miejskie na danym obszarze pojawiło się już w IX/X wieku (Lalik 1958; Gieysztor 1965; Jażdżewska 2006). Ośrodki miejskie wykształciły się w różnoraki sposób: nastąpiło przekształcenie grodów, podgrodzi, późniejszych osiedli w miastach lub utworzono miasto na tzw. surowym korzeniu, gdzie wcześniej nie istniała zabudowa (Szorc 2004; Kostrzewska 2013).

Życie wczesno miejskie mogło rozwijać się już w IX/X wieku. Nie było to obecnie znane nam miasto, ale obszar wyróżniający się z otoczenia liczbą mieszkańców, powierzchnią zabudowanego terenu, sposobem funkcjonowania lokalnej działalności gospodarczej. Proces kształtowania ośrodków miejskich rozwinął się synchronicznie z rozwojem rolnictwa, gdy tereny wiejskie zaczęły zwiększać wydajność produkcji rolniczej. Uzyskane plony wymieniano na produkty wytworzone przez rzemieślników – nastąpił okres początku zmian struktury ekonomicznej. Zostało to wykorzystane przez zamożnych, którzy w celu powiększania swoich majątków narzucali ludności zamieszkującej w okolicach grodu działalność służebną.

Początek historii rozwoju osadnictwa w Polsce to okres rozwoju grodów, który przypada na końcówkę panowania Mieszka I. Zostają one przebudowane i zmodernizowane, uzupełnione o elementy obronne, kaplice, kościoły, rynki. Otaczające gród podgrodzie również posiada elementy fortyfikacyjne ale niższej jakości. Gród stanowił dom władcy lub pana grodowego (później kasztelana) pełniącego rolę zastępcy oraz duchownych, rycerzy, możnych. Zarówno władca jak

i jego przedstawiciel pełnili szereg naczelnych funkcji administracyjnych, wojskowych, sądowych. Podgrodzie było zapleczem grodu, zaopatrywało go w niezbędne do funkcjonowania produkty żywnościowe, wytwórcze wraz z okolicznymi wsiami. Ludność zamieszkująca otoczenie grodu wykonywała szereg różnych prac na jego rzecz. Mieszkańcy byli zatem zarówno rolnikami, rybakami, służebnikami, rzemieślnikami, karczmarzami, handlarzami jak i rycerzami czy członkami grup panujących. Warto podkreślić że część osób przyjeżdżała na dany teren dobrowolnie, inni zostali przymusowo przesiedleni. Pozycja społeczna wpływała na wielkość zamieszkiwanych izb, ich wyposażenie. Zalążki życia miejskiego w postaci grodu i jego otoczenia rozwijały się powoli ale systematycznie – wzrastała różnorodność wytwórcza produktów rzemieślniczych, handel wymienny zastąpiono płatnością za dobra w postaci monet. Grody pełniące szereg funkcji zaczęły specjalizować się w różnych dziedzinach gospodarczych przez co wzrastała wymiana handlowa, powstawały nowe szlaki handlowe, targi. Zmieniała się struktura gospodarcza ale również społeczna. Powstawały coraz okazalsze budowle drewniane, kamieniarskie. Nie każdy gród stawał się miastem – najczęściej ten, gdzie wytworzono rynek lokalny. Handel i usługi od zawsze miały duże znaczenie dla ośrodków miejskich. Gród wraz z otaczającym go podgrodziem stał się bardzo atrakcyjnym miejscem do zamieszkania. W zawiązku z tym, w XI wieku, podgrodzia były przepełnione ludnością, część z nich nie przyjmowała już nowych mieszkańców ze względu na brak możliwości ich zakwaterowania. Nowo napływająca ludność zamieszkiwała poza nim, nawet w kilku osadach z odrębnym targiem, karczmą, kaplicą – tzw. osady sprzężone. Na czele osady miejskiej stał zamożny mieszkaniec (najczęściej kupiec), pozostający pod nadzorem władzy – biskupa, księcia. Wraz z końcem XII wieku ośrodki miejskie mogły, płacąc czynsz, uwolnić targ od podatków na rzecz władcy, otrzymując swoistego rodzaju niezależność, chociaż często były to tylko pozory niezależności. Historycy podkreślają, że motorem napędowym zaistniałych zmian dotyczących niezależności osad była ludność napływowa z państw sąsiednich (Gieysztor 1965; Czubiel, Domagała 1969; Bogucka, Samsonowicz 1986; Jażdzewska 2006).

Najważniejszym czynnikiem określającym dogodność terenu do założenia miasta była jego geograficzno-przyrodnicza lokalizacja stanowiąca naturalną, taktyczną barierę ochronną przed atakiem z zewnątrz. Do naturalnych barier należało sąsiedztwo: rzeki, jeziora, tereny bagienne lub ukształtowanie terenu: wzniesienie, pagórek. Dodatkowym atutem była obecność szlaku handlowego. Lokalizację miasta warunkowały także prawa

własnościowe gruntów. Ośrodki typu miejskiego powstawały w wyniku rozwinięcia się grodu, osady, ale równie często na tzw. surowym korzeniu, od nowa, blisko wcześniejszej zabudowy, która w naturalny sposób przekształcała się w podmiejskie osiedle lub wieś

Literatura przedmiotu dotycząca tematyki miast województwa warmińsko-mazurskiego, ich powstania, struktury przestrzennej jest dosyć ograniczona. Dotyczy to w szczególności opracowań odnoszących się do tematyki sieci osadniczej ogółem. Dostępne materiały powstawały w połowie XX wieku – momencie rozwoju badań nad historią grodów oraz miast w trakcie ich odbudowy po zniszczeniach związanych z II wojną światową. Poniżej opisano rozwój miast województwa (w nawiązaniu do rozwoju miast innych części Polski) ze szczególnym uwzględnieniem początkowego okresu ich powstania i przestrzennego rozwoju, gdyż miało to największy wpływ na prezentowane badania.

Pierwsze miasta Warmii i Mazur powstały w XIII i XIV wieku, okresie panowania Zakonu Krzyżackiego. Słowo *powstały* jest swoistego rodzaju nadużyciem historycznym gdyż to w tym momencie otrzymały one przywilej lokacyjny. Poprzedzało to funkcjonowanie zalążków ośrodka miejskiego przez wiele wcześniejszych lat, co opisano powyżej w formie skrótowej. W ujęciu historycznym pierwsze prawa miejskie w regionie Warmii nadano w końcowym etapie epoki średniowiecza. Przywilej lokacyjny pierwotnie nie regulował działalności władz miejskich, odnosił się do prawa handlowego, podatkowego, sądowego. Z czasem określał coraz więcej praw i obowiązków osadników. Warto podkreślić, że przywilej lokacyjny nadawano zarówno miastom jak i wsiom. Prawo przywileju miejskiego (jego wzór) ustanowili Krzyżacy. Zabieg ten umożliwiał objęcie mieszczan nowym prawem tzw. niemieckim (XIV wiek), degradującym obowiązujące dotychczas prawo polskie. Zmieniała się struktura gospodarcza ośrodków miejskich i wiejskich, wzrastała wymiana handlowa, również ta dalekosiężna. Pojawiała się wyraźna sieć miasteczek, osad z dominującą w regionie stolicą. Rozpoczął się etap tematyzacji ośrodków w zakresie pełnionych przez nich funkcji. Intensywnie zmieniała się także struktura przestrzenna miast (Sierzputowski 1955; Szostakowski 1964; Gieysztor 1965; Wakar 1969; Białuński 1996; Wielgus 1998; Filbrandt-Czaja, Czaja, Kamiński 2015; Rekuć 2016).

W okresie średniowiecza świadomie kształtowano jedne z ciekawszych (w kontekście badań naukowych do niniejszej pracy) układów urbanistycznych –

niezwykle inspirujące tworzące krajobraz warowny, forteczny, militarny (Rybicka 2015). Przykłady odnaleźć można w polskich miastach – niestety wraz z rozwojem przestrzennym zatracono zasady i praktyki stosowane pierwotnie. Zakon Krzyżacki miał ścisłe zasady kształtowania zabudowy geometrycznej, co na terenie Prus spowodowało zakładanie części miast *od nowa,* na tzw. surowym korzeniu. Miasta idealnie wpasowywano w naturalne ukształtowanie terenu i otaczające środowisko. Pierwsze miasta Warmii i Mazur mają najczęściej w centralnym punkcie zlokalizowany ratusz na placu (rynku) w formie kwadratu, prostokąta rzadziej trójkąta czy trapezu. Otaczają go regularne bloki, kwartały zabudowy z usługami (warsztat, kantor kupiecki) w parterze – położenie względem rynku (jego pobliskie sąsiedztwo), co było jednym z głównych czynników wartościujących izby. Układ charakteryzuje regularność przestrzenna, prostopadłe skrzyżowania ulic, zamknięte wnętrza urbanistyczne – miasta powstawały na planie szachownicy. Znaczącą część podwórza zajmowały budynki gospodarcze. W miastach znajdowały się powtarzające się elementy – zamek, waga miejska, kościół miejski, które w tamtym okresie pełniły bardzo ważną rolę, a także karczma będąca miejscem rozrywki, noclegu, wymiany dóbr. Ratusz, zakon, klasztor, młyn, szpital zazwyczaj nie były zlokalizowane w centrum miasta, jednak również miały duże znaczenie w jego funkcjonowaniu. Pierwotne granice miasta wyznaczały mury obronne uzupełnione o dodatkowe elementy: wieżyczki, warowne bramy. Do dnia dzisiejszego przetrwały zabytkowe układy ulic i pozostałości murów obronnych, jednak okres wojen i kolejne intensywne rozbudowy, przyczyniły się do zniszczenia wielu zabytkowych budynków (zarówno obiektów mieszkaniowych jak i sakralnych czy administracyjnych). Część z nich odbudowano na podstawie danych z planów, inne odeszły do historii (Pieńkowski 1930; Czubiel 1961; Gieysztor 1965; Paukszta 1970; Okulicz 1985; Tomaszewski 1998; Płoski 2008; Gwiaździńska-Goraj 2009).

Rozwój osadnictwa warunkowały toczone wojny, konflikty, nawracające epidemie (Zuchniewicz 1960; Popieliński 2016). Najwięcej miast na terytorium Prus otrzymało prawa miejskie w XIV wieku (Tabela 2.1), podobna tendencja zauważalna była w Królestwie Polskim i na sąsiednich terytoriach należących obecnie do Polski (Andrzejewski i in. 1967; Stachurski 2006). Nie bez znaczenia były warstwy społeczne zamieszkujące dany ośrodek, stosunek kupców do rzemieślników, obecność biskupa, rycerzy, stopień zależności ośrodka od księcia. Pomimo upływu czasu niezmienne było uwarstwienie mieszkańców miast, rozróżnić tu można: duchownych, rycerstwo, szlachtę, kupców (patrycjat), rzemieślników i drobnych kupców, czeladników i biedotę

miejską (służba, wyrobnicy). Rozwijały się niemal wszystkie dziedziny gospodarcze, a ekspansja handlu dalekosiężnego bezpośrednio wpływała na rozwój miast i miasteczek. Na szeroką skalę rozpoczęto stosowanie cegły, początkowo przez zamożnych i księży, z upływem czasu w powszechnym budownictwie. Istotne znaczenie miały nowe elementy struktury przestrzennej – ciągi pieszo-jezdne, czystość, ochrona przeciwpożarowa (Gieysztor 1965; Czubiel, Domagała 1969).

Tabela 2.1 Nadanie praw miejskich miastom województwa warmińsko-mazurskiego

Nazwa miasta	**Nadanie praw miejskich** *wiek*
Elbląg; Braniewo; Pasłęk; Tolkmicko; Frombork;	XIII
Olsztyn; Ostróda; Iława; Kętrzyn; Bartoszyce; Działdowo; Lidzbark Warmiński; Morąg; Nidzica; Nowe Miasto Lubawskie; Biskupiec; Dobre Miasto; Lubawa; Orneta; Lidzbark; Olsztynek; Barczewo; Susz; Reszel; Górowo Iławieckie; Jeziorany; Pieniężno; Miłakowo; Pasym; Miłomłyn; Bisztynek; Zalewo; Kisielice; Sępopol; Młynary	XIV
Ełk; Giżycko; Mrągowo; Węgorzewo	XV
Olecko; Gołdap	XVI
Pisz	XVII
Szczytno; Orzysz; Biała Piska; Mikołajki; Ryn; Wielbark	XVIII
Ruciane - Nida; Korsze	XX

Źródło: Andrzejewski i in. 1967

Okres od XV do XVIII wieku skutkował pojawieniem się na terenie obecnej Warmii i Mazur 13 miast. Trwały wojny, konflikty, epidemie – tak wyglądała codzienna rzeczywistość z jaką musieli mierzyć się mieszańcy. Liczba ludności w miastach zaczęła przyjmować ustabilizowany poziom lub maleć. W kontekście struktury przestrzennej ośrodków miejskich – nastąpiło wiele zmian. Istniejąca zabudowa została dostosowana do nowych sfer gospodarki. Rozbudowały się przedmieścia miast – teren poza murami obronnymi wzdłuż głównych szlaków handlowych. Nowe miasta nie miały już struktury zamkniętego ośrodka, nie ograniczały ich mury obronne, chociaż nadal niektóre z nich jak Gołdap miały regularnie rozplanowaną sieć ulic i obszarów mieszkalnych. Osiedla/wsie otrzymujące prawa miejskie – m. in. Mikołajki, Gołdap, Orzysz ukształtowały się w naturalny sposób. Powstały w otoczeniu jezior, rzek, lasów - źródle zasobów, w pobliżu głównych szlaków handlowych, przy ważnych obiektach wojskowych, w pobliżu linii kolejowej.

Jednak powodem nadania praw miejskich był czynnik czysto ekonomiczny – pozyskiwanie podatków (Herbst 1965; Krysiak 2007; Kardaś 2013).

Rozbiory Polski i wojny napoleońskie były determinantem niszczenia zabudowy lub jej całkowitego zniszczenia. Następowała agraryzacja miast, coraz więcej z nich przybierało charakter osady wiejskiej. Władza, administracja należała do najbogatszych. W prowadzonej polityce nie liczyło się dobro ogółu, a jedynie korzyści osób decyzyjnych. W XVIII wieku silniej niż dotychczasowo zauważalna była germanizacja miast, napływ niemieckich rzemieślników, kupców, urzędników. Wizualną, przestrzenną stronę miast XVIII wiecznych opisuje się w negatywnym świetle. Zapiski z tamtego okresu charakteryzują je jako brudne, zniszczone miejsca, w którym spotykają się ludzie różnych profesji, różnego stanu społecznego i zamożności. Miasta Warmii i Mazur były w tym względzie odmienne, panował w nich porządek i ład (Aleksandrowicz 1958; Flis 1960; Obłąk 1963; Michalski 1965; Popieliński 2016).

XIX wieczne miasta Warmii i Mazur należały do grona ośrodków o niskim poziomie rozwoju i słabym potencjale handlowym i przemysłowym. Przeważająca większość z nich odznaczała się małą liczbą ludności. Głównym sektorem gospodarki niezmiennie było rolnictwo (intensywnie reformowane), a największy przyrost ludności odnotowywano na wsi. Tendencje wzrostowe liczby mieszkańców w miastach (występujące na pozostałych terenach obecnej Polski) odnotowano w regionie tylko dla małych miastach do 3 tys. osób. Procesy germanizacyjne w obecnym województwie warmińsko-mazurskim przybierały na sile. Jednak 60% miasteczek niezmienne zamieszkiwała ludność polska (Patla 1961; Kołodziejczyk 1965; Czubiel, Domagała 1969; Czapilcka, Dobrońska, Kosiorek 2015).

Koniec XIX wieku oraz początek XX przyniósł rozwój przemysłu na ziemiach Warmii i Mazur. W wyniku wygranej wojny niemiecko-francuskiej Prusy otrzymały od pokonanego przeciwnika złoto w ramach kontrybucji. Umożliwiło ono przeobrażenie regionu poprzez wprowadzone inwestycje: wybudowano linie kolejowe i ciągi komunikacyjne (Kohn 1998; Taylor 2007). Na obszarach podmiejskich powstawały coraz częściej zakłady przetwórcze, zmieniające strukturę gospodarki. W ośrodkach miejskich badanego regionu stosunkowo szybko powstała sieć wodociągowa oraz kanalizacyjna. Nowe budownictwo *starych* miast Prus Wschodnich wciąż nawiązywało do historycznej tradycji budownictwa. Wzorując się na gotyku krzyżackim upowszechniano neogotyckie budowle z czerwonej cegły. Granice miast zaczęły systematycznie zanikać na rzecz rozbudowy ośrodków. Od tego momentu (połowa XIX

wieku) zwiększała się wartość współczynnika urbanizacji, miasto stało się atrakcyjnym miejscem do zamieszkania. W tym okresie odnotowano także wysoki wskaźnik współczynnika przyrostu naturalnego. Najważniejsza okazała się nowopowstająca sieć dróg łącząca odległe miejscowości, umożliwiająca transport ludzi, zwierząt, surowców, rzeczy. Ośrodki zlokalizowane blisko tras komunikacyjnych rozwijały się najszybciej, zarówno przestrzennie, jak i gospodarczo. Wokół dworców kształtowano nową zabudowę. Opisany proces miał negatywny wpływ na miasta nieskomunikowane z otoczeniem – nastąpiła ich regresja lub zastój. W miastach Warmii i Mazur, będących w XIX wieku miastami Rzeszy Niemieckiej zmniejszyła się liczba ludności polskiej. Była to odwrotna tendencja do pozostałych miast zlokalizowanych w obszarze zaboru pruskiego. Analogicznie do obecnych czasów, rozwój miast przyniósł pozytywne, ale również negatywne konsekwencje. Problemem stała się wzrastająca liczba pojazdów, ludności (przebywającej stale i tymczasowo w mieście), harmonijne kształtowanie zabudowy, zaspokajanie potrzeb sanitarnych (Buzek 1915; Sławski 1925; Kołodziejczyk 1965; Czubiel, Domagała 1969; Eberhardt 1995; Przegiętka 2008).

Jak już wspomniano początek XX wieku był okresem silnej urbanizacji i rozwoju ośrodków miejskich. Miasta uległy przekształceniu, zmienił się standard budownictwa, stosowane materiały, style architektoniczne, przeznaczenie budynków, przestrzenie publiczne, ulice, powstało wiele obiektów użyteczności publicznej, została rozbudowana sieć kanalizacyjna i wodociągowa. Nie trwało to jednak długo, w czasie I wojny światowej (1914-1918) nastąpiło drastyczne zahamowanie rozwoju miast, ze względu na prowadzone działania wojenne, zatrzymanie procesów gospodarczych, spadek liczby ludności, zniszczenia w przestrzeni. Po tym czasie nastąpił okres obudowy zniszczonych obiektów, wraz z próbą kontynuowania rozwoju. W tym czasie powstają liczne pomniki przypominające o dziejach związanych z I Wojną Światową. Przywracanie dawnej tkanki urbanistycznej było szczegółowo zaplanowane –niektórym z miast nadano całkowicie nowy charakter funkcjonalno-wizualny. W okresie międzywojennym część miast utraciła prawa miejskie, na Warmii i Mazurach m. in. Pieniężno, Młynary, Sępopol, Kisielice, Zalewo, Pasym (Leśnodorski 1956; Łukaszewski 1961; Arnold 1965A; Wrzesiński 1969; Popieliński 2016; Majewska 2020).

Niewyobrażalne zmiany w przestrzeni nadeszły wraz II Wojną Światową – zniszczeniu uległo wiele miejscowości, infrastruktura techniczna, społeczna, ale przede wszystkim zginęli ludzie. Liczba ludności na północnych Ziemiach Odzyskanych

(Warmia i Mazury) zmalała dodatkowo w wyniku wysiedlenia lub opuszczenia obszaru przez ludność niemiecką. I tak w Braniewie czy Gołdapi nastąpił ponad 90% spadek liczby mieszkańców. Rok 1945 był momentem początku ich odbudowy, powrotu Warmii i Mazur do Polski, jednak niektóre osady wyludnione i doszczętnie zburzone nie odzyskały praw miejskich przez kolejne kilkanaście lat. Zniszczeniu uległo, przykładowo, w Braniewie czy Iławie około 80% zabudowy, w Giżycku 40% - są to oczywiście dane szacunkowe (Kosiński 1963; *Gminna ewidencja zabytków Gminy Miejskiej Iława* 2007; Tomkiewicz 2011; Chmielewski, Kardaś 2013; Eberhardt 2018). Do grona sieci miast Warmii i Mazur dołączyły nowe miejscowości takie jak: Korsze (osada kolejarska), Ruciane – Nida (połączenie osiedla turystycznego i robotniczego). Teoretycznie w kontrolowanym i uporządkowanym kształtowaniu kraju pomagał wprowadzony 2 kwietnia 1946 roku Dekret o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym kraju. Tworzony dla miast plan miejscowy określał przeznaczenie terenów, linie rozgraniczające tereny o różnym przeznaczeniu, powierzchnie działek budowlanych, sposób kształtowania zabudowy, infrastruktury technicznej. Oczywiście byłoby zbyt idealnie gdyby miasto poszerzało swoje granice w całkowicie zaplanowany sposób – dominowała korupcja, nielegalne budownictwo, działki nie miały uregulowanych statusów własnościowych. Dwa główne słowa, które pojawiają się w większości opisów odbudowy miast Warmii i Mazur to chaos i prowizoryczność (w odniesieniu do sposobu budowy, użytych materiałów, braku planu i ładu przestrzennego) (Gorzym-Wilkowski 2012; Kujawa, Klimczak 2015; *Strategia rozwoju gminy Korsze do roku 2020* 2015).

Odbudowane miasta, które powstały w średniowieczu, zachowały liczne elementy i nawiązania do przeszłości – szczególnie w ścisłym centrum. Nowopowstałe ośrodki nie noszą znamion konkretnych stylów urbanistycznych czy wartości artystycznych. Stanowią relikt przeszłości, a o wartości stanowiła ich funkcjonalność (Petrus 2009; Ulatowska, Rutkowska, Wawrykiewicz 2017). Po drugiej Wojnie Światowej systematycznie wzrastała liczba ludności zamieszkująca miasta, powodem był dodatni przyrost naturalny, przenoszenie się mieszkańców terenów wiejskich do ośrodków miejskich oraz rozszerzanie się granic administracyjnych miast. Klarowna i pozytywna sytuacja dotyczyła dużych i średnich miast (Żyromski 1969; Eberhardt 1995; Pawłowski 2010). Małe miasta przechodziły tzw. *kryzys małych miast*, który uznawany w tamtych czasach za przejściowy, jednakże podobne procesy zauważane są również w XXI wieku. Małe miasta nie były aż tak atrakcyjne jak średnie, czy duże pod

wieloma względami – dostępu do usług publicznych, miejsc pracy, placówek oświaty, obiektów przemysłowych, gospodarczych, zasobów mieszkaniowych i wielu innych elementów. Niewielkie ośrodki zamieszkiwała ludność, która trafiała tu w sposób losowy, często całkowicie nieświadomy lub pod przymusem konieczności przesiedlenia czy ucieczki z dotychczasowego miejsca zamieszkania. Musiała ona zamieszkać w całkowicie nowym otoczeniu. Docelowo wybierano miasta z południowej części obecnego województwa warmińsko-mazurskiego, zlokalizowane bliżej tzw. *Polski prawdziwej, Polski właściwej, Polski nieniemieckiej.* Nastroje antyrosyjskie powodowały niechęć zamieszkania w pobliżu ZSRR (Kraft 1999; Czaban 2012). Obecnie małe miasta Warmii i Mazur zderzają się z podobnymi problemami, a atrakcyjniejsze od nich stały się obszary wiejskie zlokalizowane w pobliżu dużych ośrodków. Powoli odbudowywano miasta – niektóre zniszczone były w większym stopniu jak Braniewo, inne w mniejszym – Orneta. Najczęściej odbudowę rozpoczynano od budynków użyteczności publicznej i szpitali. Odradzały się dawne targowiska, powstawały pierwsze sklepy. W zależności od miasta, jeżeli centrum było zniszczone - ludność osadzała się na terenach podmiejskich, jeżeli natomiast zachowały się obiekty budowlane szybko zamieszkiwano śródmieście. Równie szybko pojawił się problem braku mieszkań. Próbowano rozwiązać go na wiele sposobów: docelowe zakwaterowanie dwóch rodzin w jednym mieszkaniu, eksmisja uciążliwych mieszkańców, budowa nowych obiektów mieszkalnych. Problematyczne było także odbudowanie miast ze względu na brak funduszy. Cechą łączącą małe miasta powojenne, a dokładniej ich przestrzenie publiczne był powszechny nieład, brak czystości, *wiejskie* elementy zagospodarowania – tj. kurniki, chlewki dla świń, komórki, szopki na narzędzia lub opał, przydomowe ogródki warzywne. Wynikało to z wielu powodów, m. in.: z dotychczasowych przyzwyczajeń ludności *żyjącej na walizkach*, strachu i lęku przed kolejną wojną, koniecznością gromadzenia każdej pozyskanej rzeczy oraz przyzwyczajeń i tradycji (Arnold 1965B; Czubiel, Domagała 1969; Achremczyk 2011).

Kolejne lata tj. II połowa XX wieku przyniosły wiele zmian w strukturze miejskiej Warmii i Mazur. Pierwsze powojenne lata to czas odbudowy strategicznych obiektów administracyjnych, wojskowych, szpitalnych, oświatowych. Mniejszą uwagę przykładano do obiektów mieszkalnych (szczególnie w małych miastach), a okres najintensywniejszej odbudowy przypadł na przełom lat 60/70. W zależności od miasta inaczej kształtowały się wskazane procesy, natomiast jedno było wspólne, jeżeli nie

była to odbudowa obiektów zabytkowych, to najistotniejsza stawała się docelowa funkcja budynku – niewielkie znaczenie miała forma obiektu. W odniesieniu do tych czasów utarło się powiedzenie, że forma i część wizualna jest najmniej istotna i wynika z konstrukcji. Powstały też w tym czasie, w skali całego kraju, pierwsze koncepcje budownictwa wielkopłytowego. W małych miastach Warmii i Mazur zaczęły powstawać pierwsze bloki, pojedynczo usytuowane, nie tworzyły jeszcze wtedy osiedli. Były to najczęściej 3 lub 4 kondygnacyjne budynki– przykładem są bloki w mieście Morąg, Lidzbark Warmiński, Pasłęk, Giżycko (*Podręcznik typologii budynków mieszkalnych z przykładami działań mających na celu zmniejszenie ich energochłonności* 2011; Chmielewski, Kardaś 2013; Włodarczyk 2013; http://www.smwarmia.pl/historia/ 31.05.2020). W miastach regionu do roku 1945 dominowało budownictwo parterowe lub kilkukondygnacyjne, atrakcyjne i reprezentatywne pod względem wizualnym. Kamienice znajdowały się w ścisłym centrum, a także na przedmieściach. W czasie międzywojennym podjęto działania budowy osiedli jednorodzinnych (czasem wielorodzinnych) domów – mało atrakcyjnych wizualnie ale tanich w wybudowaniu (Uchwała Nr XIII/228/19 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 30 grudnia 2019 r. Olsztyn. Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020-2023, 2019). Po czasie wielkiej odbudowy powojennej architekci i urbaniści stanęli przed wyzwaniem związanym z budową nowych obiektów. Powrócono do idei osiedli, jednak już nie jednorodzinnych, a wielorodzinnych. W latach 70 rozpoczęła się era bloków z tzw. wielkiej płyty, w standardzie 3/4/5 kondygnacyjnym – większość mieszkań miała identyczny rozkład i była wznoszona z tych samych elementów konstrukcyjnych (Wojtkun 2008; Barzykowska 2009; Milewska-Osiecka 2011; Drozda 2017).

Przestrzenie publiczne małych miast województwa warmińsko-mazurskiego również nie odbiegały od siebie w zakresie wizualnym i funkcjonalnym. Zazwyczaj, w środku grupy bloków znajdował się plac zabaw niewielkich rozmiarów (ubogo zagospodarowany), otoczony nieuporządkowaną zielenią. Chodniki, parkingi i ulice przebiegały w teoretycznie zaplanowany sposób, jednak system projektowania nie uwzględniał zmian jakie zajdą w przestrzeni na przełomie kolejnych dziesięcioleci. Parkingi projektowano na kilka samochodów (dominowały garaże na przechowywanie samochodów, traktowane jako element luksusu), ulice były wąskie, systemy chodników rozbudowany przy jednoczesnym braku funkcjonalności. Jak już wspomniano regularnie wzrastał wskaźnik poziomu urbanizacji, początkowo głównie w wyniku

wewnętrznych migracji ludności w kraju. Z upływem czasu, po odbudowie miast, zmieniły się preferencje, zachowania, potrzeby społeczeństwa. Życie w mieście było synonimem prestiżu, luksusu, polepszenia warunków bytowych. Komunizm przyniósł lata budowy bloków z tzw. wielkiej płyty, intensywne uprzemysławianie i intensywną urbanizację. Migracje wewnątrz Polski zachodziły w dominującej części na małym obszarze – ludzie migrowali ze wsi do najbliższego miasta. Jedynie największe ośrodki w kraju były atrakcyjne dla osób z oddalonych regionów. Proces urbanizacji stanowił statutowy cel prowadzonej polityki, w latach 70, 80 był on ważniejszy niż rozwój przemysłu. Już w latach 80 zauważono znaczące spowolnienie procesu urbanizacji, które nasiliło się w latach 90. Związane było to ze zmianami polityczno-gospodarczymi, pojawieniem się zjawiska bezrobocia, malejącym wskaźnikiem przyrostu naturalnego (Ozdowski 1975; Szymańska 2002; Węcławowicz, Łotocka, Baucz 2010). Tendencja ta niezmiennie trwa do dnia dzisiejszego, dodatkowo tereny wiejskie, a szczególnie podmiejskie stały się o wiele bardziej atrakcyjne dla potencjalnych mieszkańców niż miasta. W województwie warmińsko-mazurskim wskaźnik urbanizacji na przestrzeni ostatnich 10 lat utrzymuje się na względnie stałym 59% poziomie, z dostrzegalną tendencją malejącą – proces zachodzi tu szybciej niż w innych województwach. W 2018 roku poziom wskaźnika kształtował się na poziomie 58,99% (Pawlewicz, Gotkiewicz, Janikowska-Kiśluk 2014; *Demografia i aktywność ekonomiczna ludności województwa warmińsko-mazurskiego* 2017; https://bdl.stat.gov.pl/ 03.05.2020).

Obiekty budowlane powstałe na przełomie lat 70/80 to niezmiennie najpopularniejsze miejsce zamieszkania osób w małych miastach Warmii i Mazur. Często podkreśla się ich minusy: prosta forma budowli, powtarzalność, stosowanie najtańszych materiałów, oszczędność ponad wszystko ale mają również wiele plusów jak: zachowane odległości pomiędzy blokami, duże przestrzenie z zielenią, brak wzajemnego zaciemniania budynków (Gronostajska 2010; Gronostajska 2011; Janiszewska, Klima, Rochmińska 2013; Szafrańska 2013).

Lata 80 stanowiły kontynuację wyżu demograficznego, rosnącego współczynnika urbanizacji, jednocześnie systematycznie zwiększała się przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę (*Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2014 roku* 2015; Domagała 2015). Kontynuowana była budowa osiedli wielkopłytowych, jednolitych pod względem wizualnym, zarówno zewnętrznie, jak i wewnętrznie. Mieszkania Warmii i Mazur miały jedne z mniejszych powierzchni użytkowych na tle kraju. Środki pozyskane dzięki pożyczkom zaciągniętym w krajach

zachodnich umożliwiły rozwój budownictwa mieszkaniowego oraz przemysłowego. Duże obiekty przemysłowe powstałe w latach 70, 80 na Warmii i Mazurach (dot. małych miast) specjalizowały się w produkcji/przetwórstwie mlecznym, obróbce drewna, włókiennictwie, obuwnictwie, tekstyliach, prężnie rozwijały się zakłady budowlane oraz zajmujące się obróbką i wytwarzaniem produktów z naturalnych skór. W skali kraju budowano olbrzymie fabryki, drogi, linie kolejowe, jednak zarówno na Warmii jak i Mazurach wiele z tych inwestycji prowadzono w minimalnym zakresie. Charakterystycznym elementem przestrzeni lat70/80 były ogródki działkowe – działkę otrzymywano za darmo, mieszkańcy małych miast żyli ubogo, toteż działka dawała im dodatkową żywność po minimalnych kosztach, oczywiście był to też element rekreacji, miejsce spotkań (Pleban 1971; Trembicka 2011; Przybylska 2017; Źróbek-Różańska 2018).

Lata 90 przyniosły przede wszystkim zmiany ustrojowe oraz nową ustawę z 1994 roku o zagospodarowaniu przestrzennym. Małe miasta niechętnie jednak sięgały po dostępne narzędzia planistyczne, a plany miejscowe tworzono głównie pod niezagospodarowane tereny gdzie planowano nowe inwestycje. Plan miejscowy traktowano jako narzędzie ograniczające, nie uwzględniano jego stymulujących i porządkujących przestrzeń funkcji. Budownictwo komunalne i spółdzielcze rozwijało się w minimalnym stopniu, nastąpił proces prywatyzacji również w sferze budowlanej (Kaliński 2009; Zaniewska, Dąbkowski 2013; Sowa 2015; Stettner 2015). Na Warmii i Mazurach nadeszła chwilowa stagnacja, nie powstawały nowe obiekty przemysłowe, nie budowano nowych bloków. Zlikwidowano duże państwowe fabryki zatrudniające mieszkańców małych miast, do dziś znajdują się tam niezagospodarowane pustostany. Przestrzeń publiczna została zalana przez reklamy, banery nowych prywatnych sklepów, zakładów. Ludzie zaczęli tworzyć pod oknami i balkonami małe ogródki na kwiaty i drobne warzywa – w małych miastach Warmii i Mazur przetrwały one do dnia dzisiejszego. Budynki były szare, nieodnawiane gdyż miasto nie miało na to funduszy, niewiele zmieniało się też w przestrzeniach publicznych (Łojko 2016; Dziemianowicz, Laskowska 2017).

Niezwykłe zmiany w przestrzeni małych miast nastały wraz ze wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku. Fundusze Unijne umożliwiły poprawę wizualną przestrzeni publicznych małych miast Warmii i Mazur (Seredocha 2014). Pozyskane fundusze, wraz ze środkami własnymi, gminy wykorzystały na działania rewitalizacyjne, termomodernizacje budynków, budowę nowych dróg, ścieżek

rowerowych, parków, basenów, placów zabaw itp. Przestrzeń publiczna zmieniła się w bardzo szybkim tempie. Zaobserwować można to naocznie odwiedzając takie miasta jak Giżycko, Lidzbark Warmiński, Morąg, Olsztyn, Elbląg, Ostróda i wiele innych, gdzie liczne zmiany potwierdzone są przez tablice opisujące pochodzenie funduszy wykorzystanych w modernizacji miasta. Szczegółowe dane zawarto również w Strategiach Rozwoju Gmin/Miast Warmii i Mazur oraz Programach Rewitalizacji (Prusik, Banaszek, Źróbek 2015; Szarek 2016; *Ponadlokalny program rewitalizacji sieci miast Cittaslow Województwa Warmińsko-Mazurskiego* 2019). XXI wiek to także silna rozbudowa przedmieścia małych miast, nowe inwestycje prywatnych deweloperów, wzrost cen nieruchomości, prywatyzacja przestrzeni publicznych, nadmierne grodzenie osiedli i wiele innych zmian w przestrzeni, które w określonym zakresie, zostały przeanalizowane w odniesieniu do miast objętych badaniami (Jarczewski, Kułaczkowska 2019).

2.5. Przestrzenie publiczne

2.5.1. Definicja przestrzeni publicznych

Słowo przestrzeń – popularne i używane zarówno w języku naukowym, jak i potocznym ma uniwersalne znaczenie, ale jednocześnie brak jest jednoznacznej definicji. Wpływ na to ma ilość zjawisk i obiektów składających się na przestrzeń, w tym także czas. Poszczególne definicje mają powtarzalne elementy, czasem się uzupełniają, a i niejednokrotnie wykluczają (Ponsard 1981; Olenderek 2008; Pellegrino, Jeanneret 2009; Cobel-Tokarska 2012; Feltynowski 2018; Al-Menshawy i in. 2021). Najprostsza definicja przestrzeni wskazuje, że jest to wszystko co nas otacza (Plit 2014; Stasiak 2014; Zlatanova i in. 2020). Używając popularnego obecnie *Chat GPT*, wyszukując najprostszą definicję przestrzeni publicznej, otrzymano informację zwrotną, że przestrzeń publiczna to obszar, miejsce ogólnodostępne dla społeczeństwa, nie można takiego miejsca utożsamiać z terenem prywatnych posesji (*https://chat.openai.com/* 14.05.2023). Przestrzeń dzielona jest na naturalną i sztuczną (wykreowaną), posiada w sobie szereg cech naturalnych oraz antropogenicznych to stwarza to nieskończoność jej potencjałów (Vasiljević-Tomić, Marić 2011). Przestrzeń rozpatrywana jest jako obiekt żywy potrafiący stawiać opór w jej przekształcaniu przez człowieka – to dobro ograniczone, różnorodne, nie pomnażalne do czasu eksploatacji wszechświata (Borsa 2004; Carlow 2016).

Tematyka pracy automatycznie kieruje w stronę zdefiniowania przestrzeni miejskiej. Urbanistyka charakteryzuje przestrzeń jako szereg połączonych elementów zagospodarowania, zbiór spójny, wzajemnie się uzupełniający będący określonym miejscem na Ziemi (Olenderek 2008; Drzazga 2018). Przestrzeń miejska z racji swej multiwymiarowości rozpatrywana jest w wielu podtypach: społeczna, kulturowa, historyczna, sakralna, miejska, wiejska, centralna, publiczna, prywatna, półotwarta itd. Współczesne tereny miejskie to przenikająca się struktura różnorodnych funkcji.

Istotna z punktu niniejszych badań przestrzeń miejska w ujęciu historycznym nie zawsze była dzielona na prywatną i publiczną. Pierwotnie były to tereny publiczne, dostępna dla większości (Low, Smith 2013; Chmielewski 2016). Pomimo upływu setek lat podobna struktura została zachowana w centralnych obszarach małych miejscowości. Nie jest to jednak charakterystyczne dla wszystkich małych miast. Jest to charakterystyczne dla tych ośrodków, gdzie pierwotne granice miasta z okresów

lokacji zachowano, dla miast które pełniły funkcje sakralne, obronne, gospodarcze, miasta z rynkiem, ratuszem powstałe w pierwszych wiekach od nadawania miastom praw lokacyjnych (Czubiel, Domagała 1969; Olesiewicz 2003; Heffner, Halama 2012; Gołąb-Korzeniowska 2016; Konecka-Szydłowska 2016). We wskazanych ośrodkach, w centrum (niejednokrotnie wymienione centrum pełni funkcję turystyczną, historyczną, reprezentatywną a nie gospodarczą) dominują wciąż zabytkowe przestrzenie publiczne tak istotne dla celu niniejszej pracy. Ilość terenów prywatnych stanowi niewielki odsetek, wynika to ze struktury przestrzeni (Długozima 2019; Zagroba, Szczepańska, Senetra 2020). Taki schemat nie jest regułą, występują różne małe miasta oraz średnie i duże ośrodki, gdzie w zależności od ich struktury naprzemiennie, w różnym stosunku procentowym, mieszają się ze sobą tereny prywatne i publiczne (Mironowicz 2010). Przestrzeń miejska prywatna to ta część miasta, którą może użytkować określona grupa, a zatem możliwe jest dokonanie wykluczenia części użytkowników przestrzeni lub ograniczenia dostępności dla danej grupy społecznej (Birch 2010; Wojnarowska 2017a; Baron i in. 2019). Od lat jest to temat badawczy wielu opracowań, tworzone są kolejne schematy wyznaczania granicy przestrzeni prywatnej, prowadzone są debaty odnoszące się do faktycznego użytkowania przestrzeni, formy prawnej, kontroli zewnętrznej, administracyjnej, występowania przestrzeni pseudo publicznych, półpublicznych, półprywatnych (Nasution, Zahrah 2012; Karaçor 2016). W niniejszej pracy uwagę poświęcono drugiej kategorii przestrzeni miejskiej a mianowicie przestrzeni publicznej. Praca dotyczy wyłącznie przestrzeni otwartych.

Najważniejszym pojęciem, najczęściej używanym w pracy doktorskiej jest termin *przestrzeń publiczna*. W zabytkowych centrach małych miasteczek przestrzenie publiczne w sposób naoczny ukazują przeszłość (Zukin 1995; Lorens 2006; Barnaś 2008; Gawron 2012; Stachowiak 2018; Baron i in. 2019; Korinth 2019). Ludzie potrzebują wspólnych przestrzeni publicznych, to one stymulują ich rozwój zarówno w sferze sąsiedzkiej jak i politycznej, społecznej (Siláči, Vitková 2017). Potrzeba wydzielenia obszarów wspólnie użytkowanych widoczna była w pierwszych osadach, gdzie potrzebowano miejsc do spotkań. Przestrzeni tych nie należy kojarzyć jednak z rynkiem, skwerem tylko z przejściami pomiędzy chatami, gdzie rozmawiano, handlowano, walczono ale również dokonywano zabiegów higienizacyjnych. Z czasem jednak dokonano tematyzacji przestrzeni, a jej formy zachowano do dnia dzisiejszego (Czubiel, Domagała 1969; Kostrzewska 2013; Chmielewski 2016). Przestrzeń

publiczna zmieniała się wraz ze zmianą przestrzeni miejskiej, była jej nieodłączną częścią a zatem ciężko jest rozpatrywać ją jako samoistny twór. *Sposób kształtowania przestrzeni publicznej stanowi odzwierciedlenie cech danego etapu rozwoju miasta. Istotne są tu zarówno typy formalne przestrzeni jak i sposób jej funkcjonowania w życiu społecznym i gospodarczym. Przestrzeń publiczna stanowi więc jeden z ważniejszych wyznaczników kulturowych formy miasta* (Lorens 2010, s. 16). *Przeszłość* przestrzeni publicznych zaprezentowano w poszczególnych rozdziałach niniejszej pracy, nawiązano do niej w historii miast na świecie, historii miast w województwie warmińsko-mazurskim, w przytoczonych definicjach czy rodzajach/tematyzacji przestrzeni.

Przestrzeń publiczną zdefiniowano w polskim prawodawstwie jako - obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne, określony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (Ustawa z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U.2023.977 t.j.). Nadano jej oficjalną nazwę obszar przestrzeni publicznej, co wskazuje na przestrzeń zewnętrzną (Wojnarowska 2017a). Ustawodawca koncentruje się na znaczeniu społecznym przestrzeni publicznej, podkreśla jej rolę - zaspokajanie potrzeb, poprawę jakości życia, stymulacje kontaktów społecznych. Społeczna rola przestrzeni wynika z jej położenia oraz cech (funkcje, przestrzenna lokalizacja). Wskazana definicja oddaje charakter niniejszych badań, uwydatnia szczególne znaczenie przestrzeni publicznych w zakresie poprawy jakości życia mieszkańców ze względu na wartość symboliczną, kulturową, użytkową (Woolley, Rose 2003; Wu, Plantiga 2003; Gehl 2011; Oranratmanee, Sachakul 2014; Koohsari i in. 2015; Groeger 2016; Wood i in. 2017; Koohsari i in. 2018). Z tego powodu ten rodzaj definicji przestrzeni publicznych został najszerzej scharakteryzowany. Miejska przestrzeń publiczna może być rozumiana jako obszar w mieście, który jest dostępny, przyciągający, umożliwiający konfrontację z innymi użytkownikami miasta, estetyczny, w którym ludzie chcą się spotykać, działać i czują się bezpiecznie (Bierwiaczonek 2016, s. 42). Ustawową formę definicji przestrzeni publicznych rozbudowano w licznych publikacjach. Kolejne charakterystyki pojęcia nie wykluczają poprzedniego, stanowią uzupełnienie bądź unowocześnienie zagadnienia. Przestrzeń chociaż z nazwy publiczna nie powinna być utożsamiana z publiczną formą własności. Dostępność należy rozpatrywać w aspekcie wizualnym, fizycznym, symbolicznym (Markowski 2001; Moroni, Francesco 2014;;Groeger 2016; Szczech-

Pietkiewicz 2016; Bierwiaczonek 2018). Jak już wcześniej podkreślono ma to odniesienie do samego nazewnictwa i pojmowania przestrzeni publicznych. Teren, własność prywatna może być dostępny dla wszystkich za zgodą (formalną bądź umowną) a teren własności publicznej może być niedostępny dla każdego (grodzenie, opłata) (Mironowicz 2010; Lorens 2010; Grobelšek 2015). Określenie tej zależności nie zawsze pojawia się w definicjach przestrzeni publicznych a ma duże znaczenie dla zrozumienia istoty przestrzeni publicznej. Nie ma jednoznacznej odpowiedzi wskazującej podmiot zarządzający przestrzeniami publicznymi. Z założenia są to lokalne władze (Pluta 2014), ale mogą być inne podmioty jak wspólnoty mieszkaniowe, stowarzyszenia itp.

Przestrzeń publiczna definiowana jest również jako dobro wspólne (Siebers 2014; Garau 2016; Wojnarowska 2017a). Zostało to podkreślone przez uczestników III Kongresu Urbanistyki Polskiej oraz Towarzystwo Urbanistów Polskich i Związek Miast Polskich w *Karcie Przestrzeni Publicznej*. To w niej przestrzeń publiczną określono jako *dobro wspólnie użytkowane, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami – służące zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych. O publicznym charakterze przestrzeni decyduje zbiorowy sposób jej użytkowania (Karta Przestrzeni Publicznej!* 2009).

Wiele opisów terminologii charakteryzuje przestrzeń poprzez jej rolę jaką jest tworzenie miejsc do spontanicznych aktywności i interakcji międzyludzkich, im więcej nieplanowanych kontaktów tym większa rola danej przestrzeni publicznej (Czepczyński 2012; Mantey 2019; Cichocki 2020; Szczepańska, Zagroba, Pietrzyk 2021). W przestrzeniach publicznych osoby bliskie sobie na różnym poziomie lub całkowicie nieznajome poruszają się, dzięki czemu dochodzi do wzajemnego poznania (Lorens 2010). Inny rodzaj definicji ukazuje przestrzenie publiczne poprzez pełnione funkcje społeczne. Rozpatrywane są pod względem kulturowym - przestrzeń świadomie kształtowana, ograniczona dla ruchu kołowego, stymulująca kontakty ludzkie, wydarzenia kulturowe (Wojnarowska 2017a). Przestrzeń publiczna może pełnić zarówno jedną jak i obie funkcje społeczne. M. Chmielewski zaznacza, że przestrzeń publiczna to przestrzeń umożliwiająca społeczeństwu interakcje (Chmielewski 2001; Chmielewski 2016). M. Kochanowski wskazuje, że to tereny umożliwiające manifestacje form współżycia obywateli XXI wieku (Kochanowski 2002). P. Lorens przypomina, że w przestrzeniach publicznych wyrażane są poglądy polityczne obywateli, prowadzone są manifestacje społeczne, marsze (Lorens 2010). Mieszkańcy

wchodzą w interakcje z innymi uczestnikami przestrzeni publicznych, dokonują (podświadomej lub świadomej) identyfikacji przestrzeni poprzez odczytywanie znaczeń zakodowanych w otoczeniu (Bierwiaczonek 2018). W przytoczonych definicjach brakuje informacji o symbolice przestrzeni publicznych nadanej przez kolejne pokolenia (Lorens 2010; Gawlikowska 2013; Walancik 2020; Dardzińska 2021) – dyskusyjne jest czy symbolikę mają wszystkie przestrzenie czy tylko turystyczne, bądź istotne dla lokalnej społeczności. Odczuwanie symboliki przestrzeni zależne jest od osobistych relacji z przestrzenią, inaczej przestrzeń odczuwają mieszkańcy, a inaczej turyści (Lorens 2010; Pizzolatto Konzen 2013; Ku G., Mak 2017). *Przestrzeń publiczna jest także czytelnym wyrazem tożsamości miasta i przyczynia się do budowy jego wizerunku dla odbiorców z zewnątrz, mieszkańcom z kolei zapewniając poczucie silnej identyfikacji emocjonalnej ze swoim miastem* (Wojnarowska 2017a, s. 47).

Kolejna grupa definicji ukazuje przestrzenie publiczne jako tereny pełniące określone funkcje dla zaspokajania potrzeb społeczeństwa ale również dla prawidłowego funkcjonowania struktury miejskiej. W zbiorze definicji wyróżniono opisy odnoszące się do funkcji: przestrzennej, ekonomicznej, gospodarczej, środowiskowej, ekologicznej, transportowej, rekreacyjnej, społecznej, kulturowej, turystycznej, zdrowotnej (Sikorska 2010; Francis 2012; Chojecka 2014; Wojnarowska 2017a; Bierwiaczonek 2018; Rykała 2019; Živković 2019; Lafrenz 2022). Przestrzeń musi być właściwie kształtowana i zagospodarowywana aby w XXI wieku wciąż podnosić jej jakość i maksymalnie ją użytkować przy minimalizacji negatywnej eksploatacji celem zaspokajania potrzeb ludzkich. Zaspokajanie następuje poprzez adaptacje przestrzeni w zależności od potrzeb w różnorodny sposób tworząc mozaikę form (Heberlein 2012). Wiesław Wańkowicz dokonał trafnego porównania procesu do gry, gry w której brak konkretnych zasad a każdy ruch może przynieść tyle samo korzyści co strat. Wynik ukaże się w przyszłości gdzie obecnych graczy nie będzie już w grze (Wańkowicz 2012).

Definicje przestrzeni publicznych odnoszą się także do aktywności w nich prowadzonych (Xu 2009; Kochanowska 2010; Pancewicz 2010; Kostrzewska 2017). Codzienne życie toczy się na obszarze przestrzeni publicznych, umożliwiają one realizowanie aktywności zarówno niezbędnych jak i opcjonalnych, o charakterze działań społecznych, indywidualnych (Bierwiaczonek 2018). Przybywanie w przestrzeni służy nawiązywaniu interakcji społecznych, poznawaniu nowych ludzi, uprawianiu sportu, odpoczynkowi, przebywaniu pośród przyrody, kultury, sztuki

(Tonnelat 2010; Shaftoe 2012; Hanan 2013; Huynh 2013; Derek 2014; Hampton i in. 2015). *Badania ujawniają, że miejska przestrzeń publiczna w znacznym stopniu umożliwia spełnianie potrzeb związanych z relaksem, wygodą, biernym zaangażowaniem, a w nieco mniejszym, z aktywnym zaangażowaniem i odkrywaniem* (Bierwiaczonek 2018, s. 31). W leksykonie urbanistyki i planowania przestrzennego, definicyjnie nawiązano do sposobu odbierania przestrzeni, pojmowania jej za pomocą zmysłów (Saternus 2013). Przestrzeń publiczna wpływa na nasze doznania, przeżycia, refleksje. Szereg kolorów przestrzeni wpływa na emocje i samopoczucie (Popek 1999; Dreszer 2007; Szczepańska, Pietrzyk 2021; Zhao i in. 2022). Należy podkreślić, że wpływ ten może być zarówno pozytywny jak i negatywny (Czerwińska 2010).

Istnieje jeszcze jeden czynnik determinujący definicje przestrzeni publicznych – czas. Przestrzenie publiczne ulegają nieustającym przeobrażeniom, powstają nowe formy, funkcje, cechy użytkowe, charakter, zastosowanie. Przestrzenie wzajemnie się przenikają, powstają hybrydy (Nissen 2008; Bravo 2010; Lorens 2011). Współcześnie formowane definicje muszą zatem nie tylko opisywać teraźniejszość ale w dużej mierze próbować uchwycić stan przyszły (Wantuch-Matla 2009; Lorens 2010). Czy definicje jakie można odnaleźć w literaturze nadążają za zmieniającą się rzeczywistością? Wydaje się, że w obecnych czasach jest to możliwe, co dostrzec można na przykładzie autorów takich jak profesor P. Lorens. Nowatorskie definicje przestrzeni publicznej wskazują, że przeniosła się ona do przestrzeni wirtualnej i przejęła jej funkcje (Li 2010; Hampton i in. 2010). Porzucić powinno się stereotypowe podejście do przestrzeni rozumianej poprzez parki miejskie, place zabaw, skwery zieleni. P. Lorens podkreśla to w swoich książkach ukazując jak wiele różnorodnych form przestrzeni publicznych występuje w Polsce jak i na świecie.

Na cele niniejszej pracy przyjęto definicję: przestrzeń publiczna to obszar miasta, miejsce ogólnodostępne dla społeczeństwa. Istotna jest jego powszechna dostępność a nie forma własności/władania. Teren, do którego dostęp nie wymaga posiadania środka (klucz, karta) dostępu.

2.5.2. Klasyfikacja przestrzeni publicznych

Podrozdział odnoszący się do definicji przestrzeni publicznych nie obejmował ich klasyfikacji. Efektem klasyfikacji przestrzeni publicznych są grupy przestrzeni,

w zależności od autora noszące nazwę: rodzaje, zbiory, grupy, klasy, kategorie, typy, podtypy. Na potrzeby niniejszej pracy zastosowano nazewnictwo *kategorie przestrzeni publicznych*. W samej zaś charakterystyce przestrzeni publicznych używano wskazanych określeń zamiennie, a w przypadku odnoszenia się do konkretnych autorów przyjęto zastosowane przez nich nazewnictwo.

Dokonano w nim wyłącznie opisu przestrzeni publicznych ze względu na rodzaj własności i podmiot zarządzający. Szczegółowo nawiązano do jednego z podstawowych rozróżnień przestrzeni publicznych (społeczny aspekt) odzwierciedlający realia XXI wieku, gdzie wyróżniono:

- przestrzenie publiczne kulturowe – umożliwiają, przy zachowaniu podstawowych zasad życia społecznego, bezpośredni kontakt między uczestnikami, zaliczono do nich: ulice, ścieżki rowerowe i piesze, węzły ruchu pieszego, place miejskie, przestrzenie imprez zbiorowych, tereny zieleni niezorganizowanej,
- przestrzenie publiczne techniczne – służą realizacji transportu, dominuje ruch pojazdów usystematyzowany poprzez przepisy prawa dotyczącego komunikacji, zaliczono do nich: ulice, drogi, węzły transportowe, parkingi, tereny kolei, mosty, stacje benzynowe (Chmielewski 2016; Wojnarowska 2017a).

Przestrzenie publiczne miasta stanowią zbiór obszarów połączonych ze sobą punktami węzłowymi (Abdel-Rasoul, Soliman 2017; Aghdash, Ostadi 2018; Wronkowski 2022; Przygodzki 2022). Pełnią one funkcje kulturowe i techniczne, jednak uwzględniając kryterium funkcjonalności wynikającego z rodzajów aktywności jakie mogą być realizowane na ich terenie wyodrębnić można:

- przestrzenie ruchu – ciągi komunikacyjne, ciągi piesze, ciągi rowerowe, ciągi handlowe,
- przestrzenie kontaktów (poznawczych, biznesowych, towarzyskich) – place, kawiarnie, restauracje,
- przestrzenie wypoczynku – parki, ogrody, plaże, tereny sportu, tereny zieleni,
- przestrzenie rozrywki – place zabaw, tereny kulturowe, parki linowe (Chmielewski 2016).

Klasyfikacje przestrzeni publicznych ulegają nieustającym modyfikacjom (Rembeza, Sas-Bojarska 2022; Landman, Nel 2022). Przykładem tego jest klasyfikacja przestrzeni publicznych ze względu na ich udostępnianie, której dokonano w jednym ze

strategicznych dokumentów miasta Stirling, ujmując jednocześnie rolę, wielkość, lokalizację i czas użytkowania przestrzeni publicznych. Wyróżniono siedem poniższych kategorii otwartych przestrzeni publicznych, z czego w kolejnych latach zachowano cztery pierwsze kategorie a trzy pozostałe usunięto:

- przestrzenie lokalne,
- przestrzenie społeczne,
- przestrzenie dzielnicowe/osiedlowe,
- przestrzenie regionalne,
- przestrzenie ochrony przyrody,
- przestrzenie specjalnego przeznaczenia,
- pozostałe przestrzenie (*Public Open Space Strategy 2021 – 2031* 2020; Alzahrani 2022).

K. Lynch w swej klasyfikacji uwzględnił przeznaczenie otwartych przestrzeni publicznych i perspektywę ich użytkowości. Obejmuje ona cztery grupy przestrzeni publicznych: place, tereny przygód, place zabaw, tereny podmokłe (Pokharel, Khanal 2018; Alzahrani 2022). Szczegółowe klasyfikacje odnoszą się do konkretnych rodzajów przestrzeni publicznych, S. Carr wraz z innymi autorami wskazał 11 rodzajów nawiązujących do kształtu oraz funkcji przestrzeni: ulice, skwery, place, wnętrze urbanistyczne (w tym atrium, małe rynki), pomniki, targowiska, place zabaw, parki, nabrzeża, tereny zieleni, parki linearne, przestrzenie społeczne, przestrzenie sąsiedzkie (Alzahrani 2022). Wskazaną systematykę zaprezentowano w wielu opracowaniach innych autorów, różnice wynikają z odmiennego podejścia do agregacji tematycznej (pomniki i place ujęte jako place miejskie), łączenia zbiorów (nadbrzeża, parki linearne ujęte jako tereny zieleni) lub ich większej segmentacji (ukazanie klas ulic czy szczegółowy podział terenów zieleni). Przykład takiego podejścia ukazali B. Sandalack i F. Uribe - ich system podziału przestrzeni publicznych ze względu na funkcjonalność i kształt zawiera siedem klas tematycznych:

- ulica: mieszkalna, handlowa, bulwary,
- skwer: plac miejski, plac sakralny, plac kolegialny, targ,
- ogród, park, cmentarz: park ozdobny, ogród botaniczny, cmentarz,
- ciąg pieszo-jezdny, zielony korytarz: szlak, ścieżka, chodnik, trasa rowerowa, droga wyłączona z ruchu pojazdów,
- teren sportu i rekreacji: plac zabaw, boisko, skatepark, pole golfowe,

- pole kempingowe, teren przeznaczony na pikniki,
- zieleń: las, łąka, teren podmokły, kanał, woda, rezerwat (Sandalack, Uribe 2010).

A. Alzahrani trafnie wskazał, że problem we wskazanym podejściu to nieograniczona możliwość tworzenia kolejnych kategorii (Alzahrani 2022). Ciekawe podejście odnoszące się do funkcji, formy, skali zaprezentował W. Stanley. Podobnie jak poprzedni autorzy wyróżnił on kilka typów przestrzeni: produkcji żywności, parki i ogrody, tereny rekreacyjne, place, ulice, ciągi transportowe oraz inne przestrzenie. Każdy z typów ma określony podtyp poprzez oznaczenie jego wpływu przestrzennego – skali odnoszącej się do: całego miasta, pojedynczych budynków lub części pośredniej pomiędzy wskazanymi zakresami. Tak powstała macierz typów: w wierszach ukazano siedem rodzajów przestrzeni natomiast w kolumnach określoną skalę. Macierz uzupełniają oznaczenia kolorystyczne wskazujące czy są to tereny zielone, tereny antropogeniczne lub mieszane (Stanley i in. 2012).

W niniejszej pracy uwagę skoncentrowano na rodzajach otwartych przestrzeni publicznych występujących w małych ośrodkach miejskich, a dokładniej w ich historycznej części. Przestrzenie publiczne mają wiele rodzajów, *najprecyzyjniejsze ich klasyfikacje, podziały nie mogą wyczerpać wszystkich przypadków różnych form przestrzeni* … (Wejchert 1993, s. 5). Niezależnie jednak od szerokości geograficznej wyróżnić można dwie uniwersalne formy charakterystycznych, tradycyjnych przestrzeni publicznych istniejących już w starożytności wraz z przynależnym im tradycyjnym typem struktury przestrzennej:

- ulica – forma występująca w przestrzeni publicznej od zawsze (pierwotnie droga prowadząca do określonego miejsca, jej system na dobre zaadoptowali i rozbudowali Rzymianie). Stworzona przez człowieka, początkowo będąca efektem przypadku, w późniejszym okresie celowo zaprojektowany teren. Porządkowała przestrzeń miejską, nadawała jej rytm, była traktem wiodącym – przeznaczona głównie dla ludzi, pełniła funkcję transportową, handlową, społeczną (interakcje) (*Streets as public spaces and drivers of Urban prosperity* 2013). Posiada wartość historyczną nadaną jej przed powstaniem zabudowy miejskiej. Wraz z rynkiem ulica pełniła najważniejszą rolę w kompozycji ośrodka miejskiego. Odnosząc się do miast europejskich, małe ośrodki miejskie posiadają zazwyczaj siatkę ulic z okresu średniowiecza, będącą elementem

tożsamości miejskiej. Ulica stanowi zatem przestrzenny, orientacyjny element liniowy, główne trakty prowadzą do najważniejszych miejsc regionu. Stymuluje ona krótkotrwałe interakcje, może być okresowo wykorzystywana jako miejsce wydarzeń kulturalnych, obchodów świąt. Obecna ulica ma formę użytkową służącą do organizacji ruchu pojazdów oraz pieszych, ograniczona przestrzennie zabudową miejską. Ulicę utożsamiać należy z pasem ruchu, pasem zieleni, poboczem, deptakiem, chodnikiem, ścieżką rowerową, uliczkami oraz elementami małej architektury (Marx – Kozakiewicz 2008; Djukic 2008; Sandalack, Uribe 2010; Stanley i in. 2012; Żywczok 2019).

– plac miejski (plac publiczny) – starożytna forma przestrzenna, stworzona przez człowieka i z założenia mająca mu służyć, a zatem wykluczała pierwotnie ruch pojazdów (z czasem uległo to zmianie). Plac miejski był pierwszą zaplanowaną przestrzenią publiczną w Europie – grecka agora, rzymskie forum. Stanowił centralny punkt miasta (Dymek, Jóźwik 2021; Wronkowski 2022), pełni szereg funkcji, miejsce: spotkań, historii, tradycji, rozważań filozoficznych, debat politycznych, handlu, kultu, wzbogacony o obiekty małej architektury, zieleni (Skalski 2007; Kochanowska 2010). Plac miejski to niezabudowana przestrzeń powiązana z siecią ulic, która w odróżnieniu od nich stymuluje długotrwałe interakcje (Adamska 2021; Wronkowski 2022). Stanowi dominantę przestrzeni miejskiej, węzeł łączący przestrzeń, krystalizuje plan miasta. Zazwyczaj otoczony przez budynki, przyjmuje różne formy geometryczne, wizualne, może być bogato wyposażony w małą architekturę, pomniki, obiekty handlu (Sandalack, Uribe 2010). W klasyfikacji przestrzeni publicznych do placów miejskich zaliczono: place (opisane jako place miejskie o różnej funkcji), rynki, targi, miejsca pamięci (Bierwiaczonek 2016; Wronkowski 2022). Targi, rynki *pełniły rolę przede wszystkim miejsc wymiany towarów, z czasem zaczęły sprzyjać również wymianie informacji, poglądów, podkreślaniu wzajemnych relacji, budowaniu życia publicznego… Rynki główne zabudowywane były niekiedy budynkami handlowymi, a w okresie wzrastającego znaczenia administracji miasta ratuszami miejskimi i dodatkowymi elementami usprawniającymi życie w mieście* (Furmanek 2010, s. 72-73). Obecnie pojęcie targu i rynku zaciera się na rzecz przestrzeni przeznaczonej do handlu. Tereny takie są często likwidowane na rzecz nowych inwestycji lub przenoszone w sztucznie wykreowane miejsca (Pasiut 2012). Miejsca pamięci mogą stanowić

osobny rodzaj placów miejskich z pomnikami, obiektami, pełniących funkcję społeczną, będących fizycznym dowodem trwałości historycznej (przeszłości). Posiadają szczególne znaczenie symboliczne, kulturowe, tożsamościowe, przestrzenne (lokalizacyjne) z punktu widzenia danej jednostki (indywidualne, lokalne), grupy (instytucje, zbiorowe, narodowe) (Mironowicz 2010; Karwińska 2017).

Zaprezentowane grupy przestrzeni publicznych stanowią bazę miejskich przestrzeni (Mikielewicz 2008; Marx-Kozakiewicz 2008; Stanley i in. 2012; UN-Habitat 2018), którą rozbudowano o kolejne rodzaje - różnorako definiowane w opracowaniach tematycznych, będące podgrupą wskazanych dwóch przestrzeni lub ich uzupełnieniem. Rozbudowane są one o kolejne elementy małej architektury, czy elementy naturalne, celem specjalizacji pod realizację konkretnych funkcji np. rekreacyjnych czy handlowych. Na cele niniejszych badań przyjęto sześć grup tematycznych, wskazane ulice i place miejskie oraz: wnętrze urbanistyczne, park, teren rekreacyjny/sportowy, teren zieleni. Uwagę zwrócono na wartość historyczną wyszczególnionych rodzajów przestrzeni publicznych – wartość niepowtarzalną w skali ośrodków miejskich, będących reprezentacją dawnych epok (Kochanowska 2010; Stanley i in. 2012; Bierwiaczonek 2016; Zagroba, Szczepańska, Senetra 2020).

– **wnętrze urbanistyczne** – przestrzeń publiczna szczególnie istotna dla społeczeństwa, będąca przestrzenią miejską codziennego użytku. Pełni funkcję społeczną, mieszkaniową, rekreacyjną – teren stymulujący kontakty sąsiedzkie (Jeleński 2004; Lorens 2014). *W miastach historycznych wnętrza, ich grupy i sekwencje, zwiększają czytelność powiązań przestrzennych, definiują wartość formujących je obiektów architektonicznych, ułatwiają orientacje, tworzą przyjazne środowisko przestrzenne* (Jeleński 2004, s. 86). Rozpatrywać należy wnętrze urbanistyczne jako plac otoczony zabudową miejską oraz elementami domykającymi, wyposażony w szereg obiektów małej architektury, zieleni. Przebywający w nim uczestnicy mają wrażenie zamkniętej przestrzeni. Wnętrze urbanistyczne zbudowane jest z umownych elementów krajobrazu miejskiego – strop, podłoga i ściany (budynki, pierzeje). Ściany nie muszą stanowić ciągłej przestrzeni, występowanie tzw. otwarć widokowych nie zaburza poczucia wnętrza, a minimalizuje potencjalne poczucie zamknięcia i braku bezpieczeństwa. Klasyfikacje wnętrz urbanistycznych, w zależności od

koncepcji, określają poniższe rodzaje: proste oraz sprzężone; podłużne, przytykowe, poprzeczne; kierunkowe, obojętne, agresywne, z dominantą. W typologii przestrzeni publicznych do wnętrz urbanistycznych zaliczono: tzw. podwórka, ulice i place zamknięte przestrzennie umownymi ścianami, zaułki, pasaże, ruiny zabudowań (Jeleński 2004; Lorens 2014; Sumlet 2018).

- **park** – obecne parki to rozległe tereny zieleni pełniące często pierwotnie funkcję fosy, podwzgórza a nawet terenów rolniczych, które z czasem przerodziły się w założenia parkowe będące miejscem odpoczynku na łonie natury (Furmanek 2010; Wilkosz-Mamcarczyk 2017). *Zjawisko parków publicznych stało się nieodłącznym elementem miasta, począwszy od reform socjalnych, które dokonywały się od XIX w., wcześniej pojawiając się w różnej formie i odmianach związanych z siedzibami władców i możnych. Obecnie występowanie parków w mieście jest wyznacznikiem jakości życia* (Hodor 2016, s. 263). Tereny otwarte, parkowe umożliwiają interakcje, budowanie relacji społecznych, są miejscem uroczystości, aktywności ale przede wszystkim obszarem do odpoczynku (Shukur, Othman, Nawawi 2012; Bierwiaczonek 2018). Powierzchnia terenów parkowych odpowiadać powinna zapotrzebowaniom mieszkańców (Sandalack, Uribe 2010). Parki to tereny zieleni, wody wraz towarzyszącą im małą architekturą, infrastrukturą techniczną oraz drobnymi usługami o charakterze sezonowym. Obszar poddany tematyzacji zawiera dodatkowe elementy jak: skatepark, sale koncertowe, muzea, lunapark. W ten sposób powstają parki tematyczne np. park zoologiczny, park leśny, park kultury (Durecka 2017).W typologii przestrzeni publicznych do parków zaliczono: ogrody, parki ozdobne, bulwary, plaże miejskie (Sandalack, Uribe 2010).
- **teren rekreacyjny** –odpoczynek oraz sport towarzyszył człowiekowi od zawsze, kreował on przypadkowe przestrzenie rekreacyjne do czasu tworzenia przestrzeni celowych. Właściwie ukształtowane przestrzenie publiczne rekreacyjne powinny być pierwszym wyborem osób chcących spędzić swój wolny czas na świeżym powietrzu. Podnoszą one jakość danego miejsca, a w konsekwencji jakość życia mieszkańców (Lis i in. 2014; Groeger 2016, Sawińska 2018; Ambrozik 2018). Do terenów rekreacyjnych zaliczono wszystkie przestrzenie publiczne, które nie zostały zakwalifikowane do poprzednich kategorii. W przypadku terenów z zielenią wytypowano

przestrzenie, gdzie dominujące zagospodarowanie/ukształtowanie np. zieleń, nie przekłada się na dominujące wykorzystanie – przykład park linowy. Poprzez tereny rekreacyjne określono tereny: sportowe, turystyczne, kulturowe, rozrywkowe, towarzyskie (Mroczek-Żulicka 2018), do typologii zaliczono m. in.: place zabaw, parki linowe, amfiteatry oraz tereny sportowe: boiska, korty tenisowe, siłownie na świeżym powietrzu (Pawlikowska-Piechotka 2012).

- **teren zieleni** – podobnie jak wszystkie typy historycznych przestrzeni publicznych tereny zieleni tworzono już w starożytności, pierwszą ich forma to ogrody, których istnienie potwierdzają odkrycia archeologów (Andrzejewska 2016; Feng, Yok 2017). Zieleń to naturalna część krajobrazu, w swej pierwotnej postaci przyjmować może różne formy a wprowadzenie do niej elementów antropogenicznych (ukształtowanie przestrzeni, obiekty małej architektury, budowle) umożliwia wzbogacenie oraz nadanie jej formy użytkowej, rekreacyjnej (Mierzejewska 2011). *Zespoły zieleni wyznaczają etapy rozwoju przestrzennego miasta. Proces tworzenia się kolejnych nawarstwień historycznych miasta pozwala zauważyć fascynujące miejsca kontaktu struktur i układów urbanistycznych z różnych okresów historycznych* (Sutkowska 2006, s. 186-187). Szczególnie w XXI wieku zyskały one popularność będąc odpowiedzią na masowe zabudowywanie naturalnych przestrzeni miejskich. Podnoszą jakość życia, redukują negatywny wpływ człowieka na środowisko (Birch, Wachter 2008; Klimowicz 2020). Tereny zieleni pełnią funkcję ekologiczną, społeczną, zdrowotną, estetyczną, rekreacyjno-wypoczynkową, izolacyjną (Mierzejewska 2011; Sobczyńska 2014; Harasimowicz 2018). W typologii przestrzeni publicznych do zieleni zaliczono: skwery zieleni, zieleńce, fosy, ogrody działkowe, cmentarze, tereny zieleni nieurządzonej, las (Sobczyńska 2014).

Koniec XX wieku i początek XXI wieku przyniósł nowe formy pośrednio zastępujące przestrzenie publiczne. Dokonanie systematyki przestrzeni publicznych w XXI wieku będzie stwarzało coraz więcej problemów metodologicznych (Gulersoy, Gurler 2011; De Waal, Suurenbroek, Nio 2021). Postęp szeroko rozumianego rozwoju na świecie wprowadza zmiany w przestrzeni miejskiej, stwarza nowe formy przestrzeni publicznych, przestają mieć one konkretny charakter, tereny pełnią kilka funkcji celem maksymalnego wykorzystania zmniejszających się niezabudowanych obszarów

miejskich, szczególnie w centralnych częściach ośrodków (Antosiewicz 2008; Makowska 2010; Siestrzewitowska 2013; Malikowski, Palak, Halik 2015). Przykładem tego jest klasyfikacja M. Carmona, który dokonał podziału przestrzeni publicznych na: pozytywne (subiektywne odczucia do przestrzeni, przywiązanie jej użytkowników), negatywne (niebezpieczne przestrzenie, przejawy patologii), niejednoznaczne (brak pewności co do publicznego charakteru przestrzeni), prywatne w ujęciu własnościowym i zarządczym (przestrzenie udostępnione publiczne, możliwość ograniczeń różnego typu) (Carmona 2010).

Ludzie w odpowiedzi na tempo życia zaczęli tworzyć wielofunkcyjne przestrzenie. Warto wspomnieć o wprowadzonych już na stałe formach przestrzeni publicznych jak supermarkety, pasaże, galerie handlowe, skwery z foodtruck'ami gdzie w nocy odbywają się imprezy (Antosiewicz 2008; Lorens 2010; Živković 2019; Ghafouri, Weber 2020). Krajobraz uzupełniły na stałe przestrzenie promujące aktywny tryb życia jak: korty tenisowe, publiczne boiska, siłownie na świeżym powietrzu, tory gokartowe (Wantuch-Matla 2009; *Towards more physical activity in cities …* 2018). Nowe formy często mają wspólny mianownik jakim są różne formy monitorujące, ograniczające oraz reguły zachowań– zakaz zwierząt, monitoring, grodzenie, godziny udostępniania. Zminimalizowane jest zatem pierwotne poczucie dostępności – zanika tak ważny aspekt jak jest dobro wspólne (Chmielewski 2016; Dąbrowska-Żółtak, Wojtowicz, Wrona 2022).

W tym samym czasie zwiększeniu uległa świadomość ludzi w zakresie konieczności ochrony krajobrazu, dóbr, zachowania unikatowości, historycznych przestrzeni ze względu na ich dobra antropogeniczne ale i naturalne. Odpowiedzią na wskazane potrzeby stała się filozofia slow life, rozwoju, medytacji, ekologii mająca na celu ograniczenie standaryzacji świata, promująca m. in. naturalne przestrzenie publiczne, parki, skwery z dużą ilością zieleni nie tylko dla ludzi ale również dla owadów (Özbek, Erikçi 2014; Grzelak-Kostulska, Hołowiecka, Kwiatkowski 2014; Pink, Servon 2015). Powstało wiele organizacji mających jako cel nadrzędny ochronę przestrzeni publicznych np. Slow Urbanism czy Cittaslow. Ich cechą wspólną jest dążenie do uzyskania maksymalnego poziomu jakości życia na danym obszarze (Dogrusoy, Dalgakiran 2011; Zadroga 2016; Abdul, Datta 2019).

Z racji tematyki badań warto przytoczyć organizację Cittaslow (rok założenia 1999) – stowarzyszenie z siedzibą w Orvieto (Włochy), które promuje kulturę dobrego życia, zrzesza małe ośrodki miejskie lub gminy celem maksymalnej ochrony przestrzeni

(szczególnie zabytkowej) przy jednoczesnej promocji miast, wspieraniu ich rozwoju, tworzeniu sieci ośrodków (Radstorm 2011; Semmens, Freeman 2012; Zagroba, Pawlewicz, Senetra 2021; Brodziński, Kurowska 2021). Kwalifikacja miast następuje zgodnie z konkretną procedurą, a zatem jest to organizacja dbająca o standard i jakość. Do stowarzyszenia mogą dołączyć ośrodki o liczbie ludności do 50 tysięcy mieszkańców, dbające o elementy miasta ściśle powiązane z przestrzeniami publicznymi jak: tożsamość, kultura, zabytki, środowisko, tereny współdzielone. Do sieci Cittaslow dołączyło już 287 miast (czerwiec 2022 r.) z czego 36 to miasta Polski (Baldemir i in. 2013; Ada, Yener 2017; https://www.cittaslow.org/ 02.02.2022).

2.5.3. Jakość przestrzeni publicznych, jakość życia

Termin *jakość* jest wieloznaczny, interpretowany nie tylko w zależności od dziedziny rozważań ale również w zależności od indywidualnej percepcji. Słowo *jakość* porównywano do słowa *piękno* - rozumiane powszechnie określenie niebędące nigdy w pełni mierzalne. Pierwszy raz na świecie, słowo *jakość* zostało użyte w starożytności przez wybitnego filozofa Platona, gdzie *jakość konkretnych rzeczy to stopień osiągniętych przez nie doskonałości* (Bielawa 2011, s. 143). Dzieła wielu filozofów zawierały rozważania nad zakresem *jakości*, każdy z nich Arystoteles, Kant, Kartezjusz wprowadzał nowy element ukazując subiektywność pojęcia, jego cechy, pierwotność i wtórność (Szczepańska 2009). Współcześni autorzy redefiniują termin, często powtórnie używając wypracowanych setki lat temu określeń *jakości*: brak strat, doskonałość, perfekcja, przydatność dla użytkownika, spełniające oczekiwania użytkownika, zgodność z wymaganiami (specyfikacją), wartościowość, istnienie lub brak zestawu cech (Elshaer 2014; Martin, Elg, Gremyr 2020). Spopularyzowano szczególnie definicje ujęte w Normach ISO, które stanowią zbiór dokumentów opracowywanych od prawie 80 lat przez *Międzynarodową Organizację Normalizacyjną*. Norma *ISO 9001:2015 Systemy zarządzania jakością* scharakteryzowała termin *jakość* jako *stopień, w jakim zbiór inherentnych właściwości spełnia wymagania* (Kubista 2015). *Jakość* używana jest w wielu dziedzinach życia, gospodarki, przyrody, socjologii. Każda kolejna, szczegółowa definicja modyfikuje jej znaczenie w odniesieniu do konkretnego już celu zastosowania pojęcia. Czas konsumpcjonizmu (w kontekście przestrzennym) przyniósł społeczeństwu okres

w historii, gdzie porzucono jakość na rzecz ilości. Wskazany stan zmienia się jednak obecnie w dobie zrozumienia potrzeb środowiska, ekologii, zmniejszającej się przestrzeni do życia codziennego, ale i do odpoczynku. Utrzymanie wskazanego balansu nie jest łatwe, rosną wymagania na nowe obiekty tworzone celem zaspokojenia potrzeb ludzi, zmniejsza się ilość niezagospodarowanych terenów, a środowisko ulega degradacji.

Odnosząc się do niniejszej pracy, a zatem do samej przestrzeni poszukiwano odpowiedzi na to czym obecnie jest *jakość* w kontekście *przestrzeni* życia społecznego, *jakość* jako odpowiednik skalowania własności przestrzeni miejskiej. Sama zbieżność dwóch pojęć *jakość* i *przestrzeń*, o dużym zakresie znaczenia daje prawo wnioskować, że definicji będzie wiele wraz z dużą dozą subiektywizmu, w zależności od oceniającego (w tym kontekście badacza), jego doświadczenia, kulturowych kontekstów ale przede wszystkim preferencji. *Jakość przestrzeni miejskiej* określono w literaturze jako atrybut, własność przestrzeni, zależny od poszczególnych sfer przestrzeni jak bezpieczeństwo, estetyka, trwałość, dostępność, funkcjonalność, ład, rozwój i in. (mogących nosić miano atrybutów), ich interakcji, w tym interakcji z użytkownikami. Odpowiednie połączenie tych atrybutów może przyczynić się do stworzenia idealnej przestrzeni miejskiej czyli takiej o maksymalnej, możliwej do osiągnięcia *jakości* a dokładnie o maksymalnej własności (Ladouce, Hee, Janssen 2010). Zatem, wskazana *jakość* jest dla przestrzeni miejskiej *jej wartością wyrażającą się przez możliwość zaspokojenia potrzeb jej użytkowników… zbiór występujących w tej przestrzeni uciążliwości (a wyjątkowo – także zagrożeń) i możliwości (szans) dla jego mieszkańców* (Kosmowski 2015, s. 41). W literaturze przedmiotu trafnie wskazano, że wymiarów samej *jakości przestrzeni miejskiej* jest nieskończenie wiele, gdyż każdy człowiek odznacza się innymi potrzebami, a w tym samym czasie przestrzeń ulega przeobrażeniom. Interesariusze *przestrzeni miejskiej* mają odrębne cele i perspektywy, zaliczamy do nich zarówno mieszkańców i przedsiębiorców jak i polityków, urzędników, architektów tj. podmioty prywatne i publiczne. *Tak jak miasto jest zarówno wytworem jak i źródłem cywilizacji, tak przestrzeń publiczna jest emanacją i podwaliną tej struktury osadniczej, jaką jest miasto. Jakość przestrzeni publicznej jest zatem tożsama z jakością przestrzeni miejskiej. Miasto stało się definitywnie dominującym środowiskiem życia człowieka, można zatem wysnuć wniosek, że jakość przestrzeni publicznej miasta współkreuje ogólną jakość życia człowieka* (Ruczyński 2010, s. 148).

Przedmiotem badań prowadzonych w ramach niniejszej pracy są przestrzenie publiczne. Na temat ich *jakości* zbudowano szereg teorii, opracowano wiele metod badawczych, znacząca część z nich dąży do wskazania *jakości* przestrzeni, a ich celem maksymalna optymalizacja przestrzeni, aby zapewnić nie tylko wysoki poziom estetyki, harmonii, ale głównie pożądanego przez społeczeństwo bezpieczeństwa.

W zależności od autora *jakość* określana jest jako: *własność, poziom, wartość* i in. Przestrzeń publiczna miasta to przestrzeń otwarta dla mieszkańców, a co za tym idzie będzie się charakteryzowała aspektami narzuconymi z zewnątrz. Jej *jakość* podyktowana jest wartością ekonomiczną lokalizacji, jakością życia mieszkańców oraz atrakcyjnością miasta. Wszystkie wymienione czynniki wpływają na *własności* przestrzeni, decydują o aktywnościach jakie w niej zachodzą i interakcjach międzyludzkich. Mieszkańcy coraz częściej zwracają uwagę na *jakość* przestrzeni publicznej, tym bardziej, że jest ona wyznacznikiem aktywności społecznej i odwrotnie aktywność społeczna może świadczyć o wysokiej jakości przestrzeni publicznej (Ponsard 1993; Olbińska 2014; Konecka-Szydłowska 2016).

Wg J. Gehla (duński architekt i urbanista), który dokonał podziału aktywności na:

- *aktywność niezbędną*, do której zaliczamy czynności codzienne, takie jak wyjście do sklepu, na przystanek autobusowy i tym podobne,
- *aktywność opcjonalną*, która jest stosowana w czasie warunków sprzyjających i dla przyjemności takich jak spacer, jazda na rowerze,
- *aktywność społeczną*, która jest połączeniem dwóch poprzednich aktywności,

to właśnie aktywność społeczna jest oceną jakości przestrzeni publicznych (Wojnarowska 2017a).

Należy *jakość* przestrzeni i ogólną ocenę miasta rozpatrywać z punktu widzenia różnych użytkowników, których podzielono na trzy grupy: odbiorcy wewnętrzni (mieszkańcy), odbiorcy zewnętrzni (turyści i odwiedzający) i inwestorzy zarówno krajowi jak i zagraniczni. Każdy z wymienionych odbiorców inaczej postrzega *jakość* przestrzeni publicznych. Użytkownik wewnętrzny skupia swoją uwagę na funkcjonalności całego systemu i zachodzących miedzy nimi relacjach, ważnym elementem jest łatwy dostęp do pracy, usług, organizacja komunikacji, atrakcyjność pod względem wypoczynku, uprawiania sportu, ale także estetyka i bezpieczeństwo. Nie należy pominąć sfery sentymentalnej i przywiązania do miejsca. Odbiorca zewnętrzny nie ocenia *jakości* całościowo, dla niego *własnością* przestrzeni jest dostępność miejsc

noclegowych i gastronomicznych, dziedzictwo kulturowe, baza informacyjna, ogólna estetyka ale także dostępność komunikacji. Ocena użytkownika będącego odbiorcą zewnętrznym jest wybiórcza i często jest różna od oceny mieszkańców. Inwestor bierze pod uwagę korzyści finansowe, do których należy zaliczyć elementy organizacyjne, ich poziom i dostępność. Wszystkie zmiany zachodzące w przestrzeni publicznej mają za zadanie poprawę warunków bytowych, biorąc pod uwagę relacje, jakie zachodzą miedzy użytkownikiem a otoczeniem (Piotrowska 2010; Bierwiaczonek 2018; Wronkowski 2022).

Mieszkańcy miasta są związani z przestrzenią w jakiej funkcjonują, dlatego *jakość* przestrzeni oddziałuje na ich stan emocjonalny. W przestrzeniach przyjaznych ludzie chętniej przebywają, odpoczywają, wspólnie spędzają czas. Natomiast przestrzenie zdegradowane, zaniedbane wywołują negatywne emocje, zagrażają bezpieczeństwu. Wpływ na odczucia ma także estetyka przestrzeni publicznej oraz niewymierne wartości przestrzeni publicznej takie jak: klimat czy nastrój miejsca oraz *efemeryczne zjawiska*, do których zaliczono zapach, smak czy dźwięk. Współczesne technologie często zaburzają doznania odbierane zmysłami, a szybko postępujące zmiany architektoniczne pozostawiają obrazy tylko w pamięci. Badacze często zastanawiają się w jaki sposób postępować aby degradacja przestrzeni, w której żyje człowiek oraz degradacja środowiska kulturowego nie zniszczyła wartości jakie wyznaje społeczność (Bonenberg 2010; Paprzyca 2010; Wojnarowska 2016b).

Istnieje wiele wyznaczników *jakości* przestrzeni publicznej. Jednym z nich jest stopień ładu przestrzennego, rozpatrywany w wielu wymiarach, estetycznym, architektonicznym, społecznym, funkcjonalnym, ekologicznym czy społecznym. Jeżeli przestrzeń jest odbiciem zjawisk i procesów zachodzących w społeczeństwie to oznacza. że stopień zachowania ładu przestrzennego będzie świadczył o poziomie rozwoju lokalnej społeczności. W zależności od rodzaju przestrzeni inne cechy fizyczne będą podlegały ocenie oraz funkcjonalność będzie różnie postrzegana (Carr i in. 1992). Do oceny jakości przestrzeni publicznych stosuje się różnego rodzaju metody, cytowane w artykule(Szczepańska, Pietrzyk 2020), takie jak: techniki teledetekcji (Franco, Macdonald 2018), Google Earth (Taylor i in. 2011), GIS (Timperio i in. 2007; Yang i in. 2007; Mavoa i in. 2015), analizy skoncentrowane na bezpośredniej obserwacji (Siregar 2014; Hurtubia i in. 2015), sondaże diagnostyczne (Pasaogullari, Doratli 2004; Arnberger 2012; Abbasi i in. 2016; Szczepańska, Pietrzyk 2019). Wywiady z lokalną społecznością nie są tak szybko przeprowadzane jak ankiety on-line, ale wprowadzają

do badań coś ważniejszego niż czas. Dzięki nim można poznać opinię publiczną i zwrócić uwagę na cechy, których nie zauważamy w innych metodach badań (Szczepańska, Pietrzyk 2020). W przypadku gdy wyznacznikiem *jakości* przestrzeni publicznych jest stopień zachowania ładu przestrzennego oznacza to, że wszystkie wartości niematerialne i subiektywne, forma i estetyka miejsca będą miały wpływ na wartość rynkową lokalizacji, a jakość przestrzeni publicznych otwartych wpłynie na jakość środowiska zamieszkania. Należy więc zauważyć, że charakterystyka *jakości* przestrzeni publicznej informuje nas o poziomie życia mieszkańców, oddziałuje na wizerunek miasta a co za tym idzie na zainteresowanie samym miastem (Maga - Jagielnicka 2012; Wojnarowska 2017a).

Istnieją instytucje, zajmujące się cyklicznie badaniami poziomu jakości życia. Jako przykład można podać firmę Mercer, przeprowadzającą badania w ponad 200 miastach. Wyniki badań wykazały jednoznacznie, że jakość życia stanowi wypadkową takich elementów jak środowisko polityczne i społeczne, kultura, jakość przyrody, warunki ekonomiczne, edukacja, poziom opieki zdrowotnej, infrastruktura, transport, warunki mieszkaniowe, sektory gospodarki a także klimat. Niestety w przeprowadzonych badaniach miasta polskie nie wypadają korzystnie. Potrzeba jeszcze dużo zmian, aby dorównały takim ośrodkom jak Wiedeń, Zurich, Genewa, Vancouver czy Auckland. Czasami jakość życia określana jest przez wskaźnik poziomu zamożności mieszkańców, innym razem miernikiem jakości życia jest subiektywne poczucie szczęścia danej społeczności. W metodach tych najważniejsze jest utożsamianie się z daną przestrzenią, poczucie więzi i przynależności do terytorium w którym ludzie żyją (Owasiński, Tarchalski 2008; Czepkiewicz, Jankowski 2015; Damurski 2016; Szczepańska 2017; Wojnarowska 2017a). Jeżeli wskazane własności nie występują, dochodzi do konfliktu pomiędzy wizją architekta a oczekiwaniami mieszkańców, zwłaszcza małych miast. Jest to grupa, która dąży *do posiadania własnej, specyficznej przestrzeni, odzwierciedlającej jej system wartości i priorytetów, przy czym ta sama przestrzeń fizyczna może mieć odmienne walory dla różnych grup* (Szczepańska 2017, s. 43).

Bardzo ważne jest połączenie przeszłości, teraźniejszości i przyszłości w kontekście kształtowania przestrzeni publicznych małych miast. Kevin Lynch wskazuje, że związek stałego użytkownika z daną przestrzenią publiczną jest z reguły silnie emocjonalny. Każda przestrzeń, w której użytkownik dorasta, zakłada rodzinę, żyje i pracuje ma dla niego charakter emocjonalny. Jeżeli ten związek zostaje

zaburzony, powstają zjawiska patologiczne. Jan Gehl zauważa, istota miasta widoczna jest w jego terenach publicznych. Wprowadzenie rozwiązań przestrzennych i projektowanie formy będzie wg Paszkowskiego zrozumiałe dla mieszkańców danej przestrzeni tylko wtedy, gdy autor będzie się posługiwał znanym dla lokalnej społeczności *kodem przekazu* (Zasuń, Kuś 2015; Mrozowski 2016; Haupt 2016).

W projektowaniu przestrzeni publicznej, a co za tym idzie z punktu widzenia podnoszenia jakości życia, należy brać pod uwagę najważniejszy cel tego projektu jakim jest kształtowanie więzi społecznych. Nie jest to zadaniem łatwym, ponieważ aby stworzyć idealną, pod względem architektonicznym i urbanistycznym przestrzeń, należy skupić się nie na jednej grupie docelowej, ale kilku i wziąć pod uwagę więzi społeczne, sąsiedzkie, panujące na terenie osiedli. Brak takich więzi powoduje nie tylko negatywne skutki socjologiczne, ale i przestrzenne. Brak poczucia przynależności do pewnej grupy pociąga za sobą brak przywiązania do miejsca zamieszkania, a co za tym idzie brak poczucia obowiązku wobec otoczenia. Wszelkie badania prowadzone w tym kierunku wykazały, że brakuje idealnej, uniwersalnej metody, która połączy wszystkie kierunki działania i skupi się na tym, co najważniejsze *relacji z drugim człowiekiem* (Siemiński 2011).

W związku z tym, że mieszkańcy miast w Polsce stanowią około 60% ludności konieczne było stworzenie Krajowej Polityki Miejskiej, która *jest dokumentem ukierunkowanym na zrównoważony rozwój miast i miejskich obszarów funkcjonalnych. Koncentruje się na działaniach i instrumentach zorientowanych terytorialnie, które odpowiadają aktualnym wyzwaniom stojącym przed miastami oraz miejskimi obszarami funkcjonalnymi. Polityki publiczne realizowane przez liczne instytucje, szczególnie rządowe, powinny umożliwiać jak najlepsze wykorzystanie potencjałów oraz przewagę konkurencyjnych polskich miast dla zapewnienia zrównoważonego rozwoju przestrzennego oraz społeczno-gospodarczego* (Uchwała Nr 136 Rady Ministrów z dnia 14 czerwca 2022 r. w sprawie przyjęcia Krajowej Polityki Miejskiej 2030, 2022, s. 5). W dokumencie tym, skupiono się na założeniach zmierzających do poprawy jakości życia mieszkańców, stworzenia harmonijnego rozwoju przestrzeni, która pozwoli na przestrzenny, wizualny i estetyczny obraz polskich miast. Wyznaczono także władze nadrzędne i pomocnicze, które są odpowiedzialne za wszystkie, przeprowadzone działania. Podkreślono, jak ważna jest współpraca mieszkańców z autorami wprowadzanych zmian, aby stworzyć przyjazne i bezpieczne miejsce do życia, pracy i rozwoju, aby nie zanikły więzi społeczne.

3. OBSZAR BADAŃ

3.1. Zakres przestrzenny badań

Zgodnie z zaprezentowanymi założeniami przedmiotem przeprowadzonych analiz były małe miasta oraz ich przestrzenie publiczne zlokalizowane w zabytkowych centrach. Przedmiot badań został opisany w odniesieniu do miast występujących w kraju oraz na świecie, aby nakreślić tło tematu– stopień zachowania zabytkowego śródmieścia, jakość życia na wskazanym obszarze oraz jakość samego obszaru, w skali lokalnej oraz globalnej. Przeprowadzenie badań w odniesieniu do wszystkich małych miast Polski nie było możliwe ze względu na rozbudowany zakres metodyczny pracy, a także liczbę ośrodków miejskich tej wielkości występujących w kraju. Należało przyjąć grupę miast znajdujących się na określonym terenie bądź powiązanych ze sobą (np. historycznie, kulturowo) ograniczając w ten sposób zestaw ośrodków poddanych badaniom, a jednocześnie stworzyć grupę miast dla których można dokonać zestawień porównawczych w zakresie poziomu jakości życia. Takie podejście umożliwia w przyszłości przeprowadzenie dalszych badań i analiz dotyczących korelacji pomiędzy jakością życia mieszkańców a elementami ją kształtującymi. Oczywiście niezaprzeczalne jest, że im większa grupa miast z szerszego terytorialnie zakresu, tym dokładniejsze badania, potencjalnie wykazujące więcej zależności oraz potwierdzające bądź zaprzeczające wartość naukową metody. Badania zakreślone na tak dużą skalę wykonane mogą zostać przy udziale kilku osób oraz przy zastosowaniu końcowej postaci metody kilkukrotnie zweryfikowanej, a nie jej pierwotnej postaci. Test zrealizowany na wyselekcjonowanej próbie małych miast wydawał się stanowić zatem najbardziej optymalną ścieżkę badawczą dla zaprezentowanej tematyki.

W drodze analizy wyodrębniono konkretny zakres przestrzenny badań, który wyjściowo stanowiły małe miasta tworzące strukturę sieci osadniczej województwa warmińsko-mazurskiego. Eksploracji badawczej poddano początkowo wszystkie ośrodki spełniające przyjęte kryteria kwalifikacji miasta jako tzw. małe. Grupa wybranych miast uległa jednak na etapie badań ograniczeniu do zbioru ośrodków powiązanych tematycznie, ze względu na łączącą ich historię i dawną przynależność terytorialną – proces ten opisano szczegółowo w poniższych podrozdziałach.

Selekcja miast wchodzących w skład obecnego województwa warmińsko-mazurskiego było świadomą decyzją podpartą licznymi argumentami. Region Warmii

i Mazur to obszar, na którym, zgodnie z wynikami badań Głównego Urzędu Statystycznego z 2018r. występował jeden z najniższych poziomów zadowolenia z życia na tle innych województw (Bieńkuńska 2019). Dane dostępne w tym zakresie ukazują skalę ogólną zjawiska i prawie nigdy nie odnoszą się do sfery przestrzennej ośrodków. W województwie warmińsko-mazurskim odnotowano jedne z najniekorzystniejszych, plasujących się na tle pozostałych województw, wyniki wskaźników opisujących liczbę osób pracujących, stopę bezrobocia, przeciętne miesięczne wynagrodzenie oraz produkt krajowy brutto, a także dane w zakresie infrastruktury drogowej (Morze 2019).

Atutem regionu jest zróżnicowane dziedzictwo kulturowe (Batyk 2010; Rozbicka 2017), bogata warstwa tkanki historycznej (Powierski 1985; Achremczyk 1992) stanowiącej źródło badań, szczególnie w zakresie architektury śródmiejskich terenów. Bezpośrednio wpłynęła na to burzliwa historia regionu, występowanie różnorodności narodowościowej, etnicznej w efekcie czego również kulturowej i religijnej (Bieniek 2010; Domagała 2015).

Głównym powodem wytypowania małych miasteczek regionu Warmii i Mazur był zaobserwowany deficyt badań z zakresu małych miast, jakości życia ich mieszkańców, jakości przestrzeni publicznych, w szczególności tych występujących na centralnych terenach o zabytkowym charakterze. Publikacje skoncentrowane są na miastach średnich i dużych (Rudzewicz, Grzybowska-Brzezińska 2014; *Raport z badania ankietowego mieszkańców Olsztyna* 2015; Uchwała nr XXXIV/716/2018 Rady Miejskiej w Elblągu z dnia 26 kwietnia 2018r. w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Elbląga 2018) oraz obszarach wiejskich (Goraj, Gwiaździńska-Goraj 2011; Podciborski, Jędrzejewska 2011; Marks, Dolińska 2018; Pietrzyk 2018). Przeważająca część opracowań prezentuje problematykę w skali regionalnej – na poziomie województwa (Suchta, Jasiński 2013; Morze 2016; Sampolska-Rzechuła 2017) lub lokalnej – powiat (Janusz 2014), gmina (Żołądkiewicz 2016; Zapotoczna, Łaguna 2018).

3.2. Historia regionu warmińsko-mazurskiego

Teren Warmii i Mazur powszechnie znany jako Kraina Tysiąca Jezior lub Zielone Płuca Polski to region pełen zieleni, zasobów naturalnych, dzikich zwierząt, zabytków, zmagający się jednak z wieloma problemami społecznymi, gospodarczymi, infrastrukturalnymi. Województwo w kontekście zasobów przyrodniczych promowane jest na skalę światową, niejednokrotnie jednak pomijane jest w strategicznych decyzjach rozwojowych kraju. Poniżej podjęto próbę charakterystyki najistotniejszych cech obszaru zróżnicowanego pod wieloma względami, będącego jednak fascynującym terenem badawczym zarówno dla socjologów, biologów jak i architektów czy historyków.

Terytorium obecnego województwa warmińsko-mazurskiego zamieszkiwały plemiona pruskie, wyznające pogańskie religie, co w kolejnych latach stało się przyczyną licznych najazdów w celu chrystianizacji regionu. Pierwotni mieszkańcy nadbałtyckich ziem najbliższe relacje utrzymywali ze Słowianami.

Stały kontakt plemion wywarł wpływ w sferze gospodarczej i kulturowej, a podobieństwa dostrzegamy do dnia dzisiejszego, chociażby w wytwarzanych rękodziełach, pieśniach itp. Oczywiście nie zawsze były to stosunki pokojowe, brak jednoznacznie wyznaczonych granic administracyjnych powodował konflikty w umownej strefie przygranicznej. Walki toczyła zamożna grupa przywódców i jej poddani (Odoj 1970; Sikorski, Szostakowski 1981; Kruk 2004). Między innymi była to przyczyna sprowadzenia do Polski w 1228r. przez Konrada Mazowieckiego roku Krzyżaków. Książę argumentował swoją decyzję potrzebą obrony granic Mazowsza przed poganami z północy. W rzeczywistości kierowała nim chęć zdobycia Prus i włączenia ich ziem w granice Polski. Plany Konrada Mazowieckiego pokrzyżował Zakon, który pomógł w zdobyciu Prus ale nie dla księcia, a dla siebie. Wiek XIII był zatem znaczący w historii Warmii i Mazur. Czas ten był okresem nacisku na miejscową ludność w niemal wszystkich dziedzinach życia.Warto podkreślić że większość ludności w tamtym okresie zamieszkiwała teren Warmii, aż do XIV wieku gdy rozpoczęto kolonizację Mazur (Labuda 1954; Samsonowicz 1988; Boliński 2000; Achremczyk 2000). Jednym z kluczowych punktów historii była Bitwa pod Grunwaldem w 1410 roku pomiędzy Zakonem Krzyżackim a siłami polsko-litewskimi. Bitwa stanowiła część Wielkiej Wojny (1409-1411). Kolejnymi znaczącymi działaniami zbrojnymi były walki podczas Wojny Trzynastoletniej w latach 1454-

1466.Zapoczątkowało ją powstanie mieszkańców Prus przeciwko Krzyżakom, a zakończył II pokój toruński i zwycięstwo Królestwa Polskiego. W drugiej części XV wieku Warmia powróciła do Królestwa Polskiego pod nazwą Prus Królewskich a teren Mazur wciąż pozostał pod władaniem zakonu – Prusy Zakonne/Prusy Książęce (Górski 1954; Gałązka, Marks 2007; Szymański 2010; Małłek 2012).

W 1525 roku, na mocy traktatu podpisanego przez Zygmunta Starego i Albrechta Hohenzollern'a, odbył się hołd pruski. Od 10 kwietnia Prusy Zakonne przestały być państwem krzyżackim. Stały się obszarem teoretycznie świeckim, chociaż religia nadal miała tu olbrzymie znaczenie. Faktycznym władcą Prus Zakonnych, aż do XVII wieku była Polska. Stosunki pomiędzy dwoma regionami były dobre, nawiązywano ścisłą współpracę kulturową, oświatową, gospodarczą. Pomiędzy XV a XVII wiekiem kontynuowano proces kolonizacji Mazur (Grygier 1964; Biskup 1975; Kąkolewski 2010; Białuński 2019). Prusy Książęce wielokrotnie prosiły o włączenie w granice państwa polskiego. Niestety ówczesna polityka królów nie uwzględniała składanych próśb. Miało to negatywny efekt, który uwidocznił się w niedalekiej przyszłości. W 1618 roku Prusy Książęce połączono na mocy unii personalnej z Brandenburgią, w wyniku czego pozostały we władaniu dynastii Hohenzollernów do 1701 roku. Ale historia regionu nie była klarowna. Rok 1657 przyniósł dwa traktaty welawsko-bydgoskie, których najważniejsze postanowienia skutkowały uniezależnieniem się Prus od Polski. We wspomnianym 1701 roku niemiecki cesarz Fryderyk III koronował się na króla Prus, co zostało przyjęte z aprobatą przez Augusta III (Sikorski, Szostakowski 1981; Kąkolewski 2009; Kamieński 2011; Kamieński 2017).

W tym samym czasie mniej burzliwe były losy Warmii. Znajdowała się ona od XV wieku we władaniu Królestwa Polskiego, jednocześnie zachowując częściową autonomię. Warmia rozwijała się dynamicznie, zarówno pod względem gospodarczym jak i kulturowym. Faktyczną władzę sprawowali biskupi, którzy władali regionem w zakresie politycznym, administracyjnym oraz duchowym. Polskość przejawiała się w każdej dziedzinie życia mieszkańców. Rozwój umożliwiło sprawne zarządzanie regionem przez wybitnych biskupów, którym był między innymi Ignacy Krasicki, Jan Dantyszek (Zins 1957; Szczudłowski 1998; Achremczyk 2005).

Los Warmii i Mazur był odmienny aż do 1772 roku. W wyniku I rozbioru Polski Warmia stała się częścią Królestwa Pruskiego. Władzę na Warmii przejęło państwo pruskie, biskupi stracili swe uprawnienia. Od tego momentu niemal całe obecne województwo warmińsko-mazurskie znalazło się pod panowaniem niemieckim. Nastał

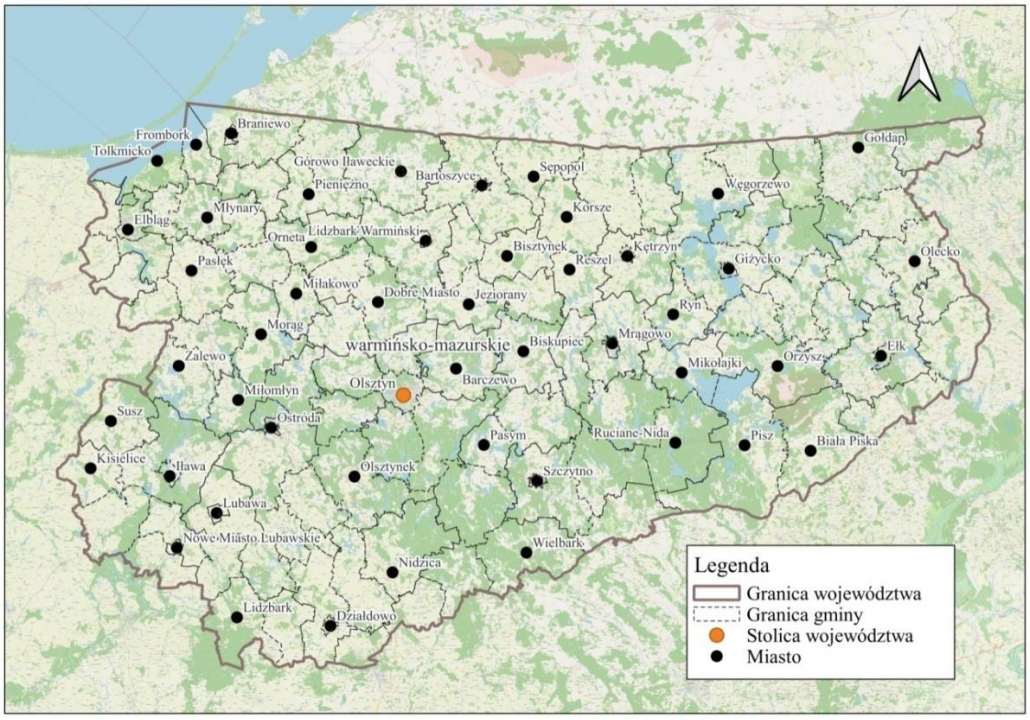
czas powszechnej, intensywnej germanizacji, ograniczenia praw Polaków, zmiany nazw polskich (Cieślak 1965; Szorc 1972; Popieliński 2016).

W XIX wieku teren Warmii i Mazur znalazł się w zasięgu wojen napoleońskich. Do dnia dzisiejszego świadczą o tym historyczne miejsca stoczonych bitew (bitwa pod Heilsberg – Lidzbark Warmiński, bitwa pod Jonkowem, bitwa pod Dobrym Miastem), których przebieg jest scenariuszem dla rekonstruktorów historycznych (Ogrodziński 1958; Biskup 1961; Chojnowski 2007; Rojek 2008). Lata 1801-1900 to okres, w którym nastąpiło wiele zmian w sferze gospodarczej, m. in. zreformowano wieś, zniesiono poddaństwo, unowocześniono system prawny, powstały fabryki, linie kolejowe, drogi. Nowością było zniesienie miast prywatnych, ośrodki miejskie przekazano w ręce publicznych zarządców. Rok 1821 przyniósł początek reform dotyczących gruntów, ich celem było stworzenie dużych gospodarstw, notujących większe zyski i jednoczących chłopów (Cieślak 1965; Sikorski, Szostakowski 1981; Achremczyk 1992; Mika 2010; Achremczyk 2011). Wiosna Ludów (1848r.) nie ominęła również regionu warmińsko-mazurskiego. Najniższe warstwy społeczne domagały się polepszenia warunków życia i możności używania własnego języka, jednak rewolucja ta nie miała tak dużego znaczenia i rozmiaru jak w innych regionach (Chojnacki 1948; Jasiński 1960).

Pod koniec XIX wieku germanizacja nie ustawała na sile, przyjmując nazwę Kulturkampf. Przejawy polskości były oficjalnie negowane. Usilny proces niszczenia polskiego dziedzictwa zaczął przynosić odwrotny efekt, narastały nastroje antyniemieckie. Przybierały one różną formę: wydawano książki w języku polskim, gazety, organizowano potajemne spotkania kulturalne, wspólne modlitwy, naukę. Warto wspomnieć o roku 1887 - objawienie Matki Boskiej w Gietrzwałdzie traktowano jako znak od Boga aby walczyć o swój kraj, o swoje pochodzenie (Sulima 1947; Achremczyk 2011).

Od początku I Wojny Światowej Prusy Wschodnie były w dużym niebezpieczeństwie, bez zbędnej zwłoki rozpoczęto działania przygotowawcze mające zapewnić należytą obronność przed najazdem wroga. Największe zagrożenie nadchodziło ze strony rosyjskiej, atakującej zarówno z północy, jak i z południa (dwoma armiami). 17.08.1914roku generał Paweł Rennenkampf przybył na terytorium Prus, stoczono pierwsze bitwy (od strony północnej). Na południu generał Aleksander Samson wprowadził kolejne wrogie siły. Na krótki czas armia rosyjska uzyskała przewagę (Riediger 1996; Wrzosek 1997; Achremczyk 2011). Po stronie niemieckiej głównym dowódcą był Maximilian von Prittwitz, któremu nie udało się zatrzymać

najazdu sił obcych. Zastąpił go generał Erichem Ludendorf oraz marszałek Paul von Hindenburg – późniejszy prezydent Rzeszy. Najważniejsza bitwa odbyła się pod Olsztynkiem, w pobliżu stolicy województwa - zwyciężyły siły niemieckie. Armia rosyjska pozostała na terytorium Prus Wschodnich do 1915 roku. W ujęciu historycznym do jednych z najważniejszych walk zaliczono bitwę pod Tannenbergiem (strony Samsonow oraz Ludendorffem, Hindenburg), a także bitwę nad jeziorami mazurskimi (strony Rennenkampf oraz Hindenburg). Koniec walk, to nie koniec problemów regionu. Pozostały zniszczone budowle, niefunkcjonujące struktury administracyjne, niedostatki żywnościowe, ubóstwo (Sikorski, Szostakowski 1981; Balcerek i in. 2005; Darski 2012; Śliwiński 2014; Jodkowski 2015; Anculewicz 2015; Kempa 2015a; Kempa 2015b; Majewska 2020). Chociaż Polska nie była główną stroną w I Wojnie Światowej, to dzięki niej i wysiłkom polskiego społeczeństwa odzyskała niepodległość. Rzeczpospolita wróciła na mapy Europy. Wygrana Polski nie od razu umożliwiła ogłoszenie niepodległości państwa. Przebieg granic ustalono na podstawie postanowień Konferencji Pokojowej w Paryżu (1919-1920). Do obszaru terytorialnego Polski włączono Działdowo i okoliczne ziemie. Duża ilość ludności niemieckiej i silna pozycja Niemiec przyczyniła się do faktu, że o przynależności Powiśla oraz Prus zadecydował Plebiscyt. To w nim dominująca część mieszkańców oddała swój głos na pozostanie pod władaniem strony niemieckiej (Gilas, Symonides 1966; Kempa 2007; Szymanowicz, Olejnik 2008; Górny 2018; Żęgota 2018). Okres międzywojenny przyniósł czas odbudowy poczucia tożsamości narodowej. Powstał Związek Polaków w Prusach Wschodnich – organizację polonijną założono 30.11.1920r. Jej celem była obrona szeroko rozumianej polskości, spraw ludności polskiej, kultury, potajemnej działalności gospodarczej. Początkowo niewielka grupa zbudowała społeczność liczącą ponad tysiąc członków. Systematycznie powstawały kolejne organizacje m. in. Zjednoczenie Mazurskie założone w 1923r., któremu przyświecał cel krzewienia języka polskiego oraz walki o prawa polskiego społeczeństwa. Efektem intensywnej działalności Polaków było powstanie Związku Polaków w Niemczech - istniejącego do dnia dzisiejszego. Stowarzyszenia dominowały na terenie Warmii, nie miały one jednak tak dużego znaczenia, popularności na Mazurach. W tym samym czasie wzrastał nacisk władz niemieckich na mniejszości narodowe, dominowało egzekwowanie prawa siłą, rozpoczęto proces terroru i niszczenia kultury innej niż niemiecka (*Polak w Niemczech. Miesięcznik organizacyjny Związku Polaków w Niemczech* 1938; Wrzesiński 1962; Ogrodziński 1975; Chłosta 1976; Matelski 2004; Łastawski 2007).

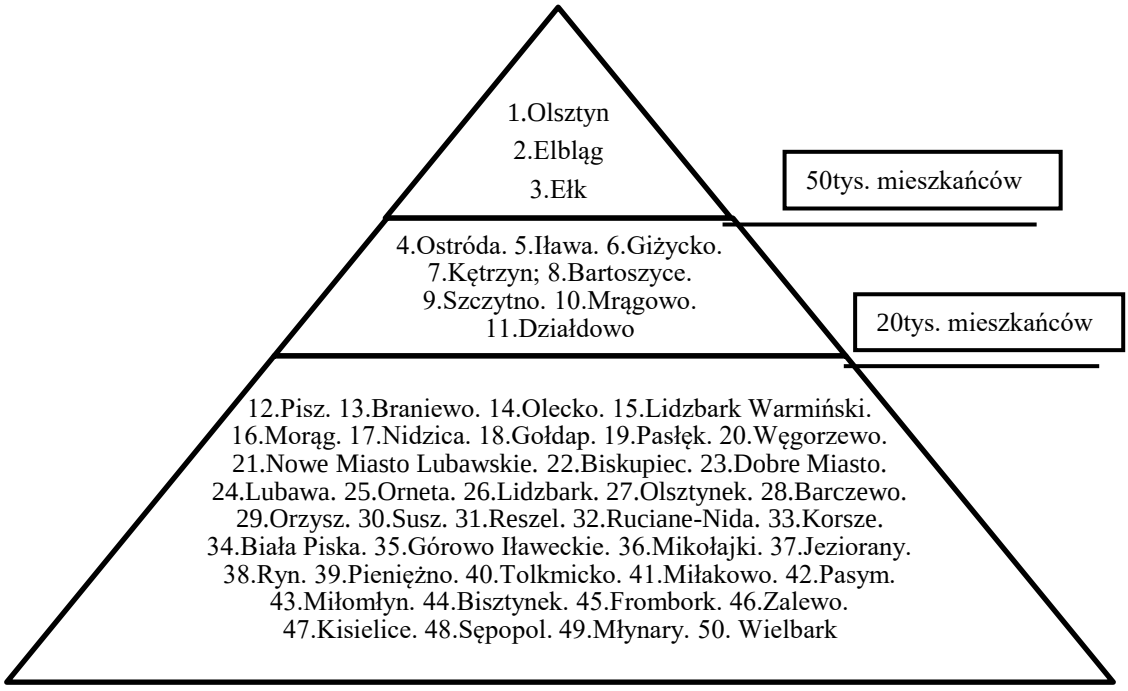
Rysunek 3.1 Miasta województwa warmińsko-mazurskiego

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej na podstawie danych PRG, https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-granic, 15.02.2020

II Wojna Światowa na stałe zmieniła przynależność Warmii i Mazur. Przebieg wojny spowodował niewyobrażalne w skutkach konsekwencje. Zginęli ludzie, zarówno narodowości polskiej, żydowskiej jak i niemieckiej, a także wielu innych. Zniszczono przestrzeń miejską i wiejską, upadła gospodarka, administracja, oświata – ucierpiała każda dziedzina życia. Z Prus Wschodnich nastąpił atak pod dowództwem generała Petzel'ana ziemie polskie, w 1941r. na ZSRR. Do Prus Wschodnich próbowały bezskutecznie wejść siły polskie, a w 1944-45 Armia Czerwona. Szczegółowy opis walk i ich przebieg nie ma znaczenia w kontekście niniejszej pracy, jednak warto zapoznać się z historią regionu. Teoretycznie do 1950 roku przesiedlano ostatnią ludność niemiecką na obszar ich państwa, jednak powrót niemieckich mieszkańców regionu do *domu* trwał wiele kolejnych lat (Łaniec 1974b; Wojnowski 1985; Achremczyk 1992; Chłosta 2005; Lewandowska, Zloch 2012; Eberhardt 2018). Do tego czasu historia północnej części kraju była niezwykle burzliwa a teren województwa warmińsko-mazurskiego niejednokrotnie znajdował się poza granicami kraju. Tak w wielkim skrócie przedstawia się historia regionu i jej główne momenty (do II połowy XX wieku) mające znaczenie dla obecnego kształtu regionu i obecnej sieci miast (Rysunek 3.1).

3.3. Sieć osadnicza województwa warmińsko-mazurskiego

Miasta Warmii i Mazur stanowią łącznie 5% wszystkich miast Polski - 50 ośrodków w roku 2022. Największe miasto Olsztyn (stolica województwa) zlokalizowane jest w centralnej części regionu – zamieszkuje je (zgodnie z danymi GUS na 2022r.) niemal 170 tysięcy osób. Olsztyn założono w 1334 roku – jednak jako datę uznania ośrodka za miasto wskazuje się 1353 rok, gdy wydano przywilej lokacyjny. Kolejno pod względem liczby ludności jest Elbląg (liczba ludności 114401) oraz Ełk (liczba ludności 60248). Po przeciwnej stronie zestawienia są najmniejsze miasta województwa - Młynary, Sępopol o liczbie ludności rzędu niespełna 2 tysięcy mieszkańców. Najstarszym ośrodkiem regionu jest miasto Elbląg, który założono w XIII wieku. Prawa miejskie nabył w 1246 roku – co sprawia, że jest to także jedno z najstarszych miast Polski oraz Niemiec (uwzględniając jego wcześniejszą przynależność terytorialną). Do najmłodszych miast należą między innymi Korsze czy Ruciane-Nida, które uzyskały prawa najpóźniej (Wakar 1971; Haraszkiewicz, Kopera, Sosonka 2003; *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2022 roku* 2022).

Rysunek 3.2 Klasyfikacja miast woj. warmińsko-mazurskiego względem liczby mieszkańców

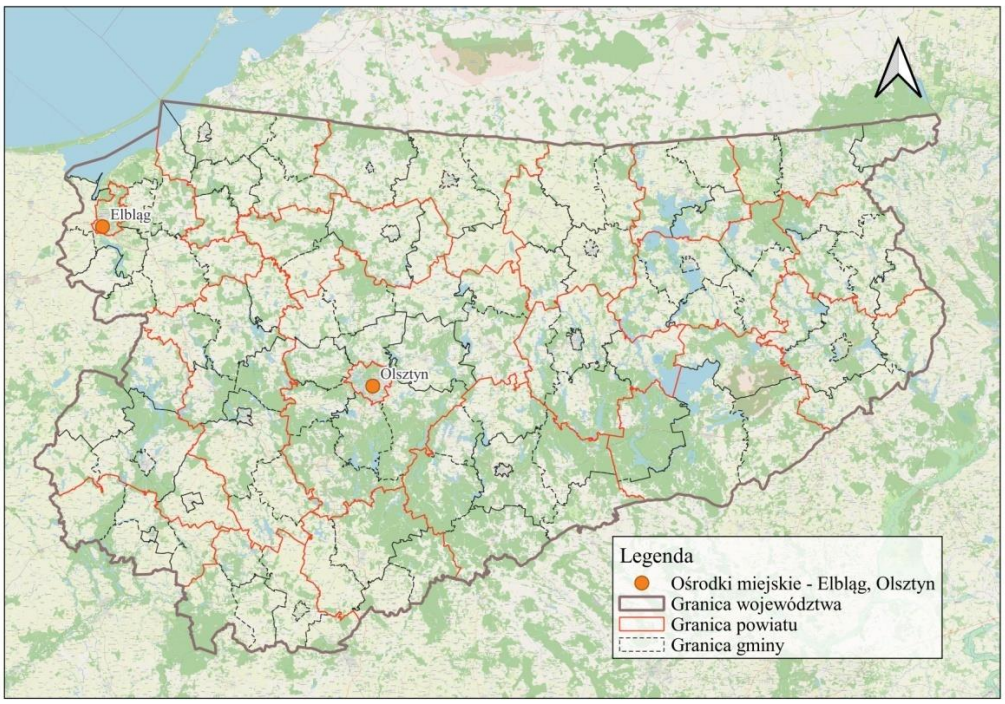
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego, https://bdl.stat.gov.pl 21.05.2023

Zgodnie z założeniami, w rozdziale 2 przyjęto sposób klasyfikacji *wielkości* ośrodków miejskich do określonych grup tematycznych ze względu na liczbę osób je zamieszkujących. Określona klasyfikacja pozwoliła na jednoznaczne wyznaczenie granicy pomiędzy małymi, dużymi i średnimi miastami.

W województwie warmińsko-mazurskim do grona dużych miast zaliczyć można tylko trzy ośrodki, do zbioru miast średnich osiem (Rysunek 3.2). W pozostałych trzydziestu ośmiu miastach liczba mieszkańców nie przekracza 20 tysięcy. Przedstawiona na rysunku 3.2 struktura miast najprawdopodobniej w najbliższych kilkudziesięciu latach nie zmieni się w znaczący sposób. Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego najbliżej potencjalnego osiągnięcia liczby 50 tysięcy mieszkańców, stanowiących dolną granicę uznania miasta za duże, jest Ostróda, Iława, Giżycko. Dynamiczniejsze zmiany nastąpić mogą w grupie miast określanych jako małe (*Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2022 roku* 2022).

3.4. Charakterystyka regionu badawczego – woj. warmińsko-mazurskie

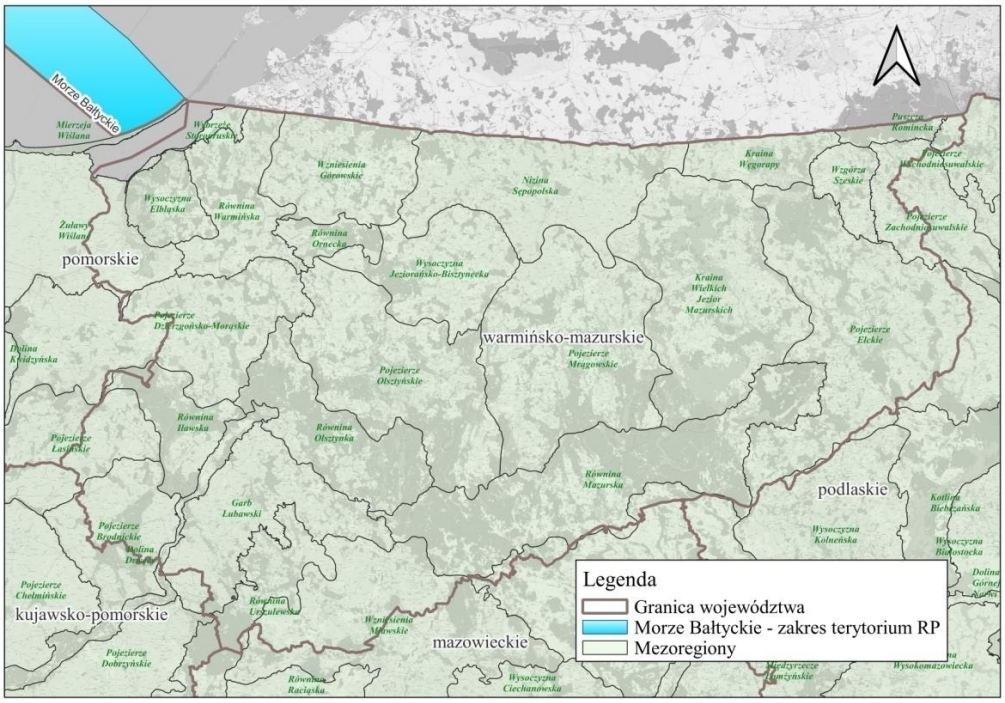
Województwo warmińsko-mazurskie wyodrębniono z północnej części Polski w 1999 roku, gdy z 49 województw utworzono 16 regionów dzieląc kraj na nowe jednostki administracyjne. Powstało województwo warmińsko-mazurskie łączące w sobie części województwa ciechanowskiego, elbląskiego, ostrołęckiego, suwalskiego, toruńskiego oraz całość woj. olsztyńskiego. Nazwą oraz granicą regionu nawiązano do układu ukształtowanego historycznie (Koter 1999; Chojnicki, Czyż 2000). Będące pozostałością Warmii i Mazur terytorium o bogatej kulturze i przeszłości stało się jedną z funkcjonujących, do dnia dzisiejszego, jednostką podziału administracyjnego kraju. Obecnie w jego skład wchodzi, ujęte w trzech podregionach ełckim, elbląskim i olsztyńskim 21 powiatów podzielonych na 116 gmin. Dwa z powiatów to miasta na prawach powiatu: Elbląg oraz Olsztyn (Rysunek 3.3). Dominują gminy o charakterze wiejskim – 67, pozostałe to gminy miejsko-wiejskie -33 oraz miejskie -16. Łączna liczba miast wynosi 50, miejscowości wiejskich jest 3875 a sołectw 2308 (Pappelbon 2019).

Rysunek 3.3 Województwo warmińsko-mazurskie – granice administracyjne

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej na podstawie danych PRG, https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-granic, 10.04.2023

Charakteryzowany region położony jest w północno-wschodniej części Polski. Od północy graniczy z Obwodem Kaliningradzkim, od wschodu z województwem podlaskim, od południa z województwem mazowieckim, od południowego - zachodu z kujawsko-pomorskim, od zachodu z województwem pomorskim. Skrajnie północne usytuowanie obszaru wpływa na fakt, że jest to jeden z najzimniejszych terenów kraju. Nie bez znaczenia jest bliska odległość Morza Bałtyckiego. Taka lokalizacja powoduje dużą zmienność temperatur i nieprzewidywalne warunki pogodowe zarówno w okresie letnim, jak i zimowym (Jasiński, Kostyak-Wodzińsk, Suchta 2004).

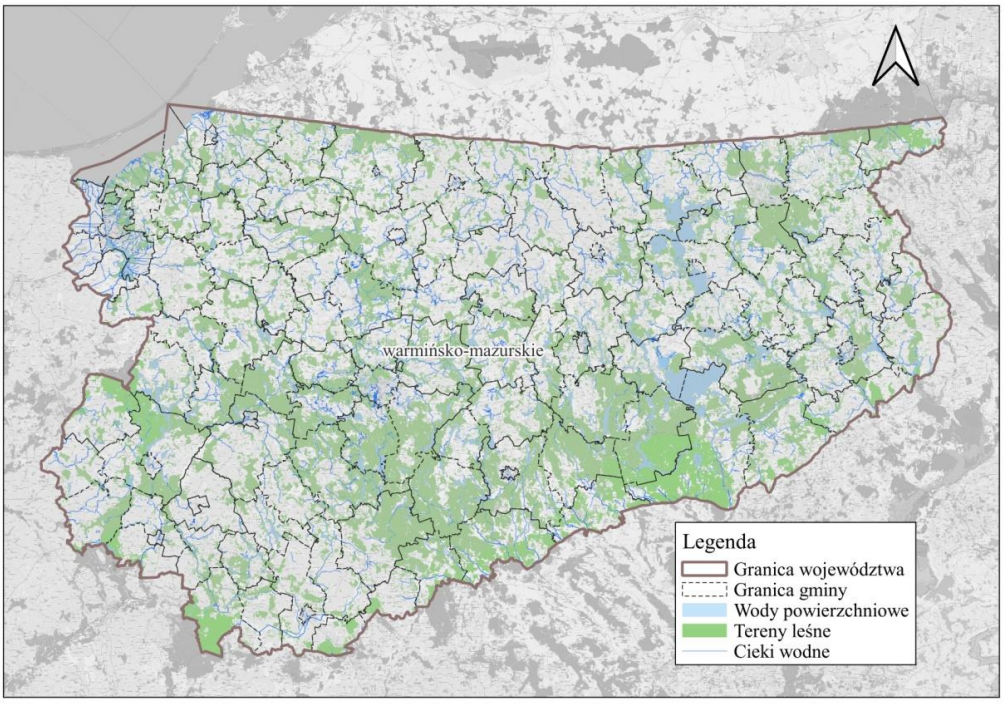
Rysunek 3.4 Województwo warmińsko-mazurskie – położenie oraz mezoregiony

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej na podstawie danych PRG, https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-granic, 10.04.2023 oraz danych GDOŚ https://www.gov.pl/web/gdos/dostep-do-danych-geoprzestrzennych, 10.04.2023

Opisując województwo jednostkami fizjograficznymi wskazać należy główne makroregiony: część Pojezierza Iławskiego, Pobrzeża Gdańskiego oraz Nizinę Staropruską, Pojezierze Mazurskie. Wśród nich wyróżnić można takie mezoregiony jak (Rysunek 3.4) Żuławy Wiślane, Krainę Wielkich Jezior Mazurskich, Równinę Warmińską czy Mazurską, Pojezierze Olsztyńskie, Mrągowskie, Wzniesienia Górowskie (Marks, Jaszczak, Połucha 2013). Naturalny krajobraz regionu ukształtował się na przestrzeni tysięcy lat tworząc zróżnicowaną rzeźbę terenu składającą się

z licznych jezior, wzniesień, a także rozległych równin. Różnicę wysokościową terenu reprezentuje jej najwyższy punkt – Góra Dylewska 312m n.p.m., najniższy Raczki Elbląskie - 1,8m n.p.m. a także jezioro Hańcza o głębokości ok. 106m.Niejednorodna rzeźba pozwala na zróżnicowane wykorzystanie terenu zarówno pod względem gospodarczym, rolniczym jak i turystycznym (Poniedziałek 2012; Marcinkowska i in. 2013). Na wskazanym terenie występuje średni poziom koncentracji zasobów geologicznych, o niskim potencjale ekonomicznym. Rozmieszczone są nieregularnie na tle regionu, koncentrując się jednak w centralnej części. Udokumentowana przez Państwowy Instytut Geologiczny liczba złóż w *Bilansie Zasobów Złóż Kopalin w Polsce* z 2018 roku wynosiła 939 (*Bilans Zasobów Złóż Kopalin w Polsce* 2019). Wśród mozaikowatej struktury gleb Warmii i Mazur dominują typy wytworzone z piasków oraz glin będących efektem ostatniego zlodowacenia. Do najczęściej występujących zalicza się gleby brunatne, bielicowe, płowe, rzadziej spotykane są czarne ziemie, mady, gleby torfowe, gytiowe, deluwialne. Odnosząc się do klas bonitacyjnych – niekorzystnie dla rolnictwa gleby IV, V, VI klasy stanowią łącznie ok. 77% użytków rolnych. Pozostałe 23% to gleby o wysokiej przydatności rolniczej, I, II i III klasy. Ma to bezpośrednie odzwierciedlenie w kierunkach wykorzystywania powierzchni geodezyjnej województwa wynoszącej 2417,347ha. Największą grupę stanowią użytki rolne 54,4%wśród których przeważają grunty orne, pastwiska, łąki oraz tereny gruntów leśnych, zadrzewionych i zakrzewionych – 32,8%. Ze względu na wytworzony krajobraz niemal 5,7% gruntów pokryte jest wodami. Pozostałe niewielkie obszary to: grunty zabudowane i zurbanizowane (3,9%), nieużytki (2,9%), tereny różne (0,2%) oraz użytki ekologiczne (0,1%) (Jasiński, Kostyak-Wodzińska, Suchta 2004; *Prognoza oddziaływania na środowisko dla projektu Strategii …* 2013, https://bdl.stat.gov.pl/ 19.01.2022).

Grunty pokryte wodami zajmują ponad 130 tys. ha regionu, z czego grunty pod wodami powierzchniowymi płynącymi to 85,6%, stojącymi 1,8% a pozostała część to grunty pod wodami morskimi wewnętrznymi – 12,6% (https://bdl.stat.gov.pl/ 19.01.2020). Fakt, że niemal 6% powierzchni pokryte jest wodami (Rysunek 3.5), stawia województwo na pierwszym miejscu pośród regionów kraju w kategorii udziału wód w ogólnej powierzchni.

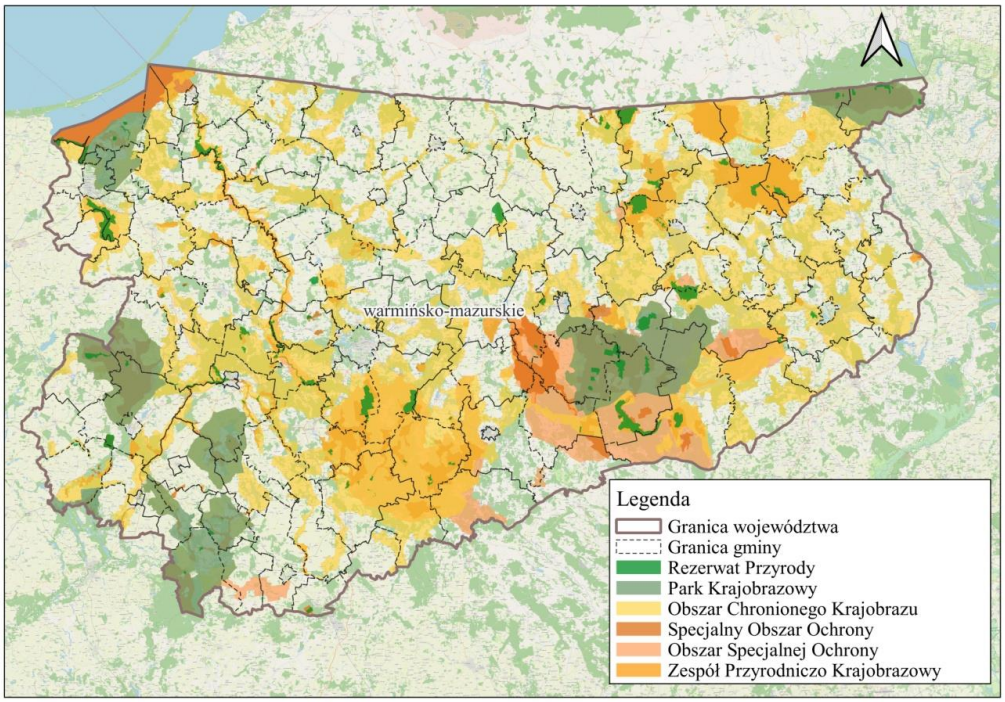
Rysunek 3.5 Województwo warmińsko-mazurskie – wody oraz lasy

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej na podstawie danych PRG, https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-granic, 10.04.2023 oraz danych OSMhttp://download.geofabrik.de, 10.04.2023

Jednym z głównych symboli województwa warmińsko-mazurskiego są jeziora będące składową wód powierzchniowych nazywane niejednokrotnie Morzem Warmii i Mazur. Występuje tu ponad 3 tys. jezior (Mamry, Nidzickie, Ukiel, Łańskie, Mikołajskie), w tym największe w Polsce - Śniardwy. Urozmaicony krajobraz tworzą liczne zatoki, wyspy, półwyspy, linia brzegowa. Istotne jest, że jeziora tworzą sieć dróg wodnych połączonych za pomocą cieków, kanałów (Kanał Giżycki, Kanał Elbląski, Kanał Grunwaldzki), rzek o kamienistym dnie (Pasłęka, Drwęca, Krutynia, Łyna). Bogactwo stanowi nie tylko sam surowiec jakim jest woda, ale również warstwa faunistyczna: różne gatunki ryb (Karaś, Okoń, Płoć, Szczupak, Leszcz, Lin), ptaków (Kormoran, Łabędzie, Kaczki, Rybołów), ssaków (Wydra, Bóbr). Całość wykorzystywana jest zarówno w turystyce, agroturystyce – wędkarstwo, żeglarstwo, odpoczynek, sport, jak i gospodarce – rybactwo. Budowane są również sztuczne zbiorniki na cele chowu ryb (Baranowski 1983; Czarkowski i in. 2014). Drugim bardzo cennym naturalnym zasobem województwa warmińsko-mazurskiego są tereny leśne. Blisko 800 tys. ha pokrywają grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione, w tym 98,7% lasy oraz pozostałą część obszary zadrzewione i zakrzewione. Pomimo,

że lesistość województwa (31,6%) jest powyżej średniej krajowej, nie jest to najwyższy wskaźnik w kraju a dopiero 6 na tle innych województw (https://bdl.stat.gov.pl/ 19.01.2020). Nie przeszkadza to w promowaniu regionu pod hasłem Zielonych Płuc Polski. Dominują lasy będące w strukturze własnościowej Skarbu Państwa, a tylko niewielki procent to tereny prywatne. Tereny leśne rozmieszczone są nierównomiernie (pas południowy, środkowy, pobrzeży bałtyckich) na tle regionu – analogicznie do rodzaju gleb (najwięcej na najsłabszych), ukształtowania terenu, warunków bioklimatycznych. Przeważającymi gatunkami są sosna, dąb, świerk pospolity, brzoza, buk. Rozległe tereny leśne są naturalnym środowiskiem życia olbrzymiej ilości zwierząt, miejscem odpoczynku i sportu, źródłem zasobów gospodarczych, chronionych kompleksów unikatowej natury- Lasy Iławski, Lasy Taborskie, Puszcza Piska (Jasiński, Kostyak-Wodzińska, Suchta 2004; Bielinis i in. 2016). W wyniku istnienia w regionie niepowtarzalnych warunków naturalnych (gleby, ukształtowanie terenu, stosunki wodne) oraz późniejszej działalności człowieka powstała bogata, różnorodna gatunkowo flora i fauna. Na florę, oprócz wyszczególnionych drzew, składają się szeregi różnych gatunków roślinności będących śladami glacjalnymi (przytulia trójdzielna), zagrożonych wyginięciem drzew i krzewów (brzoza niska, cis),roślin ozdabiających naturalne środowiska (goździk, bagno zwyczajne, ostrołódka kosmata, jaskier ostry), składowe runa leśnego (borówki, widłaki, grzyby, mchy) oraz roślinności wodnej (poryblin jeziorny, turzyca błotna). W zależności od populacji danego gatunku są one chronione, całościowo lub częściowo, podobnie jak różnorodne gatunki fauny. Wielobarwna fauna Warmii i Mazur to opisane już ryby, ptaki, płazy, ssaki wodne ale również inne gatunki lądowe. Znane na skalę globalną żubry, rysie, wilki, bobry, łosie, jelenie, sarny, wydry, dziki ale także niewielkich rozmiarów nietoperze, jeże, padalce, zaskrońce, ryjówki stanowią bogactwo przyrodnicze. Towarzyszą im ptaki m.in.: bocian, czapla, orły, gęsi, orliki (Endler 1996; Czerwiński, Szymkiewicz 2004). Intensywne działania człowieka oraz przemiany zachodzących na świecie spowodowały konieczność ustanowienia prawnej, wspomnianej już wcześniej, ochrony w stosunku do fauny i flory. Działania te pozwalają na zachowanie przyrody w najlepszym, możliwym stanie jednak często sfera ta jest powodem konfliktów pomiędzy zwolennikami ekologii, a osobami dążącymi do intensyfikacji gospodarczego wykorzystania przestrzeni. Na Warmii i Mazurach ok. 50% powierzchni podlega ochronie przyrodniczej różnego typu (Rysunek 3.6). Ustanowiono ponad sto rezerwatów przyrody, kilka parków krajobrazowych, ponad siedemdziesiąt obszarów

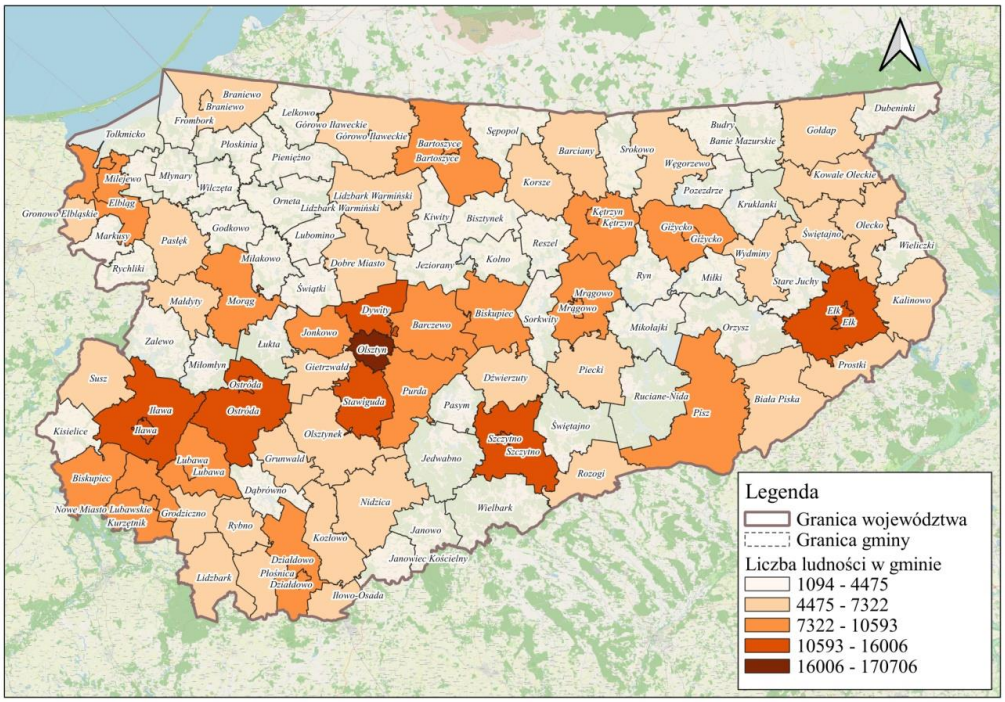
chronionego krajobrazu, wytypowano 59 obszarów Natura 2000 i trzynaście zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Istotne są również użytki ekologiczne, których jest aż 129, pomniki przyrody oraz inne strefy ochronne ustanawiane przez samorządy lokalne (Batyk 2011; http://olsztyn.rdos.gov.pl/ 02.02.2020).

Rysunek 3.6 Województwo warmińsko-mazurskie – formy ochrony przyrody
Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej na podstawie danych PRG, https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-granic, 10.04.2023, oraz danych GDOŚ https://www.gov.pl/web/gdos/dostep-do-danych-geoprzestrzennych, 10.04.2023

Tereny Warmii i Mazur to miejsce stałego pobytu 1 428 983 osób (2018r.) - rysunek 3.7, z niewielką przewagą procentową kobiet - 51%. Gęstość zaludnienia w regionie wynosi 59 osób/km^2, przy czym na terenach zabudowanych i zurbanizowanych wskaźnik ten wzrasta do 1525 osób/km^2. Szczegółowa analiza pokazuje spadek ludności w gminach przygranicznych (Górowo Iławieckie, Budry) i znaczący wzrost na terenach podmiejskich miasta Olsztyn. Obszar województwa zmaga się z problemami demograficznymi zauważalnymi w całym kraju, jakimi są depopulacja ludności, emigracja, ujemny przyrost naturalny, czego efektem jest starzejące się społeczeństwo i systematyczny spadek ludności od 2002 roku. Sytuację odzwierciedlają podstawowe wskaźniki (2018r.): współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi 23,2, przyrost naturalny -0,9, saldo migracji

zagranicznych -107 (Waśniewska 2006; *Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa ...* 2018, https://bdl.stat.gov.pl/ 19.01.2020). Zarówno przyczyną jak i skutkiem problemów demograficznych regionu jest niski poziom rozwoju gospodarczego, na tle kraju. Jest wiele determinant zaistniałej sytuacji: polityka ogólnokrajowa i lokalna, peryferyjne położenie regionu, niedostatki w ilości stref ekonomicznych i ośrodków naukowo-badawczych, brak wystarczającej ilości ciągów komunikacyjnych, czynniki społeczne. Opisaną sytuację potwierdza poziom PKB w przeliczeniu na jedną osobę wynoszący w 2017 roku 36 306zł, co odzwierciedlało 14 pozycję na 16 województw. Pomimo tego, że (analizując ostatnie 5 lat, pomiędzy 2014 a 2018 rokiem) liczba podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON (w przeliczeniu na 10 tysięcy ludności) systematycznie wzrasta, to nadal jest to jeden z niższych wskaźników w kraju, co świadczy o dużych problemach gospodarczych regionu, które są konsekwencją przeszłości.

Rysunek 3.7 Województwo warmińsko-mazurskie – liczba ludności w gminach

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej na podstawie danych PRG, https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-granic, 10.04.2023 oraz danych GUS https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2022,3,16.html, 10.04.2023

Dominującym sektorem gospodarki są usługi, kolejno przemysł i budownictwo oraz rolnictwo. Uszczegółowiając, na przełomie dziesięciolecia, największy rozwój nastąpił w zakładach meblarskich i drzewnych, produkcji jachtów (łodzie, jachty) i maszyn, produkcji w sektorze spożywczym (wyroby mleczne, mięsne) oraz wyrobów z tworzyw sztucznych, szeroko pojętej działalności ekoturystycznej. Duży potencjał ma sektor ekoturystyki i ruchu slow live działającego w oparciu o naturalne zasoby i bogactwo środowiska, będący odpowiedzią na zwiększające się tempo życia. Sytuacja w gospodarce bezpośrednio przekłada się na rynek pracy – stopa bezrobocia rejestrowanego jest najwyższa w kraju i wynosi 9% (2019r.). Sukcesywnie wzrasta przeciętne miesięczne wynagrodzenie ale jest to tendencja zauważalna w całym kraju (Murawska 2010; *Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa …* 2018; *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej …* 2019; *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa* 2013; https://bdl.stat.gov.pl/ 08.02.2020). W ostatnich latach nastąpił zauważalny rozwój wielu dziedzin gospodarki dzięki możliwości pozyskania Funduszy Unijnych, zarówno na restrukturyzacje działających podmiotów gospodarczych, jak i powstawanie nowych. Rolnictwo to dział gospodarki, który wykorzystując dotację rozwinął się w dynamicznym tempie. Zmodernizowano i unowocześniono gospodarstwa, maszyny, urządzenia, zwiększono bezpieczeństwo pracy, przebranżowiono ich profile (np. z mlecznej na mięsną, ze zbóż na uprawy energetyczne, ze standardowych na ekologiczne oraz agroturystyczne), powstało wiele gospodarstw współpracujących ze sobą w zakresie produkcji, obróbki, promocji, dystrybucji żywności zarówno na skalę lokalną jak i ogólnopolską. Podkreślić należy, że istnieją gospodarstwa, które nie zmieniły profilu produkcji, nadal produkują mleko, hodują drób, trzodę chlewną (Kisiel, Marks-Bielska, Kowalska 2011; Piechocki 2011; Babuchowska, Marks-Bielska 2012; Olszewska 2019).

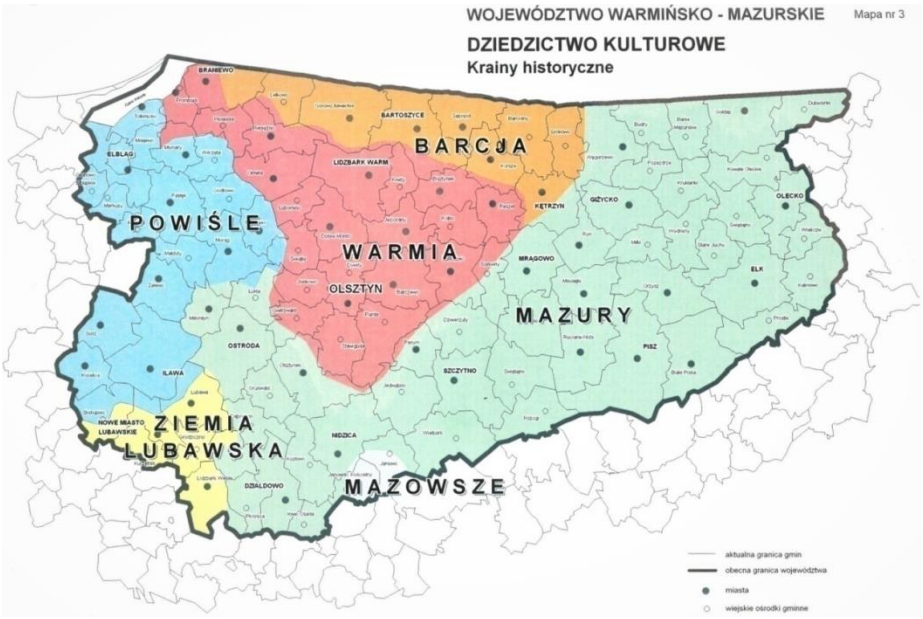
Zróżnicowany rozwój przestrzenny to niemal wizytówka regionu, odzwierciedla to także infrastruktura społeczna. Usługi i obiekty socjalne, kulturalne, społeczne rozwinięto na różnym poziomie w zależności od danej miejscowości, bliskości dużych ośrodków miejskich, dostępu do infrastruktury technicznej. Zarówno sieć szpitali, przychodni, domów opieki jak i szkół różnego szczebla edukacji dotyka problem jakości świadczonych usług oraz dostępności do nich. W ostatnich trzech (wg danych GUS) latach nastąpił spadek liczby lekarzy na 10 tys. ludności, wzrosła liczba osób przypadająca na 1 łóżko w szpitalach, natomiast pozytywnym aspektem jest rosnąca liczba placówek stacjonarnej pomocy społecznej. W zakresie szkolnictwa, liczba

uczelni wyższych utrzymuje się na stałym poziomie (7 placówek), jednocześnie drastycznie spada liczba studentów – bezpośredni wpływ ma na to ranga ośrodków w skali kraju oraz niż demograficzny. Systematycznie rozwija się sieć publicznych i prywatnych przedszkoli, rośne odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym. Placówki oraz uczniowie Warmii i Mazur mają jedne z niższych wyników kształcenia i zdawalności egzaminów w kraju (13 pozycja w kraju) (*Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa* 2013; *Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa …* 2018; https://bdl.stat.gov.pl/ 08.02.2020).

Dotacje Unijne pomogły w znaczącym stopniu rozwinąć sferę kulturową na Warmii i Mazurach. Bogata i różnorodna tkanka historyczna stanowiła podstawę dla silnie rozwijającej się kultury regionalnej, która niestety po wojnie uległa zaniedbaniu, zatraceniu i zapomnieniu. Pod koniec XX wieku rozpoczął się proces powrotu do tradycyjnej kultury, zarówno w zakresie sztuki, pieśni, tańca, poezji jak i kuchni, haftu, rzeźb z drewna czy ziołolecznictwa. Wspomniane fundusze pozwoliły na wybudowanie/modernizację licznych świetlic wiejskich, ośrodków kultury i miejsc spotkań, lokalnych kin, mini teatrów. Zachęciło to lokalną ludność do systematycznych spotkań, tworzenia stowarzyszeń, zespołów tematycznych promujących region, częstszego chodzenia do kina. Charakter kultury zależny od tego jaką część województwa poddajemy analizie – każda z nich ma odrębny element. Dziedzictwo kulturowe województwa warmińsko - mazurskiego odnosi się też do części materialnej budownictwa świeckiego i religijnego - zabytków. Istnieje wiele obiektów jak fragmenty murów obronnych, wieże ciśnień, pałace, cmentarze, kościoły o charakterze zabytków lokalnych, ale równie wiele obiektów o światowej sławie jak zamki krzyżackie (Zamek w Malborku, Lidzbarku Warmińskim), grodziska, miejsca bitew (pod Grunwaldem) (Batyk 2010; Sobotka 2014; Lewandowska 2018).

3.5. Charakterystyka krain historycznych Warmii i Powiśla

Rozbudowana, wielopłaszczyznowa analiza województwa warmińsko-mazurskiego oraz szczegółowy opis historii małych miast tego regionu umożliwił wytypowanie zakresu terytorialnego do przeprowadzenia badań. W wyniku przeglądu literatury z zakresu małych miast województwa warmińsko-mazurskiego, ich historii, możliwe było zidentyfikowanie obszaru regionu, na którym prowadzono najmniej badań wobec wskazanych ośrodków, a jednocześnie, których struktura przestrzenna, przeszłość i obecny kształt predysponują do tego typu badań. Na charakter przestrzeni publicznych zabytkowych centrów małych miast bezpośrednio wpływa położenie ośrodka miejskiego na tle województwa. Zdecydowano się wytypować do analiz miasta położone w obszarze dwóch historycznych krain: Powiśla i Warmii, które z perspektywy badawczej mają najciekawsze uwarunkowania na różnych poziomach: architektonicznym, przestrzennym, historycznym, społecznym, wizualnym.

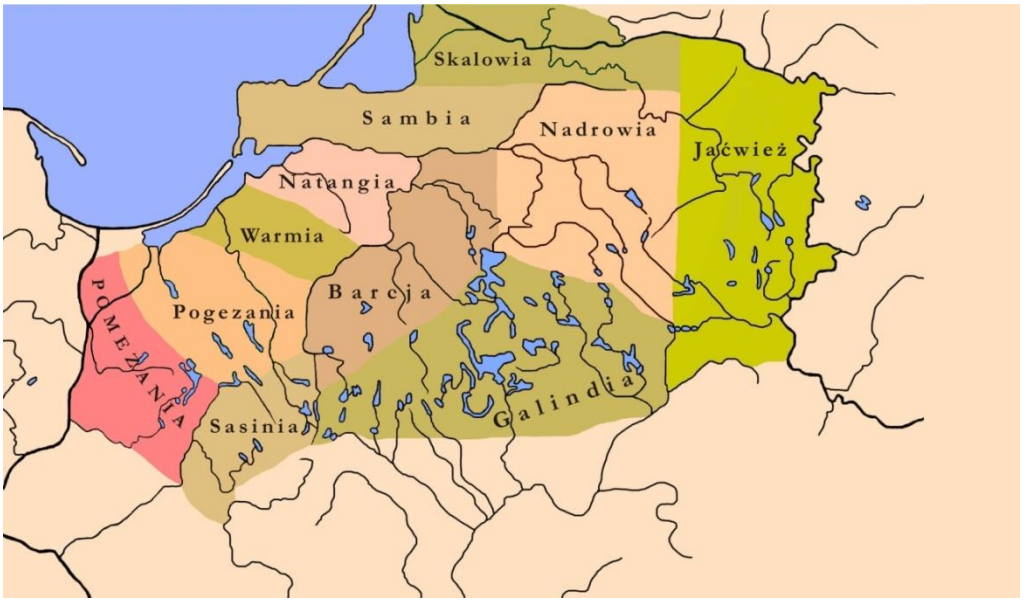

Rysunek 3.8 Krainy historyczne – Warmia i Powiśle na tle województwa warmińsko-mazurskiego
Źródło: Kowalczyk 2009, s. 55

Warmia i Powiśle to historyczne krainy (Rysunek 3.8) zlokalizowane w zachodniej i centralnej części województwa. Obecnie istniejącymi miastami położonymi w obszarze Powiśla jest: Elbląg, Iława, Kisielice, Miłakowo, Młynary, Morąg, Pasłęk, Susz, Tolkmicko, Zalewo, a w obszarze Warmii: Barczewo, Biskupiec, Bisztynek,

Braniewo, Dobre Miasto, Frombork, Jeziorany, Lidzbark Warmiński, Olsztyn, Orneta, Pieniężno, Reszel (Kowalczyk 2009). Państwo polskie przez wiele lat kształtowało swoje granice, a każda ważna data dla historii Polski, wprowadzała zmiany w obrębie granic krain historycznych. Początkowo były to ataki obcych państw, a w czasie późniejszym zmiany wewnętrzne takie jak podziały administracyjne.

Pierwotna nazwa Powiśla pochodzi od pruskiego słowa *pomedian*, które oznaczało *kraj pod lasami*. Do dnia dzisiejszego można usłyszeć określenie tego regionu w nawiązaniu do tradycyjnej nazwy – Pomezania lub Pogezania - rysunek 3.9. Rozróżnienie na dwa wskazane terminy dokonuje się w zależności od położenia względem rzeki Dzierzgoń. Nazwa Pomezania obejmowała obszar do rzeki, natomiast obszar między rzeką Dzierzgoń a Pasłęką– Pogezania (Grządka, Kowalczyk, Wysocki 2009; Kawiński 2011; http://eurobalt.org.pl/63-strona,ukryte-skarby-powisla-historia-regionu.html 05.07.2020).

Rysunek 3.9 Pomezania i Pogezania

Źródło: http://www.muzeum.ketrzyn.pl/2014/prusowie-zycie-i-kultura-mieszkancow-sredniowiecznej-pomezanii-w-xii-xv-wieku/, 10.04.2023

W wieku XII ziemie te zamieszkiwane były w większości przez plemiona słowiańskie, dopiero w połowie XIII wieku nastąpiło przejęcie przez Prusy, a tym samym nastąpiło stopniowe wypieranie ludności słowiańskiej. Wprowadzenie Krzyżaków spowodowało wiele zmian dla rdzennej ludności, a część z nich możemy obserwować do dzisiaj w architekturze Powiśla (Zamek w Kwidzynie, Zamek

Wójtowski w Sztumie). Niemałe znaczenie miały przebiegające przez Powiśle szlaki handlowe, przyczyniające się w dużej mierze do jego rozwoju. Obecność Holendrów, których zaliczano do trzeciej największej grupy etnicznej na Powiślu, spowodowało przeniknięcie do architektonicznej kultury krajobrazu charakterystycznych dla nich wiatraków i systemów hydrologicznych (Gieysztor 1965; Okulicz 1985; Grochowska, Kos-Dąbrowska 2009). W roku 1466, podczas traktatu toruńskiego dokonano podziału państwa krzyżackiego na Prusy Krzyżackie (Młynary, Pasłęk, Morąg, Zalewo, Prabuty, Susz, Iława i tereny na zachód aż do Wisły) i Prusy Królewskie (Pomorze Gdańskie z ujściem Wisły, Powiśle z Żuławami i Elblągiem, Ziemią Chełmińską). Podział ten miał duże znaczenie dla Powiśla, ponieważ pozostał niezmieniony do końca XVIII wieku, a z biegiem lat granica Prus Książęcych stała się granicą państwa. Drugą decydującą datą, mającą wpływ na zmiany terytorialne, była I wojna światowa, w wyniku której włączono do Polski część Prus Zachodnich oraz powiat działdowski, a Prusy Wschodnie (Rysunek 3.10) powiększono o Elbląg i część Powiśla.

Rysunek 3.10 Mapa Prus Wschodnich

Źródło: Srokowski 1947

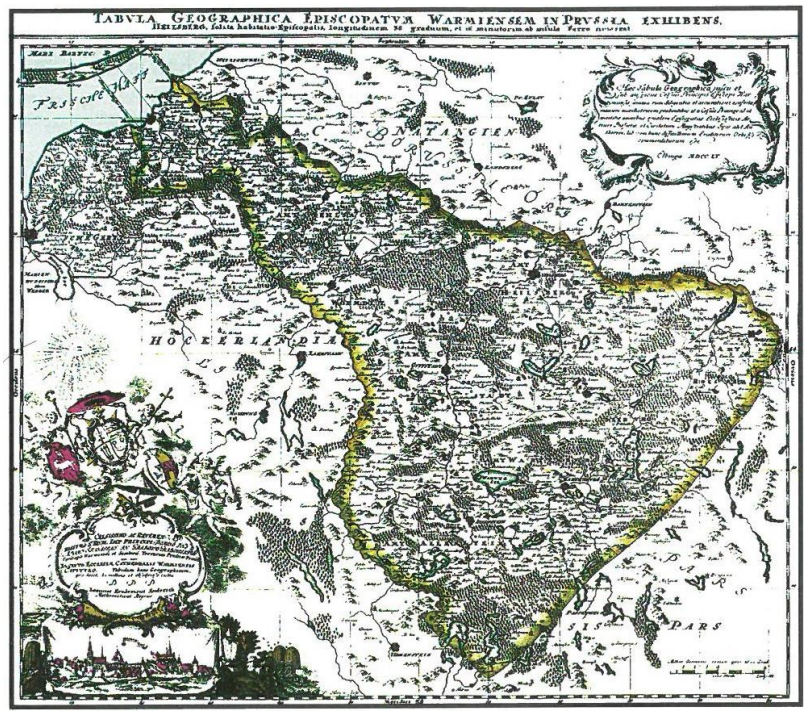
Polacy zamieszkiwali większość Prus Wschodnich, wobec czego mogli sami zadecydować o swojej przynależności narodowej, podczas plebiscytu, który odbył się w roku 1920. Wynik nie był korzystny dla strony polskiej, ponieważ Warmia i Mazury pozostały przy Rzeszy Niemieckiej (Leśnodorski 1956; Wrzesiński 1959; Wrzesiński 1973; Mroczko 1994; Szymanowicz, Olejnik 2008; Kowalczyk 2009; Górny 2018; Żęgota 2018).

Powiśle miało międzynarodowe znaczenie po zakończeniu I wojny światowej. Większość regionu stanowiła żyzna ziemia i duża ilość dobrych łąk, stąd rolnictwo było podstawowym zajęciem lokalnej ludności. Wielka własność skupiona była w rękach niemieckich obszarników. Miasta były nieatrakcyjne pod względem nie tylko wyglądu, ale i zatrudnienia. Występowało niewiele zakładów przemysłowych, rozwój przemysłu ukierunkowany był na zaspakajanie potrzeb miejscowego rolnictwa. W większości były to zakłady usługowe jak tartaki, młyny, cegielnie, kuźnie oraz warsztaty kolejowe. Język przewodni w zakładach był językiem właściciela, a najlepsze zakłady i gospodarstwa znajdowały się w rękach niemieckich. Ludność Powiśla mieszkała w zwartych skupiskach i liczebnie nie zmieniała się niemal przez cały XIX wiek (Lietz 1958; Grochowska, Kos-Dąbrowska 2009).

Rok 1945 i zakończenie drugiej wojny światowej miało dla Polski duże znaczenie. Na tereny odzyskane napłynęła różnorodna etnicznie i kulturowo ludność z regionów przedwojennej i powojennej Polski, tworząc niepowtarzalną społeczność. Zdecydowano także o przyłączeniu 2/3 Prus Wschodnich, między innymi i Powiśla do Polski, a następnie utworzenie Okręgu Mazurskiego z 18 powiatami Prus Wschodnich-bartoszycki, braniewski, giżycki, iławecki, lidzbarski, kętrzyński, morąski, nidzicki, mrągowski, olsztyński, ostródzki, piski, pasłęcki, reszelski, suski, szczycieński, węgorzewski i miasto Olsztyn jako powiat wydzielony. Rok później zmieniono nazwę Okręg Mazurski na województwo olsztyńskie. Ostateczną decyzję podjęto w 1998 roku na mocy ustawy o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa - utworzono województwo warmińsko-mazurskie na obszarze 24,2 tys. km^2. Obszar Powiśla ostatecznie obejmuje Żuławy z Elblągiem, północną część powiatu ostródzkiego i powiat iławski bez Lubawy (Achremczyk 1992; Kowalczyk 2009; Poniedziałek 2011; Lewandowska, Zloch 2012; Eberhard 2018).

Podobnie przedstawiały się losy Warmii. Analizując zakres terytorialny wskazanej krainy i jej historię, zauważyć można, że bardzo wyraźnie zaznaczają się powiązania z Powiślem. Obecnie zacierają się granice dwóch krain historycznych takich

jak Warmia i Mazury. Przyjmuje się, że terytorium Warmii przypomina swoim kształtem trójkąt opierający się jednym wierzchołkiem o Zalew Wiślany, krótszym odcinkiem graniczy z Pogezanią (wzdłuż rzeczki Narusy) a następnie z Prusami Górnymi (na granicy z rzeką Pasłęką), a od północy i wschodu z Prusami Dolnymi. Południowa część sąsiaduje także z Mazurami.

Rysunek 3.11 Warmia – 1755r.
Źródło: Achremczyk 2000, s. 20

Nazwa obszaru wywodzi się od plemienia Warmów. Pruskie plemię zamieszkiwało obszar rzeki Pasłęki, jej dolny bieg. Powstanie krainy przyjmuje się na wiek XIII (Rysunek 3.11). Krzyżacy na podbitych ziemiach prowadzili intensywną kolonizację, dzięki czemu północną Warmię zasiedlała ludność niemiecka, a południową pierwsi osadnicy ze Śląska. Prawdopodobnie gwara warmińska, uprawa lnu i umiejętność tkania płótna została rozpowszechniona przez kolonistów ze Śląska. Dzięki kolonizacji ludność pruska ulegała stopniowej germanizacji. Miało to duże znaczenie w rozwoju kultury i sztuki, w latach późniejszych (Jackowska 1989; Achremczyk 2000; Jóźwiak 2000; Kuźniewski 2002; Mikulak 2011; Popieliński 2016).

Od utworzenia Warmii najważniejszą rolę zajmowali biskupi, wyodrębniono dla nich specjalny okręg tzw. dominium warmińskie, stanowiące uposażenie biskupa i kapituły. Obszar ten stanowił przestrzeń historycznej Warmii, a w czasie traktatu

toruńskiego, w 1466r. dominium warmińskie zostało włączone do Rzeczpospolitej (Leśnodorski 1949; Szulowska 2006; http://archwarmia.pl/archidiecezja/o-archidiecezji-warminskiej/, 14.08.2020).

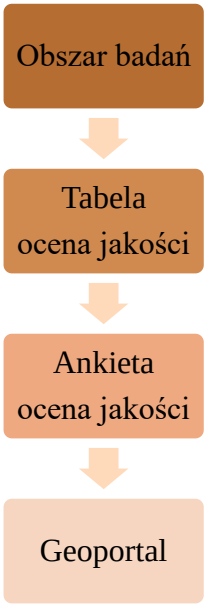
W czasie ponad trzystu lat przynależności do Polski różnie kształtowały się losy Warmii. Pomiędzy najazdami wojsk krzyżackich trwający ponad sto lat pokój przyniósł rozwój gospodarczy i kulturalny. Lidzbark Warmiński i znajdujący się tam zamek zamienił się w renesansową siedzibę kultury i sztuki. W Braniewie założono pierwsze kolegium jezuickie, powstały seminaria duchowne, papieski ośrodek maryjny. Zaczęły funkcjonować drukarnie, kwitło rzemiosło i handel. Warmia stała się znana z piwa braniewskiego oraz wartemborskiego (barczewskie), w Braniewie statki zaopatrywały się w drewno, ryby, zboże, len oraz wełnę. Dynamiczny rozwój Warmii trwałby o wiele dłużej, gdyby nie I rozbiór Polski. Warmia zostaje włączona do państwa pruskiego na okres 173 lat. Prusy przejmują obszar 4249 km^2, zamieszkany przez 96547 osób, zagarniając dobra biskupie i kapitalne, likwidując klasztory, konfiskując majątki (Grabski 1960; Burzyński 1972; Szorc 1972; Achremczyk i in. 1993; Karbownik 1996; Boliński 2000; Kuźniewski 2002; Lewandowska 2012; Zagroba, Gawryluk 2018). Po rozbiorach Polski, większość ludności na Warmii stanowili Polacy, którzy nigdy nie pogodzili się z utratą niepodległości, przez długi czas zachowując odrębność administracyjną. Byli katolikami, modlili się po polsku, zachowując przy tym polską mowę i tradycję. W domu używali tylko języka polskiego, kultywowali przywiązanie do swojej małej ojczyzny. Wybuch I wojny światowej i klęska Niemiec pozwoliła rozbudzić wiarę Polaków w niepodległość, dlatego przeprowadzony w 1920 roku plebiscyt, zakończony klęską Polski był wielkim zaskoczeniem. Działacze polscy robili wszystko aby duch Polski nie zaginął. Stworzono polskie szkolnictwo, sieć bibliotek i świetlic, działały drukarnie i redakcje, drużyny harcerskie wykazywały się dużą aktywnością (Cieślak 1965; Czubiel, Domagała 1969; Kuźniewski 2002; Achremczyk 2011). To jednak nie był koniec niszczenia Polski, ponieważ II wojna światowa nie oszczędziła nikogo i niczego. Trudno opisać spustoszenia jakich dokonała. Warmia została bez urządzeń, przemysłu, mieszkań i inwentarza żywego a Warmiacy zapłacili cenę najwyższą, jaką była utrata bliskich (Łaniec 1974a; Czernik 2008; Czaban 2012; Gałęziowska 2014). W 1945, zgodnie z postanowieniami konferencji w Poczdamie, obszar Warmii i Mazur na stałe został włączony do Polski. Nastąpiła wędrówka ludów, Warmiacy opuszczali swoje tereny, a na ich miejsce przybywali polscy osadnicy z Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny, Wołynia czy Podola. Szybko zasiedlały się miasta

i wsie, w których ówczesne społeczeństwo było bardzo podzielone pod względem pochodzenia zarówno terytorialnego, jak i wyznaniowego. Poprzez napływową ludność zostało przerwane historyczne dziedzictwo Warmii. Osadnicy przynieśli inną kulturę, historię, tradycję czy obyczaje, a odrzucili to co było niemieckie, choć z Polską i jej historią związane (Jankowiak 2004; Kosiński 1963; Achremczyk 2000; Cyfus 2012; Popieliński 2016; Pastusiak 2017).

4. METODYKA

4.1. Struktura pracy- schemat badawczy

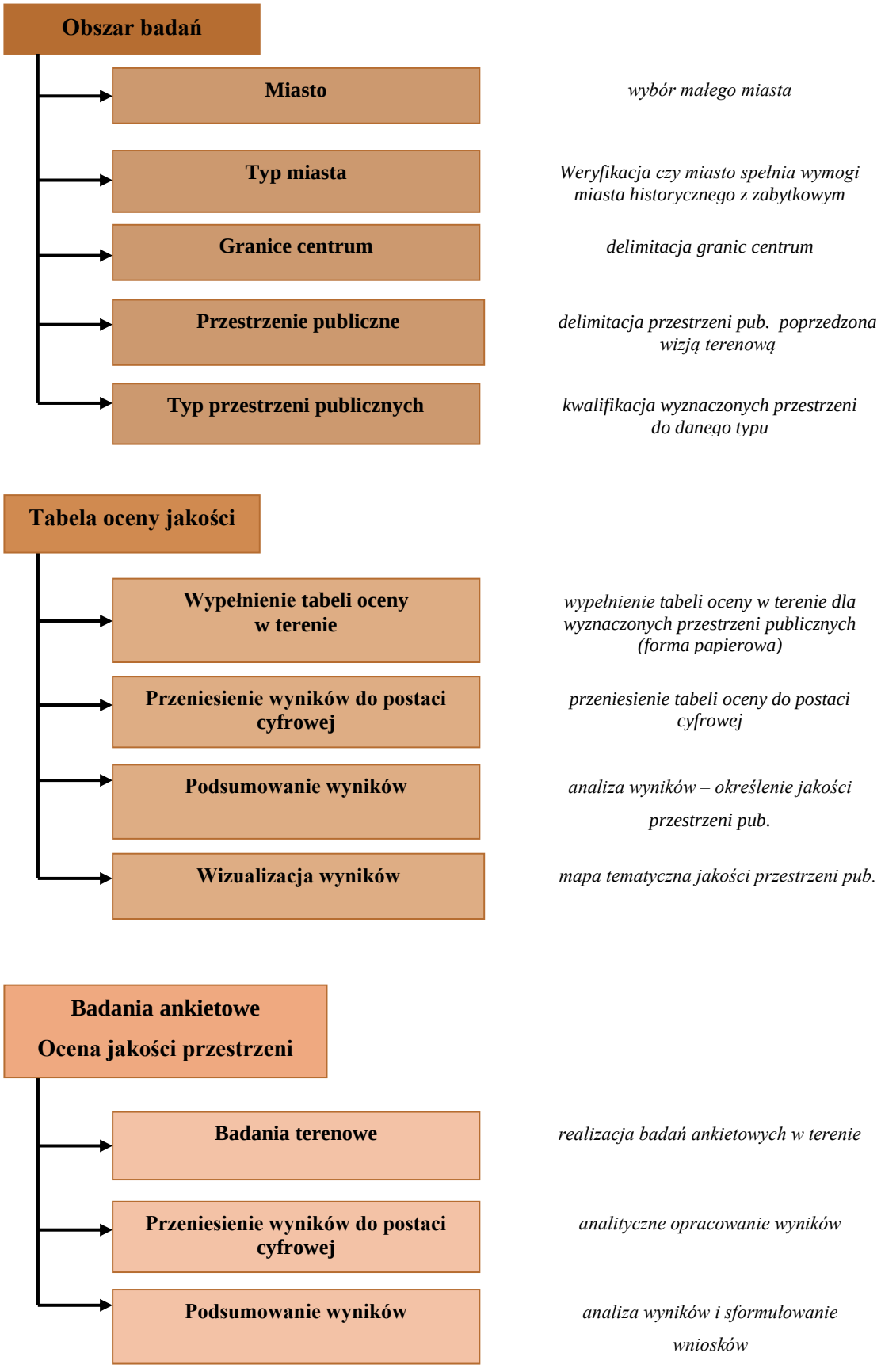
Realizacja założonego celu badawczego była możliwa poprzez przeprowadzenie pełnego procesu analitycznego. Proces składał się z trzech wyraźnie oddzielonych od siebie części oraz dodatkowej warstwy wzbogacającej badania i ukazujące ich pełną użytkowość po opublikowaniu. Każdy etap (część badań) został szczegółowo opisany metodycznie w dalszej części pracy. Skonstruowany schemat badawczy przedstawiony na rysunku 4.1 przedstawia w sposób schematyczny etapy procesu badawczego.

Rysunek 4.1 Schemat procesu badawczego – forma uproszczona

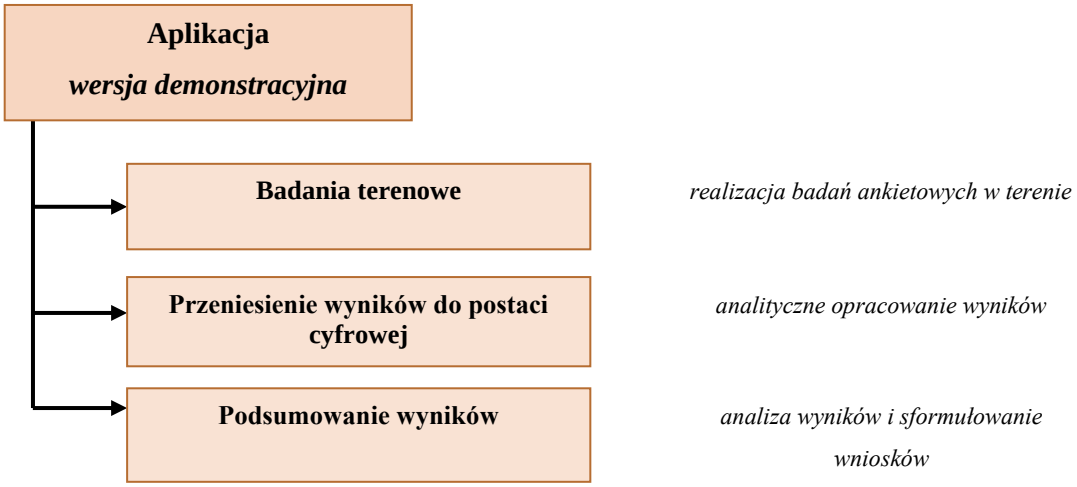
Źródło: opracowanie własne

Powyższa grafika przedstawia uproszczony schemat procesu badawczego obejmującego trzy podstawowe etapy badań oraz ostatni, dodatkowy będący prezentacją formy użytkowej. Schemat procesu badawczego można rozbudować do formy szczegółowej – rysunek 4.2 i 4.3 zawierającej nie tylko poszerzoną postać każdego etapu, jak również rodzaj wykonanych czynności.

Rysunek 4.2 Schemat procesu badawczego – forma skrótowa

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 4.3 Schemat procesu badawczego – forma skrótowa – element dodatkowy

Źródło: opracowanie własne

4.2. Typologia obszaru badań - kryteria delimitacji przedmiotu badań

Jednym z najpoważniejszych błędów… jest odnoszenie szeregu badanych wartości do obszarów centrów wyznaczanych różnymi sposobami (Nowakowski 1990, s. 90). Zgodnie z zaprezentowanymi założeniami, przedmiotem przeprowadzonych analiz były małe miasta, a w szczególności przestrzenie publiczne zlokalizowane w ich zabytkowych centrach. Niestety pomimo wnikliwej analizy literatury nie odnaleziono metody delimitacji zabytkowego centrum i jego przestrzeni publicznych, możliwej do adaptacji, celem wykonania niniejszych badań. Powyższa sentencja bezbłędnie prezentuje fakt, że każdy człowiek potrafi własnymi słowami opisać centrum miasta.

4.2.1. Ośrodek miejski do 20 tys. mieszkańców

Podstawowe kryterium zaliczenia ośrodka miejskiego do badań stanowi jego wielkość (zgodnie z przyjętymi założeniami), ma to przełożenie na jego charakter, układ urbanistyczny, rodzaj przestrzeni publicznych. Brak w literaturze jednoznacznych zasad określających sposób, warunek zaliczenia ośrodka do grupy tzw. małych miast. Brak jednoznacznej granicy pomiędzy małym a średnim ośrodkiem lub małym a dużym ośrodkiem w zależności od przyjętego podejścia metodycznego. Na bazie przeanalizowanej literatury oraz rozdziału 2 dedykowanemu definicji miasta oraz jego kategoryzacji odnoszącej się do skali wielkości, przyjęto założenie, że małe miasto to ośrodek miejski liczący nie więcej niż 20 tys. mieszkańców.

4.2.2. Typ miasta historycznego

Historia miasta ma wpływ na jego układ przestrzenny. Wiek, w którym założono ośrodek miejski decyduje o tym, czy ma on zabytkowy charakter czy jest nowym miastem bez długowiecznej historii (Chmielewski 2001; *Rekomendacja UNESCO w sprawie historycznego …* 2011; Oers, Roders 2012; Paszkowski 2015a; Parysek 2015; Jopek 2018). *Dzieła architektoniczne stanowią pewnego rodzaju identyfikatory struktur osadniczych, w których powstały. Stając się elementem krajobrazu kulturowego wpływają na jego percepcję* (Gubańska 2008, s. 327). Niniejsza praca z założenia opierała się na badaniu tzw. zabytkowych miast. Należało zatem wskazać w jaki sposób

określać, czy dany ośrodek miejski ma zabytkowy charakter, a w szczególności czy posiada zabytkowe centrum. Docelowo drugim warunkiem zakwalifikowania ośrodka do badań była obecność historycznego centrum, o zabytkowym charakterze. Określenie elementów przesądzających o klasyfikacji nie jest proste, bo miasto to zbiór części składowych – należało zatem dokonać uproszczeń, wypracować pewien schemat. W literaturze istnieje określenie *modelu miasta historycznego* oraz *miasta o charakterze historycznym,* cechuje go m. in.:

- rynek/plac miejski znajdujący się w centrum,
- prostokątny układ ulic,
- zwarta zabudowa, brak pustych przestrzeni,
- nasycenie zabytkowymi obiektami,
- zabudowa dwukondygnacyjna,
- obecność naturalnych elementów krajobrazu bezpośrednio wpływających na kształt obszaru, jego granice np. ciek wodny, wzniesienie, tereny podmokłe, które pierwotnie pełniły funkcje obronne,
- charakterystyczne obiekty sakralne i publiczne: ratusz, kościół, zamek, klasztor,
- obecność pozostałości murów obronnych (zapisków o ich istnieniu),
- nasycenie przestrzeniami publicznymi.

W XXI wieku różne modele miasta przenikają się między sobą (model postmodernistyczny, smart city, slowcity, model miasta współczesnego, miasto ogród, model liniowy). Podsumowując - miasto zazwyczaj nie jest w całości oparte na jednym modelu. Dlatego docelowo poszukiwano miast, które chociażby w części (centrum) mają zachowany model historyczny, posiadają trzon, który odzwierciedla początki miast z okresu ich lokacji (Szpakowska 2011; Fiedorowicz 2012; Kostrzewska 2013; Słodczyk 2014a; Anthopoulos, Janssen, Weerakkody 2016; Kołodziejczyk 2017; Gotlibowska 2018). Centralny obszar małych miast, na przestrzeni setek lat, nie zmienił swoich pierwotnych funkcji: społecznych, reprezentacyjnych, publicznych (w kontekście usług). Definicję i specyfikę pojęcia *centrum* przedstawiono w rozdziale 2. Zabytkowe centrum małego miasta to nic innego jak centralny obszar nasycony cechami charakteryzującymi zabytkowy model miasta (Herbst i in. 1954; Śleszyński 2004; Bernaciak 2015; Wantuch-Matla 2015; Morawska, Michalski 2017; Wojnarowska 2017a).W celu wyselekcjonowania z historycznych krain Warmii

i Powiśla grupy małych miast tylko tych, które posiadają zabytkowe centrum przyjęto następującą klasyfikację ośrodków miejskich. Podzielono miasta na te, w których:

I. Zachowały się pozostałości historycznej zabudowy/została ona przebudowana, przekształcona z zachowaniem pierwotnego charakteru. Centrum miasta zachowało swój historyczny charakter, przestrzenie publiczne, prostokątny układ ulic (lub jego pozostałości), zwartą, niską zabudowę, minimalny odsetek pustych przestrzeni. Na obszarze centrum istnieją charakterystyczne obiekty jak: ratusz, kościół, zamek, klasztor. Teren można częściowo wyznaczyć za pomocą istniejących murów obronnych (ich pozostałości) lub historycznych zapisków o ich granicach, a dodatkowo obszar miejski powstał w naturalnie ukształtowanych przez naturę granicach. Centrum nadal pełni ważne funkcje miejskie - administracyjne, społeczne, turystyczne.
II. Zachowało się kilka obiektów historycznej zabudowy na obszarze miasta, została ona przebudowana, przekształcona z zachowaniem pierwotnego charakteru. Istniejące centrum miasta nie zachowało jednak historycznego charakteru, brak reprezentatywnych elementów i obiektów dla *modelu miasta historycznego*. Centrum miasta nie można wyznaczyć za pomocą zapisków o murach obronnych, brak naturalnych granic obszaru centralnego. Centrum nie pełni ważnych funkcji – wykształciło się śródmieście.
III. Nie zachowały się pozostałości historycznej zabudowy, jednostkowe obiekty zostały przebudowane, przekształcone bez zachowania pierwotnego charakteru lub występują pojedyncze obiekty historyczne. Centrum oraz śródmieście miasta wykształciło się w czasach współczesnych.

Podsumowując miasta, które posiadają cechy wskazane w pierwszej opisanej grupie docelowo mogą zostać zakwalifikowane do badań.

4.2.3. Granice centrum

Metod delimitacji centrum jest wiele: metoda *kluczowej przestrzeni publicznej,* metoda fizjonomiczna, metoda identyfikacji centrum na podstawie przepływu ruchu ludności, metody oparte na logowaniach użytkowników do ogólnomiejskiej, darmowej sieci internetowej (weryfikacja lokalizacji), metoda izokinetyczna, metody odnoszące się do wartości nieruchomości, metody odnoszące się do rozmieszczenia ludności,

metody odnoszące się do użytkowania powierzchni (Juchnowicz 1971; Mitković, Dinić 2004; Pazder 2010*;* Sun i in. 2015; Wojnarowska 2015; Wojnarowska 2016a; Sobierajska, Sikorska 2019). W polskiej literaturze przejrzyście metody wyznaczania centrum opisuje J.M. Chmielewski. Wyróżnia trzy metody: historyczno-geograficzną, funkcjonalną, fizjonomiczną. Metoda funkcjonalna nie jest adaptowalna dla małych miast, ponieważ współcześnie bardzo często administracja i usługi są rozrzucone w strukturze całego miasta. Metoda fizjonomiczna odnosi się do charakterystycznych, unikalnych w skali miasta obiektów zabudowy, zagospodarowania terenu (skwery, place, obiekty zabytkowe, układ ulic) i skuteczne byłoby zaadoptowanie jej do warunków małych ośrodków. Szczególnie interesująca w kontekście prowadzonych badań wydaje się trzecia metoda, opierająca się na historii miasta, na jego ewolucji. Połączenie metod historyczno-geograficznej i fizjonomicznej wydaje się być najkorzystniejsze z punktu widzenia niniejszych badań. Nadal nie jest to rozwiązanie doskonałe, bo badania na wielu miastach wymagają ustalenia reguł, którymi można się posługiwać w wyznaczaniu różnych obszarów (Chmielewski 2001; Ogrodnik 2012).

Przystąpiono zatem do syntezy założeń delimitacji obszaru badań. Z racji kontekstu badań – *zabytkowe centra małych miast* – konieczne było ustalenie złożonej reguły wyznaczania wskazanych obszarów. Reguła składała się z wielu płaszczyzn, wzajemnie się uzupełniających. Przyjęto, że cztery podstawowe elementy determinują wyznaczenie obszaru badań. Kolejność ich wymieniania jest zamierzona. Ustalenie rangi poszczególnych elementów nastąpiło na podstawie analiz literatury przedstawionej w opisie powstawania małych miast. W grupie wskazanych 4 elementów znalazły się: I. mury obronne miasta, II. pierwotny obszar miasta, III. naturalne ukształtowanie terenu, IV. historyczna, skoncentrowana obszarowo tkanka urbanistyczna miasta (zabytki).

I. Mury obronne miasta

   Centralny teren miasta (w ujęciu historycznym) można wyznaczyć na podstawie pozostałości murów obronnych - istniejących w terenie, zapisków historycznych, wyraźnie zachowanej granicy murów poprzez nowopowstałą zabudowę, układ parceli (Czubiel, Domagała 1969; Antoniak 2008; Molski 2010; Kulig 2011).

II. Pierwotny obszar miasta

   Centralny obszar stanowi teren o granicach podobnych do granic miasta z czasów powstania miasta, nadania ośrodkowi pierwszych praw miejskich (lokacji)

(Gieysztor 1965; Czubiel, Domagała 1969; Andrzejewski i in. 1967; Juchnowicz 1971; Krzysztofik 2007; Gwiaździńska-Goraj 2009).

III. Naturalne ukształtowanie terenu

Pomocne w celu ustalenia granic jest naturalne ukształtowanie terenu, roślinność, cieki wodne. W przeszłości, w okresie lokacji miast, stanowiły one podstawowe kryterium zakładania ośrodka (położenie głównym elementem fortyfikacyjnym) i w wielu przypadkach do dnia dzisiejszego naturalne obszary nie zostały przekształcone (Czubiel, Domagała 1969; Kowalczyk 2009; Słodczyk 2014b; Gos 2019).

IV. Historyczna, skoncentrowana obszarowo tkanka urbanistyczna miasta (zabytki)

Obszar cechuje duże nasycenie obiektami zabytkowymi, ich pozostałościami zachowanymi w niezmienionym stanie lub odbudowanych/zmodernizowanych z poszanowaniem przeszłości. Zidentyfikować można je na podstawie obiektów wpisanych do Rejestru Zabytków, Programu Opieki nad Zabytkami. Zachowano historyczny układ ulic i przestrzeni publicznych.

Nie jest jednak regułą, że możliwe jest odnalezienie przejrzystych zapisów odnoszących się do rozkładu murów obronnych lub terytorialnego zakresu miasta z okresu jego początków – I i II element. Wskazanie rozkładu zabytków w mieście nie będzie stanowiło problemu, ponieważ jest wiele ogólnodostępnych źródeł. Tu pojawia się pytanie, jak ostatecznie stworzyć granicę analizowanego obszaru? Pomocne staną się dwa kolejne elementy, które bez problemu można obecnie zidentyfikować w przestrzeni miasta, są to: V. opracowania planistyczne, VI. działki ewidencyjne.

V. Opracowania planistyczne

Ujęte w dokumentach planistycznych strefy ochrony konserwatorskiej, archeologicznej, są urzędowo wyznaczonym obszarem wskazującym najważniejsze historycznie obszary miasta.

VI. Działki ewidencyjne

W problematycznych przypadkach bardzo pomocny element stanowią działki ewidencyjne. Jeżeli granica obszaru zamykana jest w oparciu o cieki wodne, zieleń, to pomagają one ustalić przyjmowaną granicę terenu. Występują takie przypadki, gdy ciężko jest wywnioskować w jakich granicach powinno się zamknąć teren badań. W takim przypadku działki są komponentem, który naprowadza nas na przeznaczenie obszaru i wskazuje jego granicę.

Ważne jest, aby w badaniach ująć centralny historyczny obszar wraz z otaczającą go zielenią oraz ciekami/zbiornikami wodnymi. Naturalne części składowe krajobrazu stanowią spójną część centrum, są jego przedłużeniem, które w tego typu ośrodkach zachowano często w stanie bliskim pierwotnej formy lub przekształcono na tereny rekreacyjne. W celu ujednolicenia analizy, badane obszary powinny być zamykane naturalnymi granicami przestrzeni (naturalnymi barierami) – np. opisanymi elementami natury, drogami, rzekami, zakończeniem ciągu zabudowy. Przeprowadzoną analizę przestrzenną i wyznaczone w oparciu o nią obszary, warto skonfrontować ze szkicami z książek historyków, Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków (m. in. L. Czubiel, T. Domagała). Ukazują one pierwotne tereny ośrodków miejskich w momencie istnienia najważniejszych obiektów historii miasta.

4.2.4. Przestrzenie publiczne

Docelowy obszar badań stanowią zabytkowe centra małych miast, a dokładnie ich przestrzenie publiczne. Zabytkowe centrum charakteryzuje określony układ przestrzenny o wąskich uliczkach, nasycony przestrzeniami użytkowanymi wspólnie przez mieszkańców. Otwarte przestrzenie publiczne wciąż dominują nad przestrzeniami prywatnymi w centrum małych miasteczek. Wskazany stan pozwala wyodrębnić na mapie centrum szereg przestrzeni publicznych.

Literatura prezentuje liczne przykłady klasyfikacji przestrzeni publicznych w zależności od przyjętej perspektywy badacza, celu jego badań. Całą systematykę klasyfikacji przestrzeni publicznych ujęto w rozdziale 2. Stosowano w literaturze zróżnicowane nazewnictwo na zbiory powstałe jako wynik klasyfikacji przestrzeni. Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto nazwę *kategorie przestrzeni publicznych.* Aby nie powielać zakresu tematycznego zaprezentowano wyłącznie końcowe wnioski, które skłoniły autorkę pracy do przyjęcia opisanego sposobu kategoryzacji przestrzeni.

Małe miasta cechuje obecność tradycyjnych form przestrzeni publicznych. Należą do nich między innymi targowiska, place miejskie z zabytkowym ratuszem, kościołem, zamkiem, zamknięte wnętrza urbanistyczne, wąskie uliczki pomiędzy zabytkowymi kamienicami, niewielkie skwery z zielenią czy rozległe parki miejskie oraz tereny zieleni wzdłuż pozostałości murów obronnych. Wymienione rodzaje przestrzeni publicznych występowały od starożytności. Zmienił się tylko sposób ich

zagospodarowania i wykorzystywania – kiedyś ulica była dla ludzi, a obecnie jest dla pojazdów. W związku z niezmiennością w czasie struktury przestrzennej centrum małych ośrodków miejskich przyjęto poniższą kategoryzację przestrzeni publicznych. Koncepcje oparto o tradycyjne formy przestrzeni oraz ich użytkowość (sposób ich wykorzystania). Niektóre rodzaje przestrzeni publicznych zebrano w konkretny zbiór tematyczny celem ograniczenia wielu podtypów np. tereny zielone czy rekreacyjno-sportowe. Nadal jednak stosowano nazewnictwo wskazujące na sposób zagospodarowania tych przestrzeni:

- **ulica**– przestrzenie ruchu w rozumieniu dróg komunikacyjnych, ciągów pieszych, tras rowerowych wraz z towarzyszącą im zielenią i małą architekturą, deptak, promenada,
- **plac publiczny** – w rozumieniu plac miejski, rynek, targ wraz z towarzyszącą mu zielenią i małą architekturą,
- **wnętrze urbanistyczne**,
- **park** – w rozumieniu rozbudowanych terenów zielonych wraz z towarzyszącą mu małą architekturą i infrastrukturą, ogrody, bulwary, plaże miejskie,
- **teren rekreacyjny** – w rozumieniu terenów rozrywkowo- rekreacyjnych (plac zabaw, park linowy, amfiteatr), obiektów sportowych (boisko, kort tenisowy, siłownia na świeżym powietrzu),
- **teren zieleni** – w rozumieniu skwerów zieleni, zieleńców, terenów zieleni nieurządzonej, fos, ogródków działkowych, cmentarzy.

Istotny jest także sposób wyznaczania granic przestrzeni publicznych. Wyróżniamy różne rodzaje granic przestrzennych, ujęte w dwóch kategoriach: naturalne oraz sztuczne (wykreowane). Dokonać można podpodziału na granice czytelne, łatwo identyfikowalne, widoczne lub nieczytelne, których interpretacja nie jest jednoznaczna czy granice: konkretne, subiektywne, obiektywne (Tokarczuk 2004; Hanzl 2013; Maga-Jagielnicka 2013; Wojnarowska 2016b; Saisanath, Gnanasambandam 2020; Bień 2021). Proces wyznaczania granic nie jest zatem łatwy, gdyż jak pisał J. Wejchert *przechodzenie z jednego fragmentu do następnego i dalej może się odbywać bez przeszkód przy jednoczesnej zmianie granic wizualnych, dla obserwatora przestrzeń ma charakter ciągły. Każde z wnętrz mniej lub bardziej czytelnie wydzielone granicami…* (Wejchert 1993. s. 7). Rozróżnić można następujące elementy graniczne, które zostały wymienione wg kolejności stosowania w niniejszych badaniach:

- sztuczna wykreowana granica – ogrodzenie, mur, żywopłot. Granica jednoznacznie wyznacza obszar.
- ściana zabudowy – w rozumieniu elewacji budynków, obiektów małej architektury. Ogranicza większość przestrzeni tj.: ulice, place publiczne, wnętrza urbanistyczne. Zabudowa ta nie wlicza się do wydzielonego na potrzeby badań zakresu przestrzeni,
- granica linijna – ciągi komunikacyjne (w tym piesze), cieki wodne, krawężniki – wskazana granica w większości przypadków stanowi integralny element wydzielanej przestrzeni,
- granica roślinna – naturalna, zielona granica obszaru, mogą tworzyć ją elementy płaskie jak trawnik, kwiaty oraz element wertykalne las, zadrzewienia, krzewy,
- działki ewidencyjne/ukształtowanie terenu – stanowią samodzielną granicę lub mogą być wsparciem w wyznaczaniu granicy przestrzeni odnoszącej się do ww. elementów (Łaguna 2012; Mozuraityté 2013; Maga-Jagielnicka 2013; Samir, Manal Abou El-Ela, Sherif Elfiki 2018).

4.3. Karta charakterystyki ośrodka miejskiego

W wyniku realizacji wcześniej opisanych procedur zostały wybrane miasta, a w nich obszary do przeprowadzenia badań. Każde z miast było szczegółowo analizowane pod względem uwarunkowań historycznych, demograficznych, gospodarczych oraz charakterystyki środowiskowej. W efekcie czego każde z nich jest scharakteryzowane zbiorem podstawowych informacji. Skoncentrowano się na tym, aby każdy z analizowanych ośrodków miejskich był opisany pod kątem tych samych cech i uwarunkowań. Wzór karty opisowej obejmował podstawowe dane o ośrodku miejskim dotyczące: położenia, najważniejszych dat z historii miasta, zabytków, informacji demograficznych i ekonomicznych, wybitnych mieszkańców (Tabela 4.1).

Tabela 4.1 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego

Karta charakterystyki ośrodka miejskiego				
Położenie administracyjne		**Położenie geograficzne**		**Powierzchnia**
Warunki przyrodnicze				
Prawa miejskie		**Nazwa historyczna**		**Położenie historyczne**
Stopień zachowania układu urbanistycznego z okresu lokacji				
Najważniejsze momenty w historii miasta				
Zabytki				
Stopień zachowania architektury historycznej				
Nazwa	**Data**		**Opis**	
Demografia				
Liczba ludności			Kobiety	
			Mężczyźni	
Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym		Liczba ludności w wieku produkcyjnym		Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym
Przyrost naturalny		Saldo migracji wewnętrznych		Saldo migracji zagranicznych
Gospodarka i rynek pracy (2019r. - gmina)				
Dochody ogółem		Wydatki ogółem		Dochody budżetu gminy na 1 mieszkańca
Wydatki budżetu gminy na 1 mieszkańca		Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności		Pracujący na 1000 ludności
Wybitni mieszkańcy				

Źródło: opracowanie własne

4.4. Formularz oceny przestrzeni publicznych

Poszukiwano metody umożliwiającej szczegółową ocenę przestrzeni publicznych, dostosowaną do specyficznego, zabytkowego centrum małych miast. Niestety istniejące metody w swojej postaci nie pozwalały ocenić przestrzeń w satysfakcjonujący sposób ilościowo-jakościowy na podstawie elementów ją tworzących. Wynikało to przede wszystkim z braku dostosowania metod do specyficznego obszaru badań a nie braków w samych metodach. Jak już przytoczono powyżej budowa metody rozpoczęła się kilka lat temu a największą inspiracją do jej obecnej postaci była metodologia ujęta w *Studium Ogólnomiejskich Przestrzeni Publicznych*. Metodologię tą zbudował w 2012 roku zespół ekspertów z Biura Rozwoju Gdańska (*Studium Ogólnomiejskich Przestrzeni Publicznych, Ogólnomiejskie Przestrzenie Publiczne - Struktura Gdańska - Przestrzenie Priorytetowe do przekształceń* 2013). Metodologia Biura Rozwoju Gdańska dotyczyła *Oceny Atrakcyjności Przestrzeni Publicznych* w niej znajdował się podstawowy składnik finalnej metody niniejszej pracy czyli zgrupowanie ocenianych elementów w podgrupy (komponenty), które z kolei zgrupowane są w typy ładu.

Konstrukcja metody nie jest jednak łatwym procesem (Bauman, Pilch 2001), a jej efekt powinien mieć formę użytkową. Proces rozpoczęto od wskazania podstawowych założeń dla metody, jakie zostały przyjęte na podstawie wcześniejszych badań ukazanych w artykułach:

- ocena wizualna - ilościowo-jakościowa,
- kompleksowa ocena przestrzeni publicznych (zlokalizowanych w zabytkowych centrach małych miast),
- ocena elementów przestrzeni pogrupowanych w komponenty ujęte w różnych typach ładu przestrzennego,
- forma powszechnie zrozumiała,
- forma elastyczna – możliwość łatwego dostosowania oceny do miast z różnych regionów (jeżeli zajdzie potrzeba jej modyfikacji),
- szczegółowa – ocenie poddane maksymalna ilość elementów, jednak bez utraty jej prostoty i łatwości wykonania,
- użytkowa – możliwa do stosowania zarówno dla jednej jak i wielu przestrzeni publicznych, możliwa do stosowania w badaniach naukowych, w pracach

studenckich czy w praktyce przez pracowników Urzędu, możliwa do stosowania przy rewitalizacji/modernizacji obszarów,

- dostosowana do oceny bezpośredniej,
- potencjał do oceny zdalnej – przeniesienie do aplikacji on-line.

Lista wyjściowych założeń miała umożliwić realizację celu – budowę uniwersalnej metody. Dokonano zatem szczegółowej weryfikacji literatury przedmiotu (w tym powtórnego przeglądu wcześniej analizowanych pozycji wielokrotnie wyszczególnionych w niniejszej pracy) aby osadzić metodę w ramach istniejących już metodologii (Cichosz 2000; Apanowicz 2002; Czekaj, Zawartka-Czekaj 2010; Dźwigoł 2015).

Wybrano model oceny wizualnej, który stosuje się w wielu badaniach z zakresu oceny, waloryzacji, percepcji przestrzeni publicznych (Hanyu 1997; Anter i in. 2011; Bujacz i in 2012; Perovic, Folic Kurtovic 2012; Cafuta 2015; Konecka-Szydłowska 2016; Kupiec, Bręcz 2018; Dacy-Ignatiuk 2019; Praliya, Garg 2019; Mouratidis, Hassan 2020; Vukovic i in. 2021) czy oceny krajobrazu (Myga-Piątek 2007; Litwin i in. 2009; Keles i in. 2018; Uzun, Muderriso 2018; Gobster i in. 2019; Kowalczyk 2021). Chociaż same metody nie mają zazwyczaj przypisanej nazwy (poza kilkoma przykładami), ich zastosowanie jest powszechne i naukowo udowodnione.

Termin *ocena jakości przestrzeni publicznej* sam w sobie jest sprzeczny chociaż powszechnie stosuje go się do analogicznych badań za granicą, a termin w literaturze angielskojęzycznej jest powszechny. Połączenie wieloznaczeniowych pojęć *ocena*, *jakość*, *przestrzeń publiczna* w ujęciu naukowym nie stanowi poprawnej terminologii. Użycie wskazanego terminu zostało dostosowane do potrzeb metody – termin określa cel jej powstania, cel jej stosowania, efekty jakie można dzięki niej otrzymać. Termin jest zatem pojęciem umownym i w takim znaczeniu w pełni uzasadnione jest jego stosowanie. Jakość w przyjętej metodyce odwołuje się do skalowania własności przestrzeni, zaproponowana metodyka jest zatem właściwa. Dyferencjał semantyczny odnosi się do pomiaru konotacyjnego znaczenia pojęcia – określane są jakościowe elementy przestrzeni poprzez odwołanie do subiektywnych emocji, skojarzeń danej osoby.

W zaproponowanej metodyce, do tabeli oceny zastosowano dyferencjał semantyczny, liczba par własności wynosi aż 46. Odpowiednio ujęto wskazane pary własności w 5 podtypów ładu przestrzennego: urbanistyczno-architektoniczny 12 par

własności, funkcjonalny 13 par własności, psychospołeczny 9 par własności, estetyczny 8 par własności, ekologiczny 4 pary własności. Każdej własności nadano taką samą wagę. Był to zabieg celowy, powszechnie stosowany w badaniach z tego zakresu (Wejchert 1993; Perovic i in. 2012; Serafin 2014; Konecka-Szydłowska 2016), który miał za zadanie maksymalnie ułatwić proces zliczania finalnej wartości oceny, a *przy opracowywaniu wyników każda para przeciwstawnych własności traktowana była jako kontinuum* (Konecka-Szydłowska 2016, s. 6). Istniejące badania, gdzie stosowano wagi dla własności odnoszą się zazwyczaj do niewielkiej liczby własności i są ustalane na podstawie badań ankietowych (Pestana, Parreira 2016). Przyjęta do oceny liczba własności przestrzeni (46) uniemożliwia określenie wag w taki sposób - ankietowany nie jest w stanie wskazać wag dla tak dużej liczby cech. Rozróżnienia dokonano na poziomie samych typów ładów przestrzennych. Testowano wiele kombinacji - przykładowo nadmierna ilość własności ładu ekologicznego maksymalnie obniżała wartość wyników oceny: małe miasta nie posiadają licznych terenów zieleni w centrum (z wyłączeniem zieleni otaczającej jak parki, ogrody działkowe, nieuporządkowana zieleń), ograniczone są wolne przestrzenie na zieleń urządzoną. Dostosowana i przyjęta *kombinacja* własności odpowiada najbardziej optymalnej wersji, jaką udało się stworzyć autorowi. Dominują własności z ładu urbanistyczno-architektonicznego i funkcjonalnego, będących reprezentacją podstawowych elementów przestrzeni stanowiących o jej kompozycji, przeznaczeniu, graniach, funkcji, komunikacji w kontekście dróg, ścieżek rowerowych, tras pieszych oraz dostępności dla osób z niepełnosprawnością. Kolejnym ładem jest ład psychospołeczny, który odpowiada za poziom bezpieczeństwa oraz komfort użytkowania. Niewiele mniej własności posiada ład estetyczny odpowiadający za estetykę wizualną, ale także stan techniczny przestrzeni. Najmniej własności wskazano w opisanym powyżej ładzie ekologicznym.

Finalna postać metody wraz ze wszystkimi częściami przyjęła następującą postać tabeli oceny (Tabel 4.2).

Tabela 4.2 Tabela oceny przestrzeni publicznych

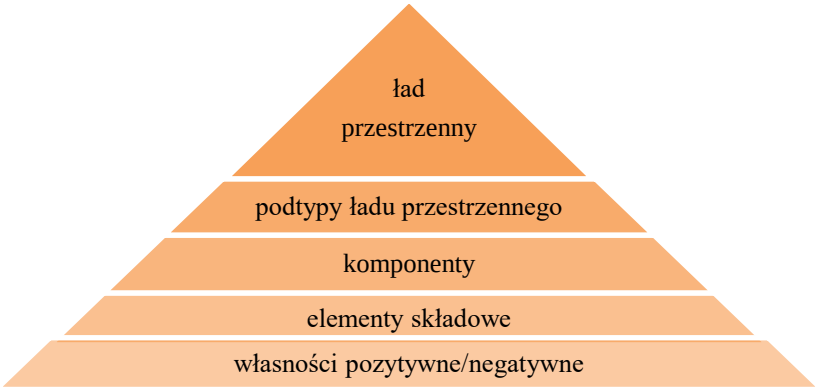
Typ ładu	Komponenty	Elementy składowe	Własność negatywna	0	1	2	3	4	5	Własność pozytywna
Urbanistyczno-architektoniczny	kompozycja	harmonia przestrzeni	chaos							uporządkowana
		proporcje funkcjonalne (powierzchniowe)	niewyważone							wyważone
		proporcje zabudowy/zadrzewienia (wysokościowe)	niewyważone							wyważone
		osie kompozycyjne i widokowe	niezachowane							zachowane
		układ, skala, kontekst przestrzenny, podziały, rytm	niezachowane							zachowane
		faktura i kolor	niezharmonizowana							zharmonizowana
		mała architektura	brak							nasycenie
	przeznaczenie	miejsca integracji społecznej	niedostosowane do odpoczynku							dedykowane odpoczynkowi
		miejsca do zabawy lub rekreacji	brak							występują
		zabytki architektury i urbanistyki	niezachowane							zachowane
	granice	charakter zabudowy	niespójna z otoczeniem							wkomponowana w otoczenie
		grodzenie przestrzeni (gettyzacja)	nadmiernie grodzona							niegrodzona
Funkcjonalny	funkcje	funkcje centrotwórcze, użyteczność publiczna	brak							występują
	dostępność komunikacyjna	rozwiązania techniczne	niefunkcjonalne							funkcjonalne
		dojazd do przestrzeni	utrudniony							komfortowy
		stan techniczny dróg	zły							bardzo dobry
		intensywność ruchu kołowego	wysoka							niska
		miejsca postojowe	brak							wydzielone
	system tras rowerowych	trasy rowerowe	brak							występują
		miejsca postojowe dla rowerów	brak							wydzielone
	system tras pieszych	ciągi piesze	niefunkcjonalne							funkcjonalne
		stan techniczny ciągów pieszych	zły							bardzo dobry
		natężenie ruchu pieszego	nadmierna liczba uczestników							optymalna liczba uczestników
		przejścia dla pieszych	niewłaściwa lokalizacja							właściwa lokalizacja
	dostępność dla osób o ograniczonej sprawności ruch.	rozwiązania techniczne	niedostosowane							dostosowane
Psychospołeczny	poziom bezpieczeństwa	poczucie bezpieczeństwa	niebezpiecznie							bezpiecznie
		monitoring	nie występuje							występuje
		oświetlenie	ograniczona widoczność po zmierzchu							dobra widoczność po zmierzchu
		przestrzeń niezagospodarowana, zdewastowana	stanowiąca zagrożenie							nie stanowiąca zagrożenia
	komfort użytkowania	atrakcyjność przestrzeni	zniechęcająca							interesująca
		klimat miejsca	poczucie zagubienia							poczucie bycia u siebie
		więzi sąsiedzkie	brak relacji							rozwinięte relacje

Typ ładu	Komponenty	Elementy składowe	Własność negatywna	0 1 2 3 4 5	Własność pozytywna
			sąsiedzkich		sąsiedzkie
		stopień rozwoju turystyki	brak ruchu turystycznego		miejsce turystyczne
		zróżnicowanie aktywności	monofunkcyjność		wielofunkcyjność
Estetyczny	estetyka wizualna	jakość rozwiązań architektonicznych - stylizacja, kontekst przestrzenny	niezharmonizowana		zharmonizowana
		estetyka miejsca	nieatrakcyjny		atrakcyjny
		czystość i porządek	niezachowany		zachowany
		elementy wyposażenia przestrzeni	zaniedbane		zadbane
		jakość zieleń	brak		urządzona
	podłoga - ściana - dach	podłoga - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana		zadbana
		ściana - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana		zadbana
		dach/niebo - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana		zadbana
Ekologiczny	środowisko	poziom hałasu	hałas		cisza
		jakość powietrza	zanieczyszczone		czyste
		dostępność światła dziennego	nadmierne nasłonecznione lub zacienione		półcienie - umiarkowane
		zieleń	betonowa pustynia		zielone otoczenie

Źródło: opracowanie własne

Ramy metody – jej struktura, zmieniała się na przestrzeni lat w mniejszym lub większym zakresie. Testowano różne schematy jednak zawsze wracano do początku, do oceny opartej na ładzie przestrzennym, jego podkategoriach. Inspiracje stanowiły wstępne założenia, projekt *Karty Przestrzeni Publicznej,* ujęto w nich istotę ładu przestrzennego w kontekście przestrzeni publicznych, gdyż *o atrakcyjności i wysokiej jakości przestrzeni publicznej decyduje respektowanie zasad zrównoważonego i trwałego rozwoju oraz zachowania porządku (ładu) przestrzennego* (*Założenia i wstępny projekt Kart Przestrzeni Publicznej …* 2009). Ład przestrzenny podzielono na pięć podtypów. Sposób ten zastosowano w wielu metodach, jednak nadano różnorodne nazewnictwo podtypów ładu m.in. ukazano je jako aspekty, wymiary, działy, rodzaje (Serafin 2014; Cafuta 2015; Konecka-Szydłowska 2016; Mikołajczyk, Raszka 2018; Nesticò 2020; Szczepańska, Pietrzyk 2021). Składowe ładu przestrzennego przyjmują różny podział i nazewnictwo w zależności od typu badań.

Wyróżnić można ład: społeczny, psychospołeczny, ekonomiczny, gospodarczy, środowiskowy, ekologiczny, historyczny, architektoniczny, funkcjonalny, infrastrukturalny itp.

Rysunek 4.4 Główne elementy tabeli oceny

Źródło: opracowanie własne

Metoda miała zatem ramy – podtypy ładu przestrzennego. Każdy podtyp został podzielony na podgrupy – komponenty (Rysunek 4.4). Taki hierarchiczny model metody miał za zadanie ułatwić interpretację wyników, ich grupowanie, tematyzację. Ukazywał jakie działy tematyczne są ujęte w ocenie. Oczywiście najważniejsze były oceniane elementy składowe. Wyjściowo zebrano kilkaset elementów z różnych metod oceny miast, wsi, krajobrazu, przestrzeni publicznych i prywatnych. Testowano wielokrotnie, które z elementów:

- są powtarzalne w przestrzeniach publicznych o charakterze centralnym, zabytkowym,
- mają dominujący wpływ na wyniki oceny jakości przestrzeni publicznych,
- odzwierciedlają realia – ich ocena ukazuje, co dostrzeże osoba, która uda się do danego miejsca,
- oceniane w sposób subiektywny dają obiektywne wyniki lub zbliżone do obiektywnych (przykład: pustostany – ich występowanie jest niemal jednoznacznie negatywne dla oceniającego).

Charakterystykę dobranych elementów zaprezentowano w kolejnym podrozdziale wraz z uzasadnieniem typowania.

Zbudowana metoda nie istniałaby bez systemu, skali oceniania. Testowano kilka wariantów zaprezentowanych w literaturze (skala punktowa, skala oparta na kryteriach

podstawowych, odnosząca się do jakości danych elementów czyli ocena poprzez wartościowanie elementów w odniesieniu do ich zrównania się z podstawowymi kryteriami, ich przekroczenia czy przeciwnie niespełniania podstawowych kryteriów, skala Likerta) oraz inspirowano się pracami, w których to system oceny został przetestowany jednak nie pasował do zaproponowanej metody, a co za tym idzie nie został jeszcze nigdzie oficjalnie zaprezentowany, chociaż sam w sobie może stanowić ciekawy artykuł metodyczny. Testy trwały aż do momentu powrotu do podstaw literatury, do prac K. Wejcherta i pomysłu zastosowania dyferencjału semantycznego opisanego we wstępie książki *Przestrzeń wokół nas* jako „*metoda różnic semantycznych* (Wejchert 1993). Wskazana metoda badania oceny wrażenia (od własności pozytywnej do negatywnej) z sukcesem zaadaptowano do wielu współczesnych badań, m. in. do oceny przestrzeni publicznych (Kang, Zhang 2009; Zhang, Lin 2010; Perovic i in. 2012; Serafin 2014; Cafuta 2015; Konecka-Szydłowska 2016; Mouratidis, Hassan 2020; Vukovic i in. 2021) jej elementów (Sektani i in. 2021) lub oceny afektywnej (dwubiegunowe emocje) w ocenie przestrzeni publicznych (Hanyu 1997; Mouratidis, Hassan 2020; Zhang, Lin 2010).

W swojej istocie dyferencjał semantyczny opiera się na skali semantycznej, wielomianowanej, wyborze pomiędzy opozycyjnymi przymiotnikami – pomiar konotacyjny. Forma wizualna jak i liczba ocenianych par zależy od autora oraz rodzaju badań. Przymiotniki powinny stanowić pary przeciwstawne i nigdy nie być wyrazami bliskoznacznymi (Babbie 2004; Pilch 2020; Daszkiewicz 2012).

Trudność stanowił proces sformułowania skali semantycznej. Przyjęcie takich własności, aby bez dodatkowych opisów, uwag, wyjaśnień korzystający z narzędzia mógł dokonać oceny skoncentrowanej na danej cesze przestrzeni i aby zachowały one swoją przymiotnikową postać. Dokonano zatem drobnej modyfikacji tj. wprowadzono elementy składowe będące skrótową charakterystyką własności (Zhang, Lin 2010; Cafuta 2015) a same własności określono zróżnicowanymi częściami mowy (Konecka-Szydłowska 2016) – nie muszą być one w istocie przymiotnikami chociaż taka forma została rozpowszechniona (Hys 2018). Modyfikacja pozwoliła na dostosowanie dyferencjału semantycznego do charakteru badań (Babbie 2004; Brzezińska, Brzeziński 2011; Bernat 2012).

4.4.1. Struktura tabeli oceny przestrzeni publicznych– schemat budowy

Struktura narzędzia (Tabela 4.3) w swojej podstawowej postaci została zdefiniowana poprzez tabelę oceny. Tabela oceny zbudowana jest z 11 kolumn i 47 wierszy (Załącznik nr 1) co może wydawać się obszernym arkuszem oceny, jednak uzupełnione są one zazwyczaj pojedynczymi słowami. Tabela oceny w ukazanej postaci pozwala na dokonanie oceny jednej przestrzeni publicznej. Celem wykonania oceny dla większej liczby przestrzeni należy dodać kolejne kolumny w ilości odpowiadającej liczbie ocenianych przestrzeni publicznych. We wskazanych kolumnach wpisać należy wartości oceny.

Tabela 4.3 Struktura tabeli oceny przestrzeni publicznych

Typ ładu	Komponenty	Elementy składowe	Własność negatywna	0	1	2	3	4	5	Własność pozytywna	Pp* 1
Urbanistyczno-architektoniczny	kompozycja	harmonia przestrzeni	chaos							uporządkowana	
		proporcje funkcjonalne	niewyważone							wyważone	

**Pp – przestrzeń publiczna*

Źródło: opracowanie własne

W poprzedzającym rozdziale opisano pochodzenie poszczególnych składowych tabeli oceny oraz powód ich pojawia się w metodzie, czyli co ze sobą niosą i jaką mają rolę. Konieczne jest zatem zaprezentowanie samego narzędzia – schematu budowy. Pierwszy element *typ ładu* odnosi się do pięciu podtypów ładu przestrzennego. W metodzie ład przestrzenny podzielono na podtyp:

- urbanistyczno-architektoniczny,
- funkcjonalny,
- psychospołeczny,
- estetyczny,
- ekologiczny.

Celem umiejscowienia *typów ładu* w metodzie było nadanie jej ram przy jednoczesnym podziale metody na konkretne działy tematyczne. Dzięki temu analizowanie wyników jest łatwiejsze, zwiększa się przejrzystość narzędzia. Pozwoliło to również przedstawić

do czego odnoszą się dane *komponenty* i *elementy składowe*, jaką dziedzinę przestrzeni charakteryzują.

Druga kolumna tabeli oceny to *komponenty* i określić je można jako zbiory *elementów składowych*. Kierunkują *typ ładu* i rozwijają znaczenie *elementu składowego* będąc jego opisem. Przykładem może być tutaj *element składowy* rozwiązania techniczne, które posiadają *komponent* dostępność dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej. Bez wskazanego *komponentu* mogłoby dojść do niezrozumienia zagadnienia przez użytkowników narzędzia, do błędnej interpretacji. *Komponenty* grupują *elementy składowe*. W metodzie ujęto 13 unikatowych komponentów:

- *typ ładu* urbanistyczno-architektoniczny:
    - *komponent* kompozycja,
    - *komponent* przeznaczenie,
    - *komponent* granice,
- *typ ładu* funkcjonalny:
    - *komponent* funkcje,
    - *komponent* dostępność komunikacyjna,
    - *komponent* system tras rowerowych,
    - *komponent* system tras pieszych,
    - *komponent* dostępność dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej,
- *typ ładu* psychospołeczny:
    - *komponent* poziom bezpieczeństwa,
    - *komponent* komfort użytkowania,
- *typ ładu* estetyczny:
    - *komponent* estetyka wizualna,
    - *komponent* podłoga – ściana – dach,
- *typ ładu* ekologiczny:
    - *komponent* środowisko.

W trzeciej kolumnie tabeli oceny znajdują się *elementy składowe*, których jest dokładnie 46. Dwa z nich są duplikatami, zatem unikatowych elementów jest 45. Struktura przedstawia się następująco:

- *typ ładu* urbanistyczno-architektoniczny:
    - *komponent* kompozycja:
        - harmonia przestrzeni,

        - proporcje funkcjonalne (powierzchniowe),
        - proporcje zabudowy/zadrzewienia (wysokościowe),
        - osie kompozycyjne i widokowe,
        - faktura i kolor,
        - mała architektura,
    - *komponent* przeznaczenie:
        - miejsca integracji społecznej,
        - miejsca do zabawy lub rekreacji,
    - *komponent* granice:
        - charakter zabudowy,
        - grodzenie przestrzeni (gettyzacja),
- *typ ładu* funkcjonalny:
    - *komponent* funkcje:
        - funkcje centrotwórcze, użyteczność publiczna
    - *komponent* dostępność komunikacyjna:
        - rozwiązania techniczne,
        - dojazd do przestrzeni,
        - stan techniczny dróg,
        - intensywność ruchu kołowego,
        - miejsca postojowe,
    - *komponent* system tras rowerowych:
        - trasy rowerowe,
        - miejsca postojowe dla rowerów,
    - *komponent* system tras pieszych:
        - ciągi piesze
        - stan techniczny ciągów pieszych
        - natężenie ruchu pieszego
        - przejścia dla pieszych
    - *komponent* dostępność dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej:
        - rozwiązania techniczne,
- *typ ładu* psychospołeczny:
    - *komponent* poziom bezpieczeństwa:
        - poczucie bezpieczeństwa,
        - monitoring,

        - oświetlenie,
        - przestrzeń niezagospodarowana, zdewastowana,
    - *komponent* komfort użytkowania:
        - atrakcyjność przestrzeni,
        - klimat miejsca,
        - więzi sąsiedzkie,
        - stopień rozwoju turystyki,
        - zróżnicowanie aktywności,
- *typ ładu* estetyczny:
    - *komponent* estetyka wizualna:
        - zróżnicowanie aktywności,
        - estetyka miejsca,
        - czystość i porządek,
        - elementy wyposażenia przestrzeni,
        - jakość zieleń,
    - *komponent* podłoga – ściana – dach:
        - podłoga - stan techniczny, faktura, kolorystyka,
        - ściana - stan techniczny, faktura, kolorystyka,
        - dach/niebo - stan techniczny, faktura, kolorystyka,
- *typ ładu* ekologiczny → *komponent* środowisko:
        - poziom hałasu,
        - jakość powietrza,
        - dostępność światła dziennego,
        - zieleń.

Każdy z elementów został selektywnie dobrany a ze względu na ich istotę poświęcono temu osobny rozdział pracy - *Proces selekcji elementów składowych tabeli oceny*.

Jak już wcześniej wspomniano skala oceny przyjęła formę dyferencjału semantycznego. Przeznaczono dla niej kolumny od 4 do 11. W kolumnie 4 i 11 znajdują się najważniejsze elementy skali, swoistego rodzaju skrajne wartości, opisane jako *własność negatywna* oraz *własność pozytywna*. Procedura oceny została szczegółowo scharakteryzowana wcześniej, podobnie jak sama skala oceny. Dobór przeciwstawnych par własności początkowo miał dotyczyć doboru par przymiotników jednak, jak wskazano wcześniej, przy tym stopniu szczegółowości oceny język polski nie oddawał

istoty tego, do czego miała odnosić się ocena przestrzeni. Zastosowano zatem pary przeciwstawnych słów/wyrażeń w pełni oddające cechy przestrzeni. Pary własności zostały przyjęte na podstawie przeglądu literatury zaprezentowanej w całej pracy, szczególnie prac o podobnej tematyce badawczej. Finalnie zostały skonsultowane ze specjalistami z dziedziny architektury oraz gospodarki przestrzennej. Charakteryzując w Rozdziale *Proces selekcji elementów składowych tabeli oceny - elementy składowe* zaprezentowano prace będące odpowiedzią na typowanie konkretnych *własności* do oceny. Opisana struktura narzędzia przybliża schemat budowy – prezentuje w sposób ilościowy i wizualny z jakich części składa się metoda i ile *elementów składowych* występuje w narzędziu (Tabela 4.4).

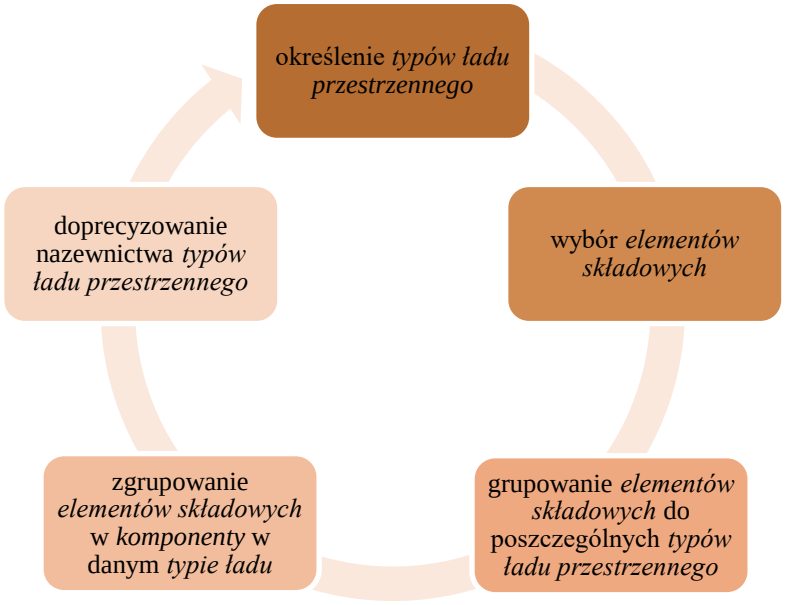
Tabela 4.4 Struktura narzędzia oceny przestrzeni publicznych – podsumowanie

Składowe tabeli oceny	Liczba elementów składowych	Liczba unikatowych elementów składowych
Typ ładu	5	5
Komponenty	13	13
Elementy składowe	46	45
Własność negatywna	46	32
Własność pozytywna	46	35

Źródło: opracowanie własne

4.4.2. Proces selekcji elementów składowych tabeli oceny

Tabela oceny jakości przestrzeni publicznych zawiera ramy kompozycyjne. *Typy ładu przestrzennego* zostały, jak wskazano powyżej, zaczerpnięte ze źródeł literatury. Przyjęcie określonego nazewnictwa, dla *typów ładu przestrzennego* zostało dostosowane do *komponentów*. Zbiory, *komponenty* wywodzą się z *elementów składowych*. Ukazując proces tworzenia tabeli oceny – docelowo wybrane *elementy składowe* posegregowano w grupy tematyczne, do danego *typu ładu*. Następnie w danym ładzie stworzono zbiory *elementów składowych* - zbiór nosi nazwę *komponent.*

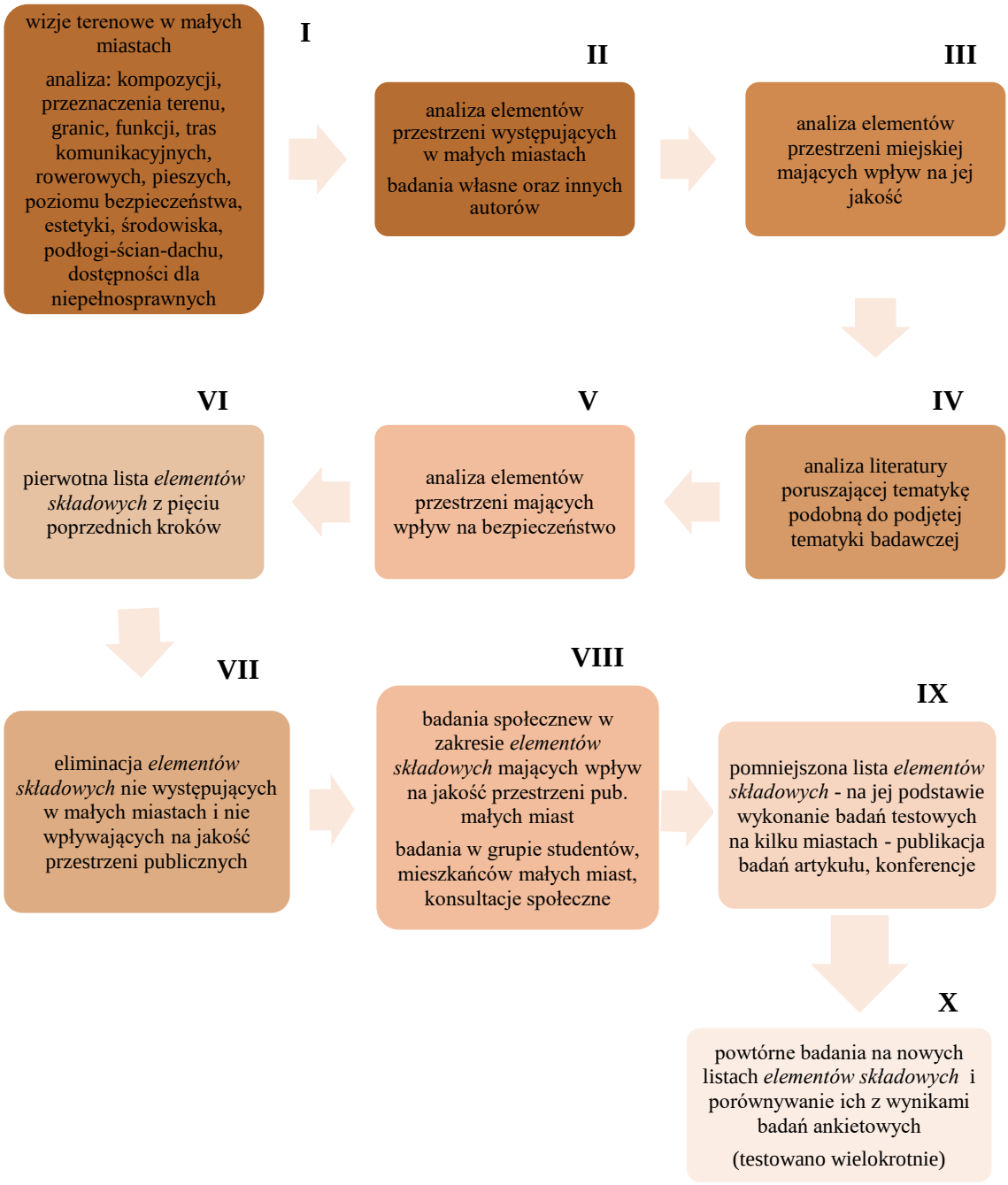

Rysunek 4.5 Konstrukcja budowy tabeli oceny jakości

Źródło: opracowanie własne

Należy podkreślić, że nie realizowano typowej kolejności - *typy ładu przestrzennego*, następnie *komponenty* i *elementy składowe*. Proces wyglądał następująco (Rysunek 4.5) – określenie *typów ładu przestrzennego* wybór *elementów składowych* – grupowanie *elementów składowych* do poszczególnego *typów ładu przestrzennego*– w danym *typie ładu* zgrupowanie *elementów składowych* w *komponenty* – doprecyzowanie nazewnictwa *typów ładu przestrzennego*. Nie był to ciąg przyczynowo skutkowy a zapętlony proces nielinearny. Uogólnianie *elementów składowych* to podstawowy, najważniejszy składnik tabeli oceny, tworzący jej finalną postać a w efekcie wpływający na uzyskane wyniki i ich wiarygodność.

Selekcja *elementów składowych* (mających stanowić główną część tabeli oceny jakości), trwała ponad rok. Był to najdłuższy etap, ponieważ wymagał przeanalizowania setek źródeł, prac badawczych polskich i zagranicznych. Upływ czasu powodował powstawanie nowej, ciekawej literatury w tym przedmiocie. Nie zawsze jej treść była możliwa do zastosowania w niniejszych badaniach, dawała jednak nowe spostrzeżenia lub naświetlała inny kierunek. Drogę do ostatecznej listy *elementów składowych* przedstawiono na rysunku 4.6.

Rysunek 4.6 Schemat poszczególnych etapów selekcji *elementów składowych*

Źródło: opracowanie własne

Ostatecznie wybrane *elementy składowe* powstały w drodze selektywnego doboru – rysunek 4.6. Drogę rozpoczęto od pkt .I. wizji terenowych we wszystkich małych miastach woj. warmińsko-mazurskiego celem analizy ich centralnych przestrzeni pod wieloma względami. Podczas wizji terenowych uzupełniano karty charakterystyki przestrzeni, skupiając się na elementach wymienionych na rysunku 4.6 pkt.

I. Umożliwiło to określenie jakie elementy dominują w małych miastach, dotyczyło to zarówno elementów zagospodarowania, małej architektury, funkcjonalności, komunikacji jak i środowiska, szeroko rozumianej estetyki, bezpieczeństwa i komfortu użytkowania w kontekście klimatu, więzi społecznych, turystyki. Analizy dokonane w przestrzeniach pozwoliły na sporządzenie obszernej listy elementów, na potrzeby pracy nazwanych elementami przestrzeni.

Listę skonfrontowano w pkt. II z pracami innych autorów aby wyselekcjonować jakie elementy występują w innych małych miastach, a nie tylko tych z woj. warmińsko-mazurskiego. Dodatkowo poczyniono kilka podstawowych badań w zakresie małych miast – głównie ankietowych. Powstała zatem jeszcze bardziej rozbudowana lista elementów z połączenia pkt. I i II wskazanego na schemacie.

Punkt III to chwila odejścia wyłącznie od małych miast i skupienia się na całości, elementach przestrzeni miejskiej mającej wpływ na jej jakość, analiza badań ankietowych innych autorów, opracowań itd. Przygotowanie złożone z kroków od I do III stanowiło wytyczne w zakresie poszukiwań literatury przedmiotu – dokonano tego w kroku IV i skupiono się na analizie badań z polskiej i zagranicznej literatury. Powstało wiele prac w tym zakresie, które nie tylko poddają analizom miasta, ich przestrzenie publiczne, jakość przestrzeni publicznych, ale jednocześnie opierają się na dyferencjale semantycznym. Dodatkowe uzupełnienie stanowiła analiza elementów przestrzeni mająca wpływ na bezpieczeństwo – pkt. V.

Zwieńczeniem analizy (od punktu I do V) był krok VI – obszerna pierwotna lista, dotycząca nie elementów przestrzeni, a *elementów składowych* czyli docelowych *elementów składowych* tabeli oceny.

To początek długiej drogi eliminacyjnej składającej się z kroku VII – eliminacji *elementów składowych* nie występujących w małych miastach oraz nie wpływających na jakość przestrzeni (na podstawie badań innych autorów). Wsparciem okazał się tutaj pkt. III i IV – to tutaj odnaleziono podobne prace badawcze, gdzie w wielu przypadkach wykazano, które z elementów przestrzeni mają znaczący wpływ na jej jakość. Przy dużej częstotliwości (w badaniach innych autorów) braku korelacji pomiędzy jakością przestrzeni miejskiej a danym *elementem składowym* został on wyeliminowany.

Długa lista *elementów składowych* po korektach została przedstawiona osobom postronnym (pkt. VIII), rozumieć przez to należy badania w grupie studentów, mieszkańców małych miast, konsultacje społeczne, konferencje, konsultacje z kadrą naukową i specjalistami. Lista została zaprezentowana po to, żeby skonfrontować

sporządzoną listę *elementów składowych* z różnymi grupami społecznymi i uzyskać opinię na temat ich wpływu na jakość przestrzeni publicznych. Miało to na celu zweryfikowanie wyników badań naukowych pochodzących z analizy literatury.

Krok IX stanowiło wypracowanie docelowej listy *elementów składowych*. Na jej podstawie rozpoczęto wykonywanie badań testowych w kilku miastach, których efekty nie zawsze były w pełni zadowalające, co prowadziło do eliminacji, niektórych z *elementów składowych* na rzecz tych wyeliminowanych we wcześniejszych krokach, które znalazły się tuż poniżej progu zakwalifikowania *elementów* do struktur tabeli oceny. Przedostatni krok skutkował kilkoma prezentacjami na konferencjach wraz z debatami z kadrą naukową. Wszystkie spostrzeżenia i komentarze pozwoliły na stworzenie kolejnej listy *elementów składowych.* Z założenia była to ostateczna lista, która pozwoliła na skonstruowanie docelowej tabeli oceny jakości przestrzeni publicznej. Elementem weryfikującym poprawność przyjętych założeń, było zestawienie uzyskanych wyników z wynikami badań ankietowych przeprowadzonych wśród lokalnej społeczności.

Droga do celu jakim jest tabela oceny była zatem długotrwała. *Elementy składowe* zostały wypracowane w drodze prac nad tabelą oceny przez wiele lat. Jak już wspomniano największą inspiracją było opracowanie ekspertów z Biura Rozwoju Gdańska *Studium Ogólnomiejskich Przestrzeni Publicznych* z 2012 roku (*Studium Ogólnomiejskich Przestrzeni Publicznych, Ogólnomiejskie Przestrzenie Publiczne - Struktura Gdańska - Przestrzenie Priorytetowe do przekształceń* 2013). Najistotniejsze pozycje literatury mające wpływ na kształt tabeli oceny zostały zaprezentowane w poniższej tabeli – przypisano je do poszczególnych typów ładu przestrzennego. Część z *elementów składowych* a nawet samych *własności* została bezpośrednio zaczerpnięta ze wskazanej literatury lub w zmodyfikowanej formie. Nie ma wg autora potrzeby tworzyć innych określeń na te same badane *elementy składowe.* Często okazywało się, że po samodzielnym wymyśleniu danego *elementu* w pracach innych autorów pojawiały się niemal identyczne lub identyczne określenia. Podkreślić należy jednak, że wskazana literatura to tylko część najistotniejszych pozycji naukowych. Całość przeanalizowanej literatury mającej wpływ na kształt tabeli oceny znajduje się w końcowej części pracy. Do poniższej tabeli 4.5 nie wpisywano autorskich badań wyszczególnionych w niniejszej pracy.

Tabela 4.5 Tabela oceny przestrzeni publicznych – selekcja elementów składowych

Typ ładu	Komponenty	Literatura*	Elementy składowe	Własność negatywna	Własność pozytywna
Urbanistyczno-architektoniczny	kompozycja	1; 2; 3 7; 12; 14 15; 16; 17 18; 19; 20 22; 23; 24 25; 26; 27 29; 31; 38 39; 41; 42 43; 44; 48	harmonia przestrzeni	chaos	uporządkowana
			proporcje funkcjonalne (powierzchniowe)	niewyważone	wyważone
			proporcje zabudowy/zadrzewienia (wysokościowe)	niewyważone	wyważone
			osie kompozycyjne i widokowe	niezachowane	zachowane
			układ, skala, kontekst przestrzenny, podziały, rytm	niezachowane	zachowane
			faktura i kolor	niezharmonizowana	zharmonizowana
			mała architektura	brak	nasycenie
	przeznaczenie		miejsca integracji społecznej	niedostosowane do odpoczynku	dedykowane odpoczynkowi
			miejsca do zabawy lub rekreacji	brak	występują
			zabytki architektury i urbanistyki	niezachowane	zachowane
	granice		charakter zabudowy	niespójna z otoczeniem	wkomponowana w otoczenie
			grodzenie przestrzeni (gettyzacja)	nadmiernie grodzona	niegrodzona
Funkcjonalny	funkcje	1; 2; 3 10; 12; 13 15; 17; 18 19; 23; 26 27; 29; 32 33; 34; 36 37; 38; 39 44; 46; 47	funkcje centrotwórcze, użyteczność publiczna	brak	występują
	dostępność komunikacyjna		rozwiązania techniczne	niefunkcjonalne	funkcjonalne
			dojazd do przestrzeni	utrudniony	komfortowy
			stan techniczny dróg	zły	bardzo dobry
			intensywność ruchu kołowego	wysoka	niska
			miejsca postojowe	brak	wydzielone
	system tras rowerowych		trasy rowerowe	brak	występują
			miejsca postojowe dla rowerów	brak	wydzielone
	system tras pieszych		ciągi piesze	niefunkcjonalne	funkcjonalne
			stan techniczny ciągów pieszych	zły	bardzo dobry
			natężenie ruchu pieszego	nadmierna liczba uczestników	optymalna liczba uczestników
			przejścia dla pieszych	niewłaściwa lokalizacja	właściwa lokalizacja
	dostępność dla osób o ograniczonej sprawności ruch.		rozwiązania techniczne	niedostosowane	dostosowane
Psychospołeczny	poziom bezpieczeństwa	1; 2 3; 8; 9 12; 13; 14 16; 17; 18 20; 22; 23 26; 27; 30 37; 39; 40 42; 44; 45	poczucie bezpieczeństwa	niebezpiecznie	bezpiecznie
			monitoring	nie występuje	występuje
			oświetlenie	ograniczona widoczność po zmierzchu	dobra widoczność po zmierzchu
			przestrzeń niezagospodarowana, zdewastowana	stanowiąca zagrożenie	nie stanowiąca zagrożenia
	komfort użytkowania		atrakcyjność przestrzeni	zniechęcająca	interesująca
			klimat miejsca	poczucie zagubienia	poczucie bycia u siebie

Typ ładu	Komponenty	Literatura*	Elementy składowe	Własność negatywna	Własność pozytywna
			więzi sąsiedzkie	brak relacji sąsiedzkich	rozwinięte relacje sąsiedzkie
			stopień rozwoju turystyki	brak ruchu turystycznego	miejsce turystyczne
			zróżnicowanie aktywności	monofunkcyjność	wielofunkcyjność
Estetyczny	estetyka wizualna	1; 2; 3 4; 12; 13 14; 15; 16 17; 18; 19 20; 22; 23 26; 29; 32 38; 39; 40 42; 44; 45	jakość rozwiązań architektonicznych - stylizacja, kontekst przestrzenny	niezharmonizowana	zharmonizowana
			estetyka miejsca	nieatrakcyjny	atrakcyjny
			czystość i porządek	niezachowany	zachowany
			elementy wyposażenia przestrzeni	zaniedbane	zadbane
			jakość zieleń	brak	urządzona
	podłoga - ściana - dach		podłoga - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana	zadbana
			ściana - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana	zadbana
			dach/niebo - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana	zadbana
Ekologiczny	środowisko	1; 5; 6 11; 12; 20 21; 26; 28 29; 31; 33 36; 37; 38	poziom hałasu	hałas	cisza
			jakość powietrza	zanieczyszczone	czyste
			dostępność światła dziennego	nadmierne nasłonecznione lub zacienione	półcienie - umiarkowane
			zieleń	betonowa pustynia	zielone otoczenie

*Literatura

1. Konecka-Szydłowska 2016
2. Wojnarowska 2017b
3. Cafuta 2015
4. Nkwocha, Okeoma 2009
5. Datta i in. 2006
6. Campbell, Kreyberg 1956
7. Karepov, Lipovtseva 2019
8. Cellucci i in. 2015
9. Tsundoda, Mendlinger 2009
10. Jaszczak, Morawiak, Zukowska 2020
11. Jaszczak, Kristianova 2019
12. Nesticò, Fiore, D'Andria 2020
13. Cegłowska, Matykowski 2010
14. Stachowski 1993
15. Kupiec, Bręcz 2018
16. Dacy-Ignatiuk 2019
17. Praliya, Garg 2019
18. Perovic, Folic Kurtovic 2012
19. Kowalczyk 2021
20. Serafin 2014
21. Kang, Zhang 2009
22. Sektani i in. 2021
23. Zhang, Lin 2010
24. Jaskulska 2014
25. Głogowski 2018
26. Micek, Wachowiak 2017
27. Micek, Staszewska 2019
28. Cao, Kang 2023
29. *Studium Ogólnomiejskich Przestrzeni Publicznych…* 2013
30. Szczepańska, Pietrzyk 2020
31. Afiyanita, Kaswanto 2021
32. Aşilioğlu, DuyguÇay 2020
33. Eboli i in. 2023
34. Nosal 2017
35. Mordwa 2017
36. *PN-ISO 37120:2015-03P…* 2017
37. Rogala 2009
38. Taylor i in. 2011
39. Bujacz, Skrzypska, Zielińska 2012
40. Mouratidis, Hassan 2020
41. Szczepańska, Pietrzyk 2019
42. Myga-Piątek 2007
43. Królikowski 2016
44. Hanyu 1997
45. Vukovic i in. 2021
46. Podciborski, Michno 2014
47. Stypułkowska 2018
48. Tobiasz-Lis 2011

Źródło: opracowanie własne

4.4.3. Procedura oceny oraz opracowanie wyników

Skonstruowane narzędzie, w swojej postaci jest całościowym, spójnym arkuszem, tabelą oceny pozwalającą na wykonanie oceny zabytkowych przestrzeni publicznych. Użytkownik metody prawdopodobnie najczęściej skupiony będzie na *własnościach* gdyż to one tworzą skalę oceny a wiec na ich podstawie zastanawiać się będzie jaką wartość przyjąć dla danego *elementu składowego.*

Skala oceny jak już wielokrotnie wspomniano została osadzona w dyferencjale semantycznym, skale semantycznej. Skrajne bieguny skali to *własności*, na jednej stronie szali jest *własność pozytywna* a na drugiej *własność negatywna.* Własności przyjęły postać różnych części mowy (dominacja przymiotnikowa) będących pojedynczym określeniem lub wyrażeniem złożonym z kilku słów (Divilová 2016; Hys 2018; Staszewska 2021). Przetestowano szereg typów skali, finalnie po przyjęciu skali semantycznej testowano zarówno wielobiegunową jak i jednobiegunową skalę oraz różno-punktowe skale – od trzy do sześciopunktowych (Mann i in 1979; Hyman, Sierra 2010; Höhne i in. 2021). Podejmowano próbę stosowania skali porządkowej gdzie skala składa się z przeciwstawnych par punktowych tj -1 0 1 lub -2 -1 0 1 2. Finalnie po licznych testach w ocenie zastosowano jednobiegunową skalę szacunkową sześciopunktową. Precyzja pomiaru zależy od wrażliwości skali a ta od liczby zastosowanych stopni punktowych z tego powodu przyjęto skalę jednobiegunową od 0 do 5. Kierowano się zasadą, aby skala była dostosowana do przeciętnych zdolności percepcji osób oceniających przestrzenie publiczne.

Tabela 4.6 Tabela oceny przestrzeni publicznych – charakterystyka skali

Skala oceny	**Własność negatywna**	
	0	brak elementu składowego (potrzeba jego istnienia) w przestrzeni lub element o skrajnie negatywnej własności
	1	zgadzam się z własnością negatywną
	2	raczej zgadzam się z własnością negatywną
	3	moje stanowisko jest pomiędzy własnością negatywną a pozytywną
	4	raczej zgadzam się z własnością pozytywną
	5	zgadzam się z własnością pozytywną
	Własność pozytywna	

Źródło: opracowanie własne

Celem uszczegółowienia skali opisano każdą jej wartość (Tabela 4.6), chociaż osoba korzystająca z narzędzia nie musi być zapoznana z opisem. Struktura tabeli oceny w sposób naturalny prowadzi użytkownika przez całą ocenę. Użytkownik porusza się w ocenie od *wartości negatywnej*, gdzie napotyka jako pierwszą wartość 0 odnoszącą się do całkowitej pewności oceniającego w zakresie zgodności. Przesuwając się w prawą stronę od *własności negatywnej* oceniający może się zgodzić z jej charakterystyką niemal całkowicie (wartość 1) lub częściowo (wartość 2). Jego stanowisko może być pomiędzy *własnością negatywną* a *własnością pozytywną* (wartość 3). Poruszając się jednak w stronę *własności pozytywnej* może się z nią częściowo zgodzić (wartość 4) lub całkowicie (wartość 5). Poziom zgodności z daną własnością oznacza zgodność ze wskazaną cechą/charakterystyką przestrzeni.

Narzędzie skonstruowano w taki sposób aby do każdej z przestrzeni pasowały oceniane *elementy składowe.* Okazało się jednak, że przy tym stopniu szczegółowości oceny pojawią się poszczególne przypadki *elementów składowych* nie występujące w danej przestrzeni – jak zatem je ocenić? Po licznych testach stwierdzono, że wartość 0 ze skali nie może odpowiadać *elementom składowym* nie występującym w przestrzeni gdyż zaburza to ocenę osób postronnych oraz wprowadza niejasność w zbudowanej skali. Zdecydowano się wprowadzić wartość *Nd*. Nie jest to składowa część skali a oznaczenie wykluczające dany *element składowy* z oceny. Nie powinno się nadmiernie nadużywać wartości *Nd* i zaniżać liczby ocenianych *elementów składowych,* gdyż jak wspomniano wcześniej musi to być wykorzystywane w poszczególnych przypadkach.

Procedura oceny to proces polegający na ocenie wyselekcjonowanych wcześniej przestrzeni publicznych. Ocena następuje poprzez zastosowanie narzędzia w formie tradycyjnej (arkusz papierowy lub elektroniczny) lub formie on-line (specjalnie przygotowana aplikacja w wersji demonstracyjnej). Z założenia narzędzie przygotowane jest do oceny przestrzeni podczas wizji terenowych. Użytkownik poruszając się pomiędzy poszczególnymi przestrzeniami małego miasta zatrzymuje się w wyznaczonych do badań przestrzeniach publicznych. W arkuszu, zaczynając od pierwszego *elementu składowego* porusza się po skali semantycznej dokonując oceny czyli zaznacza odpowiednie pola ze skali na podstawie widzianego krajobrazu. Przykład uzupełnionej tabeli oceny zawarto w Załączniku nr 2.

Uzyskana ocena może być analizowana na różnych poziomach. Odpowiadają one analizie całościowej lub szczegółowej (odnosząc się do poszczególnych komponentów

czy typów ładu). W ocenie występuję 46 elementów składowych, a każdy z nich może dostać maksymalnie 5 pkt. Oznacza to, że dana przestrzeń może uzyskać wynik od 0 do 230 punktów. Pamiętać jednak należy o wartości *Nd*, która to wyklucza dany *element składowy* z oceny. Poprzez to zmienia się maksymalna liczba punktów jaką można uzyskać i jest zawsze osobno liczona dla danej przestrzeni poprzez przemnożenie liczby *elementów składowych* gdzie nie występuje wartość *Nd* razy wartość 5. Wartość maksymalna może zatem przyjąć różny poziom.

Wynik oceny na poziomie całościowym to suma punktów przyznanych przestrzeni publicznej. Ze względu na zmienność maksymalnej, możliwej do uzyskania punktacji wynik powinno podawać się w procentach.

$$Pp_n = \frac{suma\ punktów\ przyznanych\ przestrzeni\ publicznej}{max.\ liczby\ pkt.\ jaką\ może\ otrzymać\ dana\ przestrzeń\ publiczna}$$

$$Pp_n = \frac{x_1 + x_2 + \cdots + x_{46}}{y_{max}} \tag{4.1}$$

$$y_{max} = 230 - [\mathrm{w_{max}} * (\mathrm{z_{Nd}})]$$

$$y_{max} = 230 - [5 * (\mathrm{z_{Nd}})]$$

gdzie:

Pp_n – wynik oceny przestrzeni publicznej,

x_n – wartość przyznana dla danego elementu składowego [0;1;2;3;4;5], liczba elementów składowych =46,

y_{max} –maksymalna liczba punktów jaką może otrzymać dana przestrzeń publiczna,

w_{max} –jest to maksymalna liczba punktów jakie może otrzymać dany *element składowy*, gdzie $w_{max}=5$

z_{Nd} – częstotliwość wystąpienia wartości *Nd* w ocenie, czyli liczba określająca ile razy w ocenie wystąpiła wartość *Nd*, zbiór liczb $\{0, 1, 2, \dots, 46\}$,

Wskaźnik oceny obliczany jest jako suma punktów, przyznanych danej przestrzeni publicznej, podzielonej przez maksymalną ilość punktów możliwych do uzyskania w całej ocenie. Interpretacja jest zatem łatwa gdy mówimy o skrajnie niskich wynikach lub maksymalnie wysokich. Jak jednak określać wartości średnie czy porównać przestrzenie publiczne pomiędzy sobą lub pomiędzy różnymi miastami? Do tego celu

ustalono indywidualne dla każdego miasta przedziały klas jakości przestrzeni publicznych stosując szereg rozdzielczy przedziałowy. Testy wykazały, iż ze względu na brak stabilności liczby przestrzeni publicznych (liczności próby) w miastach, najbardziej miarodajne wyniki uzyskano przy wskazanym szeregu statystycznym. Szereg rozdzielczy przedziałowy jest odpowiedni, gdy wariantów zmiennej jest dużo (w przypadku oceny ukazanej w procentach mamy aż 101 wariantów wyniku, są to wartości od 0% do 100%). Założono, że uzyskane wyniki oceny poszczególnych przestrzeni publicznych w mieście przyjmą oznaczenie Pp_1, Pp_2, …, Pp_n. Ustalenie klas rozpoczyna się od wskazania liczebności próby (*N)* i na jej podstawie obliczamy liczbę klas (*k).*

$$k = \sqrt{N} \tag{4.2}$$

gdzie:

k –liczba klas,

N–liczebność próby czyli ile przestrzeni publicznych (Pp_n) zostało ocenione w danym mieście,

Kolejnym krokiem jest wskazanie rozstępu (*R)* czyli różnicy pomiędzy maksymalną a minimalną wartością pośród uzyskanych wyników oceny przestrzeni publicznych w danym mieście. Na podstawie uzyskanych wartości można obliczyć długość klasy (*h*).

$$R = Pp_{max} - Pp_{min}$$
$$h = {}^{R}/_{k} \tag{4.3}$$

gdzie:

R–rozstęp badanej cechy czyli rozstęp pomiędzy wynikami oceny dla różnych przestrzeni publicznych w danym mieście,

Pp_{max}– w zbiorze wyników oceny przestrzeni publicznych dla danego miasta występuje wartość największa oceny, czyli wartość maksymalna,

Pp_{min}–w zbiorze wyników oceny przestrzeni publicznych dla danego miasta występuje wartość najmniejsza oceny, czyli wartość minimalna,

h– długość klasy,

Opracowania ukazują różne reguły ustalania skrajnych wartości poszczególnych klas (*X)*. Numer klasy oznaczamy jako *i.* Najłatwiejsza reguła mówi o przyjęciu jako skrajną lewą wartość pierwszej klasy (i=1) wartość najmniejsza oceny, czyli wartość minimalna(Pp_{min}) i dodanie do niej odpowiednio długości klasy (h), kolejna klasa zaczyna się od skrajnej prawej wartości poprzedniej klasy. Przy tym podejściu należy pamiętać aby każda klasa była lewostronnie domkniętym przedziałem oraz prawostronnie przedziałem otwartym z wyjątkiem ostatniego obustronnie domkniętego przedziału.

$$\begin{gathered} X_i \in \langle Pp_{min} + \big((i-1)*h\big),\ \ Pp_{min} + (i*h)\rangle \\ X_1 \in \langle Pp_{min},\ \ Pp_{min} + 1*h) \\ X_2 \in \langle Pp_{min} + \big((2-1)*h\big),\ Pp_{min} + 2*h) \\ X_3 \in \langle Pp_{min} + \big((3-1)*h\big),\ Pp_{min} + 3*h) \\ . \\ . \\ . \\ X_n, \text{ gdzie } \langle Pp_{min} + \big((n-1)*h\big);\ Pp_{max}\rangle \end{gathered} \tag{4.4}$$

gdzie:

X_i – oznaczenie klasy,

i–numer klasy,

(Bobowski 2004; Kurkiewicz, Stonawski 2005; Tark, Olszewska 2018; http://math.uni.lodz.pl/~kkiel/arkusz_8.pdf 02.08.2022).

Na podstawie uzyskanych danych można w sposób przyjazny dla każdego użytkownika obliczyć ilość klas i ich zakres, ale również przejść do przedstawienia innych ważnych cech statystycznych badań jak: średnia arytmetyczna, dominanta, odchylenie standardowe. Na poziomie ogólnym analizy te odnoszą się do wszystkich przestrzeni publicznych w danym mieście.

$$\bar{x} = \frac{Pp_1 + Pp_2 + \cdots + Pp_n}{N} \tag{4.5}$$

gdzie:

$\bar{x}$ – średnia arytmetyczna,

$$D_0 \ = a_0 + \frac{(n_0 - \ n_{-1}) * h_0}{(n_0 - n_{-1}) + (n_0 - n_{+1})} \tag{4.6}$$

gdzie:

D_0 – dominanta,

a_0 – dolna granica przedziału w klasie dominującej, gdzie klasa dominująca jest klasą, w której występuje najwięcej wartości,

n_0 – liczba wartości, która występuje w klasie dominującej,

h_0 – długość przedziału w klasie dominującej,

n_{-1} – liczba wartości w klasie, która występuje przed klasą dominującą,

n_{+1} – liczba wartości w klasie, która występuje po klasie dominującej,

$$S = \sqrt{\frac{(Pp_1 - \ \bar{x})^2 + (Pp_2 - \ \bar{x})^2 + \cdots + (Pp_{2n} - \ \bar{x})^2}{n}} \tag{4.7}$$

gdzie:

S – odchylenie standardowe,

(Kurkiewicz, Stonawski 2005; Ręklewski 2020).

Analiza na poziomie szczegółowym ukazuje wyniki nie całej oceny przestrzeni publicznej, a jej poszczególnych komponentów czy typów ładu – liczba elementów w ładach – tabela 4.7.

Tabela 4.7 Tabela oceny przestrzeni publicznych – charakterystyka liczbowa

Typ ładu przestrzennego	Liczba elementów składowych	Max. liczba punktów do uzyskania
Urbanistyczno-architektoniczny	12	60
Funkcjonalny	13	65
Psychospołeczny	9	45
Estetyczny	8	40
Ekologiczny	4	20
Suma	**46**	**230**

Źródło: opracowanie własne

Nie ma tutaj potrzeby tworzenia klas ale warto wyliczyć wartość danej przestrzeni publicznej tylko dla jednego (lub kilku wybranych) typów ładu/elementów składowych zgodnie ze wzorem wyliczeń dla całej przestrzeni.

$$EPp_n = \frac{suma\ punktów\ przyznanych\ dla\ danych\ elementów\ składowych}{max.liczby\ pkt.jaką\ może\ otrzymać\ wskazana\ część\ elementów\ składowych}$$

$$EPp_n = \frac{x_1 + x_2 + \cdots + x_n}{z_{max}} \tag{4.8}$$

$$z_{max} = e * 5 - [\mathrm{w_{max}} * (\mathrm{z_{Nd}})]$$

gdzie:

EPp_n – wynik oceny przestrzeni publicznej dla określonego typu ładu/elementów składowych (czyli dla części elementów składowych),

x_n – wartość przyznana dla danego elementu składowego [0;1;2;3;4;5],

z_{max} – maksymalna liczba punktów jaką może otrzymać dany zbiór ocenianych elementów składowych,

e – liczba ocenianych elementów składowych,

w_{max} –jest to maksymalna liczba punktów jakie może otrzymać dany *element składowy*, gdzie $w_{max}=5$

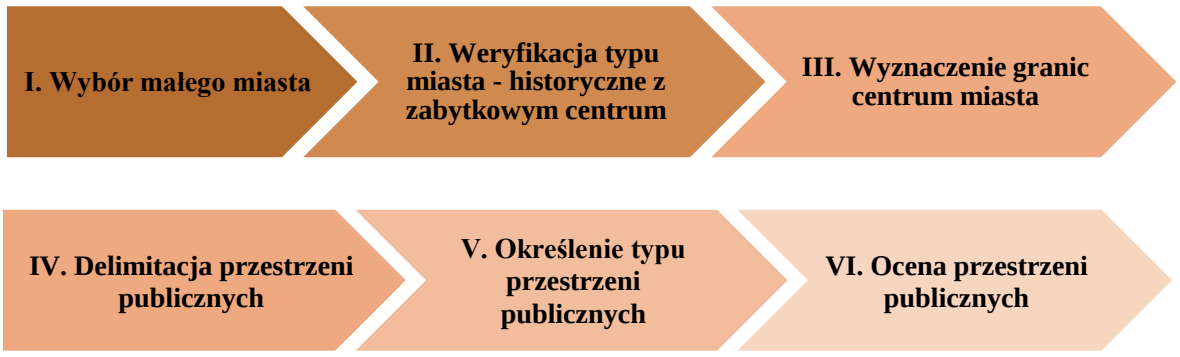
z_{Nd} – częstotliwość wystąpienia wartości *Nd* w ocenie, czyli liczba określająca ile razy w ocenie wystąpiła wartość *Nd*, zbiór liczb $\{0, 1, 2, \dots, e\}$,

Oczywiście dla wyselekcjonowanego zbioru elementów składowych warto wyliczyć wartość średnią, dominantę oraz odchylenie standardowe adaptując powyżej ukazane wzory.

4.5. Narzędzie on-line

Metoda oceny jakości przestrzeni publicznych ma postać tabeli oceny zbudowanej z 11 kolumn i 47 wierszy. Zarówno do jej skonstruowania jak i wypełniania (wtórnego wypełnienia po wizji terenowej tj. przeniesienia oceny z druku do programu) użyto arkusza kalkulacyjnego Microsoft Excel. Zaproponowana forma metody w pierwotnej postaci ma wartość użytkową, a po opublikowaniu zyska wartość powszechną i dostępną. Publikacja metody nie odnosi się wyłącznie do tabeli oceny, ale również do publikacji niezbędnych etapów pozwalających dokonać oceny. Poprzez etapy należy rozumieć typologie małego miasta, o charakterze historycznym, delimitacje centrum miasta oraz przestrzeni publicznych, w oparciu o konkretną instrukcję. Finalnie zatem nie ma jednego zbiorczego narzędzia/oprogramowania umożliwiającego połączenie procesu delimitacji obszaru badań oraz dokonania oceny jakości przestrzeni publicznych. W tym celu zdecydowano się zbudować tzw. narzędzie on-line oceny jakości przestrzeni.

Narzędzie zbudowano w oparciu o Lizmap Web Application, a jego zaproponowana forma jest wersją pośrednią pomiędzy geoportalem a aplikacją. Na cele niniejszej pracy przyjęto nazwę aplikacja. Metodyka do aplikacji (elementy zawarte w aplikacji) została opisana i skonstruowana przez autora niniejszej pracy. Przeniesienie jednak aplikacji do postaci on-line zostało wykonane z pomocą geoinformatyka Dariusza Rykowskiego, będącego współpracownikiem w pracy zawodowej autorki doktoratu.

Rysunek 4.7 Schemat narzędzia on-line oceny jakości przestrzeni publicznych

Źródło: opracowanie własne

Pierwszym etapem w konstruowaniu wskazanego typu narzędzia on-line jest wykonanie schematu poszczególnych, następujących po sobie czynności niezbędnych do dokonania oceny w procesie nazwijmy pierwotnym, manualnym. Schemat pozwala określić co powinno zawierać narzędzie on-line aby możliwe było wykonanie oceny – rysunek 4.7.

Etap drugi, opis modelu (tzw. schemat szczegółowy – rysunek 4.8) – dokonanie charakterystyki poszczególnych elementów schematu uwzględnia już interfejs użytkownika. Narzędzie to, zgodnie z założeniami, pozwoli każdej zainteresowanej tematem osobie, która nie musi posiadać kierunkowego wykształcenia, na dokonanie oceny. Oczywiście na etapie tworzenia narzędzia online część elementów może ulegać drobnej modyfikacji, i tak stało się w tym przypadku aby maksymalnie wzbogacić narzędzie a jednocześnie nadać mu dużą prostotę. Niektóre kroki połączono ze sobą dając łatwiejszy dla użytkownika interfejs.

I.

- **Wybór małego miasta**

- Wybór małego miasta następują w oparciu o pole do wpisania nazwy miasta. Użytkownik wpisuje nazwę a pole podpowiada mu dostępne nazwy na wskazaną literę. W przypadku, gdy występują miasta o podobnej nazwie w innych regionach Polski użytkownik dostaje podpowiedź w jakim powiecie i województwie znajduje się dane miasto.

- Informacja zwrotna, czy wybrane miasto spełnia kryterium małego ośrodka miejskiego tj. posida liczbę ludności nieprzekraczającą 20 tys. mieszkańców.

- *Informacja zwrotna - ustalona na podstawie liczby ludności miast zgodnie z danymi GUS - ośrodek musi mieć równo lub mniej niż 20 tys. mieszkańców*

II.

- **Weryfikacja typu miasta - historyczne z zabytkowym centrum**

- Określenie następuje poprzez zaznaczenie przez użytkownika narzędzia jednego z trzech pól opisujących stan i sposób zachowania zabytków w mieście, szczegółowo charakteryzujące centrum miasta, symbolicznych elementów, murów obronnych (zapisków o nich), naturalne ukształtowanie i nawiązanie do historycznego układu urbanistycznego

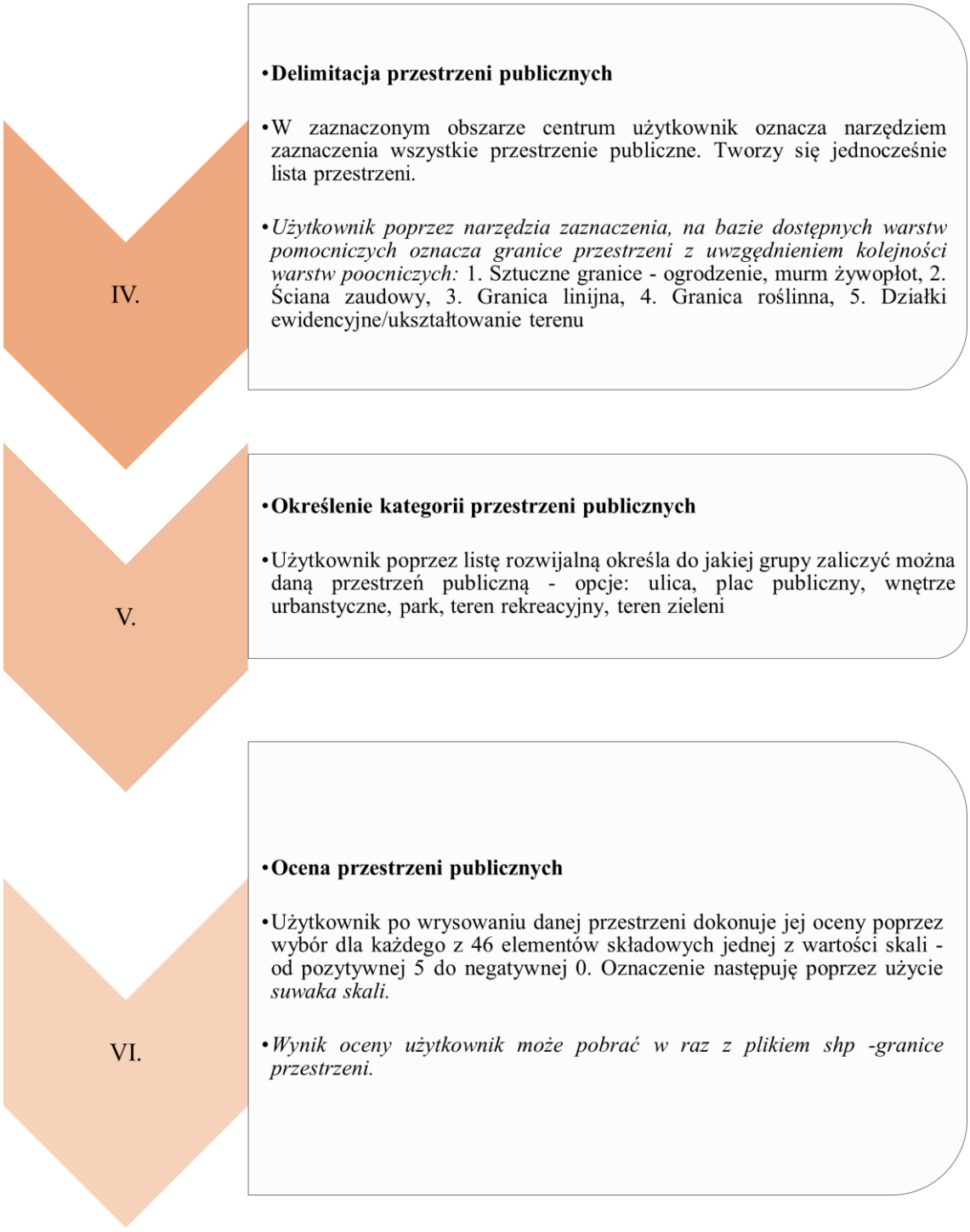
- *Informacja zwrotna -> czy wybrane miasto wg zaznaczonego pola odpowiada miastu historycznemu z zabytkowym centrum*

III.

- **Wyznaczenie granic centrum miasta**

- Użytkownikowi udostępnia jest ortofotomapa wraz z drzewem warstw wspomagających proces delimitacji centrum wg przyjętych kryteriów
- Drzewo warstw zawiera: warstwe WMS NID, WMS topografia i hipsometria, dostępne opracowania planistyczne, działki ewidencyjne.

- *Użytkownik poprzez narzędzia zaznaczenia, na bazie dostępnych warstw pomocniczych oznacza powierzchnie centrum z uwzgędnieniem kolejności warstw poocniczych: 1. Mury obronne miasta, 2. Pierwotny obszar miasta, 3. Naturalne ukształtowanie terenu, 4. Historyczna tkanka urbanistyczna, 5. Opracowania planistyczne, 6. Działki ewidencyjne*

Rysunek 4.8 Schemat szczegółowy narzędzia on-line oceny jakości przestrzeni publicznych

Źródło: opracowanie własne

Etap trzeci – aplikacja Liz Map została zainstalowana na prywatnym serwerze (https://maps.inplus.pl) firmy będącej miejscem pracy zawodowej autora, po czym został przygotowany dla niej projekt w programie QGIS. Interfejs przemodelowano do założonej postaci – użyto do tego celu skryptów JavaScript.

Ostatnim krokiem w konstruowaniu narzędzi on-line jest testowanie i dopracowywanie interfejsu aby użytkownik mógł w maksymalnie łatwy sposób korzystać z narzędzia. Aplikacja ma postać demonstracyjną, nie służy celom komercyjnym, udostępniana jest poprzez konkretny link do witryny oraz dane do logowania. Autorka pracy planuje rozbudować narzędzie i zbudować je na serwerze, do którego będzie miała pełne prawa licencyjne – prace są w toku.

4.6. Badania ankietowe

W procesie badawczym dostrzeżono konieczność wprowadzenia czynnika ludzkiego, a dokładniej udziału lokalnej ludności - n*ie ma rewitalizacji bez partycypacji* (Jin i in. 2018; Kulig i in. 2018). Jeżeli celowość badań koncentruje się na ukazaniu prawdy i potencjalnej zmiany otoczenia, musi zawierać aspekt ludzi mieszkających na danym terytorium (Lewicki 2013; Muszyńska-Jeleszyńska 2015; Konecka-Szydłowska 2016; Szyjewski, Szyjewski 2017; Agboola i in. 2017; Szafranko 2018; Działek i in. 2020; Zhang i in. 2021; Gabryś, Kwiatek-Sołtys 2021). Podczas realizowanych badań na etapie studiów oraz początkowych lat doktoratu testowano różne formy partycypacji społecznej: badania –sondaż diagnostyczny, spacer badawczy, debaty – spotkania terenowe, warsztaty – warsztaty dla dzieci (Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, Dz.U.2021.0.485t.j.; Wójcicki 2013). Najkorzystniejszy, do rozszerzonych badań, okazał się sondaż diagnostyczny, technika ankietowa wykonana przy użyciu kwestionariusza (Łobocki 2000; Skarbek 2013; Showkat, Parveen 2017).Wynika to przede wszystkim z faktu, że praca doktorska realizowana jest przez jedną osobę dla kilku ośrodków miejskich, a w samej technice ankietowej można zawrzeć jednocześnie wiele zagadnień badawczych.

Podstawowym narzędziem badawczym w niniejszej pracy była tabela oceny jakości przestrzeni publicznych. Toteż każdorazowe zastosowanie w badaniach kolejnego narzędzia musiało być ściśle skorelowane z już istniejącym. Celowość takiego zabiegu miała pozwolić na wzajemną weryfikację uzyskanych wyników, ich zestawienie i dalszy rozwój badań. Drugim narzędziem badawczym był kwestionariusz ukazujący opinię lokalnej społeczności (temat rozbudowany w dalszej części). Wynikało to z kilku powodów: konieczności weryfikacji poprawności wyników metody, konieczności zestawienia wyników z opinią lokalnej społeczności, deficytu badań z zakresu opinii społecznej mieszkańców małych miast Warmii i Powiśla, deficytu danych w zakresie przestrzeni publicznych czy jakości życia w małych miastach regionu. W zakresie użyteczności wyników badań, ich potencjalnego wykorzystania w działaniach rewitalizacyjnych niezbędne było zestawienie subiektywnej oceny, z pozyskanymi od respondentów doświadczeniami i poglądami, które poprzez swoja masowość miały charakter zobiektywizowany.

Pierwotnie, podobnie jak w przypadku głównego narzędzia poszukiwano gotowego kwestionariusza możliwego do zaadaptowania na potrzeby badań. Analiza materiałów

zakończyła się negatywnym wynikiem – nie odnaleziono kwestionariusza, który zawarłby wszystkie oczekiwane zagadnienia. Zdecydowano się zatem na budowę kwestionariusza co nie stanowiło łatwego procesu (Bauman, Pilch 2001). Założenia wyjściowe miały umożliwić realizację celu i doprowadzić do powstania kwestionariusza dostosowanego do badań, o następujących cechach:

- elastyczna forma – możliwość modyfikacji jeżeli zajdzie taka potrzeba,
- użytkowość – podobnie jak w przypadku pierwszego narzędzia możliwość zastosowania zarówno w profesjonalnych badaniach jak i pracach studenckich,
- bezpośrednie lub pośrednie nawiązania do skonstruowanego narzędzia oceny jakości zabytkowych przestrzeni,
- uzyskanie wyników ilościowych i jakościowych,
- użycie języka potocznego w formie powszechnie zrozumianej,
- minimalizacja rozmiarów kwestionariusza bez utraty jego jakości,
- skrócenie czasu wypełniania kwestionariusza. Czas, który zakładano na wypełnienie kwestionariusza był niezwykle ważnym czynnikiem w czasach Covid-19, wojny z Ukrainą, gdzie wielu Polaków żyło w nieustającym stresie i napięciu,
- kompleksowe ujęcie tematu przestrzeni publicznych,
- pytania odnoszące się do zrozumienia pojęcia, oceny przestrzeni publicznych, ich jakości, symboliki, dosycenia obszaru przestrzeniami publicznymi, modernizacji przestrzeni oraz aktywności w przestrzeniach publicznych.

Poddano szczegółowej analizie literaturę odnoszącą się do podobnych badań ankietowych, aby zaczerpnąć jak najwięcej inspiracji z profesjonalnych badań – literatura została wielokrotnie wymieniona we wcześniejszych podrozdziałach.

Konstrukcja narzędzia nastąpiła w oparciu o przeprowadzone liczne badania w okresie studiów, a także kilka badań pilotażowych na potrzeby konferencji czy artykułów naukowych – wszystkie ze wskazanych badań zostały wymienione w niniejszej pracy. Struktura narzędzia zmieniała się zatem na przestrzeni lat – głównie na podstawie poszerzania wiedzy z zakresu literatury branżowej oraz wyników przeprowadzonych badań. Szczególnie wyniki badań dały wiele interesujących wniosków m. in. jak poprawnie konstruować pytania, jakie pytania nie są zrozumiałe dla odbiorcy, informacje o tym czego brakuje ankietowanym w badaniach. Drugim

ważnym elementem były dyskusje w zakresie kwestionariuszy prowadzone na poziomie konferencyjnych paneli oraz uzyskane podczas publikacji artykułów, na etapie recenzji.

Ankieta nie funkcjonowałaby bez narzędzia jakim jest kwestionariusz badawczy. Sama forma narzędzia zależna jest od zastosowanej techniki. Ważne aby kwestionariusz ukazał w jasny sposób problem oraz nakłonił ankietowanych do udziału w badaniach (Gruszczyński 2003; Galesic, Bosnjak 2009; Mathers 2009; Zagańczyk 2014; Krok 2015).

Struktura narzędzia w niniejszych badaniach to schematyczny kwestionariusz zbudowany z metryczki oraz serii pytań diagnostycznych ujętych w bloki tematyczne (Sztumski 1995; Martin 2006; Żelazo 2013; Zagańczyk 2014). Pytania ułożono od ogółu do szczegółu tak, aby wprowadzić ankietowanego w tematykę badawczą. Celem umiejscowienia bloków tematycznych było nadanie kwestionariuszowi ram, przy jednoczesnym podziale na konkretne działy tematyczne. Zawarte bloki tematyczne to:

- pytania wprowadzające,
- przestrzenie publiczne – ocena wstępna,
- przestrzenie publiczne – braki, modernizacja, proces partycypacji,
- jakość życia a przestrzenie publiczne,
- aktywność w przestrzeniach publicznych,
- przestrzenie publiczne – ocena podsumowująca.

Taki model kwestionariusza miał umożliwić ankietowanemu łatwe poruszanie się po arkuszu, a badaczowi ułatwić interpretację wyników, ich pogrupowanie.

Ankieta zbudowana jest ze wstępu – tytuł badań oraz krótka charakterystyka kto prowadzi badania i czemu one służą. Właściwa część formularza rozpoczyna się od metryczki obejmującej podstawowe dane: płeć, wiek ankietowanych oraz ich wykształcenie. Dalsza część kwestionariusza to 20 pytań ujętych w 6 blokach tematycznych o różnym zakresie ilościowym pytań (Tabela 4.8). Oczywiście na potrzeby innych badań kwestionariusz można w łatwy sposób rozbudować.

Tabela 4.8 Struktura kwestionariusza do badań ankietowych

Metryczka			
Bloki tematyczne	**Nr bloku**	**Nazwa bloku**	**Ilość pytań**
	I	*pytania wprowadzające*	2 pytania
	II	*przestrzenie publiczne – ocena wstępna*	6 pytań
	III	*przestrzenie publiczne – braki, modernizacja, proces partycypacji*	4 pytania
	IV	*jakość życia a przestrzenie publiczne*	3 pytania
	V	*aktywność w przestrzeniach publicznych*	4 pytania
	VI	*przestrzenie publiczne – ocena podsumowująca*	1 pytanie

Źródło: opracowanie własne

Blok I – *pytania wprowadzające* miał na celu naprowadzić ankietowanego na tematykę badawczą oraz wyeksponować stosunek ankietowanego do roli przestrzeni publicznych. Pierwsze pytanie odnosiło się do znajomości pojęcia przestrzeń publiczna. Drugie pytanie natomiast miało zweryfikować czy ankietowani dostrzegają istotę przestrzeni publicznych, ich rolę w życiu człowieka. W ten sposób zamknięto pierwszy blok tematyczny ankiety aby przejść do kolejnych zagadnień. Blok II – *przestrzenie publiczne – ocena wstępna* ma za zadanie zaprezentować przede wszystkim ocenę ankietowanych w zakresie poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych. Dodatkowo uzupełniono go o zagadnienia dotyczące zróżnicowania przestrzeni, wskazania przestrzeni o najniższej i najwyższej jakości, przestrzeni symbolicznych. Poruszono analizowane zagadnienie uatrakcyjniania przestrzeni turystycznych w opozycji do niskiej jakości przestrzeni publicznych. Blok III – *przestrzenie publiczne – braki, modernizacja, proces partycypacji* ukazuje jakich kategorii przestrzeni publicznych brakuje, które z kategorii powinny zostać przekształcone/zmodernizowane. Ankietowani mają możliwość wskazania jakie dodatkowe tereny chcieliby zobaczyć w centralnych przestrzeniach miast oraz czy wykazaliby chęć uczestnictwa, partycypacji w zmianie swojego otoczenia. Blok IV – *jakość życia a przestrzenie publiczne* to krótki blok tematyczny weryfikujący jakość życia, poziom bezpieczeństwa oraz potencjalny wpływ przestrzeni publicznej wysokiej jakości na dwa poprzednie zagadnienia. Blok V – *aktywność w przestrzeniach publicznych* stanowi swoistą klamrę i nawiązanie do pierwszego pytania – podprogowe pytanie bada częstotliwość i długość spędzanego czasu przez ankietowanego w poszczególnych kategoriach przestrzeni publicznych, a zatem weryfikuje czy faktycznie ma on wiedzę czym są te przestrzenie. Aktywność ankietowanego weryfikowana jest również poprzez oznaczenie jakie

czynności wykonuje on w przestrzeniach publicznych. Nie zabrakło tu również pytań odnoszących się do uczestnictwa w lokalnych festynach, spotkaniach czy nasycenia terenu w rekreacyjne przestrzenie. Blok VI – *przestrzenie publiczne – ocena podsumowująca* zamyka kwestionariusz jednym pytaniem. Poproszono w nim ankietowanych o dokonanie zbiorczej oceny jakości przestrzeni publicznych centrum danego miasta. Skala oceny to od 0 do 5 – analogicznie jak w pierwszym zastosowanym narzędziu tabela oceny.

Pytania sformułowano w języku potocznym używając minimalnej ilości profesjonalnego słownictwa. Zastosowano podstawowe zasady przy ich konstruowaniu a zatem pytania: mają skróconą i prostą formę, zastosowano skalę oceny, zminimalizowano ilość pytań otwartych, nie wprowadzano tzw. *drażliwych pytań* czy celowego nakłaniania ankietowanego do intymnych wyznań. Otrzymano zgodę *Etyki badań naukowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie* na prowadzenie wskazanych badań (Passmore i in. 2002; *Jak zrobić dobry kwestionariusz?* 2015; Hyman, Sierra 2016; Backer i in. 2016; Konarski, Połomski 2021).

Jak już wspomniano powyżej w kwestionariuszu użyto dwóch pytań wprowadzających. Ich celem było wprowadzenie respondenta w tematykę badawczą (Krok 2015). Kwestionariusz zawierał pytania zamknięte w postaci dysjunktywnej – możliwość wyboru jednej odpowiedzi pomiędzy wykluczającymi się opcjami wyboru, w postaci alternatywnej – możliwość wyboru jednej odpowiedzi, jednak istniała opcja nieustosunkowania się do pytania (*nie wiem)*, w postaci koniunktywnej – możliwość wyboru kilku odpowiedzi, pytania otwarte – możliwość udzielenia swobodnej odpowiedzi na zadane pytanie w wyznaczonym miejscu (Suskie 1996; Kaczmarczyk 2003; Krosnick, Presser 2010; Kabir 2016; Mider 2021). Dodatkowo zastosowano pytanie kontrolne aby zweryfikować czy faktycznie oznaczona znajomość (bądź jej brak) terminu przestrzeń publiczna jest potwierdzona w dalszej części ankiety czy jednak odpowiedź na pierwsze pytanie była tylko oznaką chęci ukazania (pomimo anonimowości) kompetencji ankietowanego (Stupnicki 2003; Krok 2015).

Ankieta miała charakter ankiety środowiskowej – rozdanej przez badacza oraz osoby określane w języku potocznym *miejscowymi działaczami* (urzędnicy, sprzedawcy, zainteresowane osoby) (Sztumski 1995; Bauman, Pilch 2001; Apanowicz 2002; Kaczmarczyk 2003).

Właściwie dobrana próba pozwala wysnuć określone wnioski w zakresie danej populacji. Dobór próby odbył się losowo. Wymagane było kryterium bycia

mieszkańcem analizowanego terenu lub jego najbliższego sąsiedztwa (Kaczmarczyk 2003; Jabłońska, Sobieraj 2013; Miszczak, Walasek 2013). Ankietę wypełniały osoby chętne do badań – nie stosowano żadnych środków przymusu. W przypadku braku możliwości rozdania ankiety mieszkańcom centrum zadbano, aby były to osoby zamieszkujące bezpośrednie sąsiedztwo centrum.

Trudność w przypadku badań ankietowych stanowi dobór wielkości próby. Zależy ona od wielu czynników, a jednym z nich są preferencje i możliwości badawcze autora badań (Łobocki 2001). Próba badawcza w każdym przypadku złożona była ze 100 osób (zgodnie z doświadczeniem badawczym przyjęto prawdopodobieństwo źle wypełnionych ankiet na poziomie 15% - standardowo przyjmowano 10% nadwyżki ankiet jednak celem zabezpieczenia badań dodano 5% bufor bezpieczeństwa).

Określono wielkość błędu maksymalnego dla otrzymanych wyników. Zastosowano w odniesieniu do ankietowanych tj. mieszkańców miast poddanych badaniom. Wielkość próby dla każdego z miast wyniosła 100 osób, wielkość frakcji przyjęto na poziomie 50% a wielkość poziomu ufności na poziomie 95%. Do obliczeń zastosowano wzór określający wielkość błędu maksymalnego.

$$N_{min} = \frac{P(1-P)}{\frac{e^2}{Z^2} + \frac{P\,(1-P)}{N}} \tag{4.9}$$

$$e = \sqrt{Z^2 * (\frac{P(1-P)}{N_{min}} - \frac{P(1-P)}{N})}$$

gdzie:

N – liczebność populacji generalnej w przypadku populacji skończonej,

P –wielkość frakcji (szacowana),

N_{min} – min. liczebność próby,

Z – wartość wynikająca z przyjętego poziomu istotności (α), obliczana przy pomocy dystrybuanty rozkładu normalnego,

e – maksymalny błąd oszacowania (szukana).

Ankieta – kwestionariusz

KWESTIONARIUSZ

Ocena przestrzeni publicznych w centrum miasta...

Jestem pracownikiem Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Prowadzę badania dotyczące przestrzeni publicznych. Uzupełniana przez Panią/Pana ankieta jest anonimowa i służy wyłącznie celom naukowym.

Dziękuję!

Płeć

☐ Kobieta ☐ Mężczyzna

Wiek

☐ Poniżej 18 lat ☐ Od 18 do 34 lat ☐ Od 35 do 50 lat ☐ Powyżej 50 lat

Wykształcenie

☐ Podstawowe ☐ Zasadnicze zawodowe ☐ Średnie ☐ Wyższe

Pytania wprowadzające

1. Czy spotkała się Pani/Pan z pojęciem *przestrzeń publiczna*?

☐ Tak ☐ Nie

2. Czy uważa Pani/Pan, że *przestrzenie publiczne* pełnią istotną rolę w życiu społecznym?

☐ Tak ☐ Nie ☐ Nie wiem

Przestrzenie publiczne – ocena wstępna

3. Proszę dokonać oceny jakości poszczególnych kategorii *przestrzeni publicznych* w centrum miasta …… . *Postaw X we właściwym polu.*

Poziom jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych					
	bardzo niski 0%-20%	niski 20%-40%	średni 40%-60%	wysoki 60%-80%	bardzo wysoki 80%-100%
ulice					
place publiczne					
wnętrza urbanistyczne					
parki					
tereny rekreacyjne					
tereny zieleni					

4. Czy uważa Pani/Pan, że jakość *przestrzeni publicznych* na obszarze centrum miasta …… jest mocno zróżnicowana?

☐ Tak ☐ Nie ☐ Nie wiem

5. Która z *przestrzeni publicznych* wg Pani/Pana reprezentuję najwyższa jakość w centrum miasta …. *Podaj orientacyjną lokalizację, obok czego się znajduje.*

……..……

6. Która z *przestrzeni publicznych* wg Pani/Pana reprezentuję najniższą jakość w centrum miasta …. *Podaj orientacyjną lokalizację, obok czego się znajduje.*

……..……

7. Która z *przestrzeni publicznych* wg Pani/Pana jest najważniejsza, pełni rolę symbolu centrum …. *Podaj orientacyjną lokalizację, obok czego się znajduje.*

……..……

8. Czy uważa Pani/Pan, że *przestrzenie publiczne* w centrum miasta…, stanowiące atrakcję turystyczną, są bardziej zadbane?

☐ Tak ☐ Nie ☐ Nie wiem

Przestrzenie publiczne – braki, modernizacja, proces partycypacji

9. Według Pani/Pana jakich kategorii *przestrzeni publicznych* brakuje na obszarze centrum miasta …? *Można zaznaczyć kilka odpowiedzi.*

☐ ulica
☐ plac publiczny
☐ wnętrze urbanistyczne
☐ park
☐ teren rekreacyjny
☐ teren zieleni

10. Które z *przestrzeni* w centrum miasta … według Pani/Pana powinny zostać przekształcone lub zmodernizowane? *Można zaznaczyć kilka odpowiedzi.*

☐ ulica
☐ plac publiczny
☐ wnętrze urbanistyczne
☐ park
☐ teren rekreacyjny
☐ teren zieleni

11.Proszę zaznaczyć czego najbardziej brakuje Pani/Panu w centrum miasta … **?***Można zaznaczyć kilka odpowiedzi*.

- ☐ siłownia na *świeżym* powietrzu
- ☐ publiczne toalety
- ☐ miejsca postojowe dla rowerów
- ☐ miejsca do siedzenia
- ☐ fontanna
- ☐ park dla zwierząt
- ☐ podjazdy dla niepełnosprawnych
- ☐ nowe place zabaw

12. Czy chciałaby Pani/Pan partycypować (brać udział) w procesie zmiany *przestrzeni publicznych* centrum miasta …?

☐ Tak ☐ Nie ☐Nie jestem zainteresowana/y

Jakość życia a przestrzenie publiczne

13. Proszę określić jaki jest Pani/Pana zdaniem poziom jakości życia na obszarze centrum miasta …?

bardzo dobry	dobry	średni	zły	bardzo zły

14. Proszę określić jaki jest Pani/Pana zdaniem poziom bezpieczeństwa na obszarze centrum miasta …?

bardzo wysoki	wysoki	średni	Niski	bardzo niski

15. Czy uważa Pani/Pan, że *przestrzenie publiczne* wysokiej jakości podnoszą poziom bezpieczeństwa w centrum miasta … ?

☐ Tak ☐ Nie ☐Nie wiem

Aktywność w przestrzeniach publicznych

16. Jak często spędza Pani/Pan czas w *przestrzeniach publicznych*?

	codziennie	kilka razy w tygodniu	raz na tydzień	tylko w weekendy	raz w miesiącu	kilka razy w roku/nigdy
ulica						
plac publiczny						
wnętrze urbanistyczne						
park						
teren rekreacyjny						
teren zieleni						

17. Czy uważa Pani/Pan, że centrum miasta … posiada wystarczającą liczbę miejsc spełniających cele rekreacyjne?

☐ Tak ☐ Nie ☐ Nie wiem

18. Jakie aktywności podejmuje Pani/Pan każdego dnia w miejscu swojego zamieszkania – centrum miasta … ? *Można zaznaczyć kilka odpowiedzi*

spacery	jazda rowerem	bieganie	czytanie książek	odpoczynek na ławkach	relaks	rozmowy z sąsiadami	ćwiczenia na podwórku

19. Czy uczestniczyła by Pani/Pan, wspólnie z sąsiadami w festynach, kołach zainteresowań, spotkaniach, jeżeli zaistniałą by taka możliwość?

☐ Tak ☐ Nie ☐ Nie wiem

Przestrzenie publiczne – ocena podsumowująca

20. Proszę ocenić w skali od 0 do 5 jakość przestrzeni publicznych w centrum miasta … . *W ocenie proszę uwzględnić: zagospodarowanie, zabudowę, przeznaczenie, funkcjonalność, dostosowanie dla niepełnosprawnych, bezpieczeństwo, komfort, estetykę, poziom zadbania, środowisko (hałas, powietrze, zieleń).*

Skala	0 *nie można ocenić*	1 *bardzo zła*	2 *zła*	3 *średnia*	4 *dobra*	5 *bardzo dobra*
Ocena						

Dziękuję za poświęcony czas!

5. WYNIKI BADAŃ

5.1. Kwalifikacja obszarów badawczych

5.1.1. Selekcja małych ośrodków miejskich z terenu Warmii i Powiśla

Zgodnie z powyższą charakterystyką historycznych regionów Warmii oraz Powiśla, na ich obszarze można wyodrębnić 22 miasta. Powiśle obejmuje 10 miast, z czego według klasyfikacji miast na podstawie ich wielkości (liczby mieszkańców) tylko jedno miasto jest dużym ośrodkiem (Elbląg), jedno miasto jest średnim ośrodkiem (Iława), a aż osiem małymi ośrodkami miejskimi (Kisielice, Miłakowo, Młynary, Morąg, Pasłęk, Susz, Tolkmicko, Zalewo). Warmia natomiast obejmuje 12 miast z czego tylko jedno jest dużym ośrodkiem (Olsztyn), a pozostałe 11 to małe miasta (Barczewo, Biskupiec, Bisztynek, Braniewo, Dobre Miasto, Frombork, Jeziorany, Lidzbark Warmiński, Orneta, Pieniężno, Reszel). Wstępnie wytypowano do dalszej selekcji 8 małych miast Powiśla oraz 11 małych miast Warmii.

5.1.2. Typowanie miast o charakterze historycznym

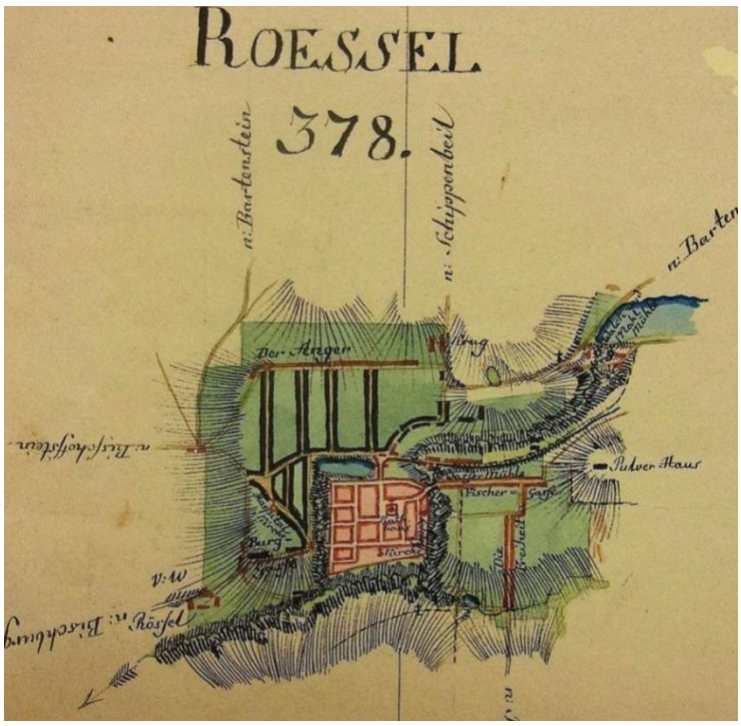
Na obszarze historycznej krainy Warmia znajduje się 11 miast zakwalifikowanych do grupy małych ośrodków miejskich. Zgodnie z przyjętymi kryteriami typowania małych miast o charakterze historycznym tj. tych, które posiadają zabytkowe centrum przyjęto kategoryzacje ośrodków miejskich, gdzie wyróżniono trzy grupy. Tylko miasta posiadające cechy zawarte w grupie I zakwalifikować można do dalszych badań. W przypadku Warmii do I grupy miast należy: Pieniężno, Jeziorany, Reszel, Barczewo, Orneta, Biskupiec, Lidzbark Warmiński, do II grupy: Dobre Miasto, Braniewo, do III grupy: Frombork, Bisztynek. W poczet ośrodków znajdujących się na terenie historycznego regionu – Powiśla zaliczono 8 miast. Do I grupy miast zakwalifikowano: Morąg, Pasłęk, Susz, do II grupy: Zalewo, do III grupy: Młynary, Kisielice, Miłakowo, Tolkmicko. Zakwalifikowanie miasta do danej grupy odbyło się na podstawie analizy literatury przedmiotu z zakresu historii małych ośrodków miejskich, ich historii, analizy miast przy użyciu narzędzia Google – Street View, wizji terenowych w każdym ośrodku miejskim oraz na podstawie danych wizualno-przestrzennych udostępnionych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa - geoportal. Podsumowując do grupy małych miast

o charakterze zabytkowym zaliczono Warmia – 7 miast, Powiśle – 3 miasta. Przeprowadzenie badań w zakresie 10 miast było niemożliwe we wskazanym okresie czasu przez jedną osobę. Docelowo do badań wytypowano połowę ośrodków tj. grupę 5 miast: Powiśle - Morąg, Pasłęk, Warmia - Orneta, Lidzbark Warmiński, Reszel.

5.1.3. Delimitacja granic centrum

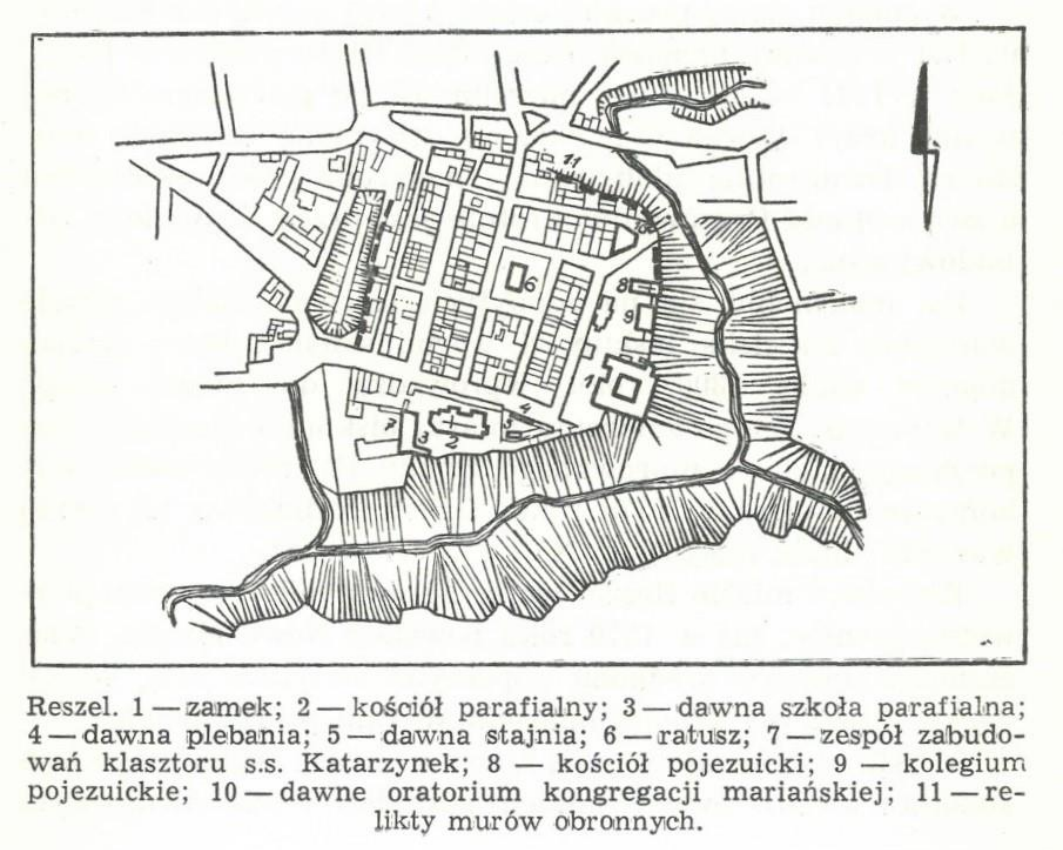
Reszel

Obszar badań wyznaczono zgodnie z przyjętymi założeniami metodycznymi. Proces przeprowadzono w oparciu o źródła historyczne, literaturę przedmiotu (wyszczególnioną w całej pracy), dane Narodowego Instytutu Dziedzictwa (w tym geoportal), a także dokumenty miejskie. Szczególnie istotna była pomoc *Towarzystwa Miłośników Reszla i Okolic*– otrzymano książki, skan materiałów – Urząd Gminy w Reszlu ściśle współpracuje z Towarzystwem. Pozyskana i przeanalizowana dokumentacja ukazująca rozmieszczenie murów obronnych (Rysunek 5.1) jednocześnie przedstawia niemal niezmieniony, przestrzenny rozkład miasta z początku jego istnienia (Janosz Biskupowa 1961; https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/ 16.08.2020).

Rysunek 5.1 Reszel – plan z 1815r.

Źródło: Łapo 2018, s. 158

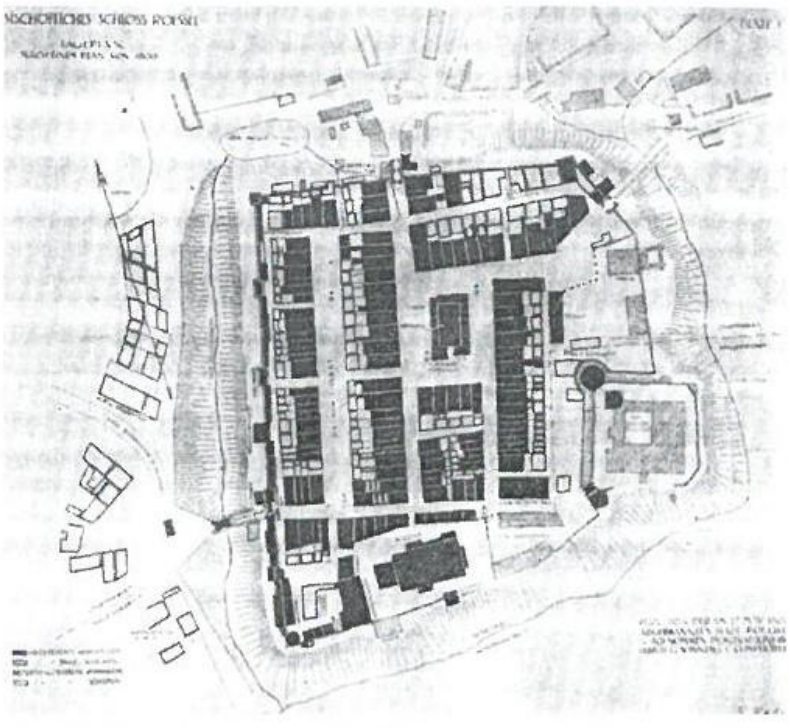

Reszel. 1 — zamek; 2 — kościół parafialny; 3 — dawna szkoła parafialna; 4 — dawna plebania; 5 — dawna stajnia; 6 — ratusz; 7 — zespół zabudowań klasztoru s.s. Katarzynek; 8 — kościół pojezuicki; 9 — kolegium pojezuickie; 10 — dawne oratorium kongregacji mariańskiej; 11 — relikty murów obronnych.

Rysunek 5.2 Plan centrum miasta – miasto Reszel

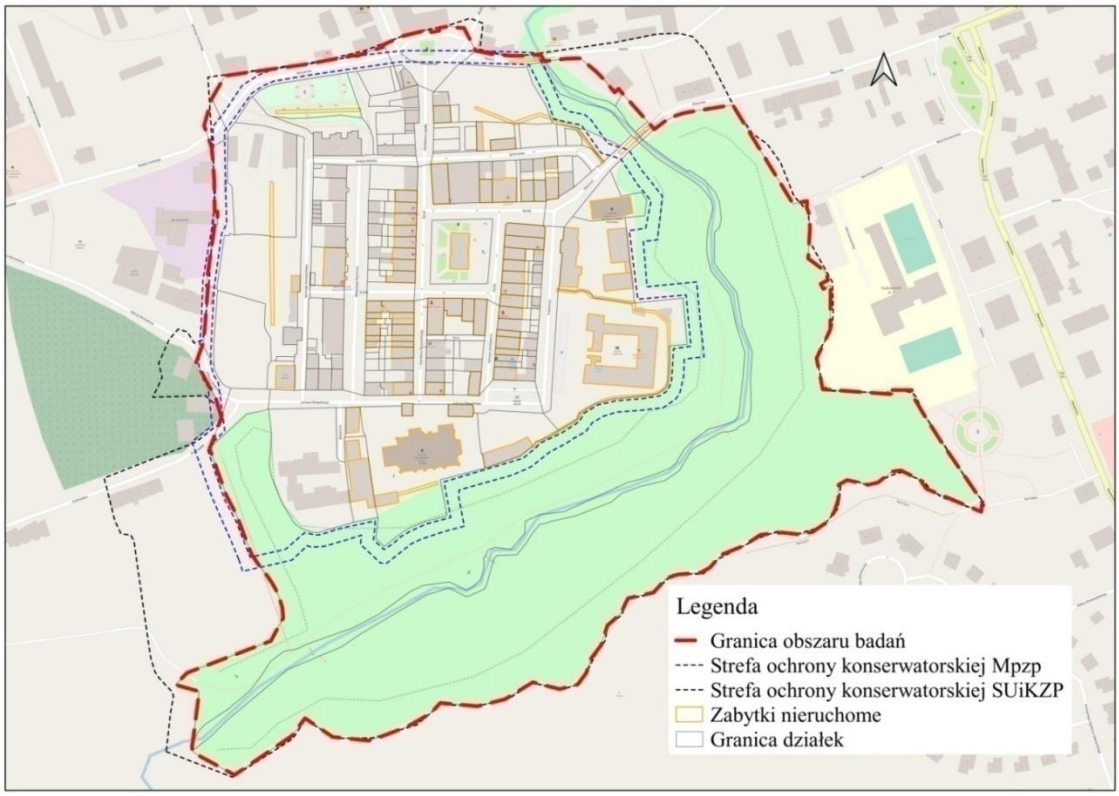
Źródło: Czubiel, Domagała 1969, s. 278

W wyniku analizy nałożono na siebie wszystkie najistotniejsze informacje pozyskane ze źródeł prezentujących w sposób bezpośredni lub pośredni granice zabytkowego centrum małego miasta. Granice pozostałości murów obronnych (Rysunek 5.3 i Rysunek 5.3) są tożsame z obszarem miasta, z początków jego istnienia. To właśnie na tym terenie występuje największa koncentracja zabytków. Na wschodzie oraz południu granice obszaru analiz powiększono o naturalne elementy otaczające zabytkowe centrum tj. tereny zieleni przekształcone na park miejski oraz rzekę Sajnę. Problematyczny okazał się proces ustalenia północnej oraz zachodniej granicy, aby obszar stanowił ciągłość, w wyniku tego przeanalizowano kolejne elementy wyznaczające obszar badań.

Rysunek 5.4 Średniowieczny plan centrum miasta Reszel – data planu przed 1806r.
Źródło: Rawa 2017, s. 14

W Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Reszel (załącznik numer 5 „Miasto Reszel. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Kierunki ochrony i kształtowania środowiska kulturowego - rysunek Nr 5) przedstawiono w formie graficznej zakres strefy „A'' ochrony konserwatorskiej tzw. ścisłej ochrony. Strefa obejmuje część miasta wyznaczoną przez pozostałości murów obronnych oraz przyległą do murów zieleń i ciek wodny – przyrodnicze elementy stanowią naturalne przedłużenie dawnej fortyfikacji. Zabytkowe śródmieście objęte jest miejscowy planem zagospodarowania przestrzennego i podobnie jak w poprzednim przypadku również określa on strefy ochrony konserwatorskiej. Wyodrębnione, najważniejsze, strefy ścisłej ochrony to: IV strefa ochrony archeologicznej oraz I strefa ochrony miejskiej historycznej struktury przestrzennej i zabytkowej substancji architektonicznej (Lodzińska, Wieczorek i in. 2008; *Uchwała XXX/170/09 Uchwały Rady Miejskiej w Reszlu z dnia 21 maja 2009 w sprawie uchwalenia miejscowego planu …* 2009; *Uchwała Nr XXXIII/235/2017 Rady Miejskiej w Reszlu z dnia 23 lutego 2017 roku w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań…* 2017; https://reszel.e-mapa.net/ 16.08.2020).

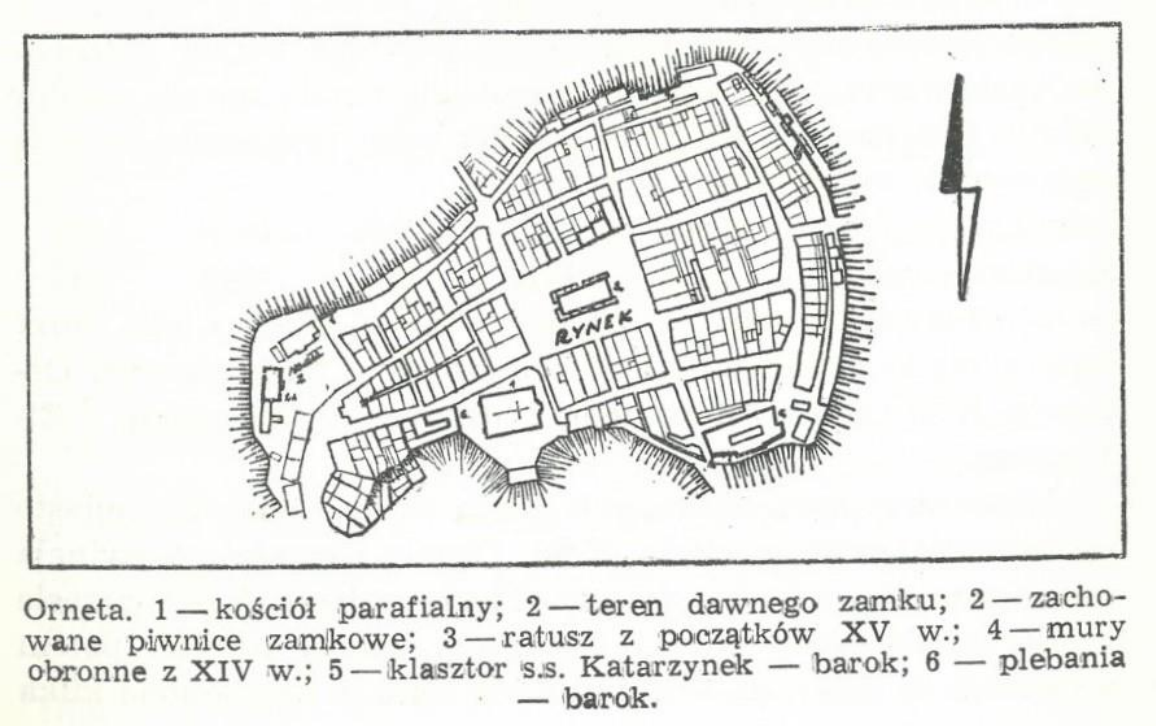
Rysunek 5.5 Granica obszaru badań – miasto Reszel

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

Pomocne okazały się dwa dodatkowe elementy tj. granice stref ochrony konserwatorskich z dokumentów planistycznych oraz granice działek ewidencyjnych. Dzięki nim ustalono granicę w miejscach niepewnych. Finalny efekt zaprezentowano na rysunku 5.4, gdzie nałożono na siebie wskazane elementy.

Orneta

Kolejne miasto, dla którego wyznaczono granice zabytkowego centrum to Orneta. Do dnia dzisiejszego zachowały się tu pozostałości murów obronnych, jednak większość oryginalnej fortyfikacji zniszczono w połowie XVII wieku, podczas potopu szwedzkiego. Mury zostały odbudowane, wykorzystano do tego elementy zabytkowej zabudowy miejskiej, aby zachować ich historyczny wygląd i formę. Kilkanaście metrów muru zachowało się w dobrym stanie do dnia dzisiejszego (wschodni pas), pozostałe fragmenty murów stawią ściany budowli lub są bardzo zniszczone i możemy dostrzec wyłącznie ich podstawę – rysunek 5.5. Analizę ich rozmieszczenia umożliwiły wizje terenowe oraz studiowanie literatury dotyczącej miasta, historycznych dokumentacji, geoportalu NID (Czubiel, Domagała 1969; Lisowska 2014).

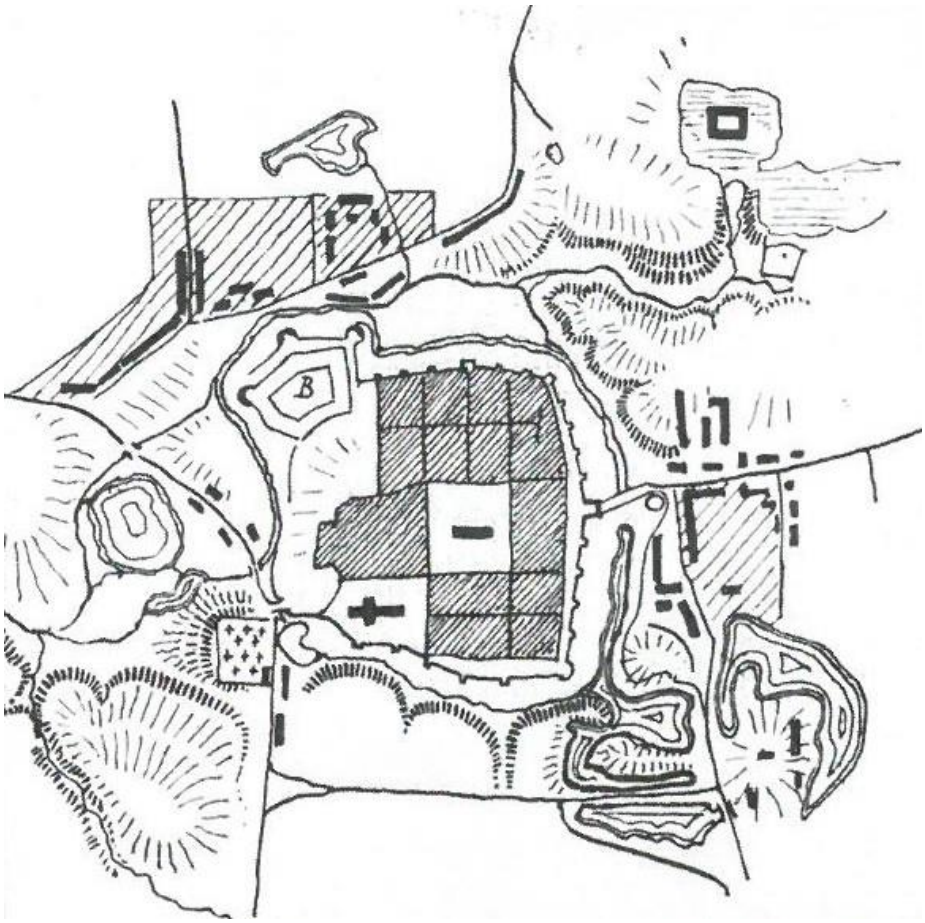

Orneta. 1 — kościół parafialny; 2 — teren dawnego zamku; 2 — zachowane piwnice zamkowe; 3 — ratusz z początków XV w.; 4 — mury obronne z XIV w.; 5 — klasztor s.s. Katarzynek — barok; 6 — plebania — barok.

Rysunek 5.6 Plan centrum miasta – miasto Orneta

Źródło: Czubiel, Domagała 1969, s. 243

W przypadku każdego z miast w taki sam sposób analizowano przestrzenny rozkład zabytków. Weryfikowano Rejestr Zabytków oraz geoportal NID. Przestrzenne zestawienie wskazanych źródeł pozwoliło określić obszar koncentracji najważniejszych i najstarszych obiektów historycznych (https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/ 16.08.2020). Na rysunku 5.6 ukazano zarys planu miasta Orneta na przełomie XIII-XVIII w. Centralny teren miasta z zabytkowymi obiektami nadal stanowi funkcjonalne śródmieście. Obszar pokryty jest w całości dwoma opracowaniami planistycznymi – *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Orneta* oraz *Miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dla Starego Miasta w Ornecie*. Mapowy załącznik 2B *Obiekty i obszary chronione z tytułu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz wskazane do objęcia ochroną*, dotyczący ochrony konserwatorskiej, będący częścią Studium uwarunkowań, prezentuje istotne ustalenia w zakresie ochrony zabytkowej części miasta.

Rysunek 5.7 Zarys planu miasta Orneta na przełomie XIII-XVIII w.
Źródło: Achremczyk 2000, s. 271

Wytyczono w nim strefy ochrony konserwatorskiej, jedna z nich obejmuje ścisłe centrum ośrodka. Granica strefy *ochrony konserwatorskiej ''A''* jest niemal tożsama z granicą murów obronnych. Miejscowy plan określa dwie istotne dla obszaru badań strefy ochrony konserwatorskiej, pierwsza obejmuje centrum miasta: *strefa ochrony A i W - bezwzględnej ochrony archeologiczno-konserwatorskiej* oraz druga obejmująca obrzeża poza pasem murów obronnych: *strefa ochrony B i OW - względnej ochrony archeologiczno-konserwatorskiej* (*Uchwała Nr XXXIX/210/05 Rady Miejskiej w Ornecie z dnia 1 grudnia 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu …* 2005; *Uchwała Nr XXXVIII/292/09 Rady Miejskiej w Ornecie z dnia 14 grudnia 2009 r. w sprawie zmiany studium uwarunkowań …* 2009; https://orneta.e-mapa.net/ 02.08.2020).

Rysunek 5.8 Granica obszaru badań – miasto Orneta
Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

Nakładając na siebie wszystkie scharakteryzowane elementy otrzymano ich przestrzenny rozkład na tle miasta Orneta – rysunek 5.7. Układ granicy murów obronnych i stref ochrony konserwatorskiej jest bardzo podobny, co ułatwiło wyznaczenie granicy obszaru. Dodatkowo pomocne w celu ustalenia granicy centrum miasta jest naturalne ukształtowanie terenu. Bezproblemowe zatem było ustalenie granicy północnej, wschodniej i zachodniej obszaru ponieważ centrum jest w 2/3 otoczone naturalnymi ciekami wodnymi - rzeką Drwęcą Warmińską oraz strumieniem, a całość najważniejszych zabudowań znajduje się na znaczącym wzniesieniu. Bardzo problematyczne było natomiast ustalenie południowej granicy terenu. Lewostronna (południowa) część granicy została ustalona na podstawie przebiegu stref ochrony konserwatorskiej, nie włączono terenów zieleni ponieważ są to trawniki i współczesne ogrody przydomowych zabudowań. Prawostronna (południowa) część została wyznaczona w analogiczny sposób, jednak włączono do niej tereny zieleni, które są jej integralną częścią.

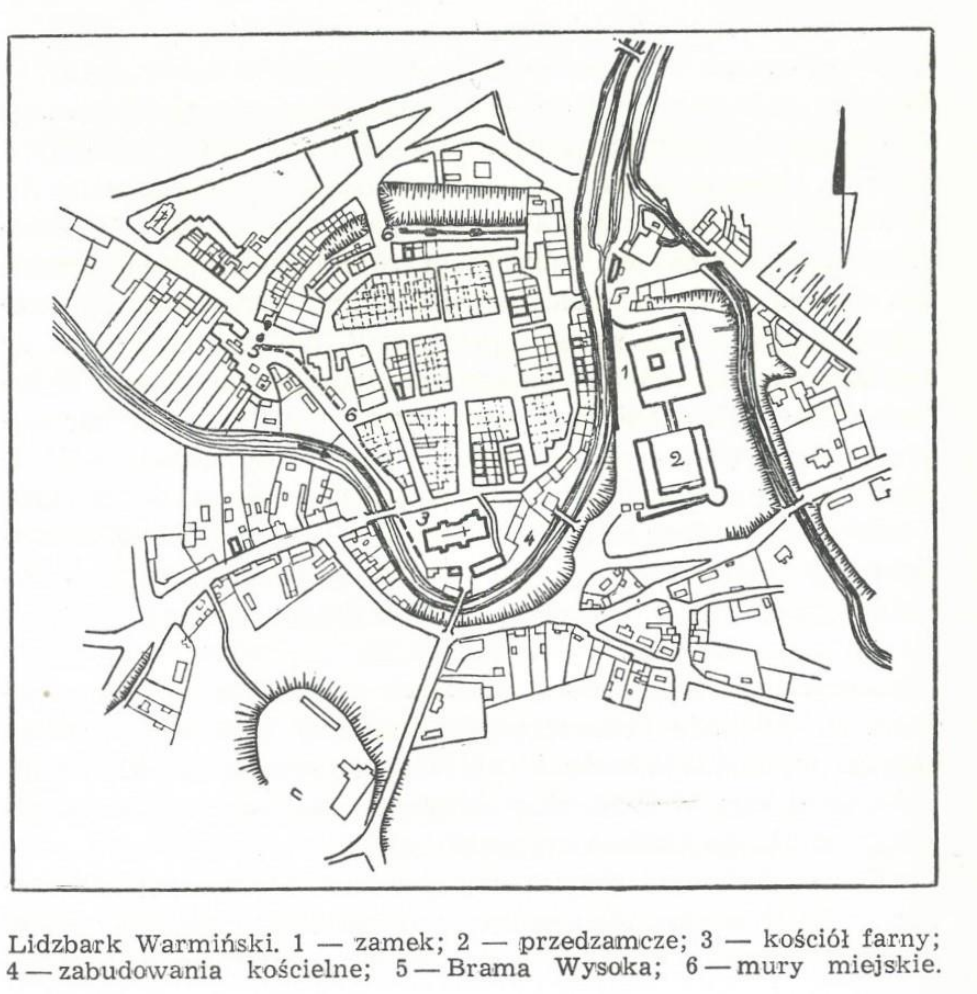
Lidzbark Warmiński

Lidzbark Warmiński jest jednym z najbardziej znanych małych miast województwa warmińsko-mazurskiego. Współcześnie na jego popularność wpływ ma przede wszystkim hotel mieszczący się w Zamku Biskupów Warmińskich. W dawnych czasach Lidzbark Warmiński był stolicą Warmii, centrum religijnym, kulturowym, długoletnią siedzibą biskupów. Zamek otacza rzeka Symsarna oraz Łyna (Rysunek 5.8).

Rysunek 5.9 Lidzbark Warmiński - fragment mapy, rok wydania 1913
Źródło: http://igrek.amzp.pl/11842818, 19.03.2023

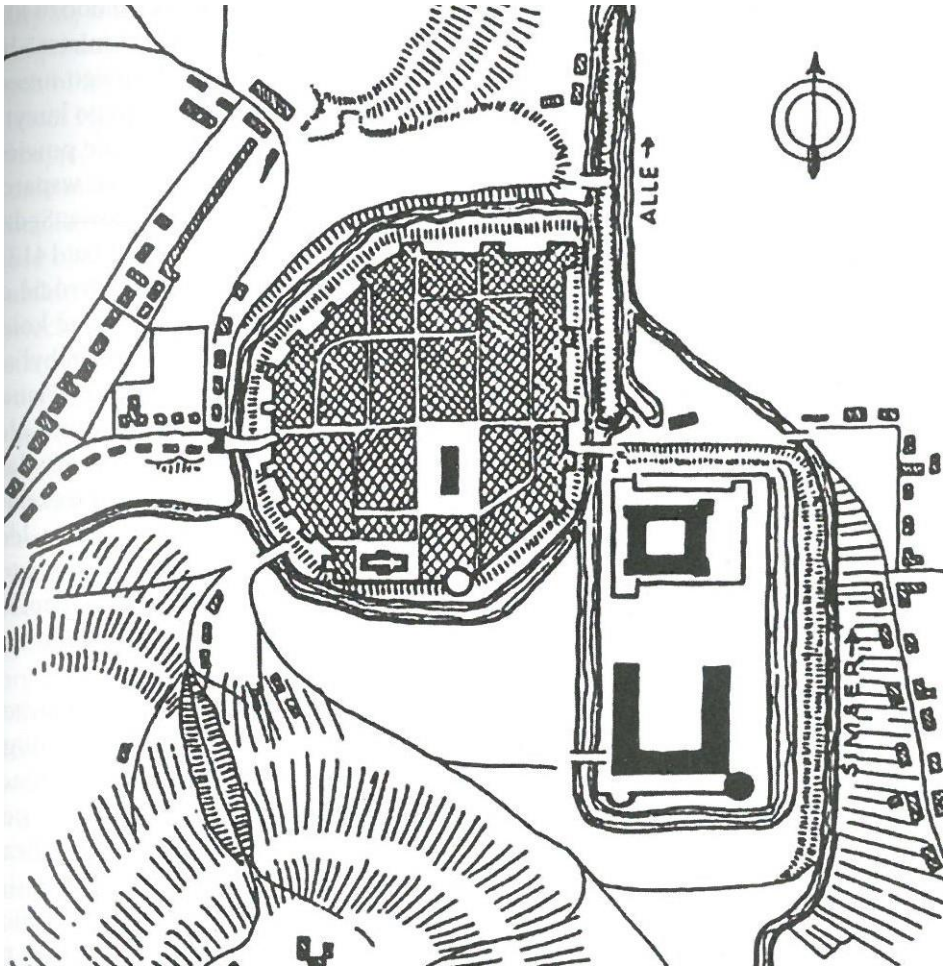
Lidzbark Warmiński ma zachowane mury obronne (w bardzo dobrym stanie) w północnej oraz zachodniej części miasta, jak i krótsze, niższe fragmenty murów są dostrzegalne w jego wschodniej części. Rysunek 5.9 i 5.10 ukazuje przestrzenny rozkład miasta wraz z najważniejszymi zabytkami.

Rysunek 5.10 Plan centrum miasta – miasto Lidzbark Warmiński

Źródło: Czubiel, Domagała 1969, s. 173

O zabytkowym charakterze centrum świadczy duża koncentracja historycznych obiektów. Weryfikację przestrzennego rozkładu zabytków umożliwił geoportal Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Rejestr Zabytków (https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/ 02.08.2020), materiały archiwalne, literatura tematyczna oraz inne dokumenty.

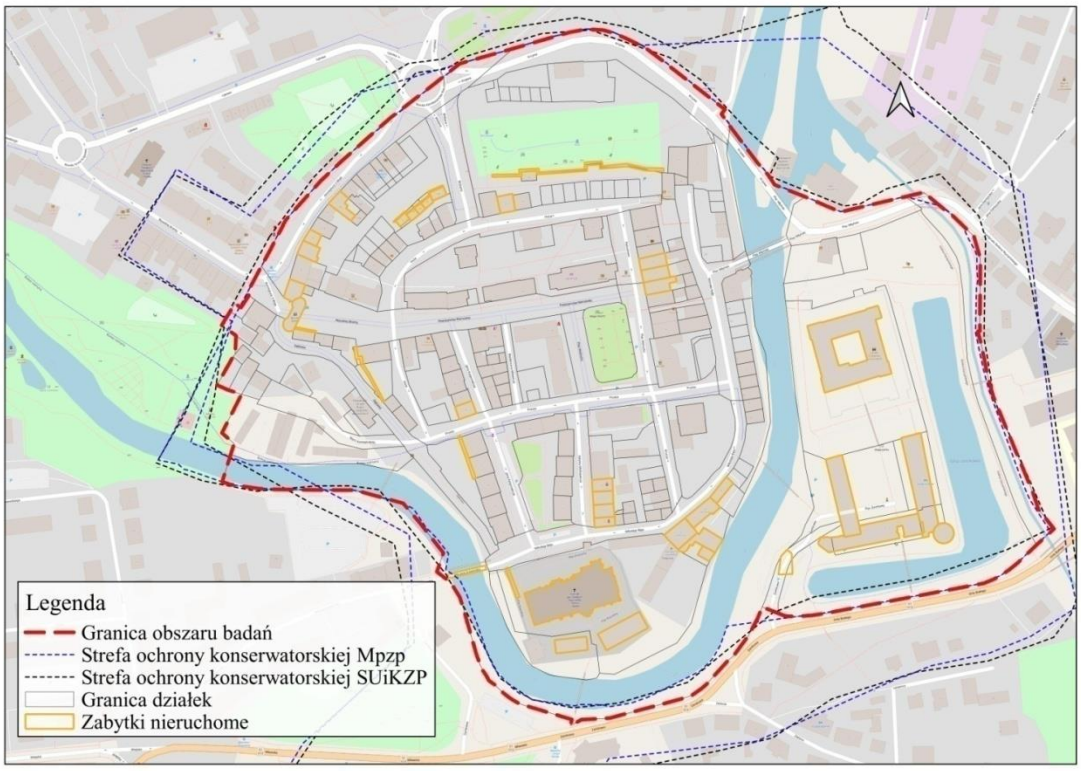

Rysunek 5.11 Zarys planu miasta Lidzbark Warmiński na przełomie XIII-XVIII w.
Źródło: Achremczyk 2000,. s. 273

Centrum objęte jest obowiązkowym studium uwarunkowań oraz obligatoryjnym planem miejscowym. W *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Lidzbark Warmiński* dla obszaru centralnego ustanowiono dwie strefy ochrony konserwatorskiej:

- strefa A ochrony konserwatorskiej obejmująca ścisłe śródmieście,
- strefa W ochrony archeologicznej obejmująca ścisłe śródmieście oraz teren na południu i wschodzie za rzeką.

Miejscowy plan zagospodarowania również określa dwie strefy ochrony zabytków, są one tożsame ze strefami w studium względem nazewnictwa oraz zasięgu terytorialnego (*Uchwałą Nr LIII/380/10 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 31 marca 2010 r. w sprawie uchwalenia Zmiany miejscowego planu…* 2010; *Uchwała Nr XXXIX/308/2017 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 14 czerwca 2017r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium…* 2017).

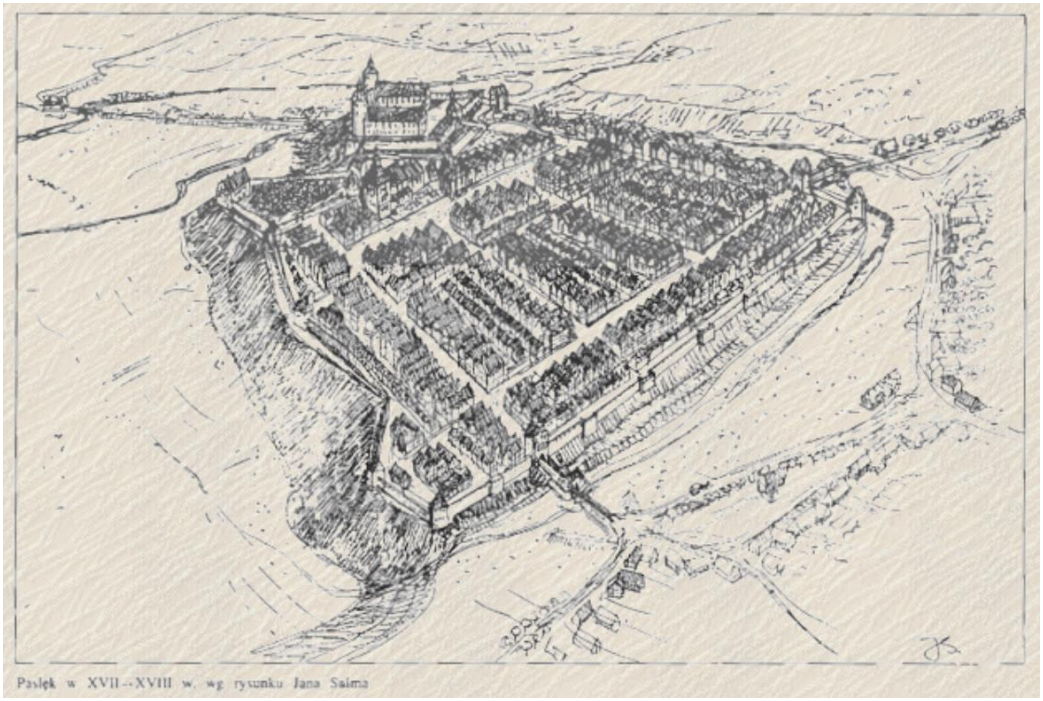
Rysunek 5.12 Granica obszaru badań – miasto Lidzbark Warmiński

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

Do badań przyjęto granice tożsame z granicą strefy ochrony archeologicznej tzw. ścisłej ochrony ujętej w miejscowym planie. Jest ona niemal w 65% wyznaczona przez naturalne cieki wodne – rzeka Łyna, Symsarna oraz fosa. W przypadku ośrodków, które założono w oparciu o naturalne ukształtowanie terenu, wyznaczenie granic zabytkowego centrum jest ułatwione. Zatem zarówno południowa jak i wschodnia granica została określona bez problemu (Rysunek 5.11). Północna granica obszaru również jest oparta o granicę strefy planistycznej. Jedyna zmiana nastąpiła w zachodniej części granicy – wyznaczono ją w oparciu o granicę murów obronnych, aby nie włączać do opracowania zabudowy nieodzwierciedlającej tej z początków miasta.

Pasłęk

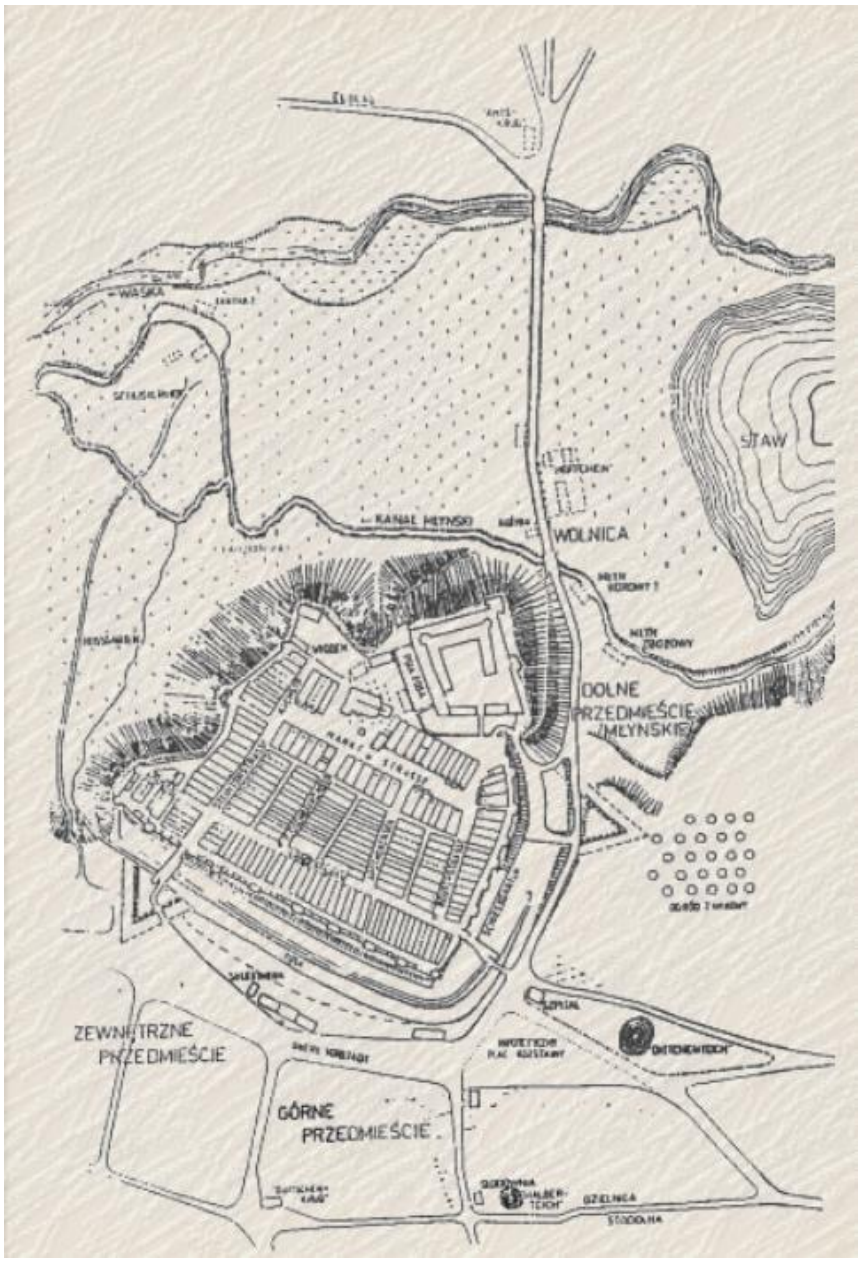
Pasłęk to niewielki ośrodek miejski o bogatej przeszłości, nie znanej na szeroką skalę. Ośrodek miejski powstał w wyniku rozwoju grodu Pazluk założonego długo przed przybyciem na obszar Pojezierza Iławskiego Krzyżaków – rysunek 5.12.

Rysunek 5.13 Pasłęk, szkic miasta z XVII-XVIII w.

Źródło: https://www.historia-wyzynaelblaska.pl/pas--k.html, 01.04.2023

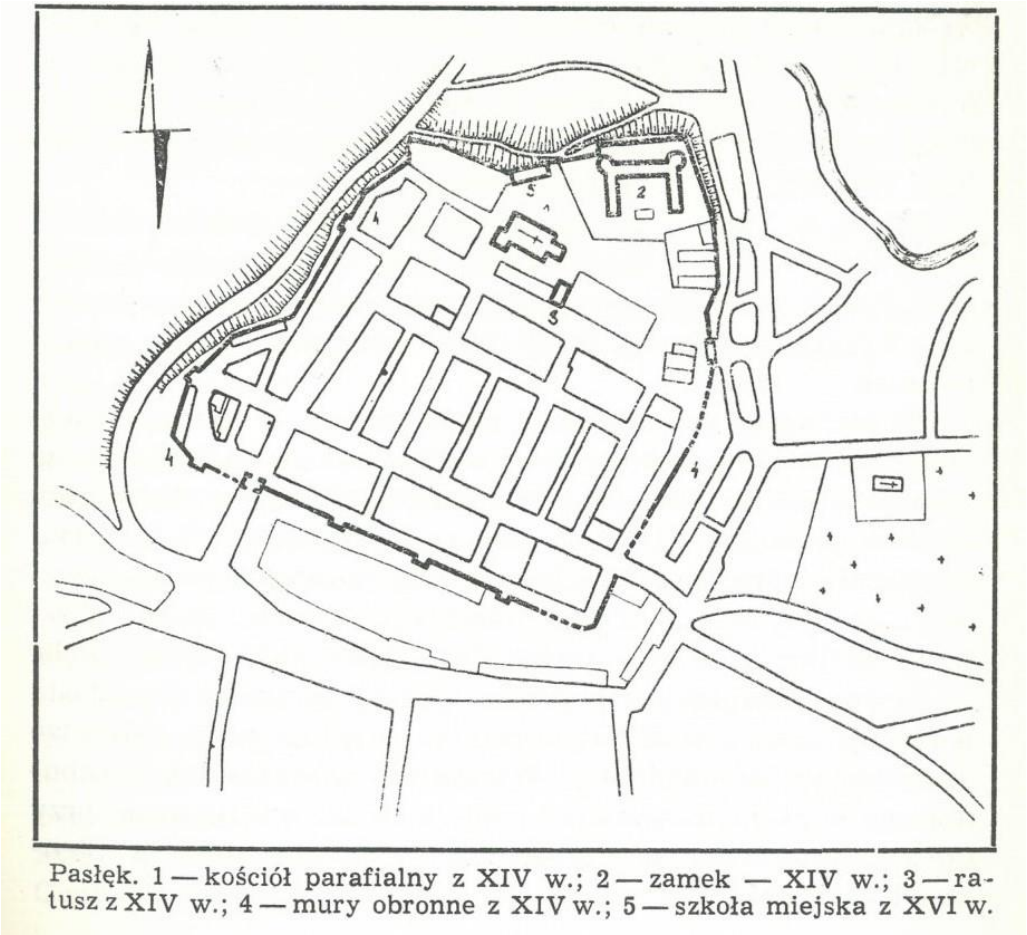
Do dnia dzisiejszego zachował się zabytkowy układ przestrzenny. Podzielony obecnie na część mieszkalno-gospodarczą oraz sakralno-administracyjną wyróżnia się na tle innych okolicznych ośrodków. Miasto powstało na wzgórzu, najwyżej umiejscowiono strategiczne obiekty miejskie w otoczeniu malowniczej zieleni znajdującej się zarówno na północy, jak wschodzie i zachodzie centrum miasta. Nieopodal przepływa rzeka Wąska. Weryfikację przestrzennego rozkładu zabytków umożliwił geoportal NID oraz Rejestr Zabytków (https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/ 16.08.2020).

Rysunek 5.14 Plan miasta Pasłęk z XVII-XVIII w.

Źródło: https://www.historia-wyzynaelblaska.pl/pas--k.html, 01.04.2023

Mury obronne Pasłęka podziwiać można w obecnych czasach, ponieważ zachowały się niemal na całej granicy pierwotnego obszaru miasta – rysunek 5.13 i 5.14. Dostrzec można je jako samodzielne fragmenty muru, jak i wkomponowane w istniejącą zabudowę miejską. Niestety w wyniku burzliwej historii regionu ich stan jest bardzo zły. Wielokrotnie niszczone, przebudowywane, powszechnie dostępne, bardzo ucierpiały wskutek upływu czasu.

Rysunek 5.15 Plan centrum miasta – miasto Pasłęk

Źródło: Czubiel, Domagała 1969, s. 255

W wyniku zastosowania zaproponowanej procedury wyznaczania zabytkowego centrum otrzymano granicę obszaru badań dla miasta Pasłęk. Liczne zapiski historyczne o rozkładzie murów obronnych oraz ich obecność w przestrzeni miasta umożliwiły wytyczenie południowej i wschodniej granicy. Na północy obszar rozszerzono o przyległe i spójne z centrum tereny zieleni. Celem włączenia do zachodniej granicy terenów zieleni zasugerowano się przebiegiem strefy ochrony konserwatorskiej z dokumentacji planistycznej.

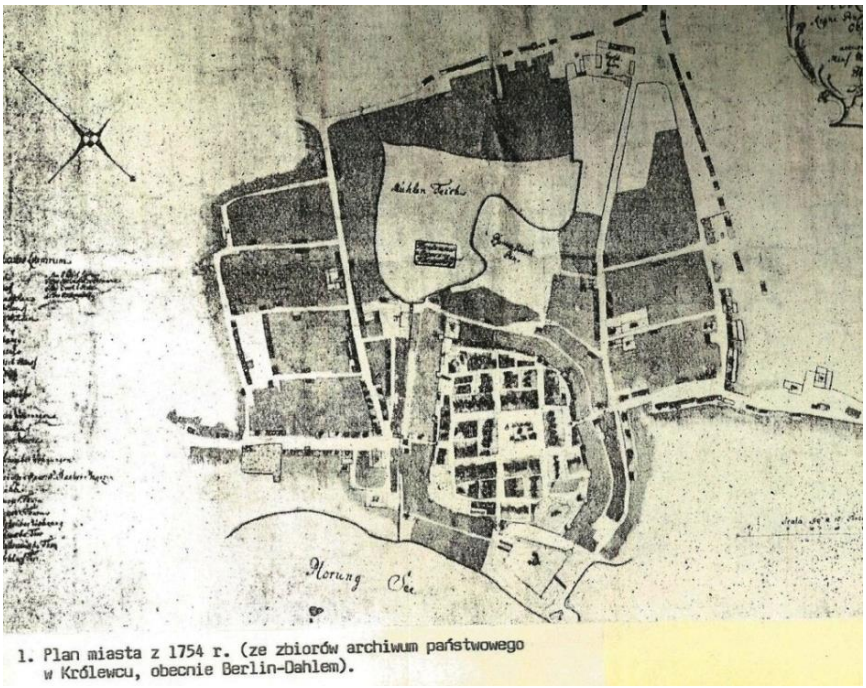
Rysunek 5.16 Granica obszaru badań – miasto Pasłęk

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

Obszar objęty jest zarówno obowiązkowym Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Pasłęk, jak i fakultatywnym Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego Centralnej i Wschodniej Części Pasłęka (*Uchwała nr XIV/91/09 Rady Miejskiej w Pasłęku z dnia 22 Grudnia 2009r. w sprawie uchwalenia Zmiany Studium Uwarunkowań…* 2009*; Uchwała nr VI/57/10 Rady Miejskiej w Pasłęku z dnia 9 lipca 2010r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania …* 2010). Dokumenty zawierają załączniki graficzne ukazujące przestrzenny zakres stref ochrony konserwatorskiej, które zaprezentowano na rysunku 5.15 .

Morąg

Ostatnim miastem zakwalifikowanym do badań był Morąg założony na przełomie XII/XIII wieku. Zlokalizowany na niewielkim wzniesieniu ośrodek otaczały zbiorniki wodne (nieprzylegające bezpośrednio do pierwotnych granic miasta) dające ochronę w czasach średniowiecznych. Morąg to przykład miasta reprezentującego XIV wieczny układ przestrzenny czytelny na mapie ośrodka do dnia dzisiejszego. Zachowano wiele rycin dzięki istnieniu Muzeum im. J. G. Herdera w Morągu oraz Morąskiej Izby Pamięci Historycznej zlokalizowanej w piwnicach ratusza. Archiwalne zasoby posiada również Urząd Miasta w Morągu – przykład rysunek 5.16 plan miasta z XVIII wieku.

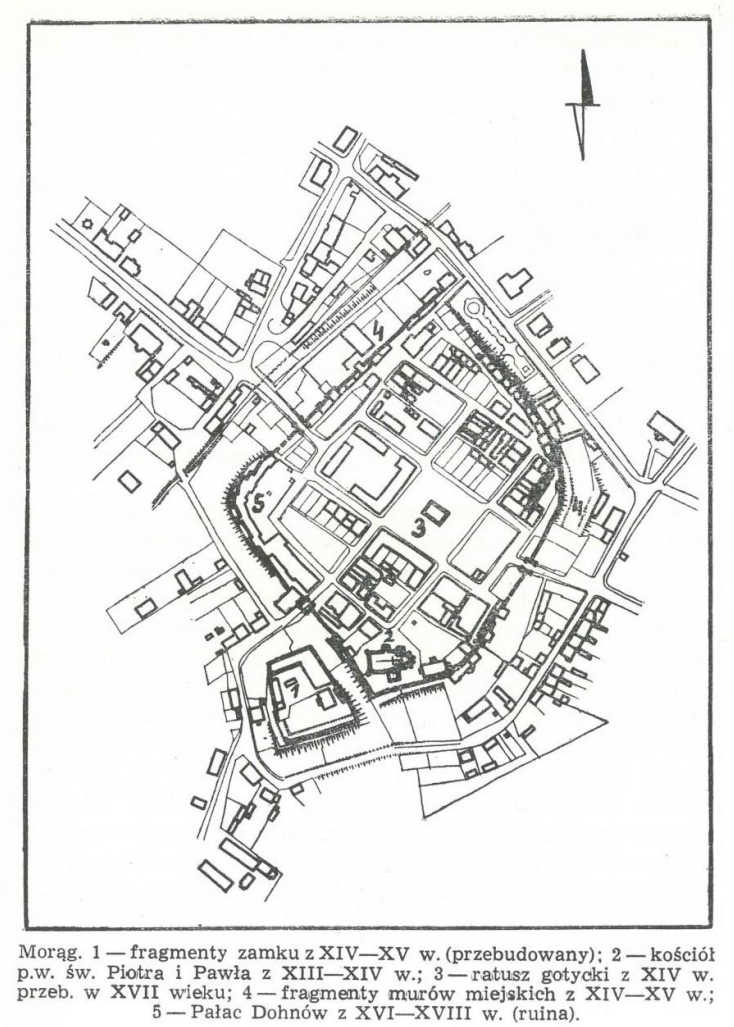

1. Plan miasta z 1754 r. (ze zbiorów archiwum państwowego w Królewcu, obecnie Berlin-Dahlem).

Rysunek 5.17 Morąg - plan miasta z 1754 roku

Źródło: Skrócone Studium Historyczno-Urbanistyczne. Wytyczne i postulaty konserwatorskie dla miasta Morąg 1993

Podobnie jak w przypadku Ornety, w mieście Morąg zachowały się pozostałości murów obronnych. Wybudowane w XIV wieku z cegły oraz kamieni zebranych z okolicznych terenów zachowały się do dnia dzisiejszego na fragmentarycznych odcinkach. Mury dostrzec można podczas spaceru w centralnym punkcie miasta jako samodzielne obiekty lub elementy wkomponowane w ściany budynków. Niestety nie są one w żaden sposób zabezpieczone, niszczeją systematycznie co spowodować może ich zniknięcie za kilkadziesiąt lat.

Morąg. 1 — fragmenty zamku z XIV—XV w. (przebudowany); 2 — kościół p.w. św. Piotra i Pawła z XIII—XIV w.; 3 — ratusz gotycki z XIV w. przeb. w XVII wieku; 4 — fragmenty murów miejskich z XIV—XV w.; 5 — Pałac Dohnów z XVI—XVIII w. (ruina).

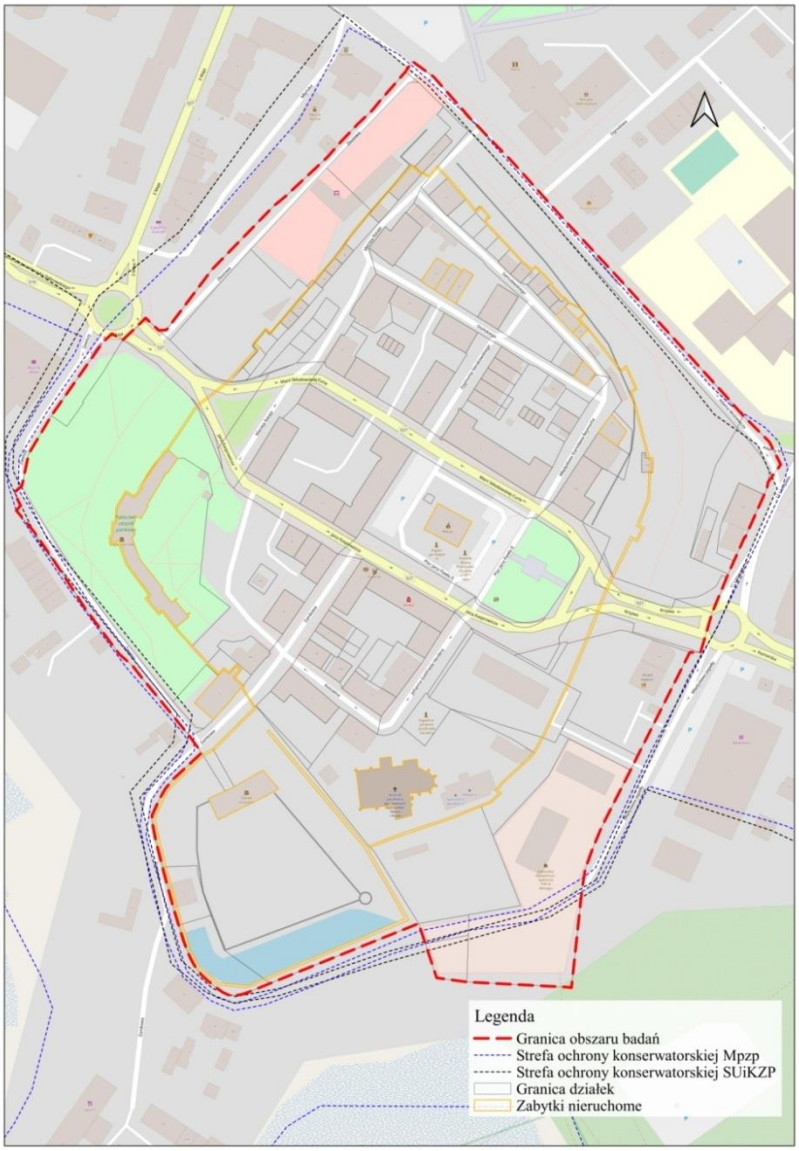
Rysunek 5.18 Plan centrum – miasto Morąg

Źródło: Czubiel, Domagała 1969, s. 206

Morąg to przykład miasta z wyraźnie zachowaną historyczną, średniowieczną tkanką zabudowy miejskiej. Dominującym punktem centrum jest Ratusz, otaczają go zabytkowe kamieniczki (Rysunek 5.17). Nieopodal znajduje się kościół z XIV wieku oraz pozostałości zamku krzyżackiego. Przestrzenny rozkład zabytków, dzięki ich dobremu oznaczeniu, można zidentyfikować na podstawie wizji terenowych. Niezmiennie jednak do celu identyfikacji posłużono się również danymi z geoportalu Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz wpisami zawartymi w Rejestrze Zabytków (https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/ 16.08.2020).

Organizacja przestrzeni miejskiej następuje w drodze przemyślanych decyzji. Władze Morąga w prowadzonej polityce miejskiej kierują się zasadą zrównoważonego rozwoju terenów miejskich. Skutkuje to objęcie miasta miejscowym planem oraz obowiązkowym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania

przestrzennego. W wymienionych dokumentach planistycznych ujęto strefy ochrony konserwatorskiej, które wskazują tereny cenne ze względu na ich historię, elementy zabytkowe, unikatowy krajobraz, relikty archeologiczne. Wskazane strefy obejmują reprezentatywne centrum miasteczka – ich zasięg ukazano na rysunku 5.18 (*Uchwała Nr III/20/14 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 30 grudnia 2014r. w sprawie: zmiany miejscowego planu …* 2014; *Uchwała nr XIV/238/20 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 7 lutego 2020 roku w sprawie: uchwalenia zmiany studium …* 2020).

Rysunek 5.19 Granica obszaru badań – miasto Morąg

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

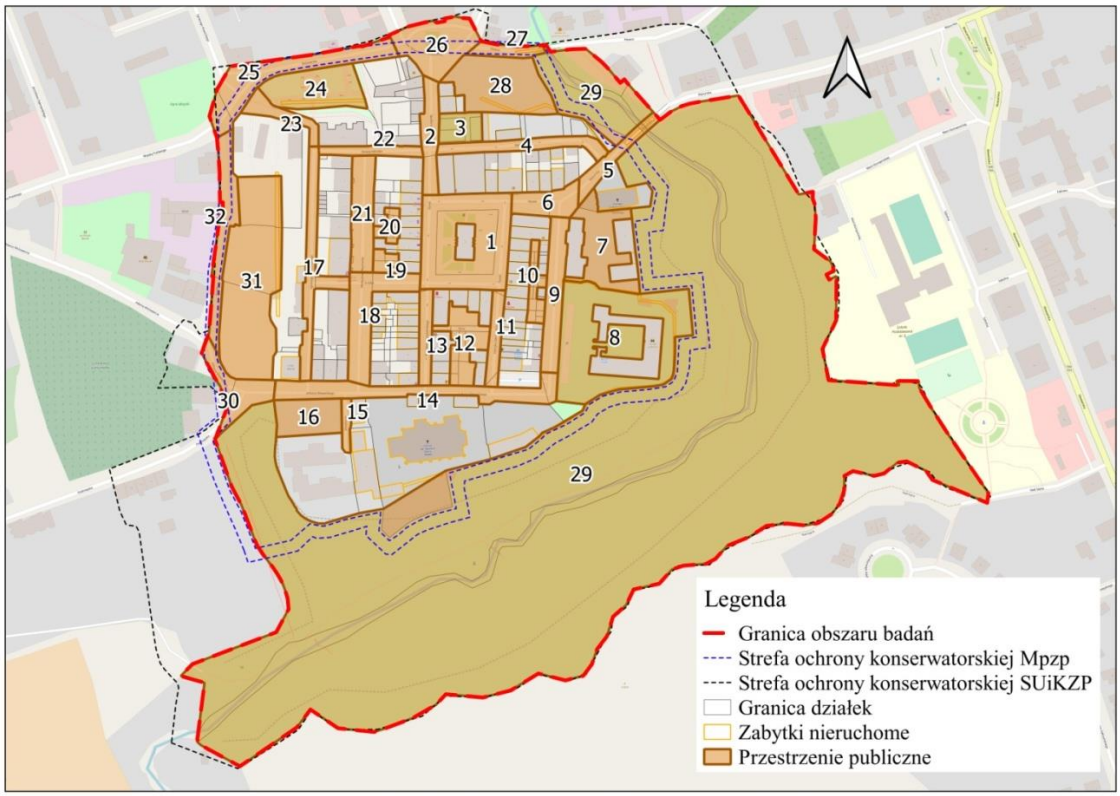
Morąg stanowił najtrudniejszy przypadek pod kątem wyznaczenia granic. Procedurę przeprowadzono zgodnie z przyjętymi zasadami delimitacji obszaru badań. Bezproblemowe było wskazanie pierwotnego terenu miasta, wytyczenie granicy murów miejskich, jednak skomplikowany okazał się proces zamknięcia obrysu obszaru uwzględniając otaczającą go, spójną z centrum zieleń. Na północy i północnym wschodzie granicę przeprowadzono wzdłuż murów obronnych włączają istniejący od wieków park miejski. Pozostała część wschodniej granicy jest tożsama z przebiegiem fragmentu murów miejskich, nie włączono dalszych terenów – wynika to z faktu, że w miejscu tym zlokalizowana jest straż pożarna i hotel wybudowane współcześnie, a dodatkowo tereny zieleni zostały sprywatyzowane lub wykorzystane pod prywatne garaże. Południowo-zachodnia granica uwzględnia park miejski pod murami, bezpośrednio połączony z Pałacem Dohnów, natomiast do północno-zachodniej granicy włączono teren zieleni pod murami oraz obszar targowiska miejskiego o wysokiej wartości historycznej. Południową granice zamyka fosa przy zamku oraz kontynuacja parku miejskiego.

5.1.4. Delimitacja przestrzeni publicznych

W każdym z miast wyznaczono granice przestrzeni publicznych zgodnie z przyjętą procedurą.

Reszel

Centralny obszar miasta Reszel słynie z pięknego zamku, jednak gdyby nie otaczający go park, ukształtowany w wąwozie, zamknąłby się na niewielkiej powierzchni. Wskazany park stanowi powierzchniowo ok. 70% analizowanych przestrzeni publicznych powszechnie dostępnych. Rozkład przestrzeni w mieście jest równomierny (Rysunek 5.19), pokrywa znaczącą część centrum z wyłączeniem kilku mikro wnętrz urbanistycznych wykorzystanych na restauracyjne i hotelowe ogródki.

Rysunek 5.20 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Reszel

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

Na terenie zabytkowej części miasta odnotowano 32 przestrzenie publiczne (Tabela 5.1). Dominują ulice oraz wnętrza urbanistyczne wzajemnie się przenikające, co stanowi cechę zabytkowych, centralnych przestrzeni małych miasteczek. Często pierwotna ulica, jest obecnie zbyt wąska aby pomieścić ruch miejski dodatkowo pozbawiona chodników, co powoduje brak możliwości traktowania przestrzeni jako ulicy, gdyż zmienia się ona we wnętrze urbanistyczne.

Tabela 5.1 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Reszel

Lp.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni
1	ulica	2; 5; 6; 9; 11; 14; 15; 18; 21; 22; 23; 25; 26; 27; 30	15
2	plac publiczny	1; 8	2
3	wnętrze urbanistyczne	4; 10; 12; 13; 17; 19; 20; 32	8
4	park	24; 29	2
5	teren rekreacyjny	7	1
6	teren zieleni	3; 16; 28; 31	4
	Suma		**32**

Źródło: opracowanie własne

Orneta

Centralny teren miasta obfituje w publiczne, otwarte przestrzenie. Odsetek przestrzeni prywatnych jest niski, wśród zabudowań dostrzec można kościół, szkołę, domki jednorodzinne.

Rysunek 5.21 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Orneta

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

W odróżnieniu od np. Morąga, Orneta ma wiele przestrzeni, które pełnią zarówno rolę wnętrza urbanistycznego jak i małej uliczki o ruchu jednokierunkowym – rysunek 5.20.

Tabela 5.2 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Orneta

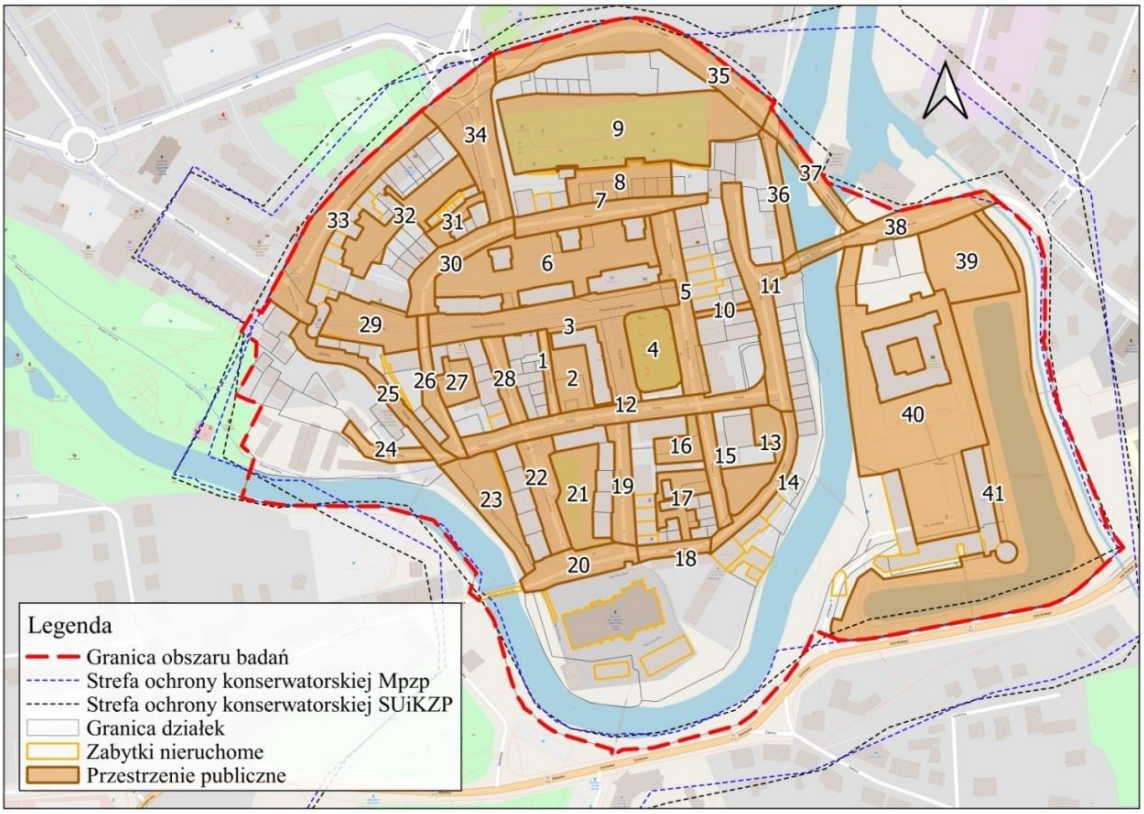
Lp.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni
1	ulica	3; 6; 7; 9; 12; 13; 16; 17; 19; 20; 23; 25; 27; 31; 32; 36; 39	17
2	plac publiczny	1	1
3	wnętrze urbanistyczne	2; 4; 5; 10; 14; 18; 21; 28; 30; 35; 37	11
4	park	38	1
5	teren rekreacyjny	8; 11; 15; 22; 41; 43	6
6	teren zieleni	24; 26; 29; 33; 34; 40; 42	7
	Suma		**43**

Źródło: opracowanie własne

Orneta to 43 przestrzenie publiczne (Tabela 5.2), z dominacją wnętrz urbanistycznych i ulic wzajemnie się przenikających. Do współczesnych czasów pozostał wyłącznie jeden plac publiczny. W okresie pisania pracy powstał park zmieniający nieuporządkowaną zieleń w rekreacyjną przestrzeń.

Lidzbark Warmiński

Lidzbark Warmiński to przykład miasta, w którego centrum można odnaleźć zarówno wyjątkowe przestrzenie publiczne jak i przestrzenie skrajnie niskie jakościowo, gdzie nie zachowano zabytkowego układu zabudowy, gdzie zapomniano o przeszłości. Turyści na pierwszy rzut oka nie dostrzegą tych widoków, a wyłącznie piękny zamek, jego otoczenie i zamkniętą dla ruchu ulicę – teren rekreacyjny (przestrzeń publiczna nr 3, 29). Wnikliwy obserwator dostrzeże nową zabudowę, brak zabytkowej zabudowy, wizualny brak spójności i brak poszanowania historii.

Rysunek 5.22 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Lidzbark Warmiński

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

Przestrzenie publiczne rozłożone są równomiernie (rysunek 5.21) jednak wyraźnie odznaczają się dwie strefy, prawobrzeżna z zamkiem, fosą, amfiteatrem oraz lewobrzeżna z funkcjonalnym centrum, ratuszem i przestrzeniami usług centrotwórczych.

Tabela 5.3 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Lidzbark Warmiński

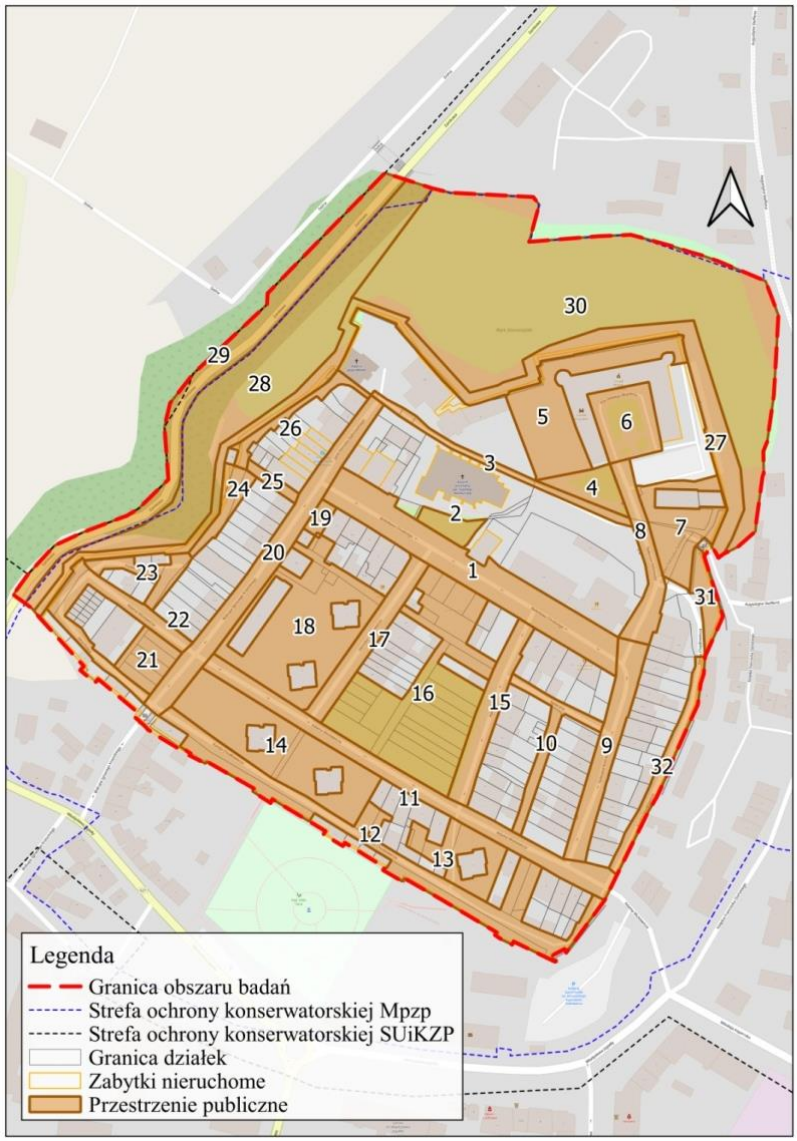
Lp.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni
1	ulica	1; 5; 7; 10; 11; 12; 14; 15; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 28; 30; 33; 34; 35; 36; 37; 38	23
2	plac publiczny	40	1
3	wnętrze urbanistyczne	2; 6; 16; 17; 21; 27; 31; 32	8
4	park	4; 8; 9	3
5	teren rekreacyjny	3; 29; 39	3
6	teren zieleni	13; 23; 41	3
Suma			**41**

Źródło: opracowanie własne

W samym centrum miasta wyodrębnić można 41 przestrzeni publicznych (Tabela 5.3) z dominacją ulic będących charakterystycznymi dla tego typu centrów miast. Ulice pełnią rolę komunikacyjną, a jednocześnie są niemal w swej istocie wnętrzem urbanistycznym, ze względu na wąski chodnik, obecność zabudowy po obu stronach bez dużych prześwitów, wykorzystanie w dominującej części przez mieszkańców.

Pasłęk

Centrum Pasłęka wypełnione jest przestrzeniami publicznymi z koncentracją zabytkowych przestrzeni na północy miasta – rysunek 5.22.

Rysunek 5.23 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Pasłęk

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

Wyznaczono 32 przestrzenie publiczne (Tabela 5.4) z czego dominujące są ulice, a co ciekawe jest tylko kilka wnętrz urbanistycznych. Wynika to m. in. z faktu, że dużą część zabudowy stanowią domy jednorodzinne lub zabudowa szeregowa, bliźniacza z prywatnymi terenami zieleni przydomowej.

Tabela 5.4 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Pasłęk

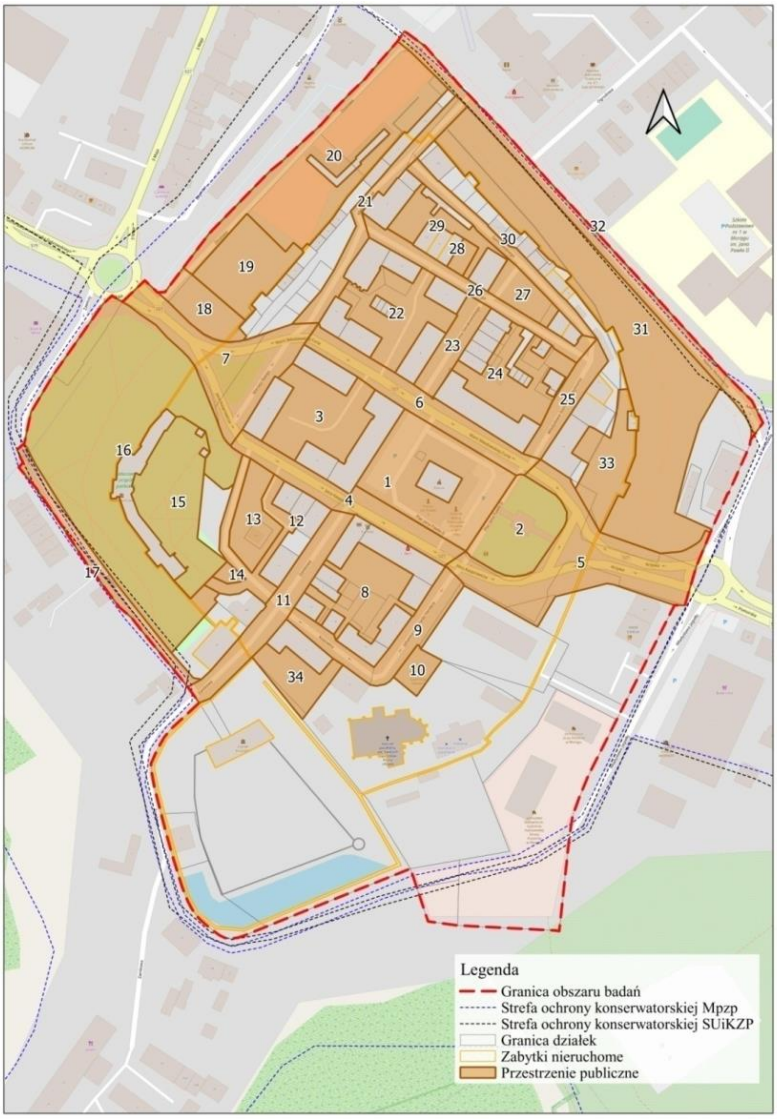
Lp.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni
1	ulica	1; 3; 8; 9; 10; 11; 15; 17; 20; 22; 23; 24; 25; 26; 29; 32	16
2	plac publiczny	6	1
3	wnętrze urbanistyczne	12; 13; 18	3
4	park	27	1
5	teren rekreacyjny	7	1
6	teren zieleni	2; 4; 5; 14; 16; 19; 21; 28; 30; 31	10
	Suma		**32**

Źródło: opracowanie własne

Położenie zabytkowego centrum Pasłęka było dla niego niezwykle korzystne w momencie lokacji, ale również dało niezwykły potencjał współczesności. Północne, strome zbocze uchroniło zabytkowe centrum przed stworzeniem dużych, tranzytowych ulic, jak w przypadku Morąga czy Ornety. Niskie natężenie ruchu pojazdów, szerokie ulice, zabytki w połączeniu z dużą liczbą małych kawiarenek, lodziarni dało przestrzeń idealną do relaksu dla mieszkańców i turystów.

Morąg

Rozkład przestrzeni nie jest równomierny, dominują one w niemal całym zakresie centrum z wyjątkiem południa i południowego wschodu – rysunek 5.23. Na tym terenie zlokalizowane są przestrzenie prywatne, na których znajduje się m. in. hotel, szkoła, zamek, straż pożarna.

Rysunek 5.24 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Morąg

Źródło: opracowanie własne w skali poglądowej

Centralny obszar miasta Morąg obejmuje 34 przestrzenie publiczne, reprezentujące wszystkie z sześciu zaproponowanych kategorii przestrzeni (Tabela 5.5).

Tabela 5.5 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Morąg

Lp.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni
1	ulica	4; 5; 6; 7; 9; 11; 12; 17; 21; 23; 25; 26; 30; 32	14
2	plac publiczny	1; 10; 15; 20	4
3	wnętrze urbanistyczne	3; 8; 22; 24; 27; 29; 34	7
4	park	16; 31	2
5	teren rekreacyjny	14; 19; 28	3
6	teren zieleni	2; 13; 18; 33	4
	Suma		**34**

Źródło: opracowanie własne

W centrum Morąga dominują *ulice,* które, w zależności od kategorii przestrzeni, reprezentują szerokie ciągi komunikacyjne z chodnikiem i małą architekturą lub niewielkie przestrzenie pomiędzy budynkami (ulice jednokierunkowe), które stanowią miejsce spotkań okolicznych mieszkańców. Najmniej odnotowano *parków*, które to jednak pod względem powierzchni zajmują drugie po ulicach miejsce.

5.2. Karty charakterystyki ośrodków miejskich

Dla każdego z pięciu wytypowanych do badań miast przygotowano kartę charakterystyki (Tabela od 5.6 do 5.10) według jednolitego wzoru. Zawierały one podstawowe informacje o miastach: Reszlu, Ornecie, Lidzbarku Warmińskim, Pasłęku, Morągu. Karty ukazały jak bardzo, pod wieloma względami podobne są do siebie analizowane ośrodki.

Tabela 5.6 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego- Reszel

Karta charakterystyki ośrodka miejskiego - Reszel				
Położenie administracyjne		**Położenie geograficzne**		**Powierzchnia**
powiat kętrzyński gmina Reszel		Pojezierze Mrągowskie		3,82 km²
Warunki przyrodnicze				
Atrakcyjny przyrodniczo obszar - miasto na wzgórzu, otoczone przez rzekę Sajnę, tereny zielone.				
Prawa miejskie		**Nazwa historyczna**		**Położenie historyczne**
1337		Resel, Resl, Rezil		Warmia
Stopień zachowania układu urbanistycznego z okresu lokacji				wysoki
Najważniejsze momenty w historii miasta				
XII-XIII w.	1240	1370	1631	1707
założenie ośrodka	budowa zamku	powstanie „Nowego Miasta''	osiedlenie się jezuitów	powstanie szkoły dla dziewcząt, prowadzonej przez siostry zakonne
1709-1710	1806	1807	1841	1818
epidemia dżumy	pożar miasta	wybuch zarazy	pożar miasta	ośrodek zostaje stolicą nowo utworzonego powiatu
Zabytki				
Stopień zachowania architektury historycznej			wysoki	
Nazwa	**Data**	**Opis**		
Zamek Biskupów War.	1350-1401	budowla na kształt prostokąta, posiadająca dziedziniec wewnętrzny i krużganki, znajduje się na wysokim wzniesieniu ze stromą skarpą		
Kościół św. Piotra i Pawła	1360	trójnawowa budowla gotycka z niewyodrębnionym prezbiterium, zbudowana z cegły		
Cerkiew	1347	obiekt do 1963r. pełnił funkcję kościół św. Krzyża, stylizowany na barok		
Mosty gotyckie	XIV w.	budowle powstałe w średniowieczu, murowane z cegły, zlokalizowane nad rzeka Sajną		
Mury obronne	XIV w.	mury powstały wraz z zamkiem, do dzisiaj zachowały się ich fragmenty		
Demografia (2019r.)				
Liczba ludności		4550	Kobiety	2178
			Mężczyźni	2372
Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym		Liczba ludności w wieku produkcyjnym		Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym
702		2673		1175
Przyrost naturalny		Saldo migracji wewnętrznych		Saldo migracji zagranicznych
-5,3		-42		-1
Gospodarka i rynek pracy (2019r. - gmina)				
Dochody ogółem		Wydatki ogółem		Dochody budżetu gminy na 1 mieszkańca
44 598 745,22 zł		46 103 539,46 zł		5 958,42 zł
Wydatki budżetu gminy na 1 mieszkańca		Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności		Pracujący na 1000 ludności
6 159,46 zł		927		187
Wybitni mieszkańcy		Izydor Borys (polski rzeźbiarz)		
		Józef Koriot (kartograf)		
		Mieczysław Wądołowski (muzyk)		
		Elżbieta Olszewska (piłkarka ręczna)		
		Jarosław Wnuk (operator filmowy)		
		Julius Dinder (duchowny)		

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://bdl.stat.gov.pl/ 12.12.202*;* Achremczyk i in. 1993, Czubiel, Domagała, 1969, Grabski 1960, Sikorska-Ulfik 1997, *Cittaslow. Warmia, Mazury, Powiśle* 2017, Kuprjaniuk 2020, Ostojski 1966, Czubiel 1986, Rawa 2017.

Tabela 5.7 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego –Orneta

Karta charakterystyki ośrodka miejskiego - Orneta			
Położenie administracyjne	**Położenie geograficzne**		**Powierzchnia**
powiat lidzbarski, gmina Orneta	Równina Ornecka		9,63 km²
Warunki przyrodnicze			
Miasto znajdujące się na niewielkim wzniesieniu, nieliczne tereny zielone. Otacza je rzeka Drwęca Warmińska, strumień oraz tereny nieuporządkowanej zieleni i ogródki działkowe.			
Prawa miejskie	**Nazwa historyczna**		**Położenie historyczne**
1313	Wormedith, Wormditt		Warmia
Stopień zachowania układu urbanistycznego z okresu lokacji			wysoki
Najważniejsze momenty w historii miasta			
XII w.	1251	1340-1349	1502, 1676, 1803, 1828, 1838
założenie ośrodka	osada zdobyta przez Krzyżaków	miasto zostaje siedzibą biskupów warmińskich	pożary miasta
1627-1629	1655-1660	1709-1710	1807-1812
Orneta opanowana przez Szwedów	potop szwedzki zniszczenie miasta	epidemia dżumy	najazd wojsk napoleońskich, zarazy
Zabytki			
Stopień zachowania architektury historycznej		średni	

Nazwa	**Data**	**Opis**
Ratusz	1373	gotycki budynek wymurowany na kształt prostokąta, z rozczłonkowanym szczytem
Kościół św. J. Chrzciciela	XIV w.	budowla nawiązująca do architektury cysterskiej, układ bazylikowy, wew. liczne zabytki (ołtarz, żyrandol, malowidła)
Cerkiew św. Mikołaja	1829-1830	styl późno klasycystyczny, budowla została przekształcona z dawnego kościoła ewangelickiego, po roku 1945
Klasztor św. Katarzyny	koniec XVI w.	murowana budowla, wielokrotnie przebudowywana
Zabytkowe kamieniczki	XVII-XIX w.	stylizowane na barokowy styl kamienice, niestety zachowane w złym stanie, remontowane bez poszanowania historii
Spichlerz	XVIII w.	zabytkowy obiekt rolniczo-przemysłowy

Demografia (2019r.)			
Liczba ludności	8723	Kobiety	4150
		Mężczyźni	4573
Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym	Liczba ludności w wieku produkcyjnym		Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym
1424	5254		2045
Przyrost naturalny	Saldo migracji wewnętrznych		Saldo migracji zagranicznych
-3,53	-76		8

Gospodarka i rynek pracy (2019r. - gmina)		
Dochody ogółem	Wydatki ogółem	Dochody budżetu gminy na 1 mieszkańca
60 242 839,60 zł	61 580 936,12 zł	5 028,62 zł
Wydatki budżetu gminy na 1 mieszkańca	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności	Pracujący na 1000 ludności
5 140,31 zł	1180	129
Wybitni mieszkańcy	Piotr Zrada (polski lekkoatleta)	
	Mirosław Hrynkiewicz (pieśniarz)	
	Aleksander Naumow (historyk)	
	Bartłomiej Kluth (polski siatkarz)	
	Eugeniusz Buchholz (wydawca)	
	Teresa Astramowicz - Leyk (politolog)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://bdl.stat.gov.pl/ 12.12.2020, Achremczyk 2006, Lisowska 2014, Achremczyk i in. 1993, Czubiel, Domagała, 1969, Stachurski 2006

Tabela 5.8 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego –Lidzbark Warmiński

Karta charakterystyki ośrodka miejskiego - Lidzbark Warmiński					
Położenie administracyjne		**Położenie geograficzne**			**Powierzchnia**
powiat Lidzbarski gmina Lidzbark Warmiński		Nizina Sępopolska, Pojezierze Olsztyńskie, Wzniesienia Górowskie			14,4 km²
Warunki przyrodnicze					
Liczne tereny zielone. Zlokalizowane jest w pobliżu rzeki Łyna, nieopodal ujścia Samsarny.					
Prawa miejskie		**Nazwa historyczna**		**Położenie historyczne**	
1308		Leebarg, Lecbarg, Heilsberg,		Warmia	
Stopień zachowania układu urbanistycznego z okresu lokacji				niski	
Najważniejsze momenty w historii miasta					
XII/XIII w.	1240	1260		1454	
założenie ośrodka	podbój grodu przez Krzyżaków	bunt - powrót miasta w ręce właścicieli Pruskich		bunt mieszkańców przeciwko Zakonowi	
1466	1497, 1830	1709-1710		1903	1945
przyłączenie do państwa pl	pożar miasta	epidemia dżumy		budowa nowego ratusza	zniszczenie miasta w 80%
Zabytki					
Stopień zachowania architektury historycznej			wysoki		
Nazwa	**Data**	**Opis**			
Kościół św. Piotra i Pawła	1315	gotycka budowla halowa, trójnawowa, sklepienie gwiaździste			
Zamek Biskupów Warmińskich	1350	zabytkowa budowla gotycka, dawna siedziba biskupów warmińskich			
Mury obronne	1357	zachowano do dnia dzisiejszego północna i zachodnia część murów			
Wysoka Brama	1532	wysoka, czteropiętrowa budowla gotycka z dwoma basztami			
Kościół Podwyższenia Krzyża	1709-1789	zbudowany jako podziękowanie za kres epidemii dżumy, mały, barokowy kościółek, otoczony murami			
Oranżeria	1705	pawilon ogrodowy w stylu barokowo-klacystycznym			
Kościół ewangelicki	1821-1823	znajduje się przy Wysokiej Bramie, obszerny, drewniany, spełniający funkcję cerkiewki prawosławnej			
Demografia (2019r.)					
Liczba ludności		15697	Kobiety	8185	
			Mężczyźni	7512	
Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym		Liczba ludności w wieku produkcyjnym		Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym	
2689		9329		3679	
Przyrost naturalny		Saldo migracji wewnętrznych		Saldo migracji zagranicznych	
-2,86		-67		-8	
Gospodarka i rynek pracy (2019r. - gmina)					
Dochody ogółem		Wydatki ogółem		Dochody budżetu gminy na 1 mieszkańca	
79 089 553,43 zł		81 243 761,44 zł		5 028,58 zł	
Wydatki budżetu gminy na 1 mieszkańca		Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności		Pracujący na 1000 ludności	
5 165,55 zł		1096		252	
Wybitni mieszkańcy		Andrzej Ballo (poeta, scenarzysta)			
		Eustachy Knobelsdorf (kanonik)			
		Piotr Maliszewski (opozycjonista)			
		Piotr Szwedes (aktor)			
		Roman Rewakowicz (drygent)			
		Jacek Protas (polityk)			

*Źródło: opracowanie własne na podstawie*https://bdl.stat.gov.pl/ 12.12.2020,, Rzempołuch 1989, Ogrodziński 1958, *Cittaslow. Warmia, Mazury, Powiśle* 2017, Burzyński 1972, Czubiel 1986.

Tabela 5.9 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego – Pasłęk

Karta charakterystyki ośrodka miejskiego - Pasłęk					
Położenie administracyjne		**Położenie geograficzne**		**Powierzchnia**	
powiat elbląski, gmina Pasłęk		Pojezierze Iławskie		10,63km2	
Warunki przyrodnicze					
W Pasłęku znajduje się 12 pomników przyrody. Przez miasto przepływa rzeka Wąska					
Prawa miejskie	**Nazwa historyczna**		**Położenie historyczne**		
1297	Holąd Pruski, Pazluk, Hollandt		Prusy Górne, dawna Pogezania i Powisle		
Stopień zachowania układu urbanistycznego z okresu lokacji			średni		
Najważniejsze momenty w historii miasta					
koniec XIII	1267		1350	1396-1520	
założenie ośrodka	powstanie osady miejskiej wokół drewnianego zamku		budowa kościoła św. Bartłomieja	powstanie szpitala św. Ducha dla ludzi ubogich i chorych	
1531, 1630, 1663	1657, 1663	1720-1807	1807-1813	1818	1945
pożary miasta	klęska głodu, zaraza	miasto w *rękach* pruskich	czas głodu	Pasłęk siedzibą powiatu	zniszczeniu ulega 80% miasta
Zabytki					
Stopień zachowania architektury historycznej		średni			
Nazwa	**Data**	**Opis**			
Zamek Krzyżacki	XIV w.	obiekt w skutek zniszczeń i kilkakrotnych odbudowań stracił swój pierwotny charakter, jedynie skrzydło północne, które jest nieotynkowane zawiera ślady z historycznych czasów			
Kościół Świętego Bartłomieja	I połowa XIV w.	trójnawowa gotycka budowla, z wieżą wzniesioną na planie kwadratu			
Ratusz	XIV w.	gotycka, piętrowa budowla z poddaszem, pokryta czerwoną dachówką			
Mury miejskie z basztami	XIII-XV w.	długość 1200 m, wysokość 8 metrów, otaczają Stare Miasto			
Kościół św. Jerzego	1520	budowla na planie krzyża greckiego, wykonana z drewna i cegieł, użytkowany przez społeczność ewangelicką i prawosławną			
Wieża ciśnień	1910	wodociągowa wieża użytkowana do 2006 r.			
Demografia (2019r.)					
Liczba ludności		12178	Kobiety	6329	
			Mężczyźni	5849	
Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym		Liczba ludności w wieku produkcyjnym		Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym	
2225		7214		2739	
Przyrost naturalny		Saldo migracji wewnętrznych		Saldo migracji zagranicznych	
-1,56		-7		-24	
Gospodarka i rynek pracy (2019r. - gmina)					
Dochody ogółem		Wydatki ogółem		Dochody budżetu gminy na 1 mieszkańca	
91 551 761,36 zł		100 557 847,23 zł		4 734,54 zł	
Wydatki budżetu gminy na 1 mieszkańca		Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności		Pracujący na 1000 ludności	
5 200,28 zł		901		226	
Wybitni mieszkańcy		Ryszard Sztychmiler (prawnik)			
		Hans Grodotzki (lekkoatleta)			
		Kacper Oleszczuk (lekkoatleta)			
		Marek Polasik (fizyk)			
		Janusz Hochleitner (historyk)			
		Ryszard Józef Mićko (urzędnik)			

*Źródło: opracowanie własne na podstawie*https://bdl.stat.gov.pl/ 12.12.2020, Czubiel, Domagała, 1969, Przygodzk, Grubba 2010, Rewski 1949, http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/ 12.12.2020

Tabela 5.10 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego – Morąg

Karta charakterystyki ośrodka miejskiego - Morąg					
Położenie administracyjne		**Położenie geograficzne**		**Powierzchnia**	
powiat ostródzki, gmina Morąg		Pojezierze Iławskie		6,11 km2	
Warunki przyrodnicze					
Obszar cechuje duże bogactwo flory i fauny. Miasto otaczają tereny zielone, lasy oraz dwa zbiorniki wodne: jezioro Skiertąg, Rozlewisko Morąskie.					
Prawa miejskie		**Nazwa historyczna**		**Położenie historyczne**	
1327 (1302 inna wskazywana data)		Mohrungen, Moring, Moringen, Merinck, Morung,		Prusy Górne, teren Pogezanii oraz Powiśla	
Stopień zachowania układu urbanistycznego z okresu lokacji			wysoki		
Najważniejsze momenty w historii miasta					
XII/XIII w.	1280	1331	1414	1444	1454
założenie ośrodka	budowa zamku Krzyżackiego	budowa kościoła	zdobycie miasta przez wojska pl	budowa Ratusza	hołd królowi Polskiemu
1561	1641	1697	1709-1711	1807	1945
budowa Pałacu Dohnów	miasto zajmują wojska krzyżackie	pożar miasta	największa epidemia dżumy	bitwa pod Morągiem	zniszczeniu ulega 45% miasta
Zabytki					
Stopień zachowania architektury historycznej			średni		
Nazwa	**Data**	**Opis**			
Ratusz Gotycki	1360-1380	średniowieczna ceglana budowla, z elementami drewna, wieżyczką zegarową			
Mury Obronne	XIV-XV w.	zabytek zachowany do dnia dzisiejszego, wykonane z cegły oraz głazów narzutowych			
Kościół św. Piotra i Pawła	XIV-XVI w.	barokowa budowla, trzynawowy układ, ozdobna wieża, wnętrze zdobione, pozłacane, organy z 1705 r.			
Zamek Krzyżacki	1280	obecnie (od 2001 r.) zaadoptowany jako muzeum i miejsce wypoczynku, otoczony fosą			
Pałac Dohnów	XVI w.	zniszczony w wyniku wojen i pożarów, po odbudowie nadano mu barokowy charakter - obecnie muzeum			
Armaty	1864	wyprodukowane w Belgii armaty używane przez armię francuską			
Demografia (2019r.)					
Liczba ludności		13701	Kobiety	7139	
			Mężczyźni	6562	
Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym		Liczba ludności w wieku produkcyjnym		Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym	
2498		7969		3234	
Przyrost naturalny		Saldo migracji wewnętrznych		Saldo migracji zagranicznych	
-1,6		-92		-43	
Gospodarka i rynek pracy (gmina)					
Dochody ogółem		Wydatki ogółem		Dochody budżetu gminy na 1 mieszkańca	
128 019 415,08 zł		124 475 118,64 zł		5 257,90 zł	
Wydatki budżetu gminy na 1 mieszkańca		Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności		Pracujący na 1000 ludności	
5 112,33 zł		963		257	
Wybitni mieszkańcy		Johann Gottfried Herder (filozof)			
		Carl Lohmeyer (farmaceuta, autor i przewodnika po Tatrach)			
		Waldemar Ślefarski (poeta)			
		Katarzyna Ankudowicz (aktorka)			
		Andrzej Możdżeń (bokser)			
		Elisabeth von Thadden (działaczka podziemia antyhitlerowskiego)			

*Źródło: opracowanie własne na podstawie*https://bdl.stat.gov.pl/ 12.12.2020, Grabski 1960, Biskup 1973, Wakar 1973, Przygodzki, Grubba 2003, Taciak-Solarz, Taciak 2016, *Gmina Morąg. Przewodnik Turystyczny* 2008

5.3. Ocena jakości przestrzeni publicznych

5.3.1. Tabela oceny jakości przestrzeni publicznych

Reszel

Miasto Reszel posiada niewielkich rozmiarów zabytkowe centrum, zlokalizowane na wysokim i stromym wzgórzu, które otaczała fosa (dzisiejszy park miejski). Na obszarze centrum wyznaczono 32 przestrzenie publiczne (Tabela 5.11).

Tabela 5.11 Ocena jakości przestrzeni publicznych – miasto Reszel

Numer Pp	**Ocena** *[pkt.]*	**Ocena** *[%]*	**Max** *[pkt.]*	**Liczebność** ***Nd*** *[sztuk]*	**Numer Pp**	**Ocena** *[pkt.]*	**Ocena** *[%]*	**Max** *[pkt.]*	**Liczebność** ***Nd*** *[sztuk]*
Pp 1	184	80	230	0	Pp 17	143	64	225	1
Pp 2	139	63	220	2	Pp 18	156	73	215	3
Pp 3	149	65	230	0	Pp 19	98	44	225	1
Pp 4	118	51	230	0	Pp 20	118	54	220	2
Pp 5	141	66	215	3	Pp 21	154	72	215	3
Pp 6	163	76	215	3	Pp 22	126	57	220	2
Pp 7	198	86	230	0	Pp 23	122	60	205	5
Pp 8	183	81	225	1	Pp 24	168	76	220	2
Pp 9	141	66	215	3	Pp 25	147	68	215	3
Pp 10	104	45	230	0	Pp 26	139	65	215	3
Pp 11	142	65	220	2	Pp 27	81	39	210	4
Pp 12	137	60	230	0	Pp 28	108	48	225	1
Pp 13	175	80	220	2	Pp 29	202	90	225	1
Pp 14	140	65	215	3	Pp 30	134	62	215	3
Pp 15	131	61	215	3	Pp 31	105	50	210	4
Pp 16	181	80	225	1	Pp 32	114	53	215	3

Źródło: opracowanie własne

Reszel to przykład kolejnego historycznego miasteczka o reprezentatywnych przestrzeniach publicznych, które są przestrzeniami turystycznymi oraz licznymi, zaniedbanymi obszarami zamieszkania lokalnej społeczności. Obecnie tendencja ta ulega zmianie i rozpoczęte na szeroką skalę działania, będące inicjatywą lokalnych instytucji oraz władz miasta doprowadzają do zmian o czym świadczy przestrzeń nr 7 (ocena jakości na poziomie 86%) oraz najwyżej oceniona przestrzeń nr 29 (ocena jakości na poziomie 90%).

Tabela 5.12 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Reszel

Średnia wartość *[%]*	Dominanta *[%]*	Odchylenie standardowe
64	66	0,13

Źródło: opracowanie własne

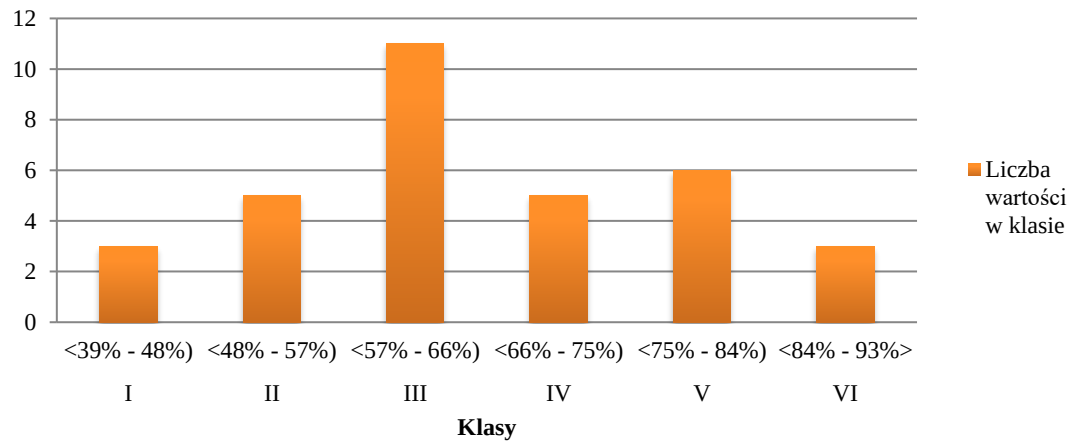
Klasa III z największą ilością wartości (aż 11) reprezentuje wartość średnią 64%. W badaniach jakości miasta Reszel dominowały oceny jakości na poziomie 66%. Wyniki oceny jakości dla 32 przestrzeni publicznych oscylują wokół średniej (Tabela 5.12).

Tabela 5.13 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Reszel

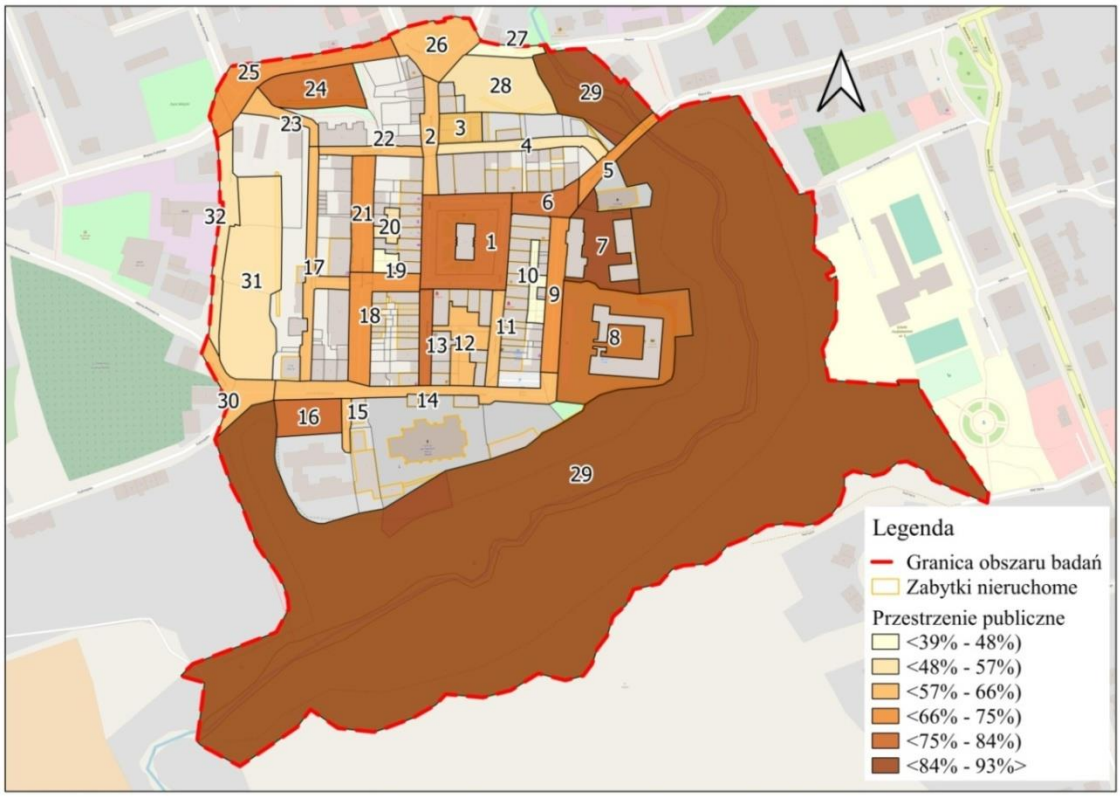
Wartość min oceny Pp *[%]*	Wartość max oceny Pp *[%]*	Liczebność zbiorowości *[sztuk]*	Liczba klas	Rozstęp *[%]*	Długość klasy *[%]*
39	90	32	6	51	9

Źródło: opracowanie własne

Najniższa ocena jaka została ujawniona w badaniach to 39% a najwyższa 90% - rysunek 5.13. W zbiorowości 32 przestrzeni publicznych odnotowano rozstęp pomiędzy wartościami skrajnymi na poziomie 51 pkt. procentowych. W ten sposób powstało 6 klas o długości 9 pkt. procentowych (Rysunek 5.24).

Rysunek 5.25 Klasy ustalone dla centralnych przestrzeni publicznych w mieście Reszel
Źródło: opracowanie własne

Rysunek 5.26 Ocena jakości przestrzeni publicznych miasta Reszel

Źródło: opracowanie własne

Zgodnie z powyższym uzyskano 6 klas o zakresach wskazanych na rysunku 5.25. Wyraźnie dominuje klasa III, ma ona niemal dwukrotnie więcej wartości niż pozostałe klasy. Pokazuje to duże zróżnicowanie jakości przestrzeni publicznych, co odzwierciedla przygotowana wizualizacja wyników. Niestety mało jest przestrzeni najwyższej jakości. Reszel jest przykładem miasteczka *na pokaz*, gdzie przez wiele lat pomijano politykę przestrzenną w zakresie kształtowania ładu psychospołecznego.

Tabela 5.14 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – miasto Reszel

L.p.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni *[sztuk]*	Ocena jakości Pp* *[%]*
1	ulica	2; 5; 6; 9; 11; 14; 15; 18; 21; 22; 23; 25; 26; 27; 30	15	64
2	plac publiczny	1; 8	2	81
3	wnętrze urbanistyczne	4; 10; 12; 13; 17; 19; 20; 32	8	56
4	park	24; 29	2	83
5	teren rekreacyjny	7	1	86
6	teren zieleni	3; 16; 28; 31	4	61
Suma			**32**	

Źródło: opracowanie własne

Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych w mieście Reszel (Tabela 5.14) ukazuje ich przybliżony, uśredniony poziom jakości. Najwyższą jakość mają tereny rekreacyjne, najniższą wnętrza urbanistyczne.

Tabela 5.15 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Reszel

Typ ładu przestrzennego	**Wartość min oceny Pp dla wskazanego typu ładu** *[%]*	**Wartość max oceny Pp dla wskazanego typu ładu** *[%]*	**Wartość średnia** *[%]*	**Dominanta** *[%]*	**Odchylenie standardowe**
Urbanistyczno-architektoniczny	52	100	74	70	0,14
Funkcjonalny	25	71	50	57	0,10
Psychospołeczny	28	100	68	75	0,20
Estetyczny	28	95	64	65	0,18
Ekologiczny	55	100	77	70	0,12

Źródło: opracowanie własne

Szczegółowa analiza wyników dla typów ładu przestrzennego (Tabela 5.15) ukazała jak skrajne są rozbieżności m. in. w poruszonym już ładzie psychospołecznym. Najniższa wartość to 28% dla danej przestrzeni a najwyższa 100%. Potwierdza to wartość odchylenia standardowego na poziomie 0,20. Podobny rozstęp pomiędzy skrajnymi wartościami odnotowano w ładzie estetycznym. Najniższą średnią wartość zidentyfikowano w wykonanej ocenie jakości przestrzeni dla ładu funkcjonalnego a najwyższą dla ładu ekologicznego.

Orneta

Orneta to miasto, którego centrum nasycone jest przestrzeniami publicznymi – występuje ich aż 43. Niestety, liczne, nieskoordynowane działania doprowadziły do powstania chaotycznych przestrzeni miejskich ukazujących brak poszanowania przeszłości. Na szczęście, w wyniku nowych inicjatyw samorządowych, powoli przeprowadza się tam procesy rewitalizacyjne, które już w kilku przestrzeniach mają swoje odzwierciedlenie.

Tabela 5.16 Ocena jakości przestrzeni publicznych – miasto Orneta

Numer Pp	Ocena *[pkt.]*	Ocena *[%]*	Max *[pkt.]*	Liczebność ***Nd*** *[sztuk]*	Numer Pp	Ocena *[pkt.]*	Ocena *[%]*	Max *[pkt.]*	Liczebność ***Nd*** *[sztuk]*
Pp 1	138	63	220	2	Pp 23	151	69	220	2
Pp 2	137	60	230	0	Pp 24	113	57	200	6
Pp 3	98	47	210	4	Pp 25	127	59	215	3
Pp 4	88	40	220	2	Pp 26	124	62	200	6
Pp 5	79	36	220	2	Pp 27	80	37	215	3
Pp 6	124	60	205	5	Pp 28	81	36	225	1
Pp 7	146	68	215	3	Pp 29	162	72	225	1
Pp 8	117	54	215	3	Pp 30	85	38	225	1
Pp 9	150	75	200	6	Pp 31	147	68	215	3
Pp 10	163	72	225	1	Pp 32	114	62	185	9
Pp 11	161	73	220	2	Pp 33	104	58	180	10
Pp 12	93	44	210	4	Pp 34	96	49	195	7
Pp 13	144	69	210	4	Pp 35	84	37	225	1
Pp 14	153	67	230	0	Pp 36	145	67	215	3
Pp 15	161	70	230	0	Pp 37	112	51	220	2
Pp 16	123	60	205	5	Pp 38	211	94	225	1
Pp 17	142	68	210	4	Pp 39	120	65	185	9
Pp 18	117	52	225	1	Pp 40	117	57	205	5
Pp 19	85	41	205	5	Pp 41	94	48	195	7
Pp 20	135	66	205	5	Pp 42	98	48	205	5
Pp 21	163	76	215	3	Pp 43	99	52	190	8
Pp 22	167	80	210	4					

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie uzyskanej oceny jakości przestrzeni publicznych (Tabela 5.16) zauważyć można jak olbrzymia jest rozbieżność w ocenie jakości terenów centralnych Ornety. Najniższa wartość to 79 pkt. (przestrzeń nr 5) a najwyższa to aż 211 pkt. (przestrzeń nr 38). Ma to odzwierciedlenie w ocenie procentowe, jakości przestrzeni publicznych, gdzie najniższa wartość to odpowiednio 36% a najwyższa to aż 94%.

Tabela 5.17 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Orneta

Średnia wartość *[%]*	Dominanta *[%]*	Odchylenie standardowe
59	60 68	0,13

Źródło: opracowanie własne

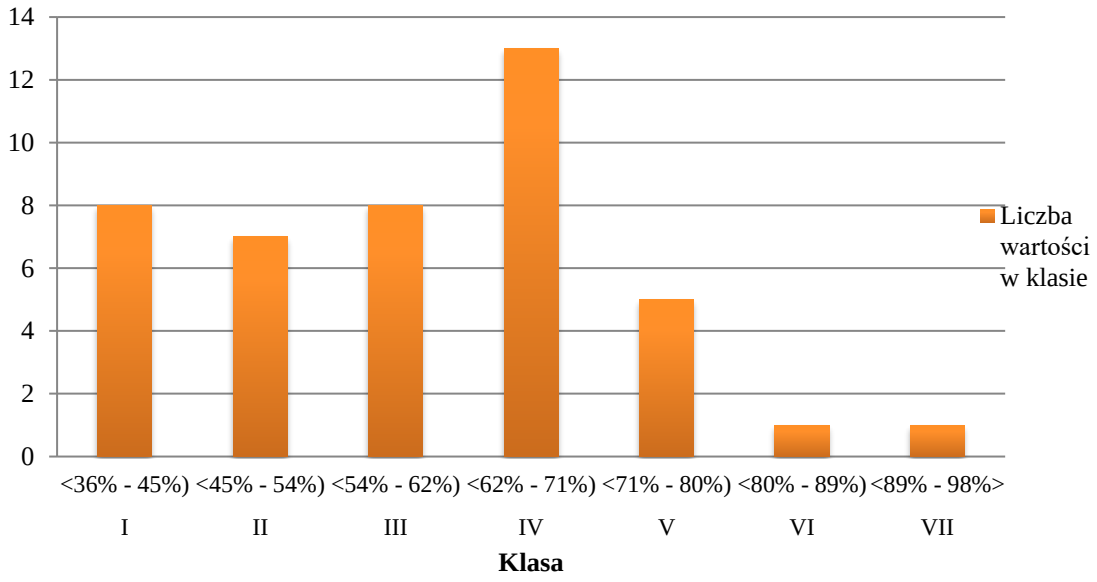
Średni wynik oceny jakości centralnych przestrzeni publicznych Ornety to 59%. Dominują dwie wartości oscylujące blisko średniego poziomu tj. wartość 60% oraz 68% (Tabela 5.17). Wartość odchylenia standardowego to 0,13

Tabela 5.18 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Orneta

Wartość min oceny Pp *[%]*	**Wartość max oceny Pp** *[%]*	**Liczebność zbiorowości** *[sztuk]*	**Liczba klas**	**Rozstęp** *[%]*	**Długość klasy** *[%]*
36	94	43	7	58	9

Źródło: opracowanie własne

Jak już wspomniano w mieście Orneta występuje duża rozbieżność wyników co przekłada się na rozstęp równy 58 pkt. procentowych (Tabela 5.18) pomiędzy najniższą a najwyższą wartością. Objęte oceną 43 przestrzenie publiczne Ornety ujęto w 7 klasach o długości 9 pkt. procentowych.

Rysunek 5.27 Klasy ustalone dla centralnych przestrzeni publicznych w mieście Orneta
Źródło: opracowanie własne

W wyniku ustalenia klas dla wyników oceny jakości przestrzeni publicznych w mieście Orneta powstało 7 zakresów – rysunek 5.26. Wyraźnie dominuje klasa IV (pośrednia), w której uplasowały się wartości od 62% do 70,99%. Od tego poziomu liczba wartości w klasie drastycznie spada i wraz ze wzrostem klasy określającej wyższą jakość przestrzeni, spada liczba terenów o wysokiej jakości. W centrum miasta dominują przestrzenie o niskiej i średniej jakości.

Rysunek 5.28 Ocena jakości przestrzeni publicznych miasta Orneta

Źródło: opracowanie własne

Chaos wizualny w mieście Orneta odzwierciedlają wykonane badania. Najlepiej ukazuje to mapa (Rysunek 5.27) z wizualizacją jakości przestrzeni publicznych. Jak można zauważyć brak jest skupisk przestrzeni jednej jakości obok siebie. Zgodnie z przeprowadzoną oceną najlepszą jakość ma nowopowstały park miejski na obrzeżach centrum. Bardzo widoczne są również przestrzenie, które w pierwszej kolejności powinny zostać poddane działaniom rewitalizacyjnym.

Tabela 5.19 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – miasto Orneta

L.p.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni *[sztuk]*	Ocena jakości Pp* *[%]*
1	ulica	3; 6; 7; 9; 12; 13; 16; 17; 19; 20; 23; 25; 27; 31; 32; 36; 39	17	60
2	plac publiczny	1	1	63
3	wnętrze urbanistyczne	2; 4; 5; 10; 14; 18; 21; 28; 30; 35; 37	11	51
4	park	38	1	94
5	teren rekreacyjny	8; 11; 15; 22; 41; 43	6	63
6	teren zieleni	24; 26; 29; 33; 34; 40; 42	7	58
Suma			**43**	

**Pp – przestrzenie publiczne*
Źródło: opracowanie własne

Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych w mieście Orneta (Tabela 5.19) ukazuje ich przybliżony, uśredniony poziom jakości. Najwyższą jakość ma park, najniższą wnętrza urbanistyczne.

Tabela 5.20 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Orneta

Typ ładu przestrzennego	**Wartość min oceny Pp dla wskazanego typu ładu** *[%]*	**Wartość max oceny Pp dla wskazanego typu ładu** *[%]*	**Wartość średnia** *[%]*	**Dominanta** *[%]*	**Odchylenie standardowe**
Urbanistyczno-architektoniczny	37	93	65	82	0,14
Funkcjonalny	20	88	50	49	0,14
Psychospołeczny	30	100	60	78	0,14
Estetyczny	25	95	59	73	0,18
Ekologiczny	35	100	69	70	0,16

Źródło: opracowanie własne

Duże rozbieżności w ocenie poszczególnych przestrzeni publicznych odzwierciedla również wartość minimalna i maksymalna dla poszczególnych typów ładu – tabela 5.20. Występują dwie wartości maksymalne 100% w ładzie psychospołecznym oraz ekologicznym. Średnia wartość dla poszczególnych ładów oscyluje wokół wartości 50-60%. Mniejsza niż w przypadku miasta Morąg jest wartość odchylenia standardowego dla poszczególnych typów ładu przestrzennego.

Lidzbark Warmiński

Lidzbark Warmiński podobnie jak miasto Orneta wyróżnia się na tle innych miast licznymi przestrzeniami publicznymi w centrum, a to dlatego, że samo centrum zajmuje rozległe tereny i mogło być rozbudowane na przestrzeni lat. W badaniach ujęto 41 przestrzeni publicznych ulokowanych w skupisku oraz za prawostronną fosą, gdzie odnaleźć można m. in. zamek.

Tabela 5.21 Ocena jakości przestrzeni publicznych – miasto Lidzbark Warmiński

Numer Pp	Ocena *[pkt.]*	Ocena *[%]*	Max *[pkt.]*	Liczebność *Nd* *[sztuk]*	Numer Pp	Ocena *[pkt.]*	Ocena *[%]*	Max *[pkt.]*	Liczebność *Nd* *[sztuk]*
Pp 1	128	57	225	1	Pp 22	160	76	210	4
Pp 2	148	67	220	2	Pp 23	118	55	215	3
Pp 3	185	82	225	1	Pp 24	67	33	205	5
Pp 4	163	74	220	2	Pp 25	97	45	215	3
Pp 5	150	70	215	3	Pp 26	133	63	210	4
Pp 6	122	57	215	3	Pp 27	87	40	215	3
Pp 7	146	63	230	0	Pp 28	138	66	210	4
Pp 8	156	69	225	1	Pp 29	192	85	225	1
Pp 9	187	85	220	2	Pp 30	125	58	215	3
Pp 10	99	45	220	2	Pp 31	102	45	225	1
Pp 11	109	50	220	2	Pp 32	95	44	215	3
Pp 12	151	70	215	3	Pp 33	165	75	220	2
Pp 13	153	67	230	0	Pp 34	157	77	205	5
Pp 14	161	73	220	2	Pp 35	141	71	200	6
Pp 15	91	44	205	5	Pp 36	67	31	215	3
Pp 16	125	57	220	2	Pp 37	124	60	205	5
Pp 17	94	44	215	3	Pp 38	118	58	205	5
Pp 18	155	72	215	3	Pp 39	176	78	225	1
Pp 19	134	65	205	5	Pp 40	179	81	220	2
Pp 20	160	74	215	3	Pp 41	175	80	220	2
Pp 21	162	72	225	1					

Źródło: opracowanie własne

Zaskakujące były wyniki oceny jakości przestrzeni publicznych w tym mieście. Lidzbark Warmiński to miasto będące w stowarzyszeniu Cittaslow, turystyczne i znane z zachowanych zabytków. Pomimo to, najwyższą jakością wyróżnia się przestrzeń nr 9 oraz 29 (Tabela 5.21) – wynik oceny równy 85%. Nie są to tereny zamku, który również uzyskały wysokie wyniki – przestrzeń nr 39, 40, 41 jednak nadal są one w okolicy 80%. Ukazuje to braki przestrzeni publicznych mające odzwierciedlenie w rzeczywistości. Najniższą wartość ma przestrzeń nr 36 i jest to wynik oceny równy 31%.

Tabela 5.22 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Lidzbark Warmiński

Średnia wartość *[%]*	Dominanta *[%]*	Odchylenie standardowe
63	44 45 57	0,14

Źródło: opracowanie własne

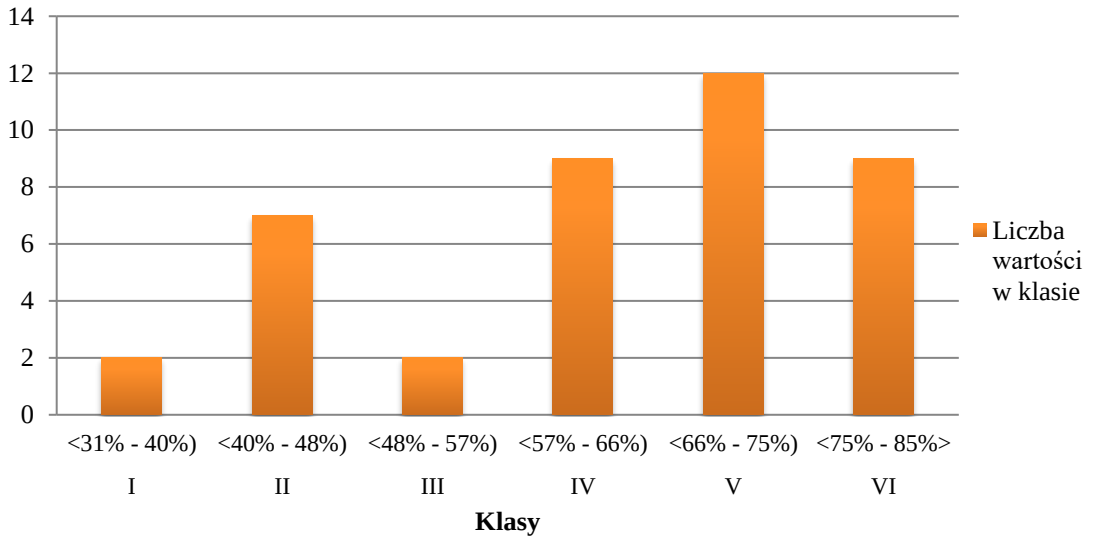
Szczegółowa analiza (Tabela 5.22) ukazała, że dominanta przyjęła aż trzy wartości 44%, 45% i 57%. Nie są one jednak bliskie średniej na poziomie 63%. Odchylenie standardowe natomiast jest na poziomie niemal identycznym jak w pozostałych analizowanych miastach.

Tabela 5.23 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Lidzbark Warmiński

Wartość min oceny Pp *[%]*	**Wartość max oceny Pp** *[%]*	**Liczebność zbiorowości** *[sztuk]*	**Liczba klas**	**Rozstęp** *[%]*	**Długość klasy** *[%]*
31	85	41	6	54	9

Źródło: opracowanie własne

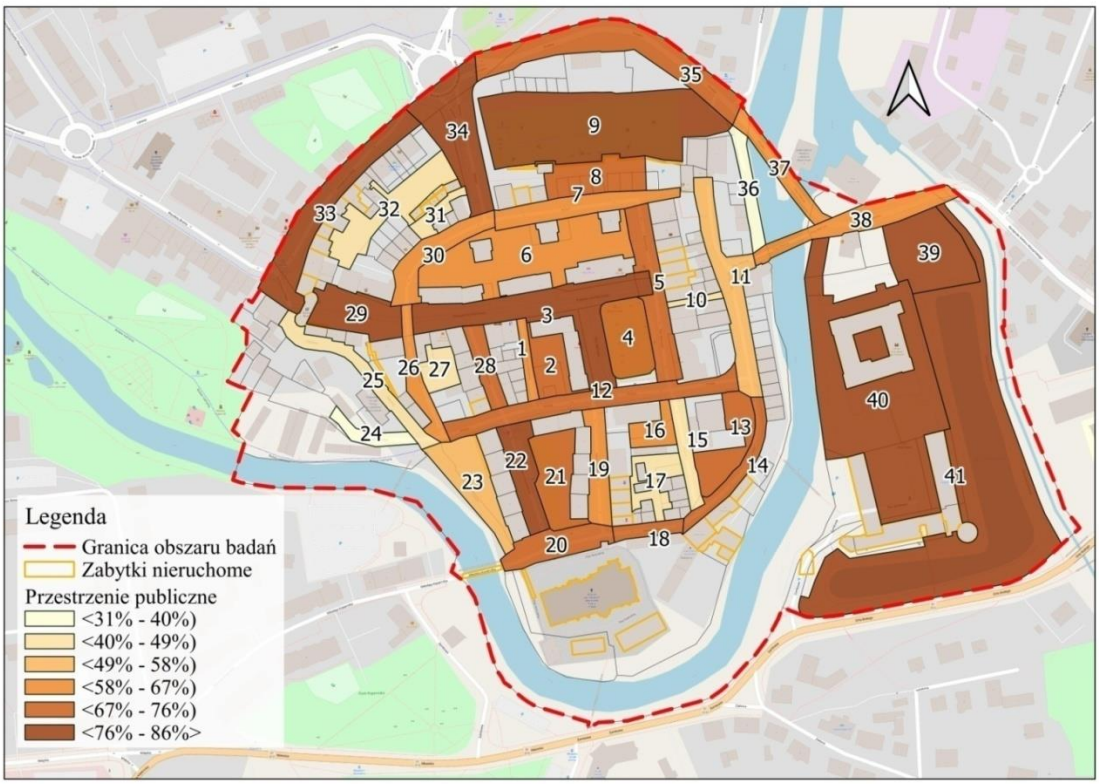
Kolejnym etapem analizy było skonstruowanie klas, w które pogrupowano wyniki oceny jakości przestrzeni publicznych. Proces ten ma duże znaczenie ze względu na możliwość interpretacji wyników i ich porównywania z innymi miastami lub dokonywanie wewnętrznego porównania pomiędzy przestrzeniami tego samego miasta. Uzyskano 6 klas o długości 9 pkt. Procentowych (Tabela 5.23). Pogrupowano wyniki oceny jakości dla 41 przestrzeni publicznych. Warto ponownie podkreślić, że maksymalny wyniki to tylko 85%.

Rysunek 5.29 Klasy ustalone dla centralnych przestrzeni publicznych w mieście Lidzbark Warmiński
Źródło: opracowanie własne

Zgodnie z powyższym uzyskano 6 klas a ich zakresy zaprezentowano na rysunku 5.28. Dominuje klasa V, jednak nie jest to wyraźna dominacja, ponieważ podobną ilość

wartości zakwalifikowano do klasy IV i VI. Brak jest wyraźnego trendu co świadczy o dużej różnorodności w jakości przestrzeni publicznych. Zaskakujące jest, że niektóre przestrzenie publiczne z klasy I i V sąsiadują ze sobą.

Rysunek 5.30 Ocena jakości przestrzeni publicznych miasta Lidzbark Warmiński

Źródło: opracowanie własne

Sąsiedztwo skrajnych pod względem jakości przestrzeni publicznych widoczne jest na wizualizacji wyników – rysunek 5.29 . Kolejne miasteczko z zabytkowym centrum ma wysokiej jakości główną uliczkę – turystyczną oraz tereny nowopowstałego parku/skweru (przestrzeń nr 9), czy popularnych zabytków. Zapomniano o skrytych za murami kamieniczek, wnętrzach urbanistycznych małych domów/bloków.

Tabela 5.24 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – miasto Lidzbark Warmiński

L.p.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni *[sztuk]*	Ocena jakości Pp* *[%]*
1	ulica	1; 5; 7; 10; 11; 12; 14; 15; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 28; 30; 33; 34; 35; 36; 37; 38	23	61
2	plac publiczny	40	1	81
3	wnętrze urbanistyczne	2; 6; 16; 17; 21; 27; 31; 32	8	53
4	park	4; 8; 9	3	76
5	teren rekreacyjny	3; 29; 39	3	82
6	teren zieleni	13; 23; 41	3	67
Suma			**41**	

**Pp – przestrzenie publiczne*

Źródło: opracowanie własne

Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych w mieście Lidzbark Warmiński (Tabela 5.24) ukazuje ich przybliżony, uśredniony poziom jakości. Najwyższą jakość mają tereny rekreacyjne, najniższą wnętrza urbanistyczne.

Tabela 5.25 Dane statystyczne oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Lidzbark Warmiński

Typ ładu przestrzennego	Wartość min oceny Pp dla wskazanego typu ładu *[%]*	Wartość max oceny Pp dla wskazanego typu ładu *[%]*	Wartość średnia *[%]*	Dominanta *[%]*	Odchylenie standardowe
Urbanistyczno-architektoniczny	35	95	69	90	0,17
Funkcjonalny	25	75	54	57	0,13
Psychospołeczny	29	100	65	78	0,18
Estetyczny	13	93	64	80	0,20
Ekologiczny	20	95	68	70	0,14

Źródło: opracowanie własne

Szczegółowa analiza wyników oceny jakości przestrzeni publicznych (Tabela 5.25) daje interesującą perspektywę badawczą. Dostrzec można jak niskie wartości osiągnęły niektóre z przestrzeni publicznych oraz jakie są rozstępy pomiędzy wartościami minimalnymi i maksymalnymi. Przykład ładu estetycznego, ekologicznego o minimalnych wartościach na poziomie odpowiednio 13% i 20%. Pomimo dużych

rozbieżności wartość średnia dla poszczególnych ładów jest na wysokim poziomie, a zatem warto w tego typu analizach jakości interpretować szczegółowe dane.

Pasłęk

Pasłęk to ostatnie z analizowanych miast, teren centrum jest niewielki i przeplata się na jego obszarze historia z nowoczesnością. Do badań wyselekcjonowano 32 przestrzenie (Tabela 5.26). Centrum z jednej strony otoczone jest stromym zboczem a druga część przylega do nowoczesnych zabudowań. Zachowano większość fragmentów murów obronnych.

Tabela 5.26 Ocena jakości przestrzeni publicznych – miasto Pasłęk

Numer Pp	**Ocena** *[pkt.]*	**Ocena** *[%]*	**Max** *[pkt.]*	**Liczebność** ***Nd*** *[sztuk]*	**Numer Pp**	**Ocena** *[pkt.]*	**Ocena** *[%]*	**Max** *[pkt.]*	**Liczebność** ***Nd*** *[sztuk]*
Pp 1	175	80	220	2	Pp 17	136	63	215	3
Pp 2	174	77	225	1	Pp 18	139	62	225	1
Pp 3	174	81	215	3	Pp 19	138	63	220	2
Pp 4	184	86	215	3	Pp 20	152	71	215	3
Pp 5	157	71	220	2	Pp 21	107	50	215	3
Pp 6	191	85	225	1	Pp 22	71	34	210	4
Pp 7	187	85	220	2	Pp 23	73	34	215	3
Pp 8	160	74	215	3	Pp 24	75	36	210	4
Pp 9	132	61	215	3	Pp 25	66	33	200	6
Pp 10	90	45	200	6	Pp 26	65	31	210	4
Pp 11	147	67	220	2	Pp 27	142	71	200	6
Pp 12	69	31	220	2	Pp 28	102	50	205	5
Pp 13	108	49	220	2	Pp 29	115	58	200	6
Pp 14	144	65	220	2	Pp 30	89	45	200	6
Pp 15	132	61	215	3	Pp 31	113	54	210	4
Pp 16	62	29	215	3	Pp 32	102	46	220	2

Źródło: opracowanie własne

Najniższa wartość w ocenie jakości przestrzeni publicznych wyniosła 29% - teren nr 16, a najwyższa wartość 86% - teren nr 4. W każdej z przestrzeni konieczne było wyłączenie któregoś z ocenianych elementów, co nie zdarzyło się w żadnym z pozostałych miast, a jest ważną informacją dla dalszych badań i pracą nad rozwojem metody w stosunku do innych miast pozbawionych zabytkowego charakteru.

Tabela 5.27 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Pasłęk

Średnia wartość *[%]*	Dominanta *[%]*	Odchylenie standardowe
58	61	0,18

Źródło: opracowanie własne

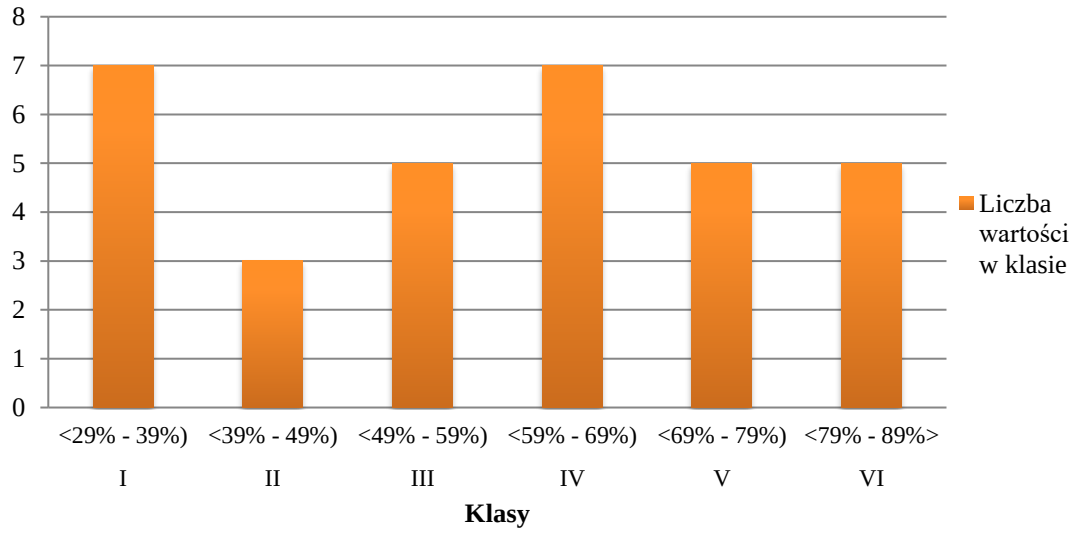
Średnia wartość oceny jakości przestrzeni publicznych to poziom 58%, co jest zbieżne z dominantą określoną na poziomie 61%. Zwiększyła się natomiast znacząco wartość odchylenia standardowego (Tabela 5.27).

Tabela 5.28 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Pasłęk

Wartość min oceny Pp *[%]*	Wartość max oceny Pp *[%]*	Liczebność zbiorowości *[sztuk]*	Liczba klas	Rozstęp *[%]*	Długość klasy *[%]*
29	86	32	6	57	10

Źródło: opracowanie własne

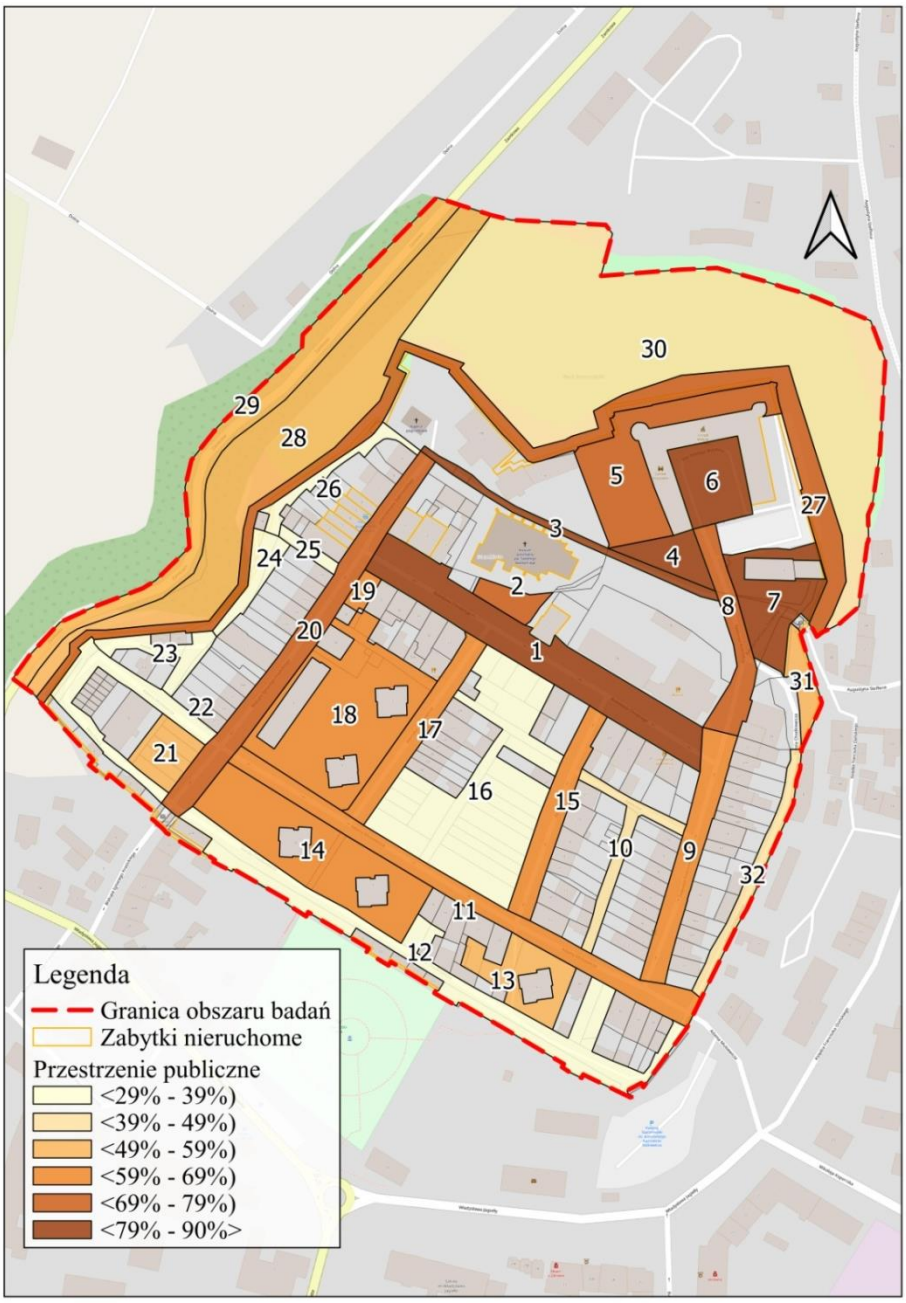
Rozstęp pomiędzy skrajnymi wartościami wyniósł 57% a długość każdej z klas to aż 10 pkt. procentowych (Tabela 5.28). Przyjęta metoda umożliwia w szybki sposób stworzenie przedziałów, klas na podstawie uzyskanych pomiarów. Dla wyselekcjonowanych 32 przestrzeni publicznych stworzono 6 klas (Rysunek 5.30).

Rysunek 5.31 Klasy ustalone dla centralnych przestrzeni publicznych w mieście Pasłęk
Źródło: opracowanie własne

Kolejny raz warto podkreślić, aby nie interpretować najwyższej klasy jako tej o najwyższej możliwej jakości, ale takiej, która reprezentuje największą jakość

przestrzeni w danym mieście w momencie wykonywania badań. Dominują tu dwie klasy – I oraz IV, co wskazuje na niezbyt wysoką jakość przestrzeni centrum Pasłęka – rysunek 5.31.

Rysunek 5.32 Ocena jakości przestrzeni publicznych miasta Pasłęk

Źródło: opracowanie własne

Pasłęk niestety jest kolejnym reprezentantem miasta, gdzie najwięcej funduszy przeznaczono na miejsca turystyczne oraz zabytkowe, bez zadbania o teren mieszkalny zabytkowego centrum – bardzo źle jest w okolicach południowej ściany murów

miejskich (przestrzeń nr 12), gdzie dzika zabudowa, komórki miejskie szpecą widok zabytkowych murów. Atrakcyjne są tereny reprezentatywne jak przestrzeń nr 1, 4, 6, 7.

Tabela 5.29 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – miasto Pasłęk

L.p.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni *[sztuk]*	Ocena jakości Pp* *[%]*
1	ulica	1; 3; 8; 9; 10; 11; 15; 17; 20; 22; 23; 24; 25; 26; 29; 32	16	55
2	plac publiczny	6	1	85
3	wnętrze urbanistyczne	12; 13; 18	3	47
4	park	27	1	71
5	teren rekreacyjny	7	1	85
6	teren zieleni	2; 4; 5; 14; 16; 19; 21; 28; 30; 31	10	59
Suma			**32**	

**Pp – przestrzenie publiczne*

Źródło: opracowanie własne

Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych w mieście Pasłęk (Tabela 5.29) ukazuje ich przybliżony, uśredniony poziom jakości. Najwyższą jakość mają tereny rekreacyjne i place publiczne, najniższą wnętrza urbanistyczne.

Tabela 5.30 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Pasłęk

Typ ładu przestrzennego	Wartość min oceny Pp dla wskazanego typu ładu *[%]*	Wartość max oceny Pp dla wskazanego typu ładu *[%]*	Wartość średnia *[%]*	Dominanta *[%]*	Odchylenie standardowe
Urbanistyczno-architektoniczny	32	92	62	87	0,17
Funkcjonalny	18	77	50	65	0,20
Psychospołeczny	20	95	55	75	0,24
Estetyczny	20	95	58	78	0,20
Ekologiczny	50	100	72	70	0,12

Źródło: opracowanie własne

Pasłęk to miasto o największym, zidentyfikowanym odchyleniu standardowym pośród badanych miast, poszczególne typy ładu przestrzennego wykazują bardzo duże odchylenia aż na poziomie 0,24 – tabela 5.30. Średnie wartości dla poszczególnych

typów ładu również są rozbieżne – najniższa wartość 50% (ład funkcjonalny) a najwyższa 70% (ład ekologiczny).

Morąg

Do badań wyselekcjonowano 34 przestrzenie publiczne zlokalizowane w centrum miasta Morąg. Wszystkie przestrzenie zostały poddane ocenie jakości zgodnie z zaproponowaną metodologią, przy użyciu zaproponowanego narzędzia.

Tabela 5.31 Ocena jakości przestrzeni publicznych– miasto Morąg

Numer Pp	**Ocena** *[pkt.]*	**Ocena** *[%]*	**Max** *[pkt.]*	**Liczebność** ***Nd*** *[sztuk]*	**Numer Pp**	**Ocena** *[pkt.]*	**Ocena** *[%]*	**Max** *[pkt.]*	**Liczebność** ***Nd*** *[sztuk]*
Pp 1	172	76	225	1	Pp 18	122	58	210	4
Pp 2	139	70	200	6	Pp 19	75	37	205	5
Pp 3	128	56	230	0	Pp 20	69	31	220	2
Pp 4	151	70	215	3	Pp 21	87	40	220	2
Pp 5	142	69	205	5	Pp 22	100	43	230	0
Pp 6	152	71	215	3	Pp 23	110	50	220	2
Pp 7	142	69	205	5	Pp 24	83	37	225	1
Pp 8	130	57	230	0	Pp 25	72	32	225	1
Pp 9	111	50	220	2	Pp 26	106	49	215	3
Pp 10	161	72	225	1	Pp 27	101	45	225	1
Pp 11	105	49	215	3	Pp 28	78	35	220	2
Pp 12	124	60	205	5	Pp 29	84	37	225	1
Pp 13	131	60	220	2	Pp 30	74	34	220	2
Pp 14	116	53	220	2	Pp 31	151	67	225	1
Pp 15	166	77	215	3	Pp 32	122	61	200	6
Pp 16	149	66	225	1	Pp 33	166	72	230	0
Pp 17	85	43	200	6	Pp 34	103	45	230	0

Źródło: opracowanie własne

Najniższą wartość oceny uzyskała przestrzeń nr 20 (69 pkt.) a najwyższą przestrzeń nr 1 (172 pkt.). Na podstawie wyników punktowych dokonano przeliczenia oceny na wartość procentową, uzyskane wyniki zaprezentowano w powyższej tabeli 5.31.

Tabela 5.32 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Morąg

Średnia wartość *[%]*	**Dominanta** *[%]*	**Odchylenie standardowe**
54	69	0,14

Źródło: opracowanie własne

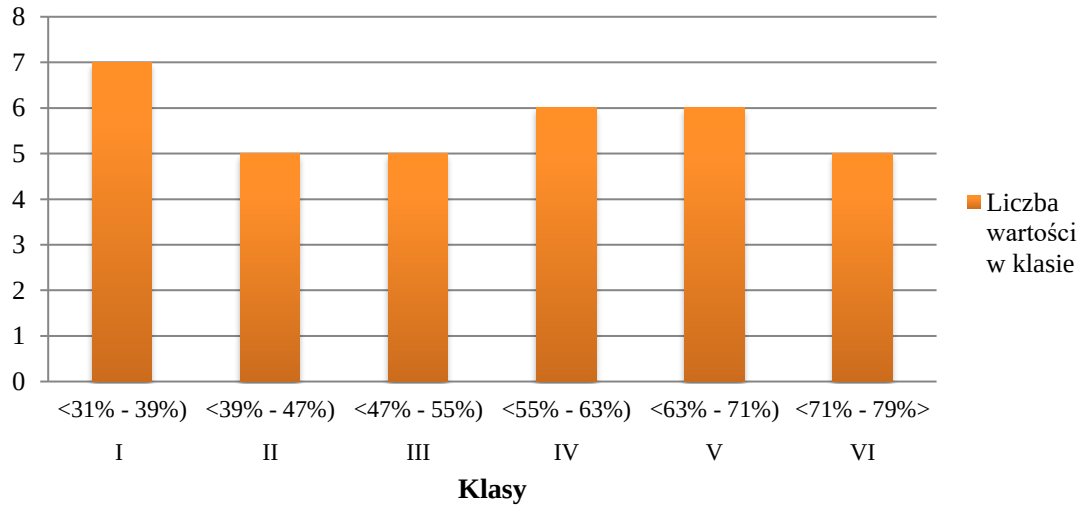
Średni wynik oceny dla centralnych, zabytkowych przestrzeni publicznych miasta Morąg wyniósł 54%, dominanta jest równa 69% - tabela 5.32. Wyniki oceny jakości dla 34 przestrzeni publicznych oscyluje wokół średniej. Jak już wspomniano na poziomie ogólnym niezwykle istotne jest pogrupowanie wyników oceny jakości przestrzeni publicznych w klasy będące swoistego rodzaju grupami, które ukazują zakresy przedziałowe jakości przestrzeni publicznych. W mieście Morąg najniższa uzyskana ocena jakości przestrzeni plasowała się na poziomie 31% a najwyższa na poziomie 77% (Tabela 5.33).

Tabela 5.33 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Morąg

Wartość min oceny Pp *[%]*	**Wartość max oceny Pp** *[%]*	**Liczebność zbiorowości** *[sztuk]*	**Liczba klas**	**Rozstęp** *[%]*	**Długość klasy** *[%]*
31	77	34	6	46	8

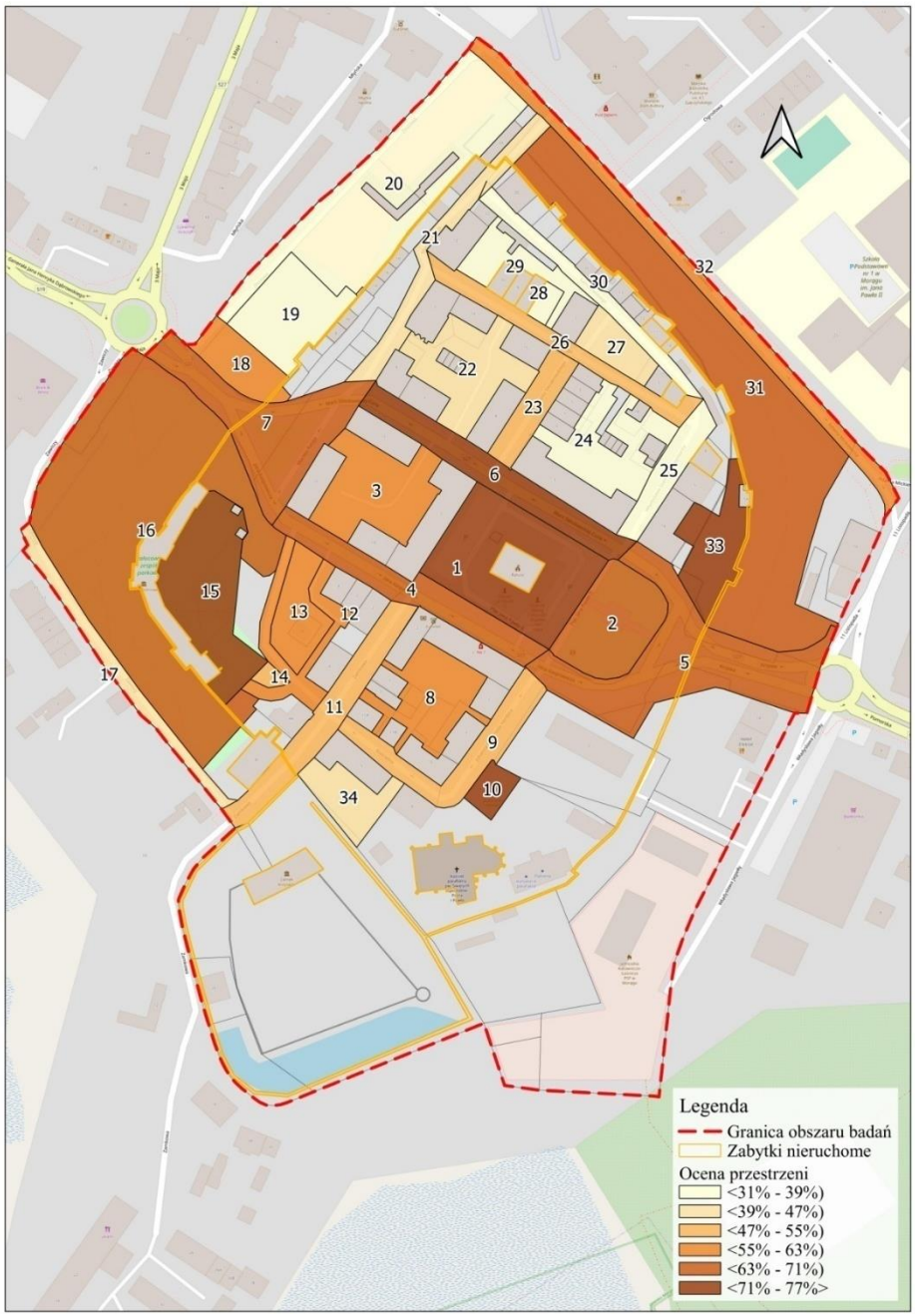
Źródło: opracowanie własne

Na tej podstawie ustalono, że 34 przestrzenie znajdą się w 6 klasach o długości 8 pkt. procentowych. Tutaj niezwykle istotna jest umiejętność interpretacji uzyskanych wyników przez użytkownika narzędzia, gdyż najwyższa klasa nie będzie oznaczać idealnej przestrzeni publicznej, a taką, która jest najlepsza w danym mieście i nadal brakuje 23 pkt. procentowych do uzyskania optymalnej jakości nawet najlepszej centralnej przestrzeni.

Rysunek 5.33 Klasy jakości przestrzeni publicznych - miasto Morąg
Źródło: opracowanie własne

Zgodnie z powyższym uzyskano 6 klas o zakresach wskazanych na rysunku 5.32. Brak jest dominacji którejkolwiek z klas, co wskazuje na bardzo duże zróżnicowanie w jakości przestrzeni publicznych na terenie zabytkowego centrum miasta Morąg i ma to swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości – rysunek 5.33.

Rysunek 5.34 Ocena jakości przestrzeni publicznych - miasto Morąg

Źródło: opracowanie własne

Miasto Morąg to przykład nierównomiernych działań władz miasta. Przestrzenie publiczne centralne, turystyczne mają najwyższą jakość, należą do klasy VI – teren 1,

10, 15, 33. Niestety tereny mieszkalne, które mają niską jakość i nie są pod władaniem wspólnoty mieszkaniowej (jak przestrzeń nr 8) należą do najniższej klasy I – przestrzeń 24, 25, 28, 29, 30.

Tabela 5.34 Ocena jakości kategorii przestrzeni publicznych – miasto Morąg

L.p.	Kategoria przestrzeni	Numer porządkowy przestrzeni	Liczba przestrzeni *[sztuk]*	Ocena jakości Pp* *[%]*
1	ulica	4; 5; 6; 7; 9; 11; 12; 17; 21; 23; 25; 26; 30; 32	14	53
2	plac publiczny	1; 10; 15; 20	4	64
3	wnętrze urbanistyczne	3; 8; 22; 24; 27; 29; 34	7	46
4	park	16; 31	2	67
5	teren rekreacyjny	14; 19; 28	3	42
6	teren zieleni	2; 13; 18; 33	4	65
Suma			**29**	

**Pp – przestrzenie publiczne*

Źródło: opracowanie własne

Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych w mieście Morąg (Tabela 5.34) ukazuje ich przybliżony, uśredniony poziom jakości. Najwyższą jakość mają parki, najniższą tereny rekreacyjne. Równie istotne są wyniki dla poszczególnych typów ładu przestrzennego. O ile ład funkcjonalny (niski poziom jakości) i ekologiczny (średni poziom jakości) utrzymywał się na podobnym poziomie, to pozostałe typy ładu różniły się w zależności od danej przestrzeni publicznej co potwierdza wartość odchylenia standardowego (Tabela 5.35).

Tabela 5.35 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Morąg

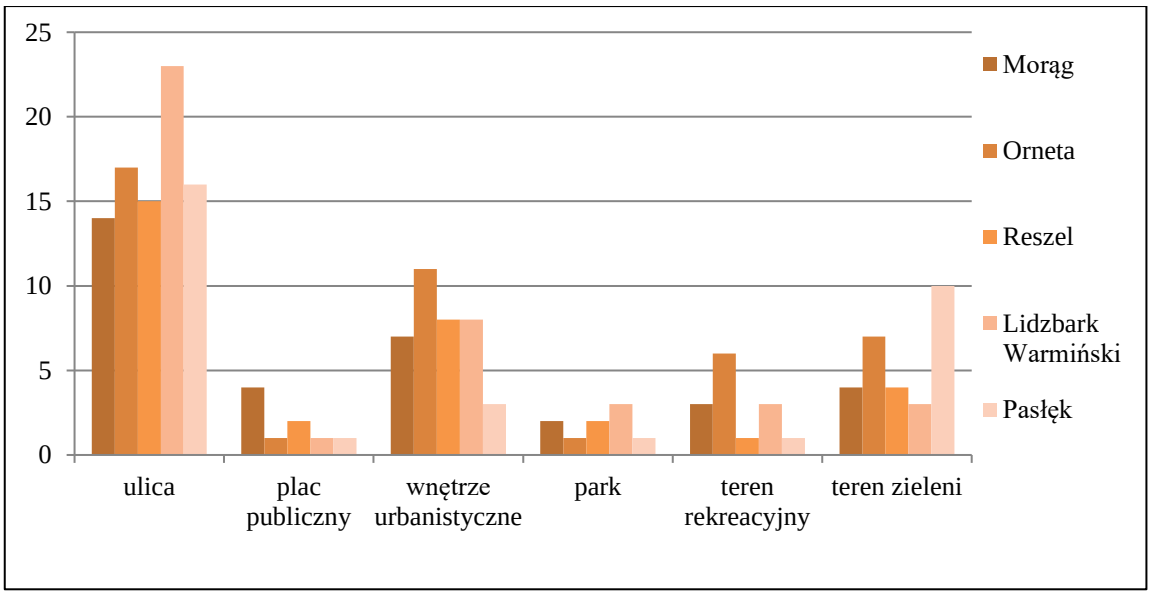
Typ ładu przestrzennego	Wartość min oceny Pp dla wskazanego typu ładu *[%]*	Wartość max oceny Pp dla wskazanego typu ładu *[%]*	Wartość średnia *[%]*	Dominanta *[%]*	Odchylenie standardowe
Urbanistyczno-architektoniczny	28	92	65	83	0,18
Funkcjonalny	23	65	44	46	0,12
Psychospołeczny	25	90	53	49	0,17
Estetyczny	20	90	54	73	0,21
Ekologiczny	30	90	61	50	0,14

Źródło: opracowanie własne

Najniższą średnią wartość uzyskał wskazany ład funkcjonalny, na co wpływ miały wąskie uliczki, brak chodników, źle zlokalizowane przejścia itd. Najwyższą natomiast jakością odznacza się ład urbanistyczno-architektoniczny – średnia wartość 65%.

5.3.2. Podsumowanie

Analizując badane miasta jako zbiór zaliczony do tzw. małych ośrodków określono ich podobieństwa oraz różnice. Liczba przestrzeni publicznych w badanych centrach miast znajduje się w przedziale od 32 do 43 przestrzeni, a średnia wartość to 36 przestrzeni publicznych.

Rysunek 5.35 Liczba poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych w badanych miastach.
Źródło: opracowanie własne

Uwzględniając poszczególne kategorie przestrzeni publicznych, w zbiorze 5 miast, dominują ulice (47%) – rysunek 5.34. Co istotne, wskazano ilość przestrzeni, a nie ich powierzchnie – rozpatrując powierzchnie dominują ulice z wyjątkiem miasta Pasłęk. Kolejne co do wielkości są parki (Morąg, Orneta) oraz tereny zieleni (Reszel, Lidzbark Warmiński), a w przypadku miasta Pasłęk wskazane ulice.

Tabela 5.36 Statystyki opisowe - ocena jakości przestrzeni publicznych dla badanych miast

Miasto	Liczebność zbiorowości *[sztuk]*	Średnia wartość *[%]*	Wartość min oceny Pp *[%]*	Wartość max oceny Pp *[%]*	Dominanta *[%]*	Odchylenie standardowe
Morąg	34	54	31	77	69	0,14
Orneta	43	59	36	94	60 68	0,13
Reszel	32	64	39	90	66	0,13
Lidzbark Warmiński	41	63	31	85	44 45 57	0,14
Pasłęk	32	58	29	86	61	0,18

Źródło: opracowanie własne

Miasta, pomimo podobnych rozmiarów centralnego obszaru, mają rozbieżną ilość przestrzeni publicznych – tabela 5.36. Dokonana ocena osiągnęła jednak podobne, zbieżne wartości na poziomie średnim 60% - co świadczy o niskiej/średniej jakości przestrzeni oraz konieczności wprowadzenia działań naprawczych we wszystkich miastach. W zależności od miasta ocena przyjmuje różną rozpiętość pomiędzy skrajnymi wartościami oceny. Wartości minimalne uplasowały się na podobnym poziomie, wartości maksymalne na poziomie od 77% do 94%.

Rozkład przestrzenny uzyskanej oceny zaprezentowano na wykonanych załącznikach graficznych. Każdej z przestrzeni przypisano uzyskaną wartość oceny. Miasta wykazują podobieństwo w zakresie zwiększonej działalności na rzecz jakości przestrzeni publicznych wykorzystywanych i udostępnianych turystycznie. Odbywa się to kosztem terenów mieszkaniowych – od tego standardu odbiega miasto Orneta, chociaż również w nim teren kościoła, Ratusza, parku ma wyższą jakość niż otoczenie, szczególnie mieszkaniowe.

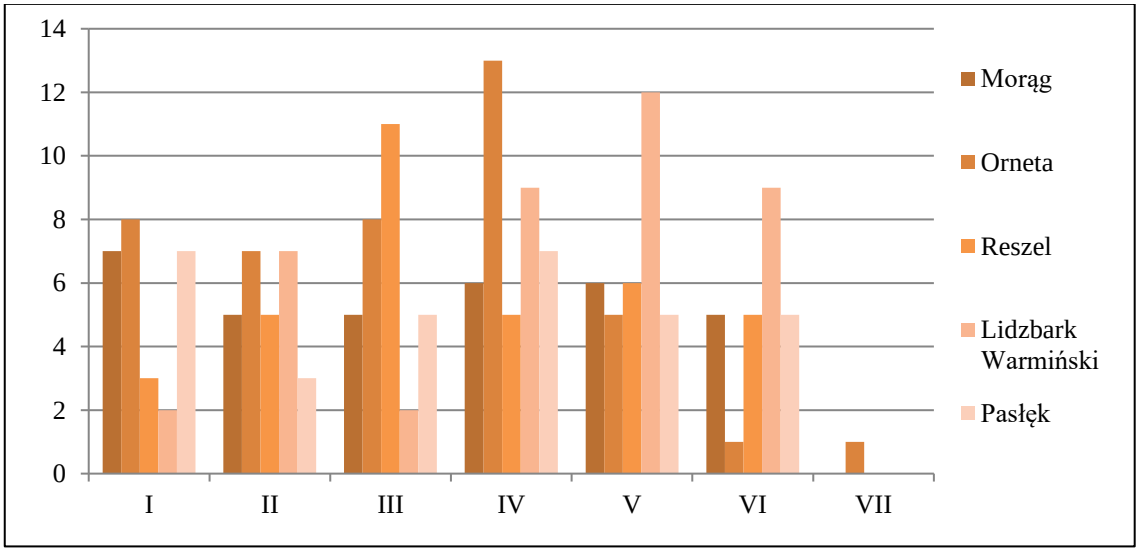
Tabela 5.37 Statystyki opisowe - ocena jakości przestrzeni publicznych dla poszczególnych kategorii przestrzeni dla badanych miast

Miasto	Ocena jakości przestrzeni publicznych - wartość średnia *[%]*					
	ulica	plac publiczny	wnętrze urbanistyczne	park	teren rekreacyjny	teren zieleni
Morąg	53	64	46	67	42	65
Orneta	60	63	51	94	63	58
Reszel	64	81	56	83	86	61
Lidzbark Warmiński	61	81	53	76	82	67
Pasłęk	55	85	47	71	85	59

Źródło: opracowanie własne

Rozpatrując jakość poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych wyróżnić można dwie grupy, kategorie przestrzeni o zbieżnych średnich wynikach oceny oraz kategorie przestrzeni o silnie rozbieżnych wynikach oceny (Tabela 5.37). Do pierwszej grupy zaliczono: ulice, wnętrza urbanistyczne, tereny zieleni, do drugiej grupy - place publiczne, parki tereny rekreacyjne. Uzyskane wyniki odzwierciedlają całościowo pięć analizowanych małych miasteczek – mają one podobne układy ulic o niskiej i średniej jakości (wąskie, brak chodnika/zła jakość chodnika, brak miejsc parkingowych), osiedla wąskie lub kwadratowe, zaniedbane ze względu na brak działań władz oraz niskie budżety domowe miejscowej ludności. Centrum badanych miast otaczają połacie nieuporządkowanej zieleni, ogródki działkowe. Druga grupa to tereny rekreacyjne – część z nich jest nowo powstała, pozostałe mają jeszcze braki, ale trwa proces ich modernizacji.

Dla każdego z miast dokonano pogrupowania wyników oceny jakości przestrzeni publicznych w klasy będące umowną skalą jakości. We wszystkich miastach liczba klas wyniosła 6 (wyjątek Orneta 7 klas) co umożliwiło dokonanie porównania wizualnego miast pomiędzy sobą. Klasy różniła jednak ich długość (od 8 do 10 pkt. procentowych) oraz uzyskany rozstęp. Wyniki ukazano na rysunku 5.35.

Rysunek 5.36 Klasy jakości przestrzeni publicznych w centrach badanych miast
Źródło: opracowanie własne

Najwięcej przestrzeni znajduje się w klasie IV oraz V – mają one zatem średnie wartości oceny odnoszące się do ich jakości. W klasach reprezentujących najwyższą

jakość (klasa VI oraz VII) znajduje się 26 z 185 przestrzeni publicznych, najwięcej z miasta Lidzbark Warmiński, a najmniej z miasta Orneta.

Ostatnie porównanie dotyczyło poszczególnych typów ładów przestrzennych. Średnia wartość oceny dla wszystkich typów ładu wynosiła 61%, odpowiednio średnia dla poszczególnych ładów to: ład urbanistyczno-architektoniczny 67%, ład funkcjonalny 50% ład psychospołeczny 60%, ład estetyczny 60%, ład ekologiczny 69%.

Tabela 5.38 Statystyki opisowe oceny jakości przestrzeni publicznych dla poszczególnych typów ładu przestrzennego dla badanych miast

Miasto	**Średnia wartość dla wskazanego typu ładu** *[%]*				
	Urbanistyczno-architektoniczny	Funkcjonalny	Psychospołeczny	Estetyczny	Ekologiczny
Morąg	65	44	53	54	61
Orneta	65	50	60	59	69
Reszel	74	50	68	64	77
Lidzbark Warmiński	69	54	65	64	68
Pasłęk	62	50	55	58	72

Źródło: opracowanie własne

Najniższą wartość uzyskał ład estetyczny w mieście Lidzbark Warmiński, a najwyższą wartość 100% ład urbanistyczno – architektoniczny w Reszlu, kolejno ład psychospołeczny (Orneta, Reszel, Lidzbark Warmiński), ład ekologiczny (Orneta, Reszel, Pasłęk) – tabela 5.38.

5.4. Wyniki badan ankietowych

Metryczka

Badania ankietowe wykonano w formie sondażu diagnostycznego (ankieta środowiskowa), zastosowano celowo skonstruowany kwestionariusz zatytułowany *Ocena przestrzeni publicznych w centrum miasta ...* . Opinię lokalnej społeczności zebrano poprzez wykonanie badań terenowych dla ponad 500 osób – 115 ankiet dla każdego z wybranych miast. Docelowo dla każdego z miast odrzucono błędnie wypełnione ankiety, stanowiły one od 5 do 10 procent badanej próby. Dążąc do jednorodnej próby wykonano eliminację błędnie wypełnionych kwestionariuszy a następnie dokonano losowego odrzucenia takiej ilości kwestionariuszy, aby finalna liczba próby badawczej dla każdego z miast była równa 100. Obliczono wartość maksymalnego błędu oszacowania dla każdego z miast – tabela 5.39.

Tabela 5.39 Maksymalny błąd oszacowania – sondaż diagnostyczny

Miasto	**Minimalna liczebność próby** *[sztuk]*	**Maksymalny błąd oszacowania** *[%]*	**Maksymalny błąd oszacowania** *[%]*
Morąg	100	4,73	5
Orneta		4,72	
Pasłęk		4,73	
Lidzbark Warmiński		4,73	
Reszel		4,70	

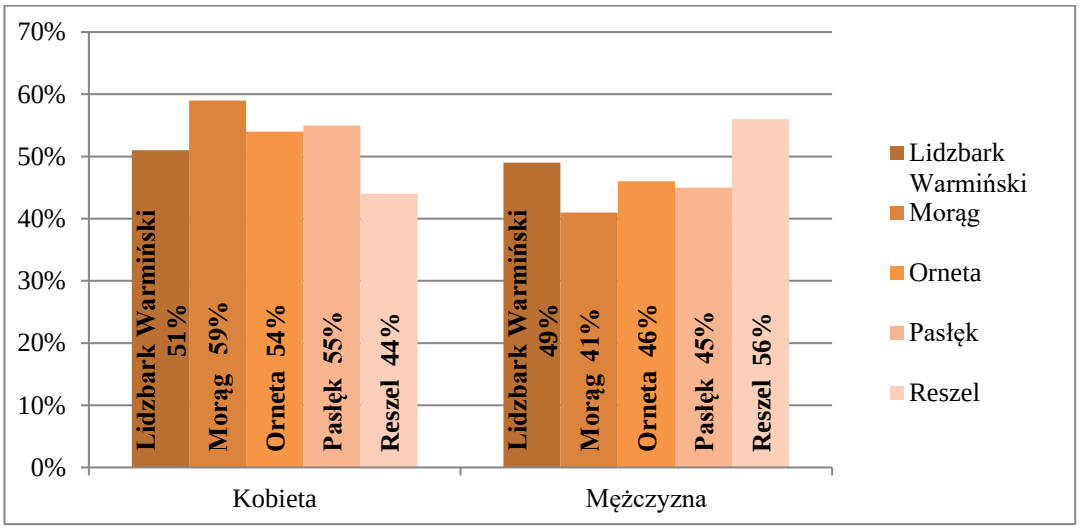
Źródło: opracowanie własne

Uzyskane wyniki maksymalnego błędu oszacowania są porównywalne. Różnica pomiędzy wynikami badań na podstawie próby a potencjalnymi wynikami badań przeprowadzonymi na całej populacji wyniosłaby maksymalnie 5%.

Dążąc do minimalizacji nadmiernego opisu w pracy część wyników badań ankietowanych zaprezentowano w zbiorczym opisie. Umożliwiło to porównanie wyników pomiędzy poszczególnymi miastami – takie porównanie zawarto w opracowanej metodzie badawczej (*tabeli oceny*) jednak ze względu na inny charakter badań porównanie nastąpiło na końcu rozdziału.

Ankietowanych scharakteryzowano poprzez podstawowe dane – parametry opisujące ich płeć, wiek, poziom wykształcenia. Pomimo losowego doboru zastosowano kryterium jakim było miejsce zamieszkania tj. centrum danego miasta. W przypadku braku wymaganej liczby ankiet umożliwiano uczestnictwo w badaniach

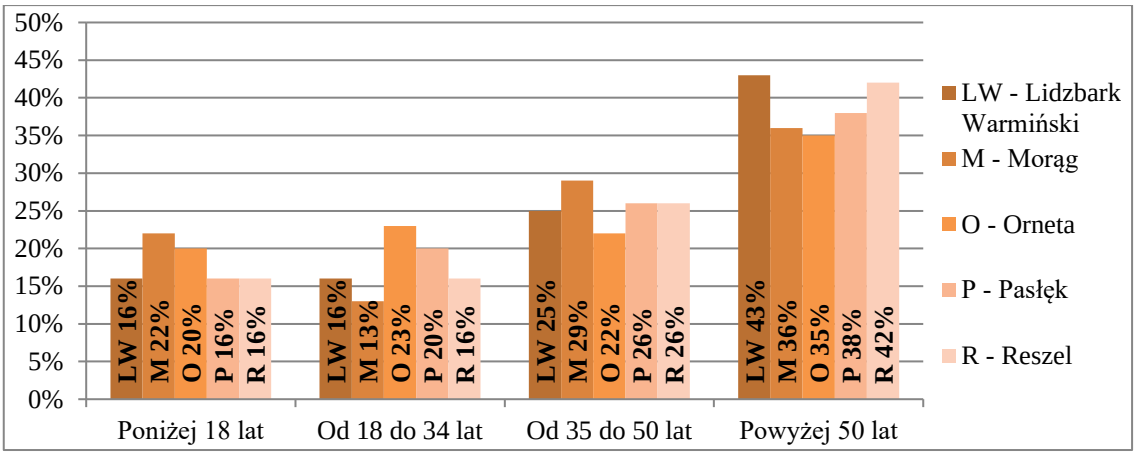
pojedynczym osobom zamieszkującym bezpośrednie sąsiedztwo obszaru badań. Celem niewykluczenia żadnej osoby w pytaniu o *płeć* umożliwiono zaznaczenia odpowiedzi: *kobieta*, *mężczyzna* oraz *inna*. W sumarycznej grupie 500 przebadanych osób nieznacznie dominowały osoby, które oznaczyły płeć *kobieta* (53% ankietowanych), nikt jednak nie zaznaczył opcji *inna*. Na wykresie ukazano procentowy rozkład wyników ze względu na wielkość próby (również wartością liczbowa) (Rysunek 5.36).

Rysunek 5.37 Struktura płci ankietowanych
Źródło: opracowanie własne

Rozkład wyników zaprezentowany powyżej ukazuje jaką *płeć* oznaczali ankietowani w każdym z przeanalizowanych miast: Lidzbark Warmiński (*kobieta 51%, mężczyzna 49%)*, Morąg (*kobieta 59%, mężczyzna 41%)*, Orneta (*kobieta 54%, mężczyzna 46%)*, Pasłęk (*kobieta 55%, mężczyzna 45%)*, Reszel (*kobieta 44%, mężczyzna 56%)*. Dostrzeżono niewielkie odchylenia od średnich wyników (*kobieta 53%, mężczyzna 47%)* na uśrednionym poziomie 3,8 pkt. procentowych co wskazuje na podobieństwo badanych jednostek. Widoczne odstępstwo od średniej identyfikuje miasto Morąg oraz Reszel. Najmniejszą wartość procentową osób *płci* kobieta odnotowano w mieście Reszel a największą w mieście Morąg. Analogiczne miasta te miały największe/najmniejsze parametry *płci* mężczyzna.

Drugi parametr metryczki (rysunek 5.37) wiek ankietowanych uwzględniał podział na osoby w wieku: poniżej 18 lat, od 18 do 34 lat, od 35 do 50 lat i powyżej 50 lat.

Rysunek 5.38 Struktura wieku ankietowanych

Źródło: opracowanie własne

Grupę 500 osób charakteryzuje następująca struktura wieku: osoby *powyżej 50 lat* (39%), osoby *od 35 do 50 lat* (26%), osoby *poniżej 18 lat* (18%), osoby *od 18 do 34 lat* (17%). Najmniejszą grupę stanowią osoby od 18 do 34 roku w mieście Morąg, największą grupę osoby powyżej 50 roku życia mieszkające w Lidzbarku Warmiński. Analogiczna struktura (jak w grupie 500 osób) występuje w mieście: Lidzbark Warmiński, Morąg, Reszel – odmienna w mieście: Orneta i Pasłęk. Odchylenia (najistotniejsze) od średniej ogólnej, dla danej grupy wiekowej, w stosunku do wyników dla poszczególnych miast występują odpowiednio: osoby *poniżej 18 lat* –Morąg; osoby *od 18 do 34 lat* – Orneta; osoby *od 35 do 50 lat* – Orneta; osoby *powyżej 50 roku* życia – Orneta oraz Lidzbark Warmiński.

Tabela 5.40 Struktura wieku ankietowanych z uwzględnieniem płci

Miasto	Płeć	Poniżej 18 lat *[sztuk]*	Od 18 do 34 lat *[sztuk]*	Od 35 do 50 lat *[sztuk]*	Powyżej 50 lat *[sztuk]*	Suma *[sztuk]*
Lidzbark Warmiński	kobieta	6	7	14	24	**51**
Morąg		14	9	16	20	**59**
Orneta		9	9	15	21	**54**
Pasłęk		5	12	14	24	**55**
Reszel		7	6	12	19	**44**
	Suma kobieta	**41**	**43**	**71**	**108**	**263**
Lidzbark Warmiński	mężczyzna	10	9	11	19	**49**
Morąg		8	4	13	16	**41**
Orneta		11	14	7	14	**46**
Pasłęk		11	8	12	14	**45**
Reszel		9	10	14	23	**56**
	Suma mężczyzna	**49**	**45**	**57**	**86**	**237**
Suma dla całej próby		**90**	**88**	**128**	**194**	**500**

Źródło: opracowanie własne

Szczegółową strukturę wieku zestawiono z parametrem *płeć* w tabeli 5.40. Dominuje grupa osób powyżej 50 roku życia, która oznaczyła *płeć* kobieta. Najmniejszą grupę stanowią osoby poniżej 18 roku życia, *płeć* kobieta. Dysproporcja w badanej grupie występuje na poziomie osób powyżej 50 roku życia (22 osoby). Analogicznie rozpatrując poszczególne miasta – dominują osoby powyżej 50 roku życia, *płci* kobieta, wyjątkiem jest miasto Reszel, dominacja tej samej grupy wiekowej jednak *płci* mężczyzna.

Parametr wykształcenie zamykał część charakteryzującą ankietowanych, uwzględniono wykształcenie: podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie, wyższe – tabela 5.41.

Tabela 5.41 Struktura wykształcenia ankietowanych

Miasto	**Podstawowe** *[sztuk]*	**Zasadnicze zawodowe** *[sztuk]*	**Średnie** *[sztuk]*	**Wyższe** *[sztuk]*	**Suma** *[sztuk]*
Lidzbark Warmiński	21	11	26	42	100
Morąg	35	33	21	11	100
Orneta	42	30	10	18	100
Pasłęk	19	15	27	39	100
Reszel	36	27	25	12	100
Suma	**153**	**116**	**109**	**122**	**500**

Źródło: opracowanie własne

Badana próba wykazała różnorodność poziomu wykształcenia mieszkańców centralnych obszarów małych miast 5 badanych ośrodków. Część z nich nie kontynuowała edukacji podstawowej – 31% ankietowanych, a tylko 24% ankietowanych posiada wykształcenie wyższe. Wyniki uplasowały się na podobnym poziomie, toteż żadne z miast nie odzwierciedla rozkładu poziomu wykształcenia, jaki reprezentuje cała próba badawcza. Podsumowanie metryczki stanowi tabela 5.42, zestawienie wszystkich cech ankietowanych.

Poddając analizie statystycznej próbę badawczą (w ujęciu zbiorczym) określić należy ją jako zbiór o największej liczbie osób:

- płeć *kobieta*, poniżej 18 lat, wykształcenie podstawowe,
- płeć *kobieta*, powyżej 50 lat, wykształcenie średnie,
- płeć *mężczyzna*, poniżej 18 lat, wykształcenie podstawowe.

Tabela 5.42 Struktura wykształcenia ankietowanych z uwzględnieniem płci i wieku

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Miasto *[sztuk]*					Suma
			Lidzbark Warmiński	Morąg	Orneta	Pasłęk	Reszel	
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe	6	9	6	4	6	**31**
		zasadnicze zaw.		5	3	1	1	**10**
	od 18 do 34 lat	podstawowe			3		2	**5**
		średnie	3	3	4	6	2	**18**
		wyższe	4	5	2	6	1	**18**
		zasadnicze zaw.		1			1	**2**
	od 35 do 50 lat	podstawowe	1	4	4	1	4	**14**
		średnie	4	5	3	3	2	**17**
		wyższe	7	3	4	9	4	**27**
		zasadnicze zaw.	2	4	4	1	2	**13**
	powyżej 50 lat	podstawowe	3	7	8	3	7	**28**
		średnie	6	7	2	9	7	**31**
		wyższe	12	1	5	10	2	**30**
		zasadnicze zaw.	3	5	6	2	3	**19**
		Suma Kobiety	**51**	**59**	**54**	**55**	**44**	**263**
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe	8	4	7	7	5	**31**
		zasadnicze zaw.	2	4	4	4	4	**18**
	od 18 do 34 lat	podstawowe			7		2	**9**
		średnie	3	2		3	4	**12**
		wyższe	6		2	3		**11**
		zasadnicze zaw.		2	5	2	4	**13**
	od 35 do 50 lat	podstawowe		6	3	1	3	**13**
		średnie	4		1	4	4	**13**
		wyższe	5	1	2	5	3	**16**
		zasadnicze zaw.	2	6	1	2	4	**15**
	powyżej 50 lat	podstawowe	3	5	4	3	7	**22**
		średnie	6	4		2	6	**18**
		wyższe	8	1	3	6	2	**20**
		zasadnicze zaw.	2	6	7	3	8	**26**
		Suma Mężczyźni	**49**	**41**	**46**	**45**	**56**	**237**

Źródło: opracowanie własne

Najmniejszą grupa ankietowani płeć *kobieta*, wiek od 18 do 34 lat, wykształcenie zasadnicze zawodowe oraz ankietowani płeć *mężczyzna*, wiek od 18 do 34 lat, wykształcenie podstawowe. Poszczególne miasta charakteryzuje odrębna struktura płci, wieku i wykształcenia. Ukazane wyniki można przedstawić również w ujęciu procentowym z wartościami odnoszącymi się nie do sumarycznej wartości poszczególnych miast ale do wartości próby rozumianej jako całość – zbiór 500 osób (Tabela 5.43).

Tabela 5.43 Pełna struktura płci, wieku i wykształcenia ankietowanych w odniesieniu do całej próby 500 osób

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Miasto *[%]*					Suma *[%]*
			Lidzbark Warmiński	Morąg	Orneta	Pasłęk	Reszel	
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe	1,2	1,8	1,2	0,8	1,2	6,2
		zasadnicze zawodowe		1	0,6	0,2	0,2	2
	od 18 do 34 lat	podstawowe			0,6		0,4	1
		średnie	0,6	0,6	0,8	1,2	0,4	3,6
		wyższe	0,8	1	0,4	1,2	0,2	3,6
		zasadnicze zawodowe		0,2			0,2	0,4
	od 35 do 50 lat	podstawowe	0,2	0,8	0,8	0,2	0,8	2,8
		średnie	0,8	1	0,6	0,6	0,4	3,4
		wyższe	1,4	0,6	0,8	1,8	0,8	5,4
		zasadnicze zawodowe	0,4	0,8	0,8	0,2	0,4	2,6
	powyżej 50 lat	podstawowe	0,6	1,4	1,6	0,6	1,4	5,6
		średnie	1,2	1,4	0,4	1,8	1,4	6,2
		wyższe	2,4	0,2	1	2	0,4	6
		zasadnicze zawodowe	0,6	1	1,2	0,4	0,6	3,8
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe	1,6	0,8	1,4	1,4	1	6,2
		zasadnicze zawodowe	0,4	0,8	0,8	0,8	0,8	3,6
	od 18 do 34 lat	podstawowe			1,4		0,4	1,8
		średnie	0,6	0,4		0,6	0,8	2,4
		wyższe	1,2		0,4	0,6		2,2
		zasadnicze zawodowe		0,4	1	0,4	0,8	2,6
	od 35 do 50 lat	podstawowe		1,2	0,6	0,2	0,6	2,6
		średnie	0,8		0,2	0,8	0,8	2,6
		wyższe	1	0,2	0,4	1	0,6	3,2
		zasadnicze zawodowe	0,4	1,2	0,2	0,4	0,8	3
	powyżej 50 lat	podstawowe	0,6	1	0,8	0,6	1,4	4,4
		średnie	1,2	0,8		0,4	1,2	3,6
		wyższe	1,6	0,2	0,6	1,2	0,4	4
		zasadnicze zawodowe	0,4	1,2	1,4	0,6	1,6	5,2
Suma								**100**

Źródło: opracowanie własne

Dokonując syntetycznego podsumowania całej próby:

- kobiety 52,6% - mężczyźni 47,4%,
- osoby:
    - poniżej 18 lat – 18%,

- od 18 do 34 lat – 17,6%,
- od 35 do 50 lat – 25,6%,
- powyżej 50 lat – 38,8%,

– wykształcenie:
- podstawowe 31%,
- zasadnicze zawodowe 23%,
- średnie 22%,
- wyższe 24%.

Pytania kwestionariusza

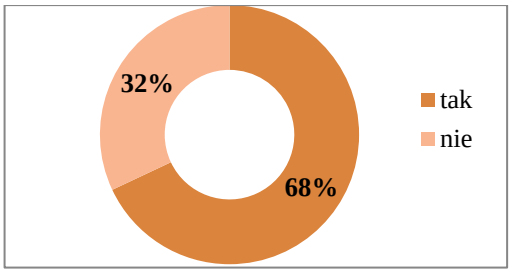
Ankieta składa się z 20 pytań diagnostycznych, część analityczna pracy obejmuje 14 pytań. Dokonano eliminacji pytania nr 4; 12; 14; 15; 17 oraz 19. Eliminacja miała na celu ukazanie najistotniejszych dla niniejszych badań odpowiedzi. Kwestionariusz, podzielono na sześć bloków tematycznych uporządkowanych od ogółu do szczegółu. Pytania ukazujące tematykę ogólnych zjawisk poddano całościowej charakterystyce (czasem z uwzględnieniem wyników dla poszczególnych miast), bez rozróżniania na korelację z wynikami metryczki (niekiedy ukazano tylko rozkład wyników z ujęciem parametrów metryczki). Pytania mające ścisłe powiązanie z tabelą oceny jakości zabytkowych centralnych przestrzeni publicznych opisano szczegółowo w odniesieniu do metryczki, powstałych potencjalnych korelacji. Konieczne jest omówienie obiektów tabelarycznych – ze względu na duże rozmiary niektórych tabel, szczególnie tych będących informacją o odpowiedzi ankietowanych oraz parametrach z metryczki zdecydowano się umieszczać tabele w załącznikach na końcu pracy.

Blok I (2 pytania/2 opisane)*pytania wprowadzające*, zawarto w nim dwa pytania odnoszące się do pojęcia *przestrzeni publicznych* oraz ich roli wobec społeczeństwa. Blok wprowadził ankietowanych w tematykę badań.

Pytanie 1. Czy spotkała się Pani/Pan z pojęciem przestrzeń publiczna?

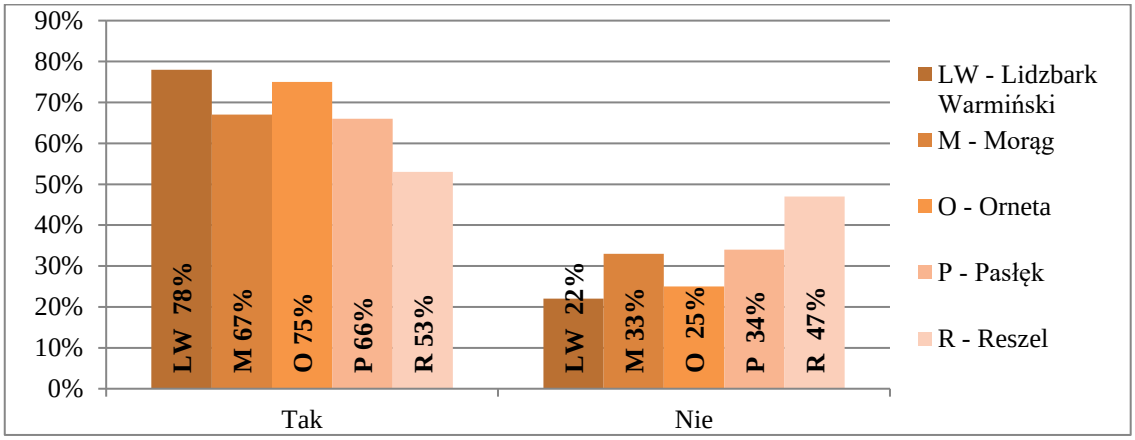
Odpowiedzi: tak/nie

Poziom analityki: szczegółowy

Rysunek 5.39 Znajomość pojęcia przestrzeń publiczna – próba badawcza
Źródło: opracowanie własne

Na poziomie całościowym (próba 500 osób) ankietowani w znaczącej przewadze wskazali, że termin przestrzeń publiczna jest powszechnie znany (68% ankietowanych – rysunek 5.38). Pozostała 32% grupa osób, stanowiąca 161osób, nie spotkała się z pojęciem przestrzeń publiczna. Uśrednione wyniki, odpowiednio dla odpowiedzi *tak* 68%, odpowiedź *nie* 32%.

Rysunek 5.40 Znajomość pojęcia przestrzeń publiczna – badane miasta
Źródło: opracowanie własne

Największą oraz najmniejszą wartość procentową uzyskano w mieście Lidzbark Warmiński – odpowiedź *tak* 78%, odpowiedź *nie* 22%. Znajomość pojęcia jest zróżnicowana w poszczególnych miastach (Rysunek 5.39), ogólna wartość odchylenia od średniej wynosi 7%,a odchylenie od średniej na poziomie poszczególnych miast wynosi: Lidzbark Warmiński +10 pkt. procentowych, Morąg -1 pkt. procentowy, Orneta 7 pkt. procentowych, Pasłęk -2 pkt. procentowych, Reszel -15 pkt. procentowych. Analogiczne rozbieżności występują w stosunku do braku znajomości terminu, mają one przeciwny wektor. Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,10 – dane obserwacje są skupione wokół średniej.

Tabela 5.44 Znajomość pojęcia przestrzeń publiczna – poszczególne miasta

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Miasto *[%]*									
			Lidzbark Warmiński		Morąg		Orneta		Pasłęk		Reszel	
			Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
kobieta	poniżej 18 lat	Podstawowe	3	3	4	5	5	1	1	3	3	3
		Zasadnicze zaw.			1	4	2	1		1		1
	od 18 do 34 lat	Podstawowe					2	1			1	1
		Średnie	2	1	2	1	4		4	2	1	1
		Wyższe	4		3	2	2		5	1	1	
		Zasadnicze zaw.			1						1	
	od 35 do 50 lat	Podstawowe	1		3	1	2	2		1	2	2
		Średnie	3	1	4	1	3		3		1	1
		Wyższe	5	2	3		3	1	8	1	3	1
		Zasadnicze zaw.	1	1	3	1	3	1		1		2
	powyżej 50 lat	Podstawowe	1	2	5	2	4	4	1	2	2	5
		Średnie	5	1	6	1	2		7	2	5	2
		Wyższe	10	2	1		3	2	8	2	2	
		Zasadnicze zaw.	3		3	2	3	3	1	1	2	1
mężczyzna	poniżej 18 lat	Podstawowe	6	2	1	3	6	1	3	4	3	2
		Zasadnicze zaw.	1	1	2	2	1	3	2	2	1	3
	od 18 do 34 lat	Podstawowe					6	1				2
		Średnie	2	1	2				2	1	2	2
		Wyższe	5	1			2		2	1		
		Zasadnicze zaw.			1	1	5		2		1	3
	od 35 do 50 lat	Podstawowe			5	1	2	1		1	1	2
		Średnie	4				1		2	2	1	3
		Wyższe	5		1		2		3	2	2	1
		Zasadnicze zaw.	1	1	5	1	1		1	1	3	1
	powyżej 50 lat	Podstawowe	1	2	4	1	2	2	3		4	3
		Średnie	5	1	2	2			1	1	4	2
		Wyższe	8		1		3		5	1	1	1
		Zasadnicze zaw.	2		4	2	6	1	2	1	6	2
		Suma	**78**	**22**	**67**	**33**	**75**	**25**	**66**	**34**	**53**	**47**

Źródło: opracowanie własne

Uwzględniając powyższą tabelę 5.44, dostrzeżono kilka podstawowych zależności pomiędzy udzielonymi odpowiedziami, a parametrami metryczki, które opisują ankietowanych.

Parametr *płeć* – na poziomie ogólnym brak zależności pomiędzy odpowiedziami a parametrem. Dla odpowiedzi *nie* – widoczna minimalna przewaga (7 pkt. procentowych) przy parametrze *kobieta.* Na poziomie szczegółowym, odpowiedź *tak* – widoczna zwiększona znajomość pojęcia u osób oznaczających płeć *kobieta* – dwa miasta Morąg +16 pkt. procentowych, Pasłęk +15 pkt. procentowych. W przypadku

odpowiedzi *nie* aż w trzech miastach występuje dominacja odpowiedzi udzielonej przez osoby płci *kobieta*- miasto Lidzbark Warmiński +18 pkt. procentowych, miasto Morąg +21 pkt. procentowych, miasto Orneta +28 pkt. procentowych i odwrotnie w przypadku miasta Reszel – dominacja odpowiedzi udzielonych przez osoby, które oznaczyły płeć *mężczyzna,* różnica 15 pkt. procentowych w stosunku do przeciwnej płci.

Parametr *wiek* –na poziomie ogólnym, odpowiedź *tak,* im starsza grupa wiekowa tym większa znajomość pojęcia *przestrzeń publiczna.* Ma to przełożenie na poszczególne miasta, gdzie dostrzeżono analogiczną zależność w każdym z ośrodków. W przypadku braku znajomości tego terminu dominują osoby *poniżej 18 roku życia* oraz *powyżej 50 lat*, wyjątek miasto Reszel.

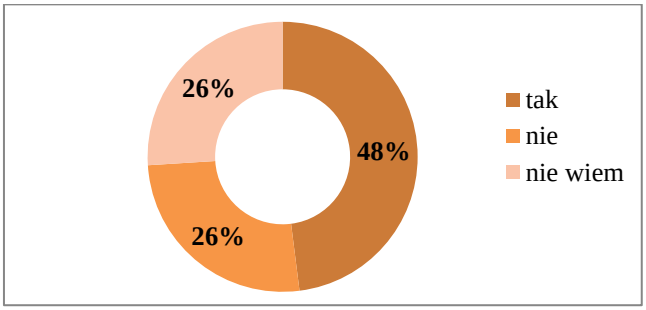
Parametr *wykształcenie* - na poziomie ogólnym minimalnie zwiększoną znajomość terminu wykazują osoby z wykształceniem *średnim*. Osoby nie znające tego terminu, to najczęściej ankietowani o wykształceniu *podstawowym*. Na poziomie szczegółowym widoczna jest zwiększona znajomość terminu, którą odnotowano u osób: z wykształceniem *wyższy* – miasto Lidzbark Warmiński, Pasłęk oraz wykształceniem *podstawowym* miasto Morąg, Orneta, Reszel. Ukazany trend w przypadku braku znajomości terminu, tj. spadek znajomości terminu wraz ze spadkiem poziomu wykształcenia odnotowano w mieście Morąg, Orneta, Reszel.

Drugie pytanie umieszczono celem weryfikacji stosunku ankietowanych do przestrzeni publicznych i ich potencjalnej roli w życiu mieszkańców.

Pytanie 2. Czy uważa Pani/Pan, że przestrzenie publiczne pełnią istotną rolę w życiu społecznym?

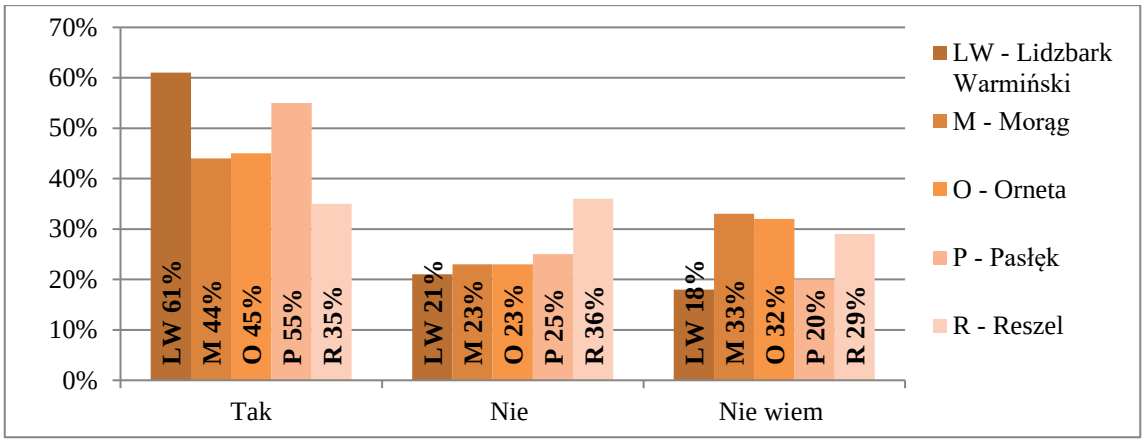
Odpowiedzi: tak/nie/nie wiem

Poziom analityki: ogólny

Rysunek 5.41 Istotność przestrzeni publicznych w życiu społecznym – próba badawcza
Źródło: opracowanie własne

Niemal połowa ankietowanych (48%) uważa, że przestrzenie publiczne pełnią istotną rolę w życiu społecznym – rysunek 5.40. Pozostałe głosy rozłożyły się równomiernie pomiędzy odpowiedziami świadczącymi o braku (wg ankietowanych) takiej roli oraz o braku wiedzy ankietowanych w poruszonej tematyce.

Rysunek 5.42 Istotność przestrzeni publicznych– poszczególne miasta
Źródło: opracowanie własne

Uśrednione wyniki określiły jednoznacznie, że ponad połowa ankietowanych nie widzi lub nie jest w stanie określić istotności przestrzeni publicznych. Największą oraz najmniejszą wartość procentową uzyskano w mieście Lidzbark Warmiński – odpowiedź *tak* 61%, odpowiedź *nie wiem*18%. Poszczególne wyniki dla miast przedstawia – rysunek 5.41. Opinia na temat istotności przestrzeni jest zróżnicowana, jednak dwa ośrodki mają niemal identyczną strukturę procentową udzielonych odpowiedzi - Morąg i Orneta. Wartość odchylenia od średniej wynosi: odpowiedź *tak* 8 pkt. procentowych, odpowiedź *nie* 4 pkt. procentowych, odpowiedź *nie wiem* 6 pkt. procentowych. Odchylenie od średniej na poziomie poszczególnych miast wynosi:

- odpowiedź *tak*: Lidzbark Warmiński -13 pkt. procentowych, Morąg +4 pkt. procentowy, Orneta +3 pkt. procentowych, Pasłęk -7 pkt. procentowych, Reszel +13 pkt. procentowych,
- odpowiedź *nie:* Lidzbark Warmiński +5 pkt. procentowych, Morąg +3 pkt. procentowy, Orneta +3 pkt. procentowych, Pasłęk +1 pkt. procentowych, Reszel -10 pkt. procentowych,

– odpowiedź *nie wiem:* Lidzbark Warmiński +8 pkt. procentowych, Morąg -7 pkt. procentowy, Orneta -6 pkt. procentowych, Pasłęk +6 pkt. procentowych, Reszel -3 pkt. procentowych.

Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,13 – dane obserwacje są skupione wokół średniej.

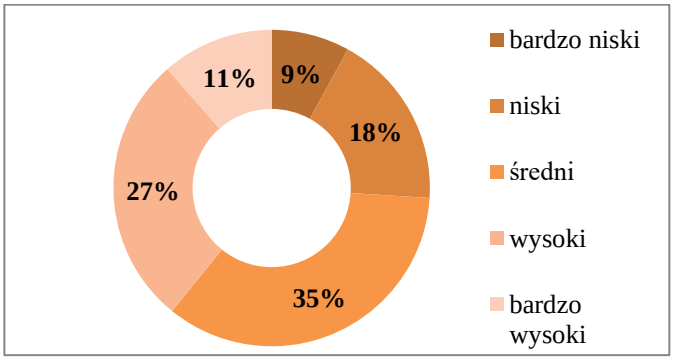
Przejście pomiędzy pierwszym a drugim blokiem tematycznym stanowiło szczegółowe wyjaśnienie, czym jest przestrzeń publiczna oraz co należy rozumieć, w ujęciu potocznym, poprzez przestrzenie opisane w dalszej części ankiety jako: ulice, place publiczne, wnętrza urbanistyczne, parki, tereny rekreacyjne, tereny zieleni.

Blok II (6 pytań/5 opisanych) p*rzestrzenie publiczne – ocena wstępna*, ujęto pierwszą (z kilku wprowadzonych do ankiety) ocenę jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych, dodatkowo wprowadzono możliwość określenia przestrzeni o najwyższej i najniższej jakości, a także przestrzeni symbolicznej. Dodatkowy element to opinia o potencjalnej korelacji pomiędzy przestrzeniami będącymi atrakcją turystyczną centrum, a ich wysoką (odbiegającą od średniej) jakością.

Pytanie 3. Proszę dokonać oceny jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych w centrum miasta Morąg.

Odpowiedzi: macierz, wiersze – kategorie przestrzeni publicznych (ulice/place publiczne/wnętrza urbanistyczne/parki/tereny rekreacyjne/tereny zieleni), kolumny – pięciostopniowa skala oceny (bardzo niski⇨niski⇨średni⇨wysoki⇨bardzo wysoki)

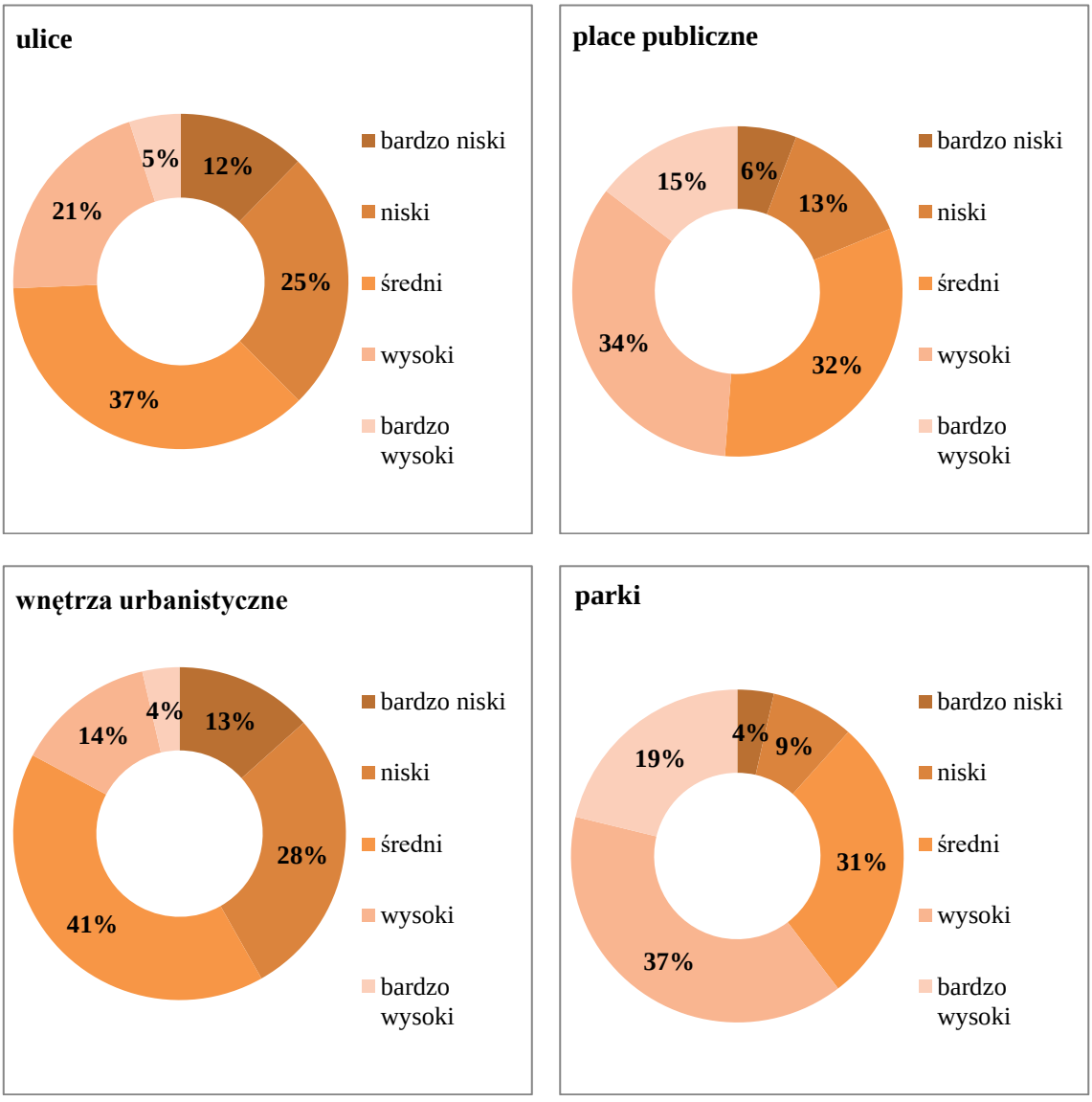
Poziom analityki: ogólny

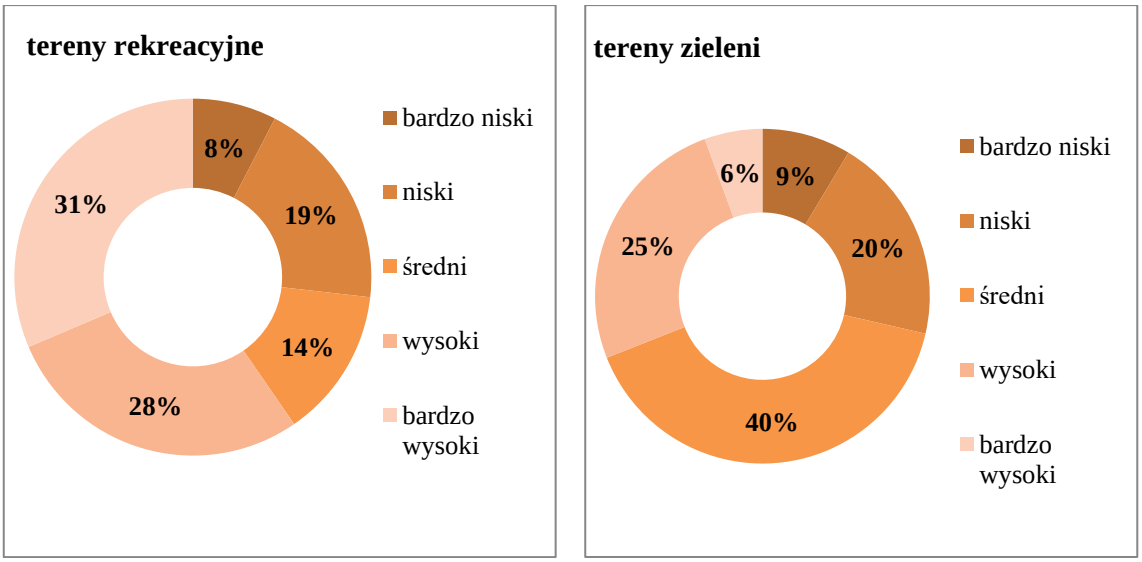

Rysunek 5.43 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych centrum miasta – próba badawcza, ujęcie całościowe

Źródło: opracowanie własne

Pytanie odnosiło się do oceny poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – stanowiło jedno z najważniejszych pytań, gdyż umożliwiło weryfikację dokonanej oceny jakości przestrzeni publicznych zaproponowaną metodą z oceną jakości przestrzeni dokonaną przez ankietowanych, w odniesieniu do poszczególnych kategorii przestrzeni. Kontrolnie zweryfikowano rozkład odpowiedzi całej próby (500 osób) w ujęciu całościowym – rysunek 5.42. Najczęściej przestrzeniom wystawiono ocenę *średnią*. Skala miała postać pięciostopniową, a zatem poniżej wartości *średniej* znajdowały się przestrzenie o *niskiej* lub *bardzo niskiej* jakości (26%).

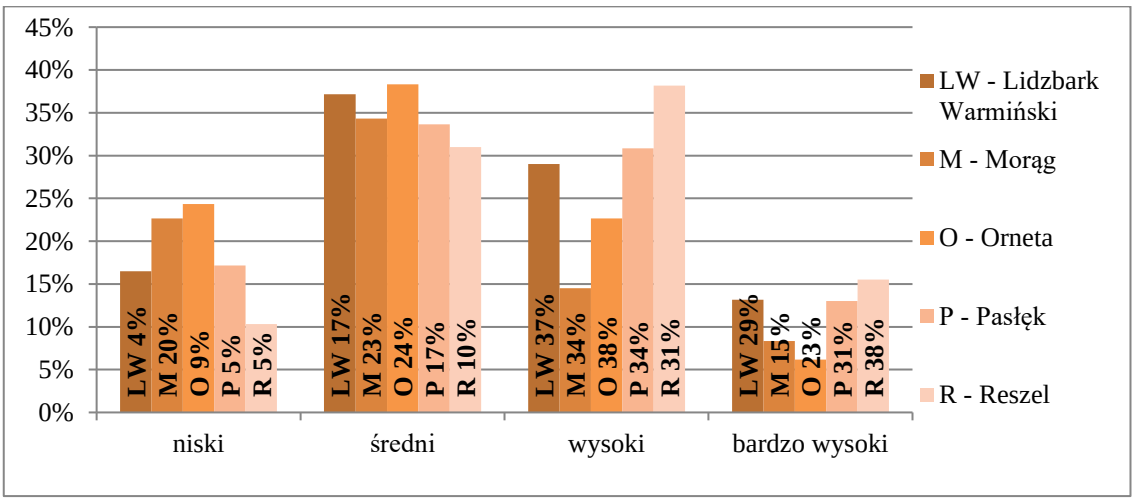

Rysunek 5.44 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych centrum miasta – próba badawcza

Źródło: opracowanie własne

Ankietowani dokonali oceny poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych, na rysunku 5.43 poziomie całościowym (próba 500 osób). Dostrzeżono trend dla dwóch grup przestrzeni publicznych, gdzie wyniki oceny rozłożyły się podobnie. Pierwsza grupa ulice i wnętrza urbanistyczne, najmniej głosów oddano na jakość *bardzo wysoką* a następnie w kierunku rosnącym jakość *bardzo niską⇨wysoką⇨ niską⇨średnią.* Analogicznie dla drugiej grupy place publiczne, parki najmniej głosów oddano na jakość *bardzo niską* a następnie w kierunku rosnącym jakość *niską⇨bardzo wysoką⇨średnią⇨wysoką.*

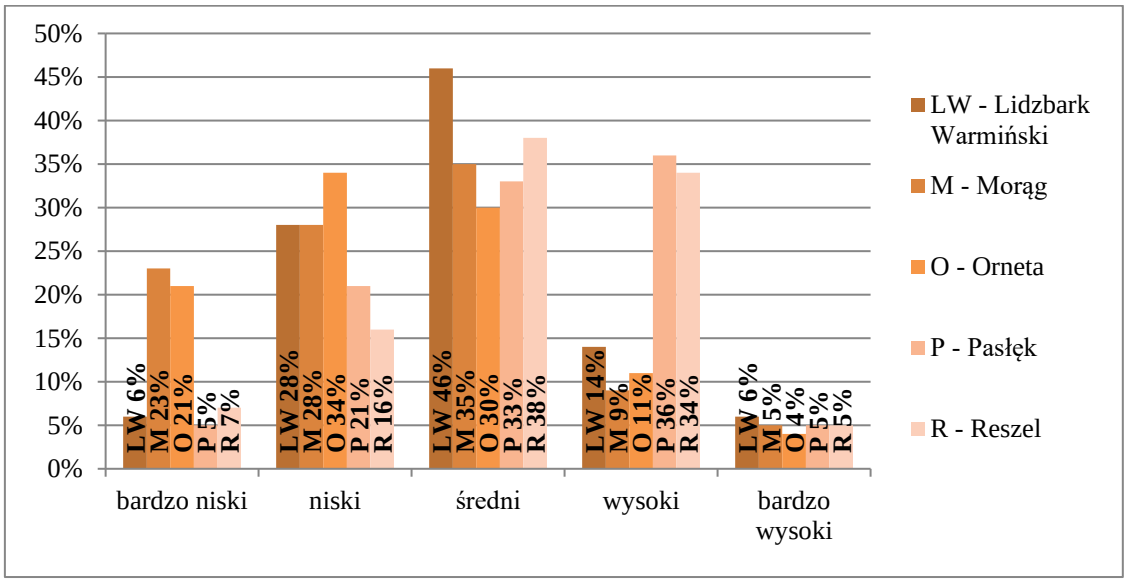

Rysunek 5.45 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych centrum miasta - poszczególne miasta

Źródło: opracowanie własne

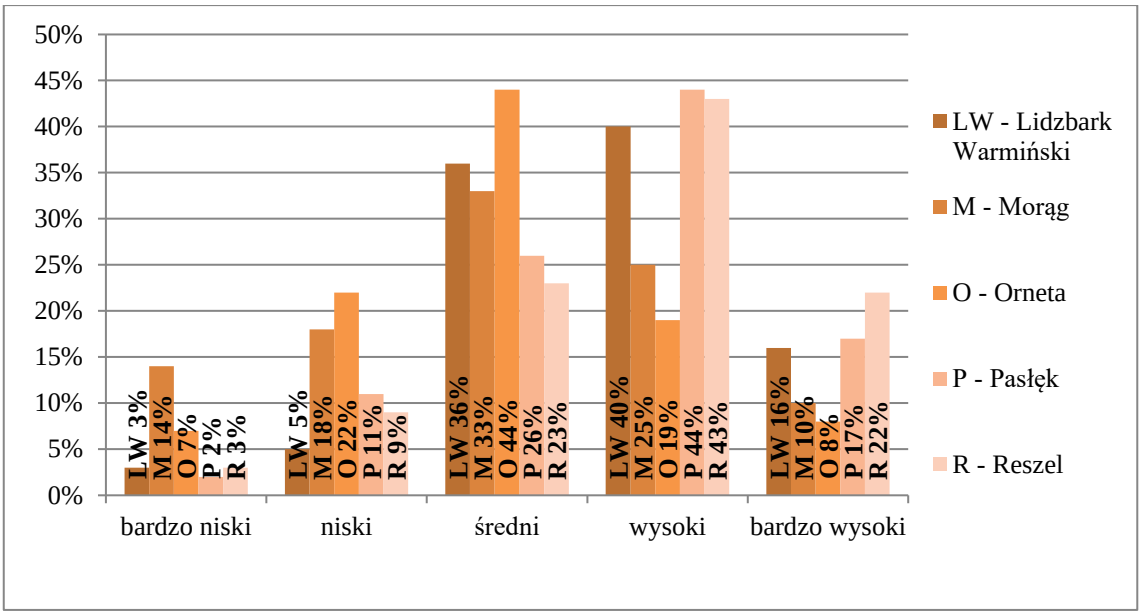
Analizując poszczególne miasta dostrzeżono wspominaną wcześniej wyraźną dominację oceny wyrażonej jako *średnia.* Statystyka widoczna jest na poziomie oceny sprowadzonej do całości (rysunek 5.44), jednak już na tym etapie warto wspomnieć, że na poziomie poszczególnych miast zależność wygląda niezmiennie. Najniższa wartość wystąpiła w mieście Lidzbark Warmiński (ocena jakości na poziomie *bardzo niskim* – 4% ankietowanych), najwyższa w mieście Orneta oraz Reszel (ocena jakości na poziomie odpowiednio *średnim* – 38% ankietowanych oraz *wysokim* 38% ankietowanych). Podano tylko podstawowe statystyki, a szczegóły omówiono na poziomie poszczególnych kategorii przestrzeni. Ze względu na dużą ilość danych oraz grafik skoncentrowano się na najważniejszych elementach oraz dokonano pewnych, ogólnych podsumowań. Uśredniono wyniki w przypadku udzielonych odpowiedzi to:

- ocena *bardzo niska* – 9%,
- ocena *niska* – 18%,
- ocena *średnia* – 35%,
- ocena *wysoka* – 27%,
- ocena *bardzo wysoka* – 11%.

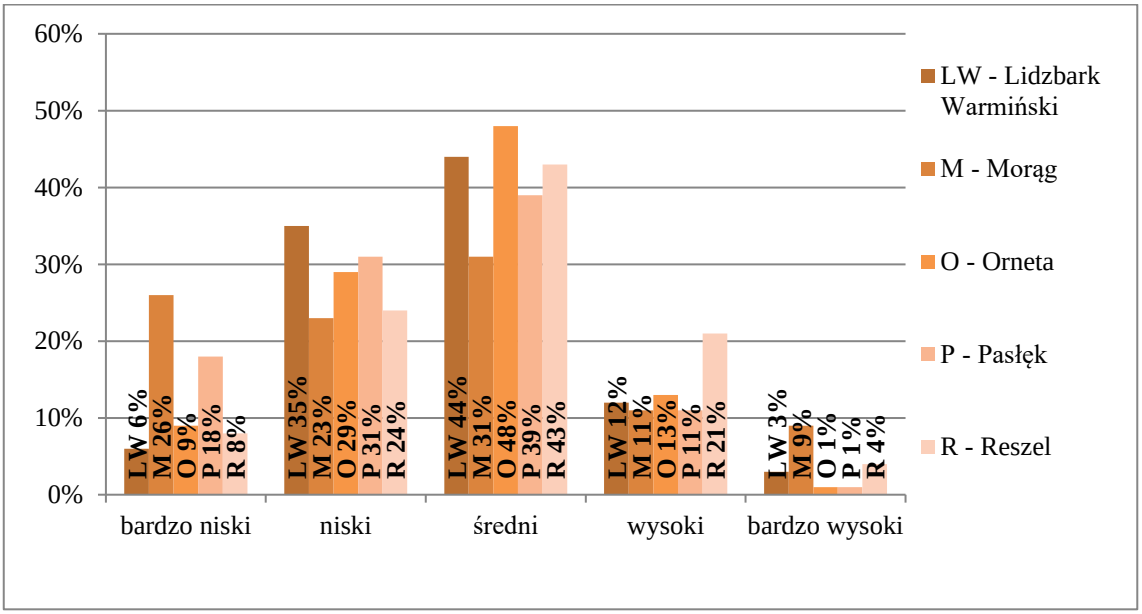

Rysunek 5.46 Ocena jakości ulic występujących w centrum – poszczególne miasta

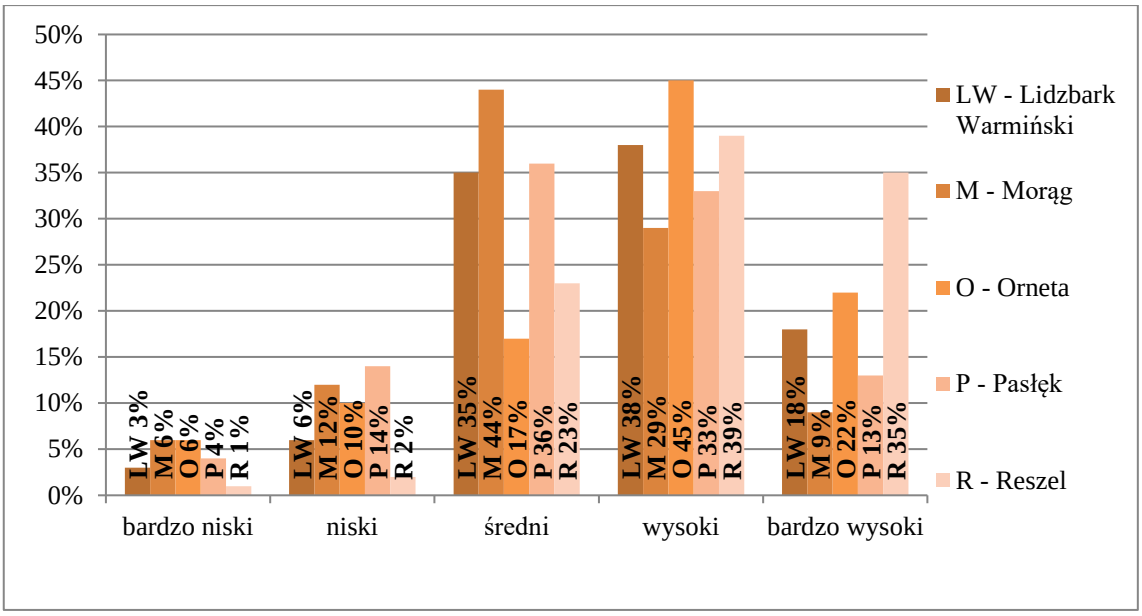
Źródło: opracowanie własne

Rysunek 5.47 Ocena jakości placów publicznych występujących w centrum – poszczególne miasta
Źródło: opracowanie własne

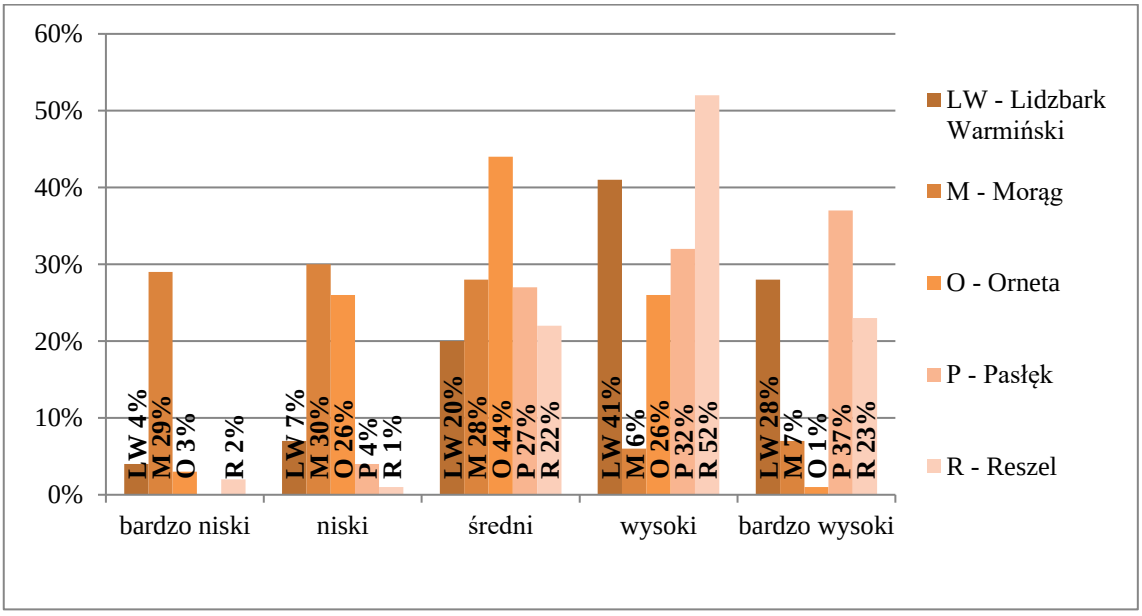

Rysunek 5.48 Ocena jakości wnętrz urbanistycznych występujących w centrum – poszczególne miasta
Źródło: opracowanie własne

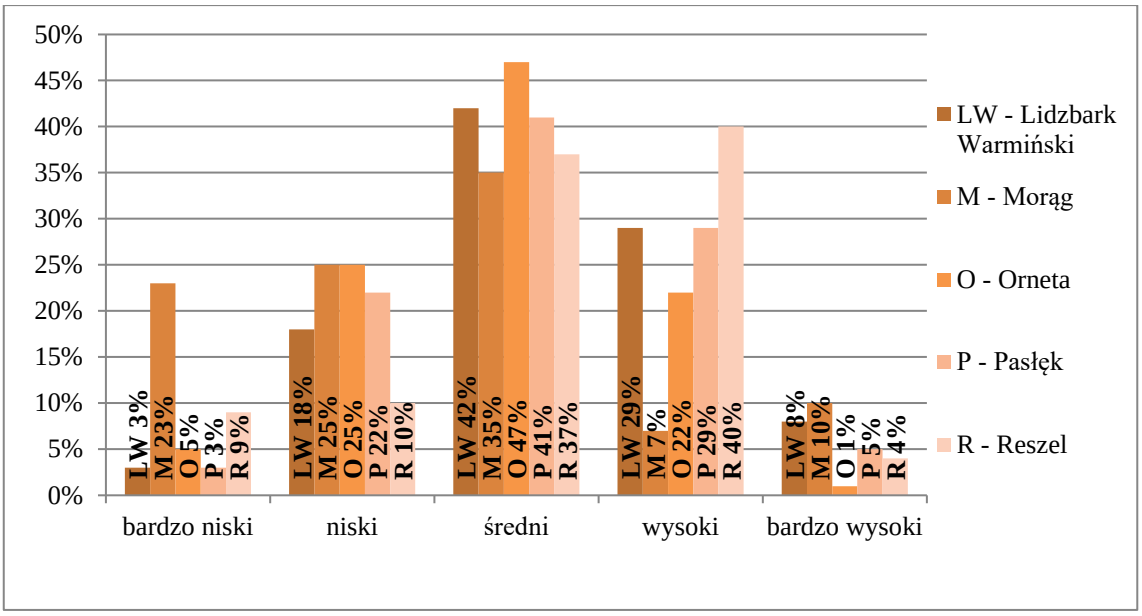
Rysunek 5.49 Ocena jakości parków występujących w centrum – poszczególne miasta

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 5.50 Ocena jakości terenów rekreacyjnych występujących w centrum – poszczególne miasta

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 5.51 Ocena jakości terenów zielonych występujących w centrum – poszczególne miasta
Źródło: opracowanie własne

Pełne wyniki ukazano na rysunku od 5.45 do 5.50. Uśrednione wyniki dla poszczególnych ocen jakości kategorii przestrzeni publicznych zaprezentowano w tabeli 5.45.

Tabela 5.45 Średnia wartości dla oceny jakości kategorii przestrzeni publicznych – próba badawcza

Miasto	**Średnia wartości dla oceny jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych centrum miasta** *[%]*				
	bardzo niski	niski	średni	wysoki	bardzo wysoki
ulice	12	25	36	21	5
place publiczne	6	13	32	34	15
wnętrza urbanistyczne	13	28	41	14	4
parki	4	9	31	37	19
tereny rekreacyjne	8	19	14	28	31
tereny zieleni	9	20	40	25	6

Źródło: opracowanie własne

Średnie wartości różnią się od siebie w zależności od kategorii przestrzeni publicznej, najbardziej zbieżne wyniki odnotowano na poziomie oceny *bardzo niskiej*. W poszczególnych miastach widoczne są mniej lub bardziej wyraźne trendy: ulice – wartość oceny rośnie do średniej, następnie następuje spadek ku wartościom wysokim, wyraźnie widać to w mieście Lidzbark Warmiński, Pasłęk, Reszel; place publiczne –

stanowiące wizytówkę miast, dominują wartości oceny *średnie* (Morąg, Orneta)i *wysokie* (Lidzbark Warmiński, Pasłęk, Reszel); wnętrza urbanistyczne – minimalna ilość odpowiedzi oddana na ocenę *bardzo wysoką* we wszystkich miastach; parki – ocenione wysoko, brak we wszystkich miastach skrajnie niskich ocen z wyjątkiem kilu głosów – analogiczna ocena dla terenów rekreacyjnych; tereny zieleni – ocenione bardzo nisko w mieście Morąg (wyjątek) w przeciwieństwie do Reszla, gdzie dokonano wysokiej oceny.

Pytania od 5 do 7 odnosiły się do poglądów ankietowanych w zakresie przestrzeni publicznych centrum. W kwestionariuszu umożliwiono wskazanie przestrzeni publicznej o najwyższej jakości (pytanie 5), o najniższej jakości (pytanie 6) oraz przestrzeni symbolicznych (pytanie 7).

Pytanie 5. Która z przestrzeni publicznych wg Pani/Pana reprezentuję najwyższa jakość w centrum miasta.

Pytanie 6. Która z przestrzeni publicznych wg Pani/Pana reprezentuję najniższą jakość w centrum miasta Morąg.

Pytanie 7. Która z przestrzeni publicznych wg Pani/Pana jest najważniejsza, pełni rolę symbolu centrum Morąga.

Odpowiedzi: pytanie otwarte

Poziom analityki: ogólny, skrócony

Tabela 5.46 Przestrzenie publiczne najwyższej i najniższej jakości oraz przestrzeń symboliczna – poszczególne miasta

Miasto	Odpowiedzi najczęściej udzielane przez ankietowanych					
	przestrzeń o najwyższej jakości	wyniki [%]	przestrzeń o najniższej jakości	wyniki [%]	przestrzeń symboliczna	wyniki [%]
Lidzbark Warmiński	zamek	42	plac zabaw	27	zamek	82
Morąg	ratusz	34	targowisko	33	ratusz	49
Orneta	park	32	ulica Zaułek	35	ratusz	42
Pasłęk	główna ulica	20	Chodkiewicza/garaże/baraki/ pod murami	17	zamek	33
Reszel	park	29	osiedle	49	zamek	54

Źródło: opracowanie własne

W tabeli 5.46 ukazano najczęstsze odpowiedzi, w przypadku przestrzeni o najwyższej jakości powtórzyła się przestrzeń zaliczona do kategorii *park* w mieście Orneta i Reszel – dwa ośrodki, w których stworzono nowe parki. Symboliczne przestrzenie

to wyłącznie przestrzenie historyczne: zamek i ratusz. Odpowiedzi nie zawsze były jednoznaczne, brak jednoznaczności występował odpowiednio:

- przestrzeń o najwyższej jakości – Pasłęk, Reszel,
- przestrzeń o najniższej jakości – Pasłęk,
- przestrzeń symboliczna – Pasłęk, Orneta.

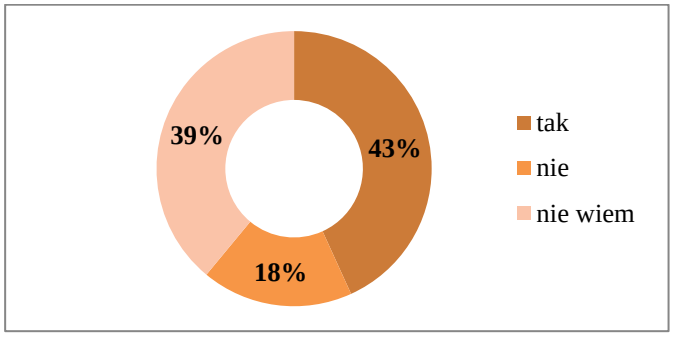
Nie prawdziwe, w przypadku przeprowadzonych badań jest stwierdzenie, że przestrzeń o najwyższej jakości to przestrzeń symboliczna. Zgodność wyników pomiędzy przestrzenią o najwyższej jakości a przestrzenią symboliczną uplasowała się odpowiednio na poziomie: Lidzbark Warmiński – 56%, Morąg – 44%, Orneta – 15%,

Pasłęk – 42%, Reszel – 68%.

Pytanie 8. Czy uważa Pani/Pan, że przestrzenie publiczne w centrum miasta, stanowiące atrakcję turystyczną, są bardziej zadbane?

Odpowiedzi: pytanie otwarte

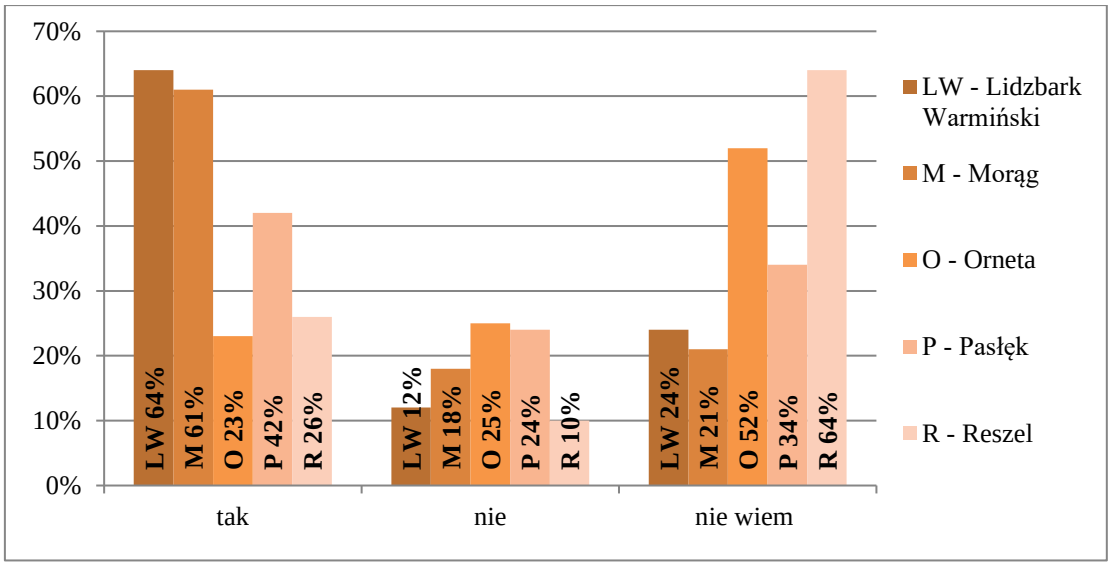
Poziom analityki: ogólny

Rysunek 5.52 Zwiększona dbałość o przestrzenie publiczne stanowiące atrakcje turystyczną - próba badawcza

Źródło: opracowanie własne

Ostatnie pytanie w drugim bloku tematycznym odnosiło się do opinii ankietowanych w zakresie przestrzeni publicznych turystycznych – rysunek 5.51. Niemal połowa osób wskazała, że przestrzenie stanowiące atrakcję turystyczną są bardziej zadbane. Temat jest problematyczny, aż 39% osób nie jest w stanie odpowiedzieć jednoznacznie na wskazane zagadnienie.

Rysunek 5.53 Zwiększona dbałość o przestrzenie publiczne stanowiące atrakcje turystyczną – poszczególne miasta

Źródło: opracowanie własne

Największą oraz najmniejszą wartość procentową uzyskano w mieście Reszel – odpowiedź *nie wiem* 64%, odpowiedź *nie* 10%. Poszczególne wyniki dla miast prezentuje rysunek 5.52. Trend w strukturze procentowej odpowiedzi na poziomie miasta Lidzbark Warmiński, Morąg, Pasłęk – najwięcej odpowiedzi na *tak*, i odpowiednio w kierunku malejącym *nie wiem, nie*. Wyniki rozłożyły się różnorako w poszczególnych miastach, wartość odchylenia od średniej wynosi: odpowiedź *tak*19 pkt. procentowych, odpowiedź *nie*6 pkt. procentowych, odpowiedź *nie wiem*15 pkt. procentowych. Odchylenie od średniej na poziomie poszczególnych miast wynosi:

- odpowiedź *tak*: Lidzbark Warmiński +28 pkt. procentowych, Morąg +26 pkt. procentowy, Orneta +10 pkt. procentowych, Pasłęk +18 pkt. procentowych, Reszel +11 pkt. procentowych,
- odpowiedź *nie:* Lidzbark Warmiński -6 pkt. procentowych, Morąg 0 pkt. procentowy, Orneta +7 pkt. procentowych, Pasłęk +6 pkt. procentowych, Reszel -8 pkt. procentowych,
- odpowiedź *nie wiem:* Lidzbark Warmiński -15 pkt. procentowych, Morąg -18 pkt. procentowy, Orneta +13 pkt. procentowych, Pasłęk -5 pkt. procentowych, Reszel +25 pkt. procentowych.

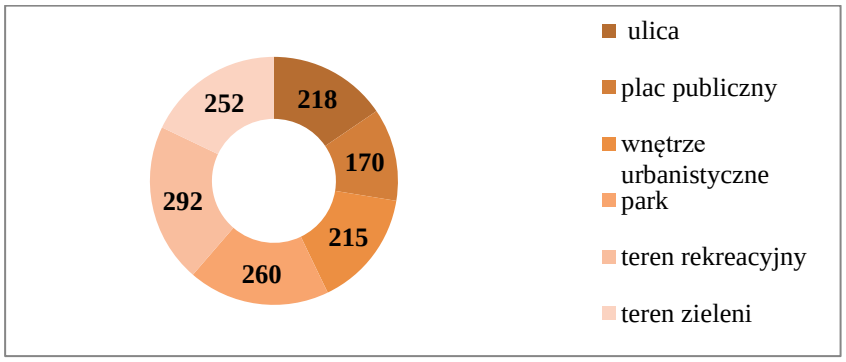
Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,19 – dane obserwacje są skupione wokół średniej.

Blok III (4 pytania/3 opisane) *przestrzenie publiczne – braki, modernizacja, proces partycypacji*. Blok tematyczny pozwalający na kontrolną weryfikację oceny jakości przestrzeni publicznych dokonanej przez ankietowanych, poprzez wskazanie przestrzeni wymagających zmian. Określenie jakich kategorii przestrzeni brakuje na obszarze centrum oraz co dodatkowego (obiekty, przestrzenie) powinno zostać wprowadzone w strukturę przestrzenną miasta.

Pytanie 9. Według Pani/Pana jakich kategorii przestrzeni publicznych brakuje na obszarze centrum miasta?

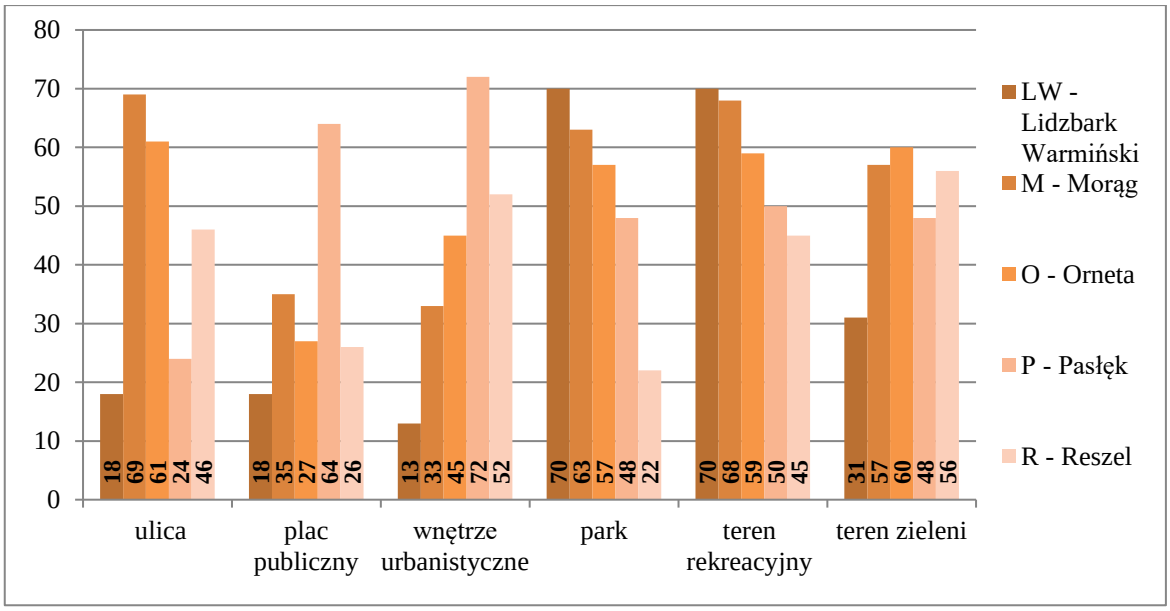
Odpowiedzi: wybór wielokrotny: ulica/plac publiczny/wnętrze urbanistyczne/park/teren rekreacyjny/teren zieleni

Poziom analityki: ogólny

Rysunek 5.54 Brakujące kategorie przestrzeni publicznych w centrum miasta - próba badawcza
Źródło: opracowanie własne

Pytanie umożliwiło dokonanie wielokrotnego oznaczenia przestrzeni publicznych (kategorii) brakujących w badanych ośrodkach – rysunek 5.53. Każdy z 500 ankietowanych mógł dokonać 6 oznaczeń. Finalnie wskazano 1407 z 3000 oznaczeń. Brak wyraźnej dominacji danej kategorii przestrzeni. Odpowiednio ankietowani wskazali: tereny rekreacyjne 22%, teren zieleni i parki odpowiednio po 18%, ulica i wnętrza urbanistyczne odpowiednio po 15% i place publiczne 12%.

Rysunek 5.55 Brakujące kategorie przestrzeni publicznych w centrum miasta - poszczególne miasta
Źródło: opracowanie własne

Na poziomie poszczególnych (Rysunek 5.54) miast wyniki nie są rozłożone tak równomiernie, jak na poziomie całej próby. Miasta mają odrębne zapotrzebowanie na potencjalnie brakujące kategorie przestrzeni publicznych (Tabela 5.47).

Tabela 5.47 Brakujące kategorie przestrzeni publicznych w centrum miasta - poszczególne miasta

Miasto	**Kategorie przestrzeni** *[%]*					
	ulica	plac publiczny	wnętrze urbanistyczne	park	teren rekreacyjny	teren zieleni
Lidzbark Warmiński	8	8	6	2	32	14
Morąg	21	11	10	19	21	18
Orneta	20	9	15	18	19	19
Pasłęk	8	21	24	16	16	15
Reszel	19	11	21	9	17	23

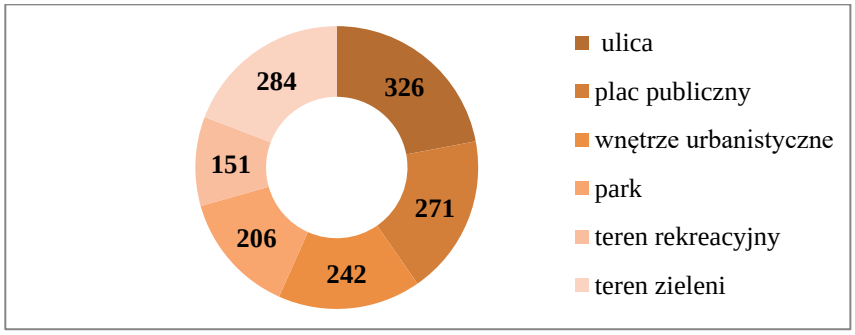
Źródło: opracowanie własne

Najmniejsze oraz największe wartości odnotowano w mieście Lidzbark Warmiński. Brak trendu w wynikach, w zależności od miasta oraz struktury parametrów opisowych ankietowanych (ujawnionej w metryczce), inny rozkład uzyskanych wyników. Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,07 – dane obserwacje są skupione wokół średniej.

Pytanie 10. Które z przestrzeni w centrum miasta, według Pani/Pana powinny zostać przekształcone lub zmodernizowane?

Odpowiedzi: wybór wielokrotny: ulica/plac publiczny/wnętrze urbanistyczne/park/teren rekreacyjny/teren zieleni

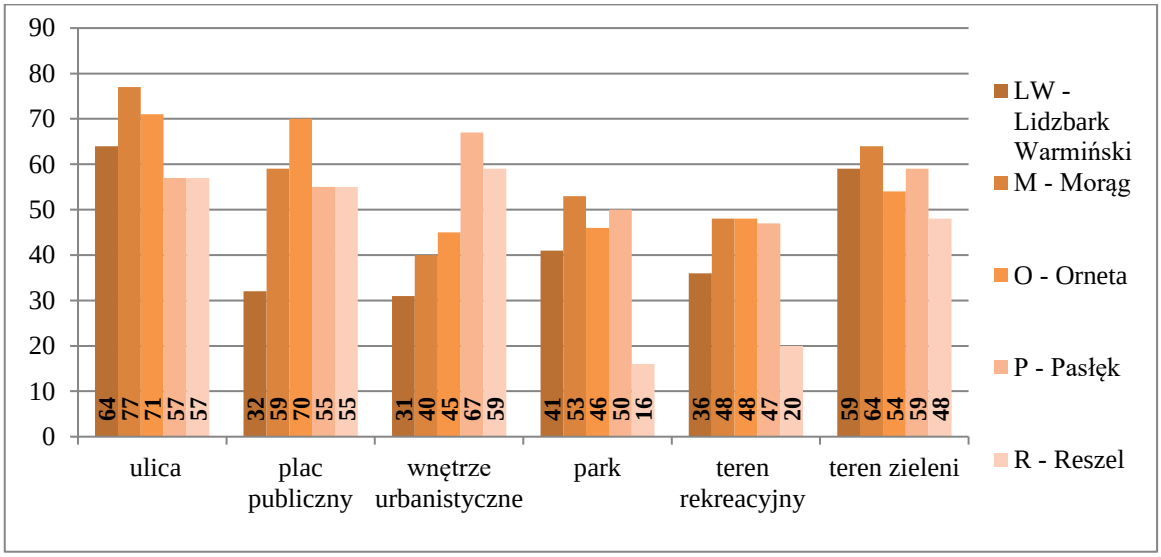
Poziom analityki: ogólny

Rysunek 5.56 Potrzeba modernizacji lub przekształcenia przestrzeni publicznych w centrum miasta - próba badawcza

Źródło: opracowanie własne

Każdy z 500 ankietowanych mógł dokonać 6 oznaczeń. Finalnie wskazano 1480 z 3000 oznaczeń – rysunek 5.55. Minimalna dominacja przestrzeni zaliczonych do kategorii ulica – 22%.

Rysunek 5.57 Potrzeba modernizacji lub przekształcenia przestrzeni publicznych w centrum miasta - poszczególne miasta

Źródło: opracowanie własne

Największą wartość procentową uzyskano w mieście Morąg (32%), najmniejszą w mieście Lidzbark Warmiński (12%). Poszczególne wyniki dla miast przedstawia – rysunek 5.56.

Tabela 5.48 Potrzeba modernizacji lub przekształcenia przestrzeni publicznych w centrum miasta- poszczególne miasta

Miasto	**Typ przestrzeni** *[%]*					
	ulica	plac publiczny	wnętrze urbanistyczne	park	teren rekreacyjny	teren zieleni
Lidzbark Warmiński	24	12	12	16	14	22
Morąg	23	17	12	16	14	19
Orneta	21	21	13	14	14	16
Pasłęk	17	16	20	15	14	18
Reszel	22	22	23	6	8	19
Średnia wartość	**23%**	**19%**	**17%**	**10%**	**10%**	**20%**

Źródło: opracowanie własne

Struktura odpowiedzi podobna na poziomie poszczególnych miast (Tabela 5.48).Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,04 – dane obserwacje są skupione wokół średniej.

Pytanie 11. Proszę zaznaczyć czego najbardziej brakuje na terenie centrum miasta?

Odpowiedzi: wybór wielokrotny: publiczne toalety/miejsca postojowe dla rowerów/miejsca do siedzenia/fontanna/park dla zwierząt/podjazdy dla niepełnosprawnych/nowe place zabaw.

Poziom analityki: ogólny, skrócony

Tabela 5.49 Brakujące elementy infrastruktury miejskiej w centrum miasta – poszczególne miasta

	Elementy infrastruktury miejskiej *[%]*							
	siłownia na *świeżym powietrzu*	publiczne toalety	miejsca postojowe dla rowerów	miejsca do siedzenia	fontanna	park dla zwierząt	podjazdy dla niepełnosprawnych	nowe place zabaw
Lidzbark Warmiński	12	14	7	17	12	9	16	13
Morąg	13	13	13	16	11	11	13	10
Orneta	11	10	9	16	8	12	23	11
Pasłęk	15	11	17	19	4	11	19	6
Reszel	13	17	14	14	9	6	13	14
Średnia wartość	**13%**	**13%**	**12%**	**16%**	**9%**	**10%**	**17%**	**11%**

Źródło: opracowanie własne

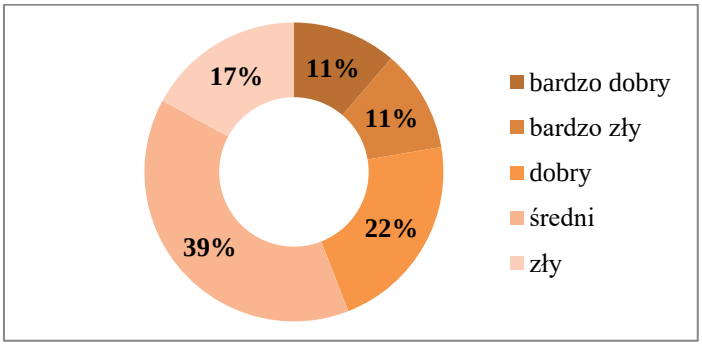
Dokonując analizy uśrednionych wartości dla poszczególnych brakujących elementów infrastruktury miejskiej w centrum miasta, brak jest wyróżniającej się odpowiedzi – tabela 5.49. Najczęściej oznaczano konieczność wprowadzenia w przestrzeń *podjazdów dla niepełnosprawnych*. Wartości minimalne i maksymalne, dla poszczególnych elementów w każdym z miast, mają podobne wartości – nie odbiegają znacząco od średniej. Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,04 – dane obserwacje są skupione bardzo blisko wokół średniej.

Blok IV (3 pytania/1 opisane) *jakość życia a przestrzenie publiczne*. Blok pozwolił określić, jaki jest wg ankietowanych poziom życia (jakość życia) oraz poziom bezpieczeństwa (wraz z potencjalnym wpływem przestrzeni publicznych wysokiej jakości na bezpieczeństwo).

Pytanie 13. Proszę określić jaki jest Pani/Pana zdaniem poziom jakości życia na obszarze centrum miasta?

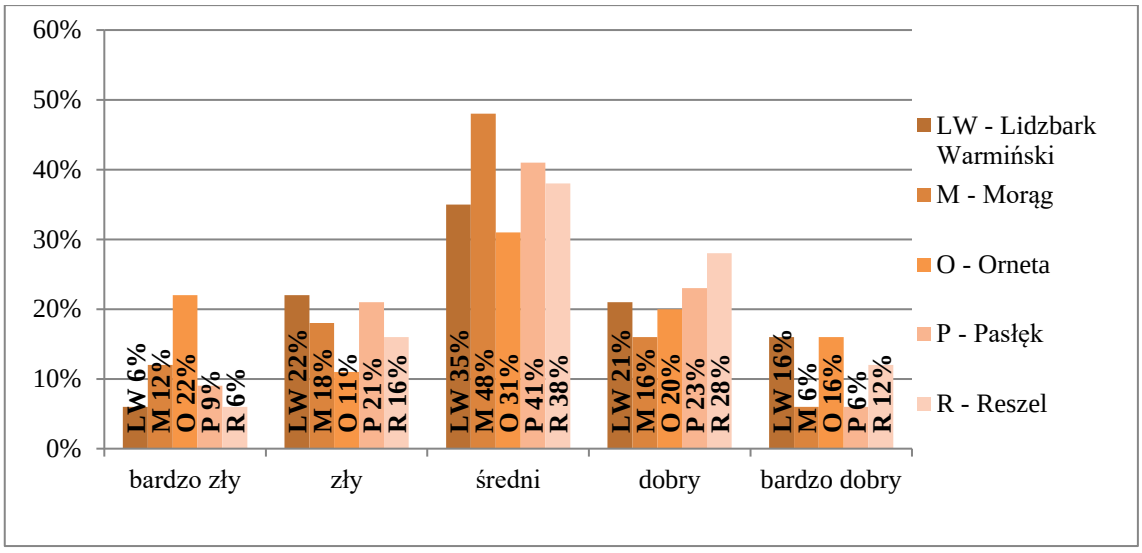
Odpowiedzi: pięciostopniowa skala oceny (bardzo dobry⇨dobry⇨średni ⇨zły⇨bardzo zły)

Poziom analityki: szczegółowy

Rysunek 5.58 Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta– próba badawcza
Źródło: opracowanie własne

Analizując próbę badawczą jako całość, najwięcej odpowiedzi ankietowanych (Rysunek 5.57) określa poziom jakości życia jako *średni* 39%. Najmniej wskazań na odpowiedzi skrajne – poziom jakości życia *bardzo zły/bardzo dobry*. Wyniki określające poziom jakości życia z założenia niniejszej pracy powinny korelować z poziomem jakości przestrzeni publicznych – analizy dokonano w dalszej części pracy, porównanie wyników.

Rysunek 5.59 Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta
Źródło: opracowanie własne

Największą oraz najmniejszą wartość procentową uzyskano w mieście Morąg, odpowiednio najmniejsza wartość wystąpiła również w mieście Lidzbark Warmiński, Pasłęk i Reszel (Rysunek 5.58).Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,11 – dane obserwacje są skupione wokół średniej.

Tabele z pełną strukturą płci, wieku i wykształcenia ankietowanych w odniesieniu do Pytania 13 (poszczególne miasta) ukazano w Załączniku nr 3.

Parametr *płeć* – analizując całą próbę badawczą dostrzeżono zależność pomiędzy udzielonymi odpowiedziami a oznaczoną przez ankietowanych *płcią* – nie dotyczy to każdego rodzaju odpowiedzi. Na poziomie wartości *bardzo zły* (przewaga 16 pkt. procentowych przy parametrze *mężczyzna*), *wartości średni* (przewaga 10 pkt. procentowych przy parametrze *kobieta*), *wartości dobry* (przewaga 13 pkt. procentowych przy parametrze *kobieta*).Poziom szczegółowy ukazujący poszczególne miasta również wykazał korelację pomiędzy udzielonymi odpowiedziami a parametrem płeć. Nie odnosi się to do każdego miasta, korelację dostrzeżono na poziomie odpowiedzi:

- *bardzo zły* – miasto Lidzbark Warmiński i Reszel, w obu przypadkach +67 pkt. procentowych przy parametrze *mężczyzna,*
- *zły* – miasto Morąg, +33 pkt. procentowe przy parametrze *kobieta*, miasto Orneta i Reszel, przewaga odpowiednio 27 i 25 pkt. procentowych przy parametrze *mężczyzna,*

- *średni* – we wszystkich miastach dominują ankietowani płci *kobieta* z wyjątkiem miasta Reszel,
- *dobry* – miasto Morąg, +50 pkt. procentowych przy parametrze *kobieta,*
- *bardzo dobry* – miasto Lidzbark Warmiński, +25 pkt. procentowych przy parametrze *kobieta.*

Zaobserwowany trend – najwięcej odpowiedzi oddano na wartość *średni* poziom jakości życia w każdym z miast. Zarówno wśród odpowiedzi osób płci *kobieta,* jak i płci *mężczyzna* liczba odpowiedzi rosła ku wartości *średni* następnie malała ku wartości *bardzo dobry* Wyjątek stanowiło miasto Orneta.

Parametr *wiek* – rozpatrując całościowo uzyskane wyniki, dla wartości *średniej, dobrej, bardzo dobrej* dostrzegalny trend – im starsza grupa wiekowa ankietowanych tym więcej wskazań na wyszczególnione wartości. Na poziomie poszczególnych miast brak widocznego trendu, dostrzeżono kilka odstępstw dla wartości:

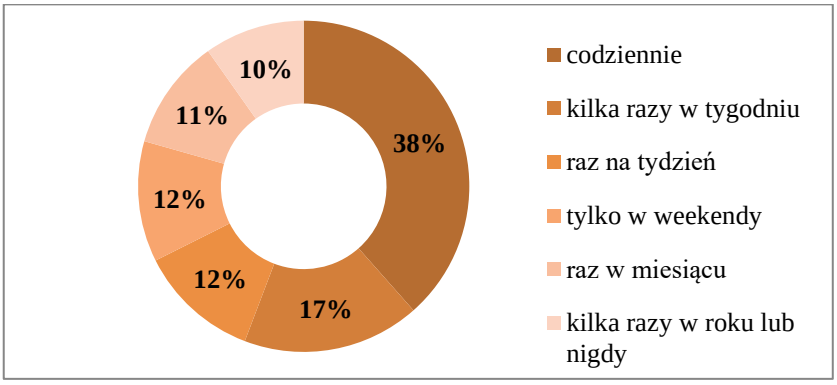
- *bardzo zły* – miasto Reszel, połowa ankietowanych oddających głos na najniższą wartość to osoby *poniżej 18 lat,*
- *średni* – dominuje grupa wiekowa *powyżej 50 lat*,
- *bardzo dobry* – miasto Lidzbark Warmiński, Morąg, Reszel, im starsza grupa wiekowa tym więcej głosów oddanych na wartość.

Parametr *wykształcenie* – na poziomie ogólnym, w przypadku osób o niskim wykształceniu im niższy poziom jakości życia (w opinii ankietowanych) tym więcej wskazań. Analizując poszczególne miasta brak widocznych korelacji występują pewne zależności pomiędzy wykształceniem a odczuwanym poziomem jakości życia nie są one jednak wyraźne, brak dominacji określonych wyników.

Blok V (4 pytania/2 opisane) *aktywność w przestrzeniach publicznych.* Dodatkowy blok tematyczny będący uzupełnieniem badań. Ukazuje częstotliwość korzystania z przestrzeni publicznych, rodzaj aktywności. Ankietowani poprzez pytanie o aktywności mogli okazać znajomość kategorii przestrzeni publicznych – z założenia każdy z nich porusza się ulicą. Zawarto pytania uzupełniające jak uczestnictwo w lokalnych festynach, spotkaniach czy nasycenia terenu w rekreacyjne przestrzenie. Blok opisano wyłącznie na poziomie ogólnym, skróconym bez uwzględniania odpowiedzi w poszczególnych miastach.

Pytanie 16. Jak często spędza Pani/Pan czas w przestrzeniach publicznych?

Odpowiedzi: macierz, wiersze – kategorie przestrzeni publicznych (ulice/place publiczne/wnętrza urbanistyczne/parki/tereny rekreacyjne/tereny zieleni), kolumny – częstotliwość korzystania z przestrzeni publicznych (codziennie/kilka razy w tygodniu/raz na tydzień/tylko w weekendy/raz w miesiącu/kilka razy w roku/nigdy)
Poziom analityki: ogólny, skrócony

Rysunek 5.60 Częstotliwość korzystania z przestrzeni publicznych centrum miasta – próba badawcza
Źródło: opracowanie własne

Z przestrzeni publicznych *codziennie* lub *kilka razy w tygodniu* korzysta 55% ankietowanych (Rysunek 5.59). Wynik pokazuje brak znajomości/zdolności ankietowanych w zakresie przestrzennego rozróżnienia przestrzeni publicznych. Teoretycznie każda z osób biorących udział w badaniu jeżeli wychodzi ze swojego miejsca zamieszkania – domu, korzysta z przestrzeni publicznej codziennie. Wraz ze spadkiem częstotliwości korzystania z przestrzeni publicznych centrum miasta spada liczba głosów oddanych na daną częstotliwość.

Tabela 5.50 Częstotliwość korzystania z przestrzeni publicznych w centrum miasta wg kategorii przestrzeni publicznych– próba badawcza

	Kategorie przestrzeni *[%]*					
	ulice	place publiczne	wnętrza urbanistyczne	parki	tereny rekreacyjne	tereny zieleni
codziennie	59	36	47	39	29	18
kilka razy w tygodniu	23	15	21	15	18	9
raz na tydzień	9	12	8	13	17	12
tylko w weekendy	5	11	7	15	21	12
raz w miesiącu	2	15	10	8	10	25
kilka razy w roku lub nigdy	2	11	7	10	5	24
Suma	**100%**	**100%**	**100%**	**100%**	**100%**	**100%**

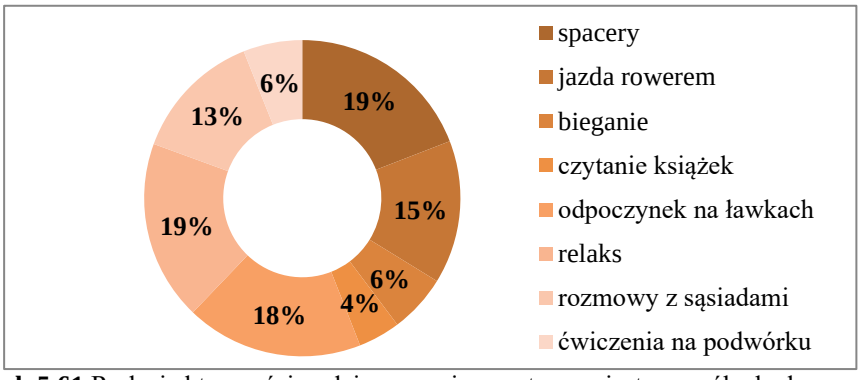
Źródło: opracowanie własne

Ankietowani określając częstotliwość korzystania z przestrzeni publicznych dokonali zaskakujących oznaczeń – tabela 5.50. Szczególnie na poziomie przestrzeni zaliczonych do kategorii ulica, wnętrza urbanistyczne, z których teoretycznie korzystają każdego dnia. Najmniej intensywnie korzystają z takich przestrzeni jak *tereny zieleni*. Zarówno największa jak i najmniejsza wartość występuje w odpowiedziach dla kategorii *ulica*. W przypadku poszczególnych kategorii przestrzeni brak widocznego, jednoznacznego trendu. Jedynie w przypadku *ulicy* im mniejsza częstotliwość tym mniej oddanych głosów. Wartość średnia odchylenia od średniej dla każdej kategorii przestrzeni publicznej wynosi: odpowiedź *codziennie* 10 pkt. procentowych, odpowiedź *kilka razy w tygodniu* 4 pkt. procentowych, odpowiedź *raz na tydzień* 2 pkt. procentowych, odpowiedź *tylko w weekendy*4 pkt. procentowych, odpowiedź *raz w miesiącu*5 pkt. procentowych, odpowiedź *kilka razy w roku lub nigdy*5 pkt. procentowych. Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,12 – dane obserwacje są skupione wokół średniej.

Pytanie 18. Jakie aktywności podejmuje Pani/Pan każdego dnia w miejscu swojego zamieszkania – centrum miasta?

Odpowiedzi: wybór wielokrotny: spacery/jazda rowerem /bieganie/czytanie książek/odpoczynek na ławkach/relaks/rozmowy z sąsiadami/ćwiczenia na podwórku

Poziom analityki: ogólny, skrócony

Rysunek 5.61 Rodzaj aktywności podejmowanej w centrum miasta – próba badawcza

Źródło: opracowanie własne

Aktywności podejmowane w przestrzeniach publicznych w centrach miast są zróżnicowane, dominują: *spacery* 19%, *relaks* 19%, *odpoczynek na ławkach* 18%. Bezpośrednio rezonuje to z charakterem centralnych terenów małych miast dostosowanych do wskazanych aktywności, będących jednocześnie miejscem spotkań i rozmów. Odpowiedzi są zróżnicowane (rysunek 5.60), rozłożone równomiernie

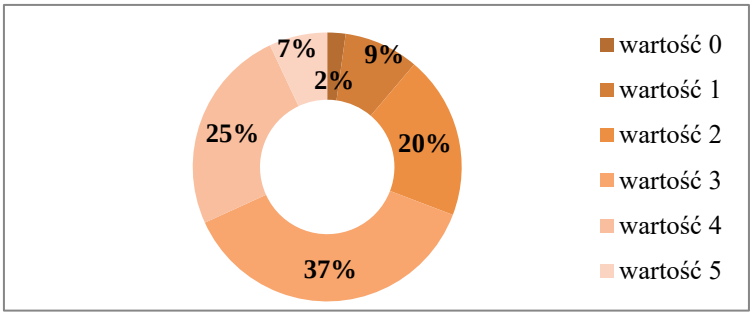
z wyjątkiem trzech ostatnich odpowiedzi – *ćwiczenia na podwórku, bieganie, czytanie książek.*

Blok VI (1 pytanie/1 opisane) *przestrzenie publiczne – ocena podsumowująca.* Podsumowanie, zbiorcza ocena jakości przestrzeni publicznych centrum danego miasta. Skala oceny dostosowana do skali zastosowanej w zaproponowanym narzędziu oceny jakości przestrzeni w postaci tabelarycznej. Pełni rolę kontroli narzędzia oraz weryfikacji potencjalnej korelacji pomiędzy pytaniem 3 gdzie oceniono poszczególne kategorie przestrzeni publicznych a pytaniem 20, gdzie oceniono sumarycznie wszystkie przestrzenie publiczne.

Pytanie 20. Proszę ocenić w skali od 0 do 5 jakość przestrzeni publicznych w centrum miasta.

Odpowiedzi: sześciostopniowa skala oceny (0⇨1⇨2⇨3⇨4⇨5) opisowo - nie można ocenić⇨bardzo zła⇨zła⇨średnia⇨dobra⇨bardzo dobra

Poziom analityki: szczegółowy

Rysunek 5.62 Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – próba badawcza

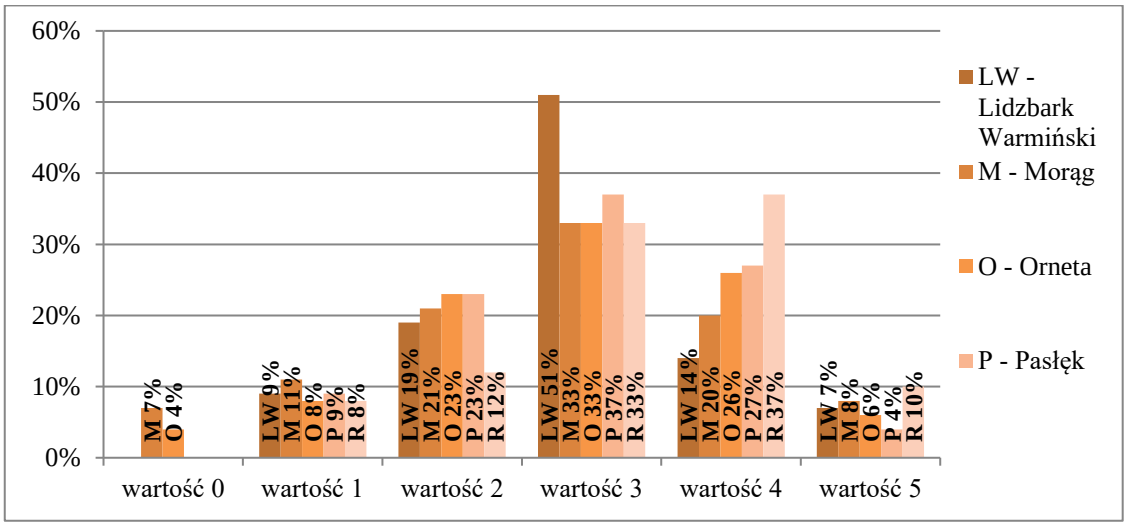
* skala oceny (wartość 0 ⇨wartość 1⇨wartość 2⇨wartość 3⇨wartość 4⇨ wartość 5) odpowiednio

nie można ocenić⇨bardzo zła⇨zła⇨średnia⇨dobra⇨bardzo dobra

Źródło: opracowanie własne

Pytanie stanowiło zwieńczenie badań ankietowych, umożliwiło dokonanie sumarycznej oceny jakości przestrzeni publicznych występujących w centrum danego miasta. Kontrolnie zweryfikowano rozkład odpowiedzi całej próby (500 osób – rysunek 5.61). Najczęściej jakość przestrzeni oceniono na *średnią* - aż 187 wskazań, kolejna była wartość *dobra* 124 wskazania i wartość *zła* 98 wskazań. Tylko 11 osób wybrało odpowiedź, że nie może dokonać oceny przestrzeni. W podejściu analitycznym podsumowanie wygląda następująco:

– 2% głosy wstrzymujące się,
– 29% głosów oddanych na wartości poniżej średniej – tj. określenie jakości przestrzeni publicznych jako *zła* lub *bardzo zła*¸
– 37% głosów oddanych na wartość średnią,
– 32% głosów oddanych na wartości powyżej średniej – tj. określenie jakości przestrzeni publicznych jako *dobra* lub *bardzo dobra*.

Rysunek 5.63 Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta –poszczególne miasta

* skala oceny (wartość 0 ⇨wartość 1⇨wartość 2⇨wartość 3⇨wartość 4⇨ wartość 5) odpowiednio *nie można ocenić⇨bardzo zła⇨zła⇨średnia⇨dobra⇨bardzo dobra*

Źródło: opracowanie własne

Zaprezentowane na poziomie ogólnym prawidłowości wyników mają odzwierciedlenie na poziomie poszczególnych miast, z poziomu rysunku 5.62 widoczne są pewne wyjątki, które opisano poniżej. Nadal dominuje wartość *średnia* odzwierciedlająca przeciętną jakość ocenionych przestrzeni publicznych – wyjątek stanowi miasto Reszel. Wskazany ośrodek najbardziej odbiega od trendów w wynikach - najmniej głosów oddano na wartość *nie można ocenić* a następnie w kierunku rosnącym jakość *bardzo złą⇨bardzo dobrą⇨złą⇨średnią⇨dobrą*. Wśród pozostałych miast wystąpiły dwie grupy odzwierciedlające identyczny rozkład wyników: pierwsza grupa miasto Lidzbark Warmiński i Morąg, najmniej głosów oddano na wartość *nie można ocenić* a następnie w kierunku rosnącym jakość *bardzo dobrą⇨bardzo złą⇨dobrą⇨złą⇨średnią;* druga grupa miasto Orneta i Pasłęk najmniej głosów oddano na wartość *nie można ocenić*

a następnie w kierunku rosnącym jakość *bardzo dobrą⇨bardzo złą⇨złą⇨dobrą⇨średnią.*

Najwyższa wartość wystąpiła w mieście Lidzbark Warmiński (ocena jakości na poziomie odpowiednio *średnim* – 51% ankietowanych), Pasłęk, Reszel będąca de facto informacją o braku możliwości dokonania oceny. Wartość odchylenia od średniej wynosi: wartość*0* odpowiednio3 pkt. procentowych, wartość *1* odpowiednio1 pkt. procentowych, wartość *2* odpowiednio3 pkt. procentowych, wartość *3* odpowiednio 6 pkt. procentowych, wartość *4* odpowiednio6 pkt. procentowych, wartość *5* odpowiednio2 pkt. procentowych. Wartość odchylenia standardowego wynosi 0,13 – dane obserwacje są skupione wokół średniej.

Analogicznie jak w przypadku pytania numer 13 nie ma możliwości umieszczenia w treści pracy całej analizy tabelarycznej ukazującej odpowiedzi ankietowanych w odniesieniu do parametrów metryczki. Dane zawarto w Załączniku nr 3. Dostrzeżono kilka podstawowych zależności pomiędzy udzielonymi odpowiedziami a parametrami metryczki opisującymi ankietowanych.

Parametr *płeć* – uwzględniając odpowiedzi całej próby, parametr płeć wpływa na odpowiedzi udzielone na poziomie wartości *0, 1, 5*. Ankietowani wskazujący *brak możliwości oceny* lub ocenę *bardzo złą* to w przeważającej części to osoby płci *mężczyzna*. Ocenę *bardzo dobrą* wskazały w większości osoby płci *kobieta.* Brak widocznych korelacji na poziomie pozostałych wartości oceny jakości przestrzeni.

Na poziomie szczegółowym brak możliwości oceny, *wartość 0*wykazano wyłącznie w mieście Morąg i Orneta, a wskazań udzieliły głównie osoby płci *mężczyzna*. Ocena jakości przestrzeni publicznych centrum każdego z miast wyglądała odmiennie, ale parametr *płeć* miał wpływ na udzielone odpowiedzi wobec odpowiednio:

- *wartość 1* – jakość *bardzo zła* – znacząca dominacja odpowiedzi udzielonych przez osoby płci *mężczyzna* w mieście Lidzbark Warmiński, Orneta, Reszel wyjątek miasto Morąg, dominacja osób płci *kobieta,*
- *wartość 2* – jakość *zła* – Morąg przewaga ankietowanych płci *kobieta* (+24 pkt. procentowych), Reszel przewaga ankietowanych płci *mężczyzna* (+33 pkt. procentowych),
- *wartość 3* – jakość *średnia* – miasto Morąg i Pasłęk dominacja odpowiedzi udzielonych przez osoby płci *kobieta,* Orneta dominacja odpowiedzi udzielonych przez osoby płci *mężczyzna,*

- *wartość 4* – jakość *dobra* – miasto Orneta niemal 80% odpowiedzi udzieliły osoby płci *kobieta*,
- *wartość 5* – jakość *bardzo dobra* – dominacja odpowiedzi udzielonych przez osoby płci *kobieta* – miasto Morąg, Orneta, Pasłęk.

Parametr *wiek* –na poziomie ogólnym dostrzegalny trend – ankietowani *poniżej 18 lat*, liczba wskazań rośnie wraz ze spadkiem oceny poziomu jakości. Na poziomie poszczególnych miast brak widocznych zależności, trendów. Wyjątek *wartość 3* – jakość *średnia* gdzie dominują odpowiedzi osób *powyżej 50 lat.*

Parametr *wykształcenie* – brak widocznego trendu czy korelacji. Na poziomie szczegółowym: *wartość 1* – jakość *bardzo zła* – połowa z ankietowanych to osoby o wykształceniu *podstawowym*, dotyczy miasta Lidzbark Warmiński, Morąg, Orneta, Reszel; *wartość 5* – jakość *bardzo dobra* – dla trzech miast dominują odpowiedzi udzielone przez osoby o wykształceniu *wyższym,* Lidzbark Warmiński, Orneta, Pasłęk. Szczególnym przypadkiem jest miasto Orneta – *bardzo dobrą* ocenę oznaczyły w 100% osoby, które ukończyły studia.

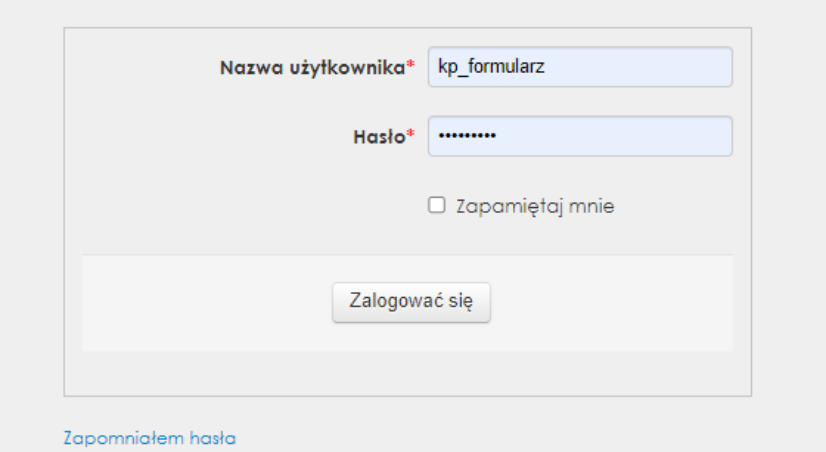
5.5. Narzędzie on-line

Badania wykonano w pracy poprzez tradycyjną postać metody oceny jakości przestrzeni publicznych tj. tabelę oceny. W trakcie badań zauważono potencjał przeniesienia metody do formy on-line. Utworzono demonstracyjną wersję aplikacji będącej użytkową reprezentacją metody na stronie internetowej https://maps.inplus.pl/. Podkreślić należy, że aplikacja służy wyłącznie pokazaniu użytkowego potencjału narzędzia a nie jego komercjalizacji. Aplikacja umożliwia dokonanie oceny on-line, wprowadza użytkownika w zaproponowaną metodę, ułatwia procedurę. Wersja demonstracyjna oznacza, że jest to tylko zaproponowany prototyp, zarys aplikacji. Ukazana aplikacja jest dostępna dla osób posiadających adres witryny internetowej, można przeprowadzić wszystkie poniżej opisane działania, udostępniono ją studentom celem przetestowania i udoskonalenia jej formy jednak nie ma charakteru komercyjnego i otwartego dostępu. Powodów jest kilka, główny to ograniczenia oprogramowania serwerowego Lizmap m. in. powolne działanie aplikacji, wzmagające się podczas korzystania z aplikacji przez wielu użytkowników oraz incydentalne problemy z wczytywaniem się podłączonych WMS'ów. Należy podkreślić, wskazane błędy nie umniejszają aplikacyjnej wartości pracy, a stworzona aplikacja ukazuje, że można opracować autorską wersję narzędzia on-line wymaga to jednak osobnego serwera i dopracowania szczegółów na poziomie programistycznym. Trwa praca nad taką postacią narzędzia on-line jednak jest to długotrwały proces, który zakończy się zapewne w kolejnym roku kalendarzowym.

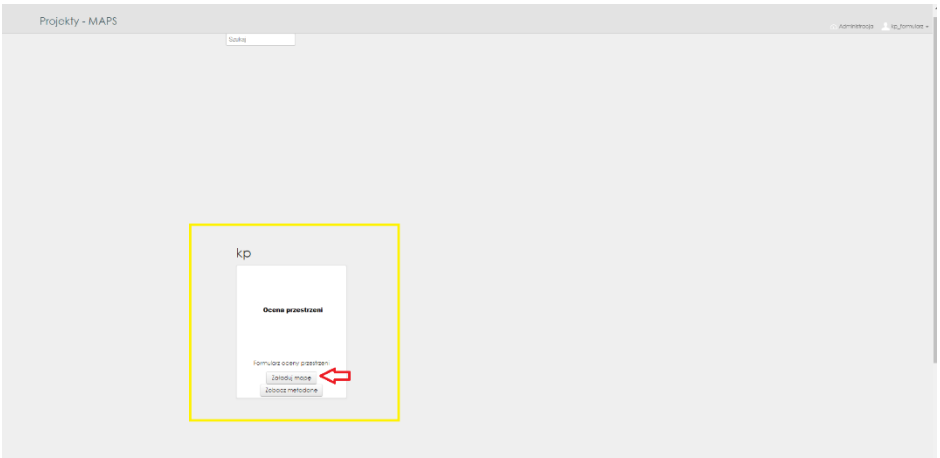
Rysunek 5.64 Portal – logowania do demonstracyjnej wersji aplikacji – cz. I
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Obecna postać narzędzia umiejscowiona jest na witrynie internetowej https://maps.inplus.pl/. Logowanie następuje poprzez odpowiedni link, a następnie naciśnięcie w prawym górnym rogu przycisku *Połącz* – rysunek 5.63. Naciśnięcie przycisku *Połącz* przenosi użytkownika do domeny logowania, należy uzupełnić dane do logowania (Rysunek 5.64).

Rysunek 5.65 Portal – logowania do demonstracyjnej wersji aplikacji – cz. II
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

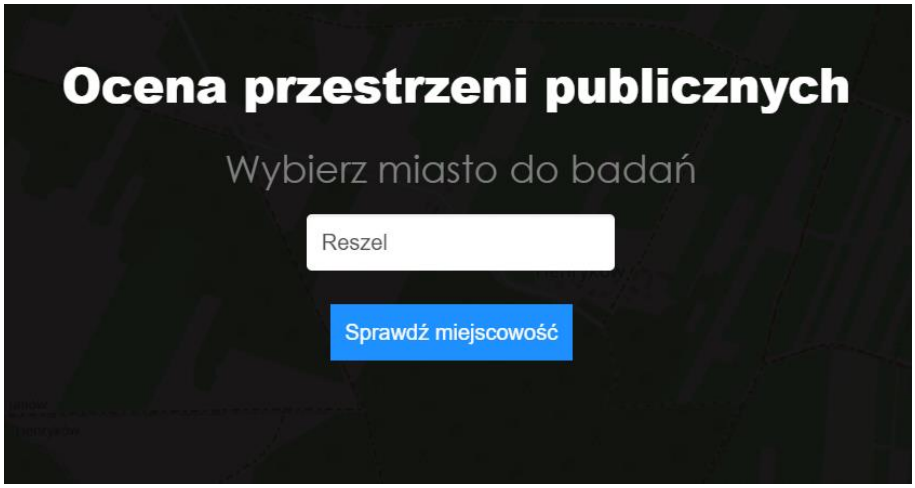
Zalogowanie we wskazany sposób przenosi użytkownika do wyboru aplikacji. Należy kliknąć na pole z opisem *Ocena przestrzeni*, rysunek 5.65.

Rysunek 5.66 Portal – logowania do demonstracyjnej wersji aplikacji – cz. III
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

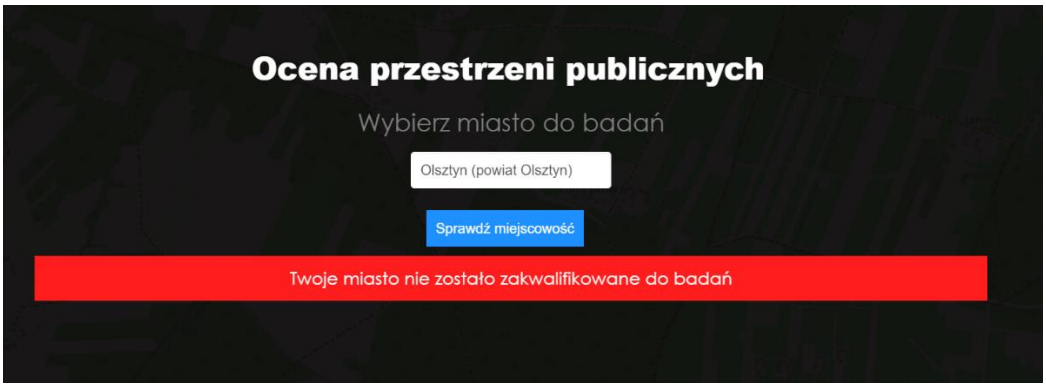
Użytkownik zostaje przeniesiony do właściwej części aplikacji demonstracyjnej. Etapy oceny jakości przestrzeni publicznych poprzez tabelę oceny przeniesioną do postaci on-

line opisano w metodyce. Poniżej zaprezentowano poszczególne etapy *w praktyce* wraz z krótką charakterystyką. Wersja procedury i aplikacji ma charakter pokazowy. Wybór miasta do badań następuje poprzez uzupełnienie wyznaczonego pola – rysunek 5.66.

Rysunek 5.67 Aplikacja – wybór miasta do badań
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

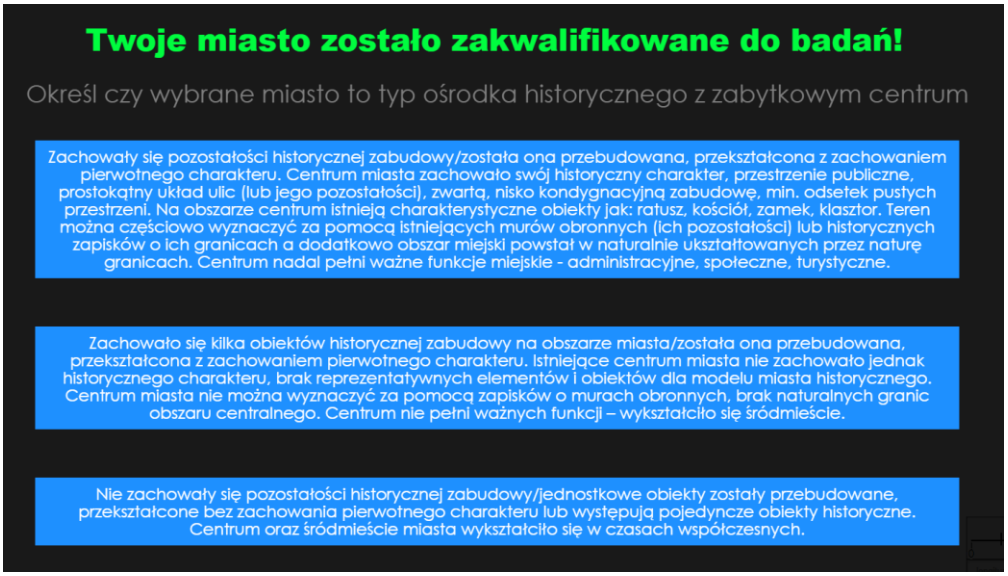
W przypadku wpisania miasta nie spełniającego warunków małego miasta tj. miasta o liczbie ludności większej niż 20 tysięcy osób, miasto nie zostaje zakwalifikowane do badań. Aplikacja nie pozwala użytkownikowi na kontynuowanie badań – rysunek 5.67.

Rysunek 5.68 Aplikacja – komunikat wyboru miasta nie spełniającego warunki małego miasta
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

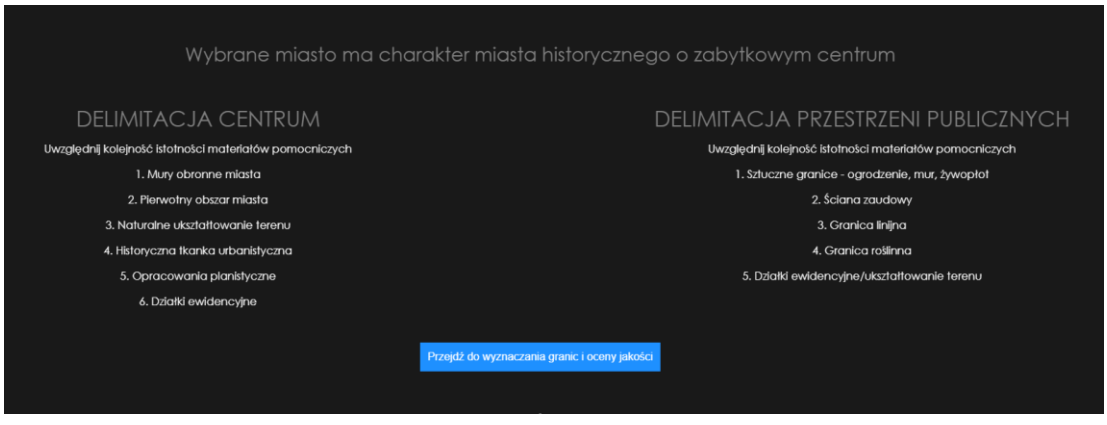
Zgodnie z założeniami metodycznymi tylko małe miasta zostają zakwalifikowane do badań. Wpisanie miasta spełniającego wskazane warunki tj. mające charakter małego miasta powoduje, że pojawia się komunikat akceptacji miasta do dalszej części badań. Następnie użytkownik określa czy wybrane miasto to typ ośrodka historycznego

z zabytkowym centrum – jest to warunek konieczny aby kontynuować badania – rysunek 5.68.

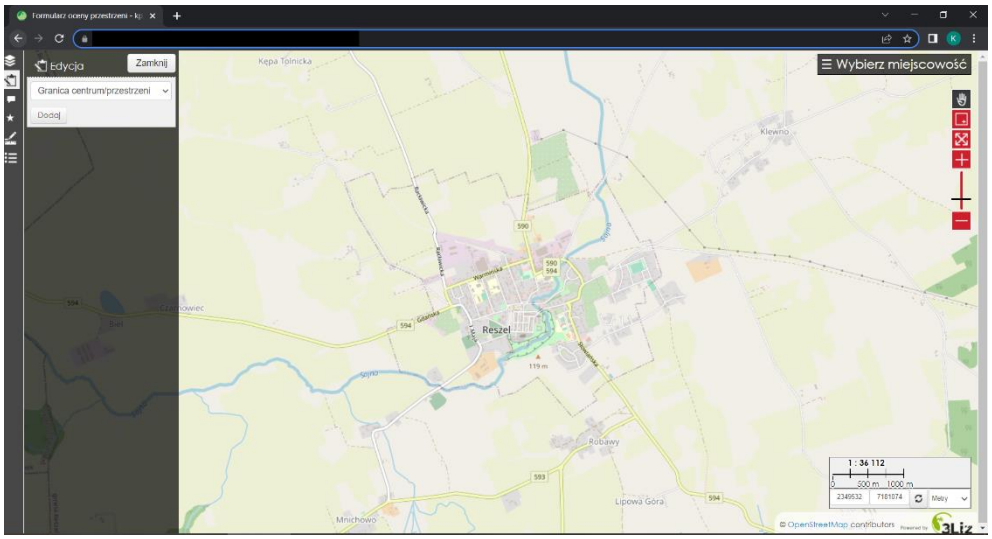
Rysunek 5.69 Aplikacja – określenie typu ośrodka oraz jego centrum
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Wybór typu ośrodka dokonywany jest poprzez zaznaczenie jednego z trzech zaproponowanych opisów miast. Tylko pierwszy opis wskazuje, że miasto to typ ośrodka historycznego z zabytkowym centrum i wprowadza użytkownika w dalszą część badań. Pojawia się komunikat *Wybrane miasto ma charakter miasta historycznego o zabytkowym centrum.*

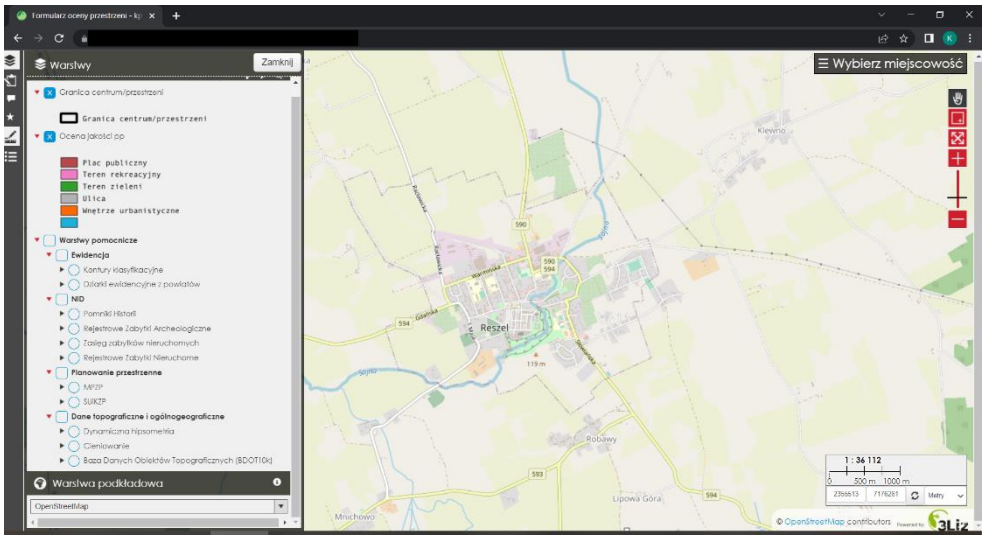
Rysunek 5.70 Aplikacja – zasady delimitacji centrum oraz delimitacji przestrzeni publicznych
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Rysunek 5.69, użytkownik otrzymuje informację do jakich zasad powinien się dostosować podczas wyznaczania granic centrum oraz granic przestrzeni publicznych. Kliknięcie przycisku *Przejdź do wyznaczania granic i oceny jakości* przenosi użytkownika do wybranego miasta – rysunek 5.70.

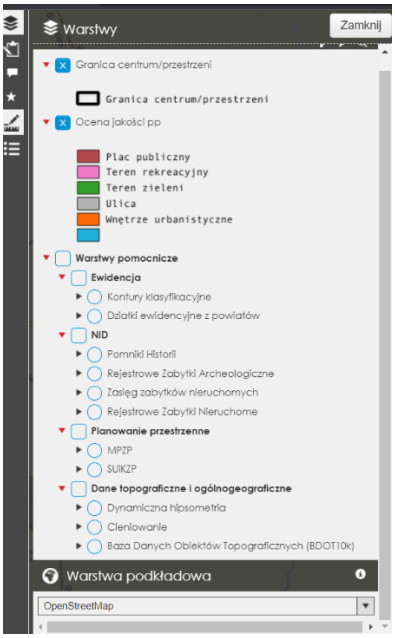
Rysunek 5.71 Aplikacja – docelowy widok delimitacji centrum, przestrzeni publicznych
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Użytkownik aplikacji ma dostęp do szeregu warstw, które pomogą mu dokonać delimitacji centrum oraz przestrzeni publicznych. Podkład może stanowi warstwa *Open Street* lub *Ortofotomapa* – rysunek 5.71.

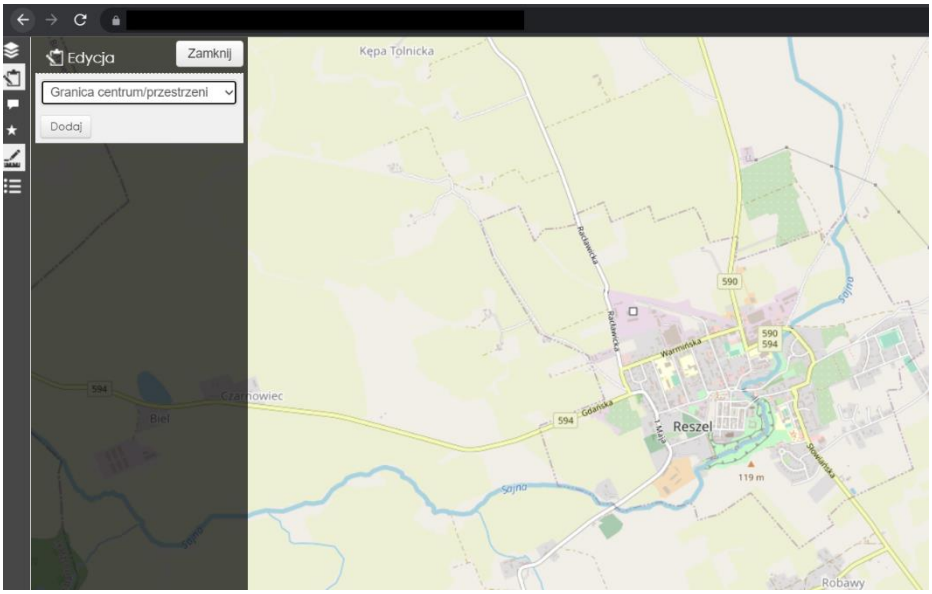
Rysunek 5.72 Aplikacja – warstwy pomocnicze dostępne w aplikacji, widok pełen
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Warstwy znajdujące się w aplikacji szczegółowo zaprezentowano na poniższym rysunku – rysunek 5.72.

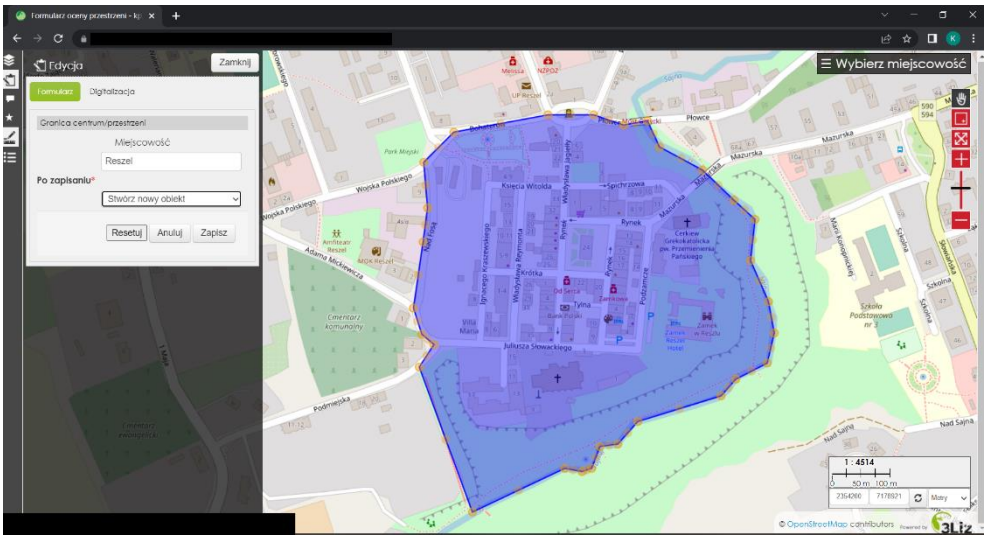
Rysunek 5.73 Aplikacja – warstwy pomocnicze dostępne w aplikacji, widok szczegółowy
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Dodanie granic centrum następuje poprzez użycie przycisku *Edycja* w panelu aplikacji, przycisk znajduje się po lewej stronie (Rysunek 5.73). Z listy wybieralnej należy wybrać *Granica centrum/przestrzeni.*

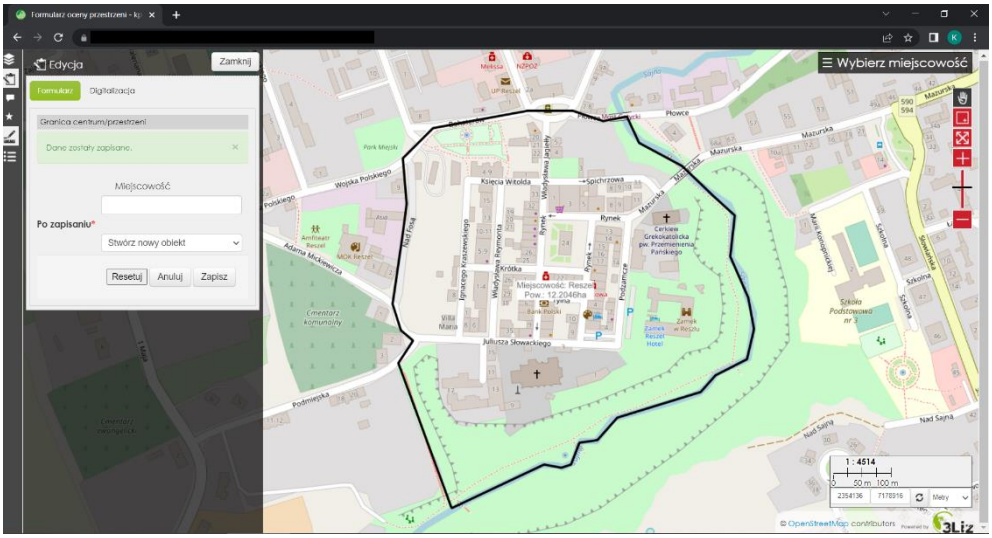
Rysunek 5.74 Aplikacja – oznaczenie granic centrum
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Użytkownik w przeznaczonym do tego miejscu wpisuje nazwę wybranej miejscowości (zapiszę to oznaczony poligon – centrum miasta z odpowiednią nazwą miejscowości). Następnie użytkownik wybiera z listy *Stwórz nowy obiekt* - rysunek 5.74.

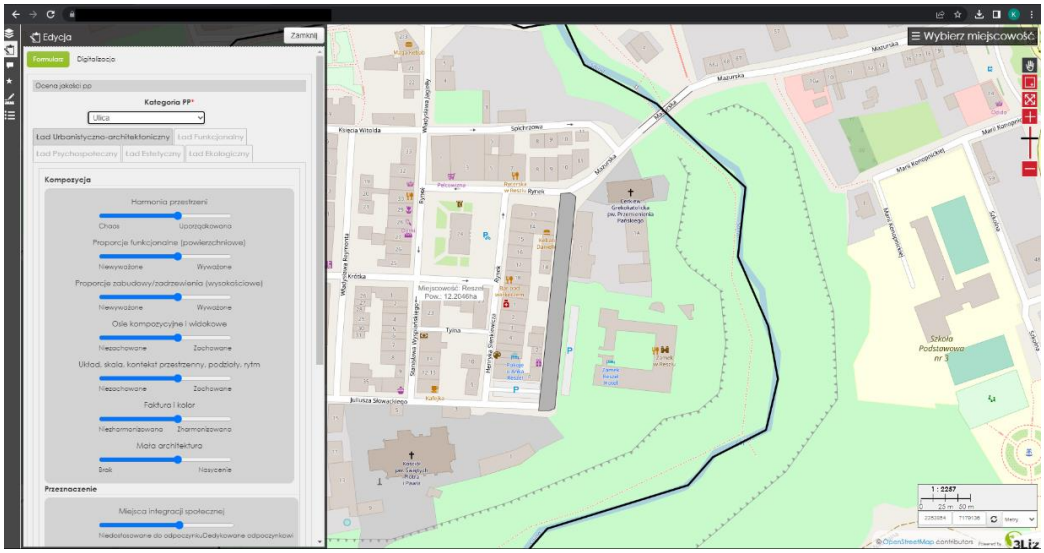
Rysunek 5.75 Aplikacja – oznaczenie granic centrum, poligon
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

W tym momencie użytkownik może przejść kursorem na mapę i narysować granice centrum w oparciu o dostępne warstwy pomocnicze. Zakończenie rysowania następuje poprzez podwójne kliknięcie na mapie kursorem. Efekt to wyznaczone granice centrum – rysunek 5.75.

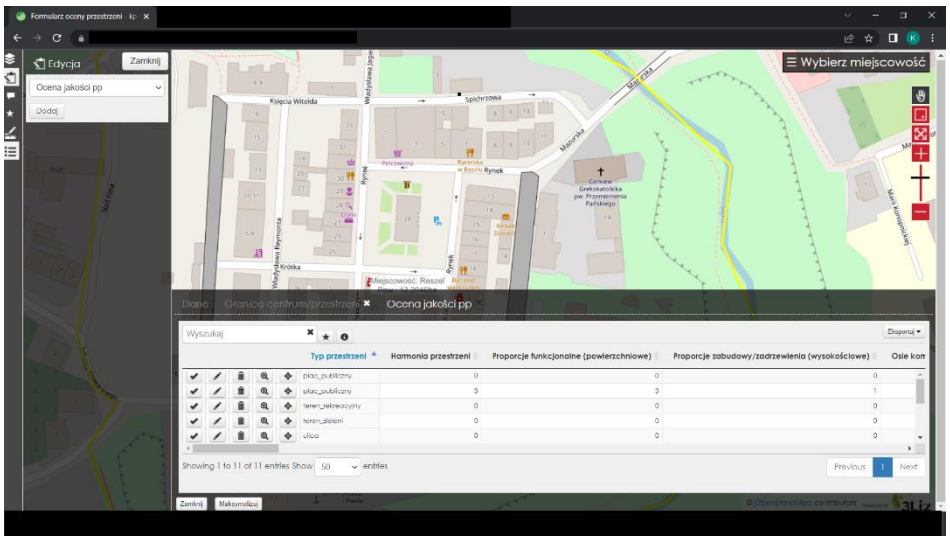

Rysunek 5.76 Aplikacja – oznaczenie granic centrum, granice liniowe
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Następnie w analogiczny sposób użytkownik wyznacza granice przestrzeni publicznych, wewnątrz granicy centrum. Tym razem jednak użytkownik wybiera przycisku *Edycja* w panelu aplikacji, przycisk znajduje się po lewej stronie (Rysunek 5.76), a następnie z listy wybieralnej należy wybrać *Ocena jakości pp.* W ten sposób użytkownik może: narysować przestrzeń publiczną (wyznaczyć jej granice), wybrać kategorię przestrzeni publicznej a finalnie dokonać oceny jakości dla każdej z przestrzeni.

Rysunek 5.77 Aplikacja – oznaczenie granic przestrzeni publicznej oraz jej kategorii
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Rysunek 5.78 Aplikacja – tabela oceny jakości przestrzeni publicznych
Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.lizmap.com/en/, 02.02.2023

Ocena następuje po lewej stronie okna, każdy *element składowy* posiada osobny *suwak* oceny. Oceny dokonuje się w zakładkach dla każdego z typów ładu przestrzennego. Wyniki oceny można eksportować (Rysunek 5.77) do tabeli format xls. równocześnie eksport może nastąpić w postaci plików shp – granice każdej z przestrzeni, granice centrum.

Dla autora pracy niezwykle istotne są osoby z niepełnosprawnością. Docelowo, w powstającej pełnej wersji aplikacji zostanie dodana opcja oznaczenia utrudnień dla osób z niepełnosprawnością zapewniając przez to możliwość zwiększania jakości przestrzeni publicznych.

5.6. Porównanie wyników oceny jakości przestrzeni publicznych - tabela oceny a kwestionariusz oceny

W badaniach zastosowano dwie metody - pierwszą subiektywną ocenę jakości poszczególnych przestrzeni publicznych wykonano z pomocą skonturowanej tabeli oceny, drugą obiektywną, zbiorczą ocenę jakości przestrzeni publicznych wykonała lokalna społeczność z pomocą kwestionariusza ankiety. Pierwsze, główne narzędzie tabela oceny przetestowano wielokrotnie, jednak to ocena osób mieszkających w danym miejscu pozwoliła zweryfikować, czy narzędzie ukazuje realny stan przestrzeni i odczucia osób przebywających w danej przestrzeni każdego dnia.

Ankieta nie zawierała panelu dotyczącego oceny każdej, poszczególnej przestrzeni publicznej w zabytkowym centrum danego miasta – powodem były wyłącznie potencjalne, duże rozmiary ankiety oraz celowość uniknięcia ankiety on-line. Postać narzędzia tj. skonstruowany kwestionariusz zawierał jednak takie pytania, które miały umożliwić dokonanie porównania z tabelą oceny.

Tabela 5.51 Tabela oceny a kwestionariusz oceny – elementy porównawcze

Nr	Element kontrolny	Tabela oceny	Kwestionariusz oceny
I	Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta	średnia wartość oceny dla wszystkich przestrzeni publicznych	pytanie 13
II	Ocena (wartość uśredniona) przestrzeni publicznych w centrum miasta	średnia wartość oceny dla wszystkich przestrzeni publicznych	pytanie 20
III	Ocena sumaryczna poszczególnych kategorii przestrzeni	średnia wartość oceny dla danej kategorii przestrzeni	pytanie 3
IV	Przestrzeń publiczna o najwyższej jakości	przestrzeń publiczna z najwyższym wynikiem oceny	pytanie 5
V	Przestrzeń publiczna o najniższej jakości	przestrzeń publiczna z najniższym wynikiem oceny	pytanie 6

Źródło: opracowanie własne

Tabela 5.51 prezentuje pięć elementów jakie poddano weryfikacji - uszczegółowiono weryfikowany element kontrolny, jego wartość w tabeli oceny oraz jego odpowiednik w kwestionariuszu oceny. Pojawia się pytanie czy ankietowani dokonali oceny tych samych kategorii przestrzeni, które oceniono w tabeli oceny, a oceniając sumarycznie przestrzenie mieli na myśli analogicznie te same przestrzenie co autor pracy? Nie można tego jednoznacznie określić – pamiętać należy jednak, że porównano średnią

wartości oceny dla danej kategorii przestrzeni oraz uśredniona wartość oceny dla wszystkich przestrzeni publicznych. Wyniki bazują zatem na średnich wartościach dając możliwość weryfikacji.

Element kontrolny I i II stanowi porównanie tabeli oceny z pytaniem nr 13 i 20 kwestionariusza oceny. O ile pytanie 13 odnosi się bezpośrednio do jakości życia a pytanie 20 bezpośrednio do zbiorczej oceny przestrzeni, to już porównywane z nimi są te same wyniki będące wynikami tabeli oceny.

I. Element kontrolny *Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta*

Wyliczeń dokonano w następujący sposób, dla tabeli oceny wyliczono średnią wartość oceny ze wszystkich ocenionych przestrzeni publicznych, w odniesieniu do danego miasta. Dla kwestionariusza oceny przeliczono skalę opisową na liczbową, odpowiednio bardzo dobry = 5; dobry = 4; średni = 3; zły = 2; bardzo zły = 1, a następnie wyliczono wartość średnią dla danego miasta.

Tabela 5.52 Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – tabela oceny a kwestionariusz

Miasto	**Sposób oceny**		
	Tabela oceny *[%]*	Kwestionariusz oceny *[%]*	Różnica wartości *[%]*
Lidzbark Warmiński	63	64	1
Morąg	54	57	3
Orneta	59	59	0
Pasłęk	58	59	1
Reszel	64	65	1
Średnia	**59,6%**	**61%**	**1,4%**

Źródło: opracowanie własne

Zgodnie z tabelą 5.52 średnia różnica w sumarycznej ocenie poziomu jakości życia na terenie centrum badanych miast wynosi 1,4 punktu procentowego. Największa różnica występuje w mieście Morąg, najmniejsza w mieście Orneta. Uzyskane wyniki są na bardzo podobnym poziomie, brak dużych rozbieżności. W każdym z przeanalizowanych miast wyższe wyniki poziomu jakości życia zanotowano w ocenie ankietowanych.

II. Element kontrolny *Ocena przestrzeni publicznych w centrum miasta (wartość uśredniona)*

Standaryzacja danych będących wynikiem tabeli oceny odbyła się analogicznie do poprzedniego przypadku.

Tabela 5.53 Ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum poszczególnych miast – tabela oceny a kwestionariusz

Miasto	**Sposób oceny**		
	Tabela oceny *[%]*	Kwestionariusz oceny *[%]*	Różnica wartości *[%]*
Lidzbark Warmiński	63	58	5
Morąg	54	54	0
Orneta	59	57	2
Pasłęk	58	59	1
Reszel	64	66	2
Średnia	**59,6%**	**59%**	**0,6%**

Źródło: opracowanie własne

Dla kwestionariusza oceny przeliczono skalę opisową na liczbową, odpowiednio bardzo dobra = 5; dobra = 4; średnia = 3; zła = 2; bardzo zła = 1;nie można ocenić=0, a następnie wyliczono wartość średnią dla danego miasta. Tabela 5.53 – różnica wynosi 0,6 pkt. procentowych, dane tabeli oceny oraz kwestionariusza są zbieżne na poziomie uśrednionych wartości. Największa różnica występuje w mieście Lidzbark Warmiński, najmniejsza w mieście Morąg.

III. Element kontrolny *Ocena sumaryczna poszczególnych kategorii przestrzeni*

Kolejny krok po analizie całościowej oceny stanowiła analiza poszczególnych kategorii przestrzeni (Tabela 5.54) – widoczne są tu większe rozbieżności, chociaż wyniki nadal są dosyć zbieżne i można zaobserwować pewne elementy charakterystyczne.

Tabela 5.54 Ocena sumaryczna poszczególnych kategorii przestrzeni – tabela oceny a kwestionariusz

Miasto	Sposób oceny												
	Tabela oceny *[%]*						Kwestionariusz oceny *[%]*						Różnica wartości - średnia *[%]*
	ulica	plac pub.	wnętrze urb.	park	t. rekreacyjny	t. zieleni	ulica	plac pub.	wnętrze urb.	park	t. rekreacyjny	t. zieleni	
Lidzbark Warmiński	61	81	53	76	82	67	57	72	54	72	76	64	**5**
Morąg	53	64	46	67	42	65	49	60	51	65	46	51	**6**
Orneta	60	63	51	94	63	58	49	60	54	73	59	58	**7**
Pasłęk	55	85	47	71	85	59	63	73	49	67	80	62	**6**
Reszel	64	81	56	83	86	61	63	74	58	81	79	64	**4**
Średnia	**59%**	**75%**	**51%**	**81%**	**79%**	**62%**	**56%**	**68%**	**53%**	**72%**	**68%**	**60%**	**6%**

Źródło: opracowanie własne

Standaryzacja danych: tabela oceny - wyliczenie wartości średnich dla wszystkich przestrzeni publicznych z uwzględnieniem podziału na ich kategorie; kwestionariusz oceny – wartości średnie dla danej kategorii przestrzeni publicznych wyliczone na podstawie odpowiedzi ankietowanych w danym mieście. Na poziomie poszczególnych miast, dokonano analizy różnic pomiędzy wartościami tabeli oceny a kwestionariusza dla danej kategorii przestrzeni publicznych, następnie określono wartości średnie, wynoszą one od 4 do 7 pkt. procentowych. Największe rozbieżności zanotowano w mieście Orneta, najmniejsze rozbieżności w mieście Reszel. Na poziomie ogólnym dostrzeżono dwie grupy rozbieżności (dla średnich wartości danej kategorii przestrzeni publicznych): pierwsza grupa to rozbieżności znaczne od 7 do 11 pkt. procentowych – dominują tu przestrzenie rekreacyjne (parki, tereny rekreacyjne, place publiczne), odbierane są one różnorodnie w zależności od indywidualnej percepcji, sposobów spędzania wolnego czasu i elementów przestrzeni jakie mogą stymulować dane sposoby rekreacji; druga grupa rozbieżności nieznaczne od 2 do 3 pkt. procentowych dla najważniejszych w codziennym użytkowaniu przestrzeni takich jak ulice, wnętrza urbanistyczne, do grupy tej zaliczono również tereny zielone.

IV. Element kontrolny ***Przestrzeń publiczna o najwyższej jakości***

V. Element kontrolny ***Przestrzeń publiczna o najniższej jakości***

Ocena jakości w wielu aspektach ma wartość subiektywną – szczególnie na poziomie bardzo szczegółowym, kiedy należy wybrać przestrzeń o najwyższej (Tabela 5.55)/najniższej jakości (Tabela 5.56).

Tabela 5.55 Przestrzeń publiczna o najwyższej jakości – tabela oceny a kwestionariusz

Miasto	**Sposób oceny**			
	Tabela oceny nr przestrzeni	Tabela oceny	Kwestionariusz oceny	Porównanie
Lidzbark Warmiński	Pp 9 Pp 29	park główna ulica	zamek	brak zgodności
Morąg	Pp 15	Pałac Dohnów	ratusz	brak zgodności
Orneta	Pp 38	park	park	zgodność
Pasłęk	Pp 4	skwer z zielenią	główna ulica	brak zgodności
Reszel	Pp 29	park	park	zgodność

Źródło: opracowanie własne

Standaryzacja danych: tabela oceny - wyselekcjonowanie dla danego miasta przestrzeni publicznej o najniższej/najwyższej ocenie, kwestionariusz – przestrzeń wskazana najczęściej jako ta o najniższej/najwyższej jakości.

Tabela 5.56 Przestrzeń publiczna o najniższej jakości – tabela oceny a kwestionariusz

Miasto	**Sposób oceny**			
	Tabela oceny nr przestrzeni	Tabela oceny Kategoria przestrzeni	Kwestionariusz oceny	Porównanie
Lidzbark Warmiński	Pp 36	ul. Przechodnia/nad rzeką	plac zabaw	brak zgodności
Morąg	Pp 20	targowisko	targowisko	zgodność
Orneta	Pp 5 Pp 28	ul. Zaułek Ciasny wnętrze urbanistyczne – ul. Rybna/ul. Litewska	ulica Zaułek	zgodność
Pasłęk	Pp 16	wnętrze urbanistyczne – pomiędzy ul. Sienkiewicza a Apteczną	Chodkiewicza/garaże/baraki/ pod murami	brak zgodności
Reszel	Pp 27	ul. Płowce	osiedle	zgodność

Źródło: opracowanie własne

Przestrzeń o najwyższej jakości – zgodność nastąpiła na poziomie dwóch miast: Orneta, Reszel; przestrzeń o najniższej jakości – zgodność na poziomie trzech miast: Orneta, Reszel, Morąg.

6. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Zaprezentowana rozprawa stanowi efekt pracy z ostatnich kilku lat. Systematycznie zmieniana, modyfikowana i uzupełniana pozwoliła przybliżyć zaproponowany temat *Oceny jakości przestrzeni publicznych w historycznie ukształtowanych zabytkowych centrach małych miast Warmii i Powiśla.* Realizacja wskazanego tematu nastąpiła na trzech płaszczyznach: poznawczej, metodycznej, aplikacyjnej. Płaszczyznę poznawczą zrealizowano poprzez przegląd literatury – rozdział 2 oraz charakterystykę obszaru badań – rozdział 3. Druga, płaszczyzna metodyczna obejmuje propozycję tabeli oceny jakości przestrzeni publicznych oraz kwestionariusza dotyczącego opinii mieszkańców na temat przestrzeni publicznych i ich jakości. Praktyczne działania zamknięto w płaszczyźnie aplikacyjnej: ocena jakości przestrzeni publicznych zaproponowanym narzędziem (tabela oceny) oraz skonstruowanym narzędziem on-line. Aplikacja ma formę demonstracyjną, umożliwia delimitację obszaru badań oraz ocenę jakości wyselekcjonowanych przestrzeni publicznych. Scharakteryzowanym płaszczyznom towarzyszy szereg innych elementów opisanych w pracy, a każda z nich wzajemnie się przenikała.

Główny cel badawczy zrealizowano poprzez opracowaną metodykę pozwalającą określić jakość przestrzeni publicznych. Towarzyszyło temu szereg celów szczegółowych, będących drogą do osiągnięcia celu głównego. Efekt celów szczegółowych stanowi: metoda delimitacji zabytkowego centrum małego miasta, utworzone kategorie przestrzeni publicznych, narzędzie – tabela oceny jakości przestrzeni publicznych, narzędzie – kwestionariusz oceny jakości przestrzeni publicznych, forma on-line narzędzia (tabeli oceny) będąca wersją demonstracyjną aplikacji oraz finalnie analiza stanu zagospodarowania przestrzeni publicznych zabytkowych centrów, ich jakości oraz walidacja wyników badaniami ankietowymi.

Autorski wkład w badania obejmuje elementy wskazane w celu głównym oraz celach szczegółowych. W metodyce wykorzystano rozwiązania zaproponowane wcześniej przez innych autorów, zostały one jednak zmodyfikowane i dostosowane do charakteru badań, który uwzględnia silne nawiązanie do historii i zabytków. Podkreślić należy, że pomimo niestosowania dotychczas w badaniach identycznej, jak zaproponowana postaci tabeli oceny jakości, inspirowano się już istniejącymi opracowaniami wykorzystującymi do oceny przestrzeni dyferencjał semantyczny oraz

różne własności przestrzeni i jej elementy składowe. W przypadku zaproponowanej tabeli oceny inspirując się innymi wynikami badań i wieloma innymi aspektami wskazanymi w metodyce, stworzono bardzo rozbudowane, jednak proste w swej formie narzędzie. Sposób oceny jakości przestrzeni jest zatem autorski w kontekście zaproponowanej ostatecznej postaci tabeli i procedury delimitacji obszaru badań, jednak nie w samej sferze metody oceny przestrzeni, poprzez skalowanie ich własności z wykorzystaniem dyferencjału semantycznego.

Najistotniejszą, część pracy, stanowi tabela oceny jakości przestrzeni publicznych. Praca nad jej finalną postacią trwała kilka lat. Zaproponowana ostateczna forma z założenia miała być prosta i czytelna dla każdego jej użytkownika. Niestety ze względu na ograniczenia języka polskiego zdecydowano się na dodanie do każdej z własności przestrzeni opisujący je *element składowy.* Zwiększono w ten sposób czytelność tabeli i ułatwiono jej wypełnianie osobom bez żadnego przygotowania teoretycznego i praktycznego.

Przedmiot badań stanowiły centralne przestrzenie publiczne zabytkowych centrów małych miasta Warmii i Powiśla, do których zaliczono Reszel, Morąg, Pasłęk, Ornetę, Lidzbark Warmiński. Dla każdego ze wskazanych ośrodków miejskich przygotowano karty charakterystyki celem przybliżenia sylwetki miast, których opis uzupełniano na etapie delimitacji centrum oraz delimitacji przestrzeni publicznych. Wprowadzono w ten sposób aspekt ukazując piękno miast i ich zabytkowe cechy, będące do dnia dzisiejszego atrakcją turystyczną dla zwiedzających.

Wyselekcjonowane do badań przestrzenie publiczne różniły się liczbowo w zależności od danego miasta. Najmniej centralnych przestrzeni publicznych odnotowano w mieście Reszel i Pasłęk (32 przestrzenie), najwięcej w mieście Lidzbark Warmiński (41 przestrzeni). Sumarycznie ocenie poddano, we wszystkich miastach, 182 przestrzenie publiczne, wg kategorii dominują przestrzenie publiczne *ulice* 47% i *wnętrza urbanistyczne* 20%. Odpowiednio dobrane kategorie spowodowały, że brak jest miast, w których nie występowałaby którakolwiek z zaproponowanych kategorii przestrzeni publicznych.

Wyniki oceny ukazały zróżnicowanie jakości przestrzeni publicznych w obrębie centrów poszczególnych miast. Sprowadzenie otrzymanych wyników do wartości procentowych, a następnie ujęcie ich w klasach jakości, pozwala również na porównanie jakości przestrzeni publicznych pomiędzy poszczególnymi miastami i skalowanie ich własności (w rozumieniu potocznym jakości przestrzeni publicznych).

Najniższą wartość ze wszystkich przeanalizowanych przestrzeni odnotowano w mieście Pasłęk (ocena na poziomie 29%), najwyższą w mieście Orneta (ocena na poziomie 94%). Średnia wartość oceny jakości przestrzeni publicznych wynosi dla wszystkich miast 59,6%, co można uznać za wynik na poziomie średnim. Dla wszystkich miast uzyskano poprzez zastosowany szereg rozdzielny przedziałowy 6 klas jakości – wyjątek miasto Orneta klas 7. Pogłębiona analiza, ujęcie tabeli w ramy poszczególnych kategorii ładu przestrzennego, pozwoliła ocenić jakość przestrzeni w ujęciu ładu urbanistyczno – architektonicznego, funkcjonalnego, psychospołecznego, estetycznego i ekologicznego.

Sondaż diagnostyczny przeprowadzono na próbie badawczej stanowiącej 500 ankietowanych. Zastosowano bezpośrednią metodę zbierania danych od mieszkańców centralnych części badanych ośrodków miejskich. Ankietowani chętnie uczestniczyli w badaniach bezpośrednich, w odróżnieniu od podjętej próby wykonania badań metodami on-line (zrezygnowano z tej formy, ze względu na niski procent ankietowanych, dużo błędnych wyników, brak kontroli nad tym, czy faktycznie ankietowani są mieszkańcami centrów miast). Szczegółowo wyniki badań ankietowych zaprezentowano w rozdziale 5. Ankietowani ocenili jakość poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych, a także dokonali oceny całościowej, sumarycznej wszystkich przestrzeni publicznych co umożliwiło przeprowadzenie walidacji wyników za pomocą tabeli oceny. Badania ankietowe zawierały inne szczegółowe pytania odnoszące się do typowania przestrzeni publicznych o najwyższej i najniższej jakości, w tym przestrzeni symbolicznych, potrzeby modernizacji analizowanych przestrzeni publicznych, potrzeby wprowadzenia większej liczby przestrzeni publicznych danej kategorii oraz aktywności w tych przestrzeniach i potencjalnej partycypacji społecznej w pracach modernizacyjnych. Wszystko to sprowadzało się do pogłębionego poznania opinii ankietowanych na temat miejsca ich codziennego życia i jakość ich życia.

Z powodu braku szczegółowych badań w zakresie jakości przestrzeni publicznych, w wyselekcjonowanych małych miastach Warmii i Powiśla walidacji wyników oceny jakości przestrzeni publicznych (narzędzie tabela oceny) dokonano poprzez przeprowadzone badania sondażowe. Rozdział *Porównanie wyników oceny jakości przestrzeni publicznych - tabela oceny a kwestionariusz oceny* stanowi weryfikację potencjalnej korelacji wyników tabeli oceny z wynikami badań ankietowych w zakresie oceny jakości przestrzeni publicznych. Wyniki badań są zbieżne, przy zastosowaniu obu narzędzi, na poziomie ogólnym tj. uzyskano niemal identyczne wyniki dla średniej wartości oceny jakości wszystkich przestrzeni publicznych w danym mieście,

porównując wyniki z tabeli oceny (uśredniona wartość wszystkich wyników oceny jakości przestrzeni publicznych w danym mieście) oraz wyniki sondażu diagnostycznego – pytanie nr 20. Uśredniona różnica plasuje się na poziomie 0,6%. Jednocześnie, zgodnie z przyjętą hipotezą, wyniki oceny jakości przestrzeni publicznych odzwierciedlają poziom jakości życia na obszarze badanym. Porównując uśrednione wartości uzyskane podczas oceny przestrzeni publicznych tabelą (dla danego miasta) z wynikami kwestionariusza (pytanie nr 13) otrzymano niemal identyczne wartości – uśredniona różnica na poziomie 1,4%.

Dokonując porównania wyników tabeli oceny jakości przestrzeni publicznych, przy uwzględnieniu poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych z wynikami badań sondażowych (pytanie nr 3) zanotowano większe rozbieżności. Wskazane rozbieżności odnotowano na poziomie 6%, co nadal nie stanowi powodu do wykluczenia zaproponowanego narzędzia tabeli oceny jakości na wskazanym poziomie szczegółowości. Podkreślić należy jednak, że im bardziej szczegółowe analizy przestrzeni publicznych, t.j. poszczególnych kategorii przestrzeni lub pojedynczych przestrzeni publicznych, to zaczynają pojawiać się większe, na poziomie uogólnionym, różnice. Większą rolę zaczyna odgrywać subiektywizm osobistej oceny mieszkańców danego terytorium. Zaproponowane narzędzie, tabela oceny jakości przestrzeni publicznych, nie powinna być wykorzystywana do określania przestrzeni o najwyższej i najniższej jakości oraz tych symbolicznych w odczuciach badanej grupy. Na tak szczegółowym poziomie pojawia się duża doza subiektywizmu każdego z ankietowanych, który kieruje się różną wewnętrzną motywacją. Powoduje to, że wyniki nie są zbieżne z wynikami zaproponowanego narzędzia. Pomimo, że zarówno w wynikach tabeli oceny jak i wynikach badań ankietowych zbieżność w odniesieniu do przestrzeni najwyższej jakości nastąpiła w 2 z 5 analizowanych miast, a w odniesieniu do przestrzeni o najniższej jakości w 3 z 5 analizowanych miast, to wyniki nie są satysfakcjonujące. Potencjalnie zaproponowane tabela oceny mogłaby być zbieżna z wynikami badań ankietowych gdyby przeprowadzone one były na większej grupie ankietowanych, jednak są to tylko przypuszczenia.

Na bazie zaproponowanej w niniejszej pracy metodyki, stworzono demonstracyjną wersję aplikacji on-line służącej do wyboru małego miasta, delimitacji centrum małego miasta (uwzględniając jego zabytkowy charakter), delimitacji przestrzeni publicznych oraz ich oceny poprzez interaktywną postać tabeli oceny jakości przestrzeni publicznych. Aplikacja zostanie dopracowana w kolejnych etapach badań, celem

przedstawienia jej szerszej społeczności oraz przekazania do Urzędów małych ośrodków miejskich, tak aby ich pracownicy mogli w szybki sposób zbadać jakość centrum małego miasta oraz poszczególnych przestrzeni publicznych.

Opracowane narzędzie, zarówno w formie tradycyjnej jak i przedstawionej formie on-line, można wykorzystać w sposób praktyczny do szeregu działań między innymi przy tworzeniu lokalnych programów rewitalizacji, prowadzenia procesów tworzenia i weryfikacji budżetów obywatelskich, prowadzenia badań zdalnych, jako element programów typu *podwórko z natury* i szeregu innych działań praktycznych.

Najważniejsze jest podkreślenie, że każde badania weryfikujące, wartościujące, analizujące własności przestrzeni o charakterze zabytkowym prowadzą do popularyzacji historii regionu, a w rezultacie do zwiększenia zainteresowania tym regionem zarówno pod względem turystycznym jak i działań rewitalizacyjnych, modernizacyjnych. Zachowanie dziedzictwa kulturowego to jedna z najistotniejszych rzeczy jaka powinna przyświecać każdemu użytkownikowi historycznie ukształtowanej przestrzeni miejskiej.

7. LITERATURA I INNE ŹRÓDŁA

1. Abbasi A., Alalouch Ch., Bramley G. 2016. *Open space quality in deprived urban areas: User perspective and use pattern.* Procedia – Social and Behavioral Sciences, 216, ELSEVIER, s. 194-205, DOI:10.1016/j.sbspro.2015.12.028.
2. Abdel-Rasoul A., Soliman E. 2017. *Nodes-Connectors network of Public Spaces as a Manifestation of Power in Cairo's Heterotopias*. International Journal of Scientific & Engineering Research, 8(3), IJSER PUBLSIHING, s. 1-12, DOI:10.13140/RG.2.2.21680.61444.
3. Abdul S., Datta A. 2019. *Towards 'Slow' and 'Moderated' Urbanism,* Economic and Political Weekly, 54(48), Sameeksha Trust, s. 36-42.
4. Achremczyk i in. 1993. *Warmia i Mazury, przewodnik*. Agencja Fotograficzno-Wydawnicza Mazury, Olsztyn, s.32-36, 136-139, 164-165.
5. Achremczyk S. 1992. *Historia Warmii i Mazur. Od pradziejów do 1945 roku.* Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 62-71, 191-214, 239-275, DOI: 10.25627/19954436003.
6. Achremczyk S. 2000. *Warmia*. Wydawnictwo Littera, Olsztyn, s. 20, 11-58, 271, 273, 11-58, 343-356.
7. Achremczyk S. 2005. *Ziemie pruskie w oczach Ignacego Krasickiego.* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie. 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 545-554.
8. Achremczyk S. 2006. *Orneta. Dzieje miasta*. ElSet, Olsztyn, s.26-217.
9. Achremczyk S. 2011. *Historia Warmii i Mazur. Tom II. 1772-2010.* Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 778-794, 910-935, 1099-1117.
10. Ada E., Yener D. 2017. *Evaluation of Cittaslow-Slow City Association within the Conservation of Landscape Potential.* Inonu University Journal of Art and Design. 7(16), s. 66-78. DOI:10.16950/iujad.338690.
11. Adamska E. M. 2021. *Historyczny plac miejski od nowa: transformacja funkcjonalno-przestrzenna. Studium przypadku.* Builder, 25(12), BUILDER CORP, s. 10-15. DOI 10.5604/01.3001.0015.4806.

12. Afiyanita H., Kaswanto. 2021. *Evaluation of urban landscape visual quality based on social media trends in Bogor City*. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science, 622, s. 1-10. DOI:10.1088/1755-1315/622/1/012022.
13. Agboola i in. 2017. *The influence of open space utilization on residents' attachment with community: A case study of rural market square in southwest Nigeria.* International Journal of Architectural Research Archnet – IJAR. 11(1), Emerald Publishing, s. 44-66. DOI:10.26687/archnet-ijar.v11i1.1124.
14. Aghdash R. N., Ostadi M. 2018. *Structured Network Public Spaces a Step Toward Integration of Urban.* International Journal of Architecture and Urban Development, 8(4), Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, s. 21-32.
15. Al – Dioji M., Musa E. 2022. *Contextual Integration in Iraqi City Center Development Projects*. IJISET - International Journal of Innovative Science, Engineering & Technology, 9(4), s. 182-197.
16. Aleksandrowicz W. 1958. *Źródła archiwalne do dziejów przemysłu na Warmii w drugiej połowie XVIII i pierwszej XIX wieku*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 3, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 211-224, DOI: 10.18290/teka21.5.
17. Al-Menshawy A. i in. 2021. *The Difference Between The Concept Of Space And Of Place In Urban Science*. The Egyptian International Journal of Engineering Sciences and Technology. 35, Springer Nature, s. 1-7. DOI: 10.21608/eijest.2021.57319.1038.
18. Alzahrani A. 2022. *Classification of Urban Spaces: An Attempt to Classify Al-Baha City Urban Spaces Using Carmona's Classification*. SAGE Open, 12(2), SAGE Publications, s. 1-20. DOI: 10.1177/21582440221097892.
19. Ambrozik M. 2018. *Tereny wypoczynkowe dużego miasta. Przykład Łodzi.* W: Sitek S. (red.) *Stare i nowe problemy badawcze w geografii społeczno-ekonomicznej.* 8. Polskie Towarzystwo Geograficzne Oddział Katowicki, Uniwersytet Śląski Wydział Nauk o Ziemi, Sosnowiec, s. 29–41.
20. *Analiza sytuacji społeczno- ekonomicznej województwa warmińsko- mazurskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego.* 2018. Departament Polityki Regionalnej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Regionalne Obserwatorium Terytorialne, Olsztyn, s. 3-11.

21. *Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa warmińsko-mazurskiego w 2017 roku.* 2018. Departament Polityki Regionalnej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Regionalne Obserwatorium Terytorialne, Olsztyn, s. 5-30.
22. Anculewicz Z. 2015. *Bitwa pod Tannenbergiem w prasie warszawskiej*. W: Kasparka N., Radziwiłłowicza D. (red.). *I wojna światowa w Prusach Wschodnich.* Prace Historyczno-Archiwalne Archiwum Państwowego w Olsztynie, Olsztyn, s. 71-84.
23. Andrzejewska A. 2016. *Municipal greenery as an important element of urbanization over the centuries*. Przestrzeń i forma, 27, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Szczecin, s. 215-226, DOI: : 10.21005/pif.2016.27.E-01.
24. Andrzejewski S. i in. 1967. *Miasta Polskie w Tysiącleciu. Tom Drugi*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, s. 99-148.
25. Angelidou, M. 2014. *Smart city policies: A spatial approach.* Cities. 41(1), Elsevier, s.3-11. DOI: 10.1016/j.cities.2014.06.007.
26. Anioł W. 2019. *Quality of life and public space in the processes of urban renewal—selected concepts and debate topice*. Problemy Polityki Społecznej, 44, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, s. 11-29, DOI: 10.31971/16401808.44.1.2019.1129.
27. Anter i in. 2011. *PERCIFAL method in use: Visual evaluation of three spaces*. W: Schindler V. M., Cuber S. (red.). *Interaction of Colour & Light in the Arts and Sciences,* Midterm Meeting of the International Colour Association, 710, Zurich.
28. Anthopoulos G. L., Janssen M., Weerakkody V. 2016. *A Unified Smart City Model (USCM) for smart city Conceptualization and Benchmarking.* International Journal of Electronic Government Research 12, IGI Global, United States, DOI: 10.4018/IJEGR.2016040105.
29. Antoniak P. 2008. *Mur miejski – przyczynek do rozważań o tożsamości miasta*. Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja, 4, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 231-242.
30. Antosiewicz T. 2008. *Kształtowanie przestrzeni publicznej w związku z intensywnym rozwojem współczesnych miast: zarys problematyki.* Kultura i Polityka: zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie,

4, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie, Kraków, s. 34-45.

31. Apanowicz J. 2002. *Metodologia ogólna.* Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej BERNARDINUM, Gdynia, s. 60-61, DOI: 10.18778/2080-8313.15.11.
32. Arnberger, A. 2012. *Urban densification and recreational quality of public urban green spaces — A Viennese case study.* Sustainability, 4(4), MDPI, s. 703–720. DOI:10.3390/su4040703.
33. Arnold S. 1965. *Miasta Polskie w okresie międzywojennym.* W: Siuchniński M. (red.) *Miasta Polskie w Tysiącleciu. Tom Pierwszy*. Zakład Narodowy imienia Osolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, s. 145-196.
34. Aşilioğlu F., DuyguÇay R. 2020. *Determination of Quality Criteria of Urban Pedestrian Spaces.* ACE: Architecture, City and Environment, 15(44), s. 1-25. DOI: 10.5821/ace.15.44.9297.
35. Atkinson R. 2019. *The Small Towns conundrum: What do we do about them?* Regional Statistics, 9(02), s. 1-17, DOI: 10.15196/RS090201.
36. Babbie E. 2004. *Badania społeczne w praktyce.* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 192.
37. Babuchowska K., Marks-Bielska R. 2012. *Unowocześnianie gospodarstw rolnych z województwa warmińsko-mazurskiego w ramach PROW 2007-2013,* W: Podstawka M. (red.) Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, 8(57), Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 36-46.
38. Backer R. i in. 2016. *Metodologia badań politologicznych*. Polskie Towarzystwo Nauk politycznych, Warszawa, s.120-122.
39. Balbuza K. 2008. *VIA APPIA ANTICA – LONGARUM REGINA VIARUM*. Studia Periegetica. 2. Podróże, drogi i szlaki kulturowe, Wydawnictwo Uniwersytetu WSB Merito, Poznań, s. 17-31.
40. Balcerek M. i in. 2005. *O wojnach w Prusach.* Zapiski Historyczne, Tom LXX, 4, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń, s. 1-18.
41. Baldemir E. i in. 2013. *A Management Strategy within Sustainable City Context: Cittaslow*.– 84. W: Özşahin M. (red.). T*he Proceedings of 9th International Strategic Management Conference*, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 99, ELSEVIER, s. 75-84, DOI:10.1016/j.sbspro.2013.10.473.

42. Banerjee T. 2001. *The future of public space: beyond invented streets and reinvented places*. Journal of the American Planning Association, 67(1), s. 9-24, DOI: 10.1080/01944360108976352.
43. Bănică A., Istrate M. 2012. *Urban identities in peripheral spaces: The Carpathian small towns in Romania.* Annals of the University of Oradea, Geography Series, 22(2), s. 262-272.
44. Baranowski J. 1983. *Wielkie jeziora mazurskie.* Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa, s. 5-14.
45. Barnaś J. 2008. *Przestrzenie i obiekty publiczne.* Czasopismo Techniczne, Architektura, R. 105(6-A), Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, s. 229-231.
46. Baron M. i in. 2019. *Budowanie atrakcyjności przestrzeni miejskich.* TOM 2/194, Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa.
47. Bartoszewicz, A. 2008. M*iasto czy wieś?: małe miasta polskie w późnym średniowieczu*. Przegląd Historyczny, 99/1, Warszawa, s. 121-136.
48. Barzykowska A. 2009. *Wielkomiejskie zespoły mieszkaniowe jako środowisko życia.* Studia Edukacyjne, 10, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, s. 129-145.
49. Batyk I. 2010. *Dziedzictwo kulturowe Warmii.* W: Gruszczyński J. (red.) Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, I/1, Stowarzyszenie Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, Polska Akademia Nauk, Kraków, s. 35-43.
50. Batyk I. 2011. *Ochrona dziedzictwa przyrodniczego w województwie warmińsko-mazurskim.* W: Gruszczyński J. (red.) Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 1, Stowarzyszenie Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, Polska Akademia Nauk, Kraków, s. 71-78.
51. Bauman T., Pilch T. 2001. *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, s. 70-72.
52. Beck H. 2009. *Linking the quality of public spaces to quality of life.* Journal of Place Management and Development, 2(3), Springer Nature, s. 240-248, DOI: 10.1108/17538330911013933.
53. Becker H., Ess M., Fassbinder J. 2020. *URUK, Urban Structures in Magnetic and Satellite Images.* Uruk, First City of the Ancient World, Paul Getty Museum s. 335-341.

54. Bell D., Jayne M. 2009. *Small cities? Towards a research agenda.* International journal of urban and regional research, 33(3), s.683-699, DOI: 10.1111/j.1468-2427.2009.00886.
55. Bernaciak A. 2015. *Współczesne przemiany centrów miast w świetle wybranych doświadczeń amerykańskich i europejskich.* Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny, Rok LXXVII, 4, Wydział Prawa i Administracji UAM, Poznań, s. 265-275. DOI: 10.14746/rpeis.2015.77.4.20.
56. Bernat S. 2012. *Percepcja i ocena jakości krajobrazów dźwiękowych w polskich parkach narodowych.* Problemy Ekologii Krajobrazu, XXXIII, Lublin, s. 175-184.
57. Białuński G. 1996. *Czynniki oddziałujące na osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich do XVIII wieku.* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 503-523.
58. Białuński G. 2019. *Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach,* Echa Przeszłości, XX/1, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 335-348, DOI: 10.31648/ep.4842.
59. Bielawa A. 2011. *Postrzeganie i rozumienie jakości – przegląd definicji jakości.* Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, 21, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 143-152.
60. Bielinis L. i in. 2016. *Wykorzystanie terenów przyrodniczo cennych województwa warmińsko-mazurskiego w terapii lasem: konteksty, możliwości, ograniczenia.* W: Cygler M. (red.). *Problematyka ogólno ekologiczna i społeczna.* Ekonomia i środowisko, 1(56), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok, s. 236-245.
61. Bień A. 2021. *Jakość przestrzeni publicznej miasta a budowanie tożsamości jego mieszkańców. HUMANITARIAN CORPUS,* 38, Vinnytsia TVORY, s. 5-10.
62. Bieniek M. 2010. *Wielokulturowe dziedzictwo oraz losy ludności Warmii i Mazur po 1945 roku - przegląd tematyki i literatury przedmiotu pod kątem nauczania dziejów regionu*. W: Kiklewicz A. (red.) Przegląd Wschodnioeuropejski, 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 267-296.
63. Bieńkuńska A. 2019 *Regionalne zróżnicowanie jakości życia w 2018r. Wyniki badania spójności społecznej 2018.* (Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych, Wydział Badań i Analiz Jakości Życia i Kapitału Społecznego we współpracy z US Łódź, Warszawa.

64. Bierwiaczonek K. 2016. *Społeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 42.
65. Bierwiaczonek K. 2018. *Miejskie przestrzenie publiczne i ich społeczne znaczenia – próba systematyzacji.* Przegląd Socjologiczny, LXVII(67), Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Stowarzyszenie, s. 25-48. DOI: 10.26485/PS/2018/67.1/2.
66. *Bilans Zasobów Złóż Kopalin w Polsce, wg stanu na 31 XII 2018 r.* 2019. Szuflicki M., Malon A., Tymiński M. (red.) Państwowy Instytut Geologiczny, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa, s. 127-128, 336-355, 397, 400, 407, 433-434, 444, 459, 463, 480, 488.
67. Birch E. 2010. *Public and Private Space in Urban Areas: House, Neighborhood, and City. CHAPTER 7.* Handbook of Community Movements and Local Organizations, University of Pennsylvania, s. 118-128, DOI:10.1007/978-0-387-32933-8_8.
68. Birch E., Wachter S.M. 2008. *Growing greener cities: Urban sustainability in the twenty-first century.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
69. Biskup M. 1961. *Rozwój przestrzenny Lidzbarka Warmińskiego*. Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 481-496.
70. Biskup M. 1973. *Morąg.* W: Jaworska H., Lossman M. (red.). *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu.* Pojezierze Olsztyn, Olsztyn, s. 96-99.
71. Biskup M. 1975. *Geneza i znaczenie hołdu pruskiego 1525 roku.* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn. s. 407-424.
72. Bobowski Z. 2004. *Wybrane metody statystyki opisowej i wnioskowania statystycznego.* Prace Dydaktyczne, 5, Seria: Nauki Społeczne, Wydawnictwo WWSZiP, Wałbrzych, s. 15-21.
73. Bogucka M., Samsonowicz H. 1986. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, s. 21-44.
74. Boliński K. 2000. *Warmia i Mazury. Nowe opisanie ziem staropruskich z osobliwościami godnymi zwiedzania i poznania.* NOWUM, Warszawa, s. 55-88.
75. Bonenberg W. 2010. *Mapy emocjonalne jako metoda diagnozy przestrzeni publicznych - na przykładzie miasta Poznania.* Czasopismo Techniczne,

Architektura, 2-A/2010, 5, 107, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 33-39.

76. Borkowski, P. 2012. Koncepcja *najlepszego ustroju politycznego według Arystotelesa.* Studia Philosophiae Christianae, 48(3), Warszawa, s.5-24.
77. Borsa M. 2004. *Gospodarka i polityka przestrzenna.* Skrypt dla studentów Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej w Warszawie, Warszawa.
78. Borsa M. 2016. *Powrót do centrum miasta - siły sprawcze, uczestnicy, motywacje*. Studia komitetu przestrzennego zagospodarowania kraju PAN, 168, Polska Akademia Nauk, Czytelnia Czasopism PAN, Warszawa, s. 11-22.
79. Boryczka E. 2013. *Town centre management - Koncepcja zarządzania centrum miasta na przykładzie miast europejskich*. Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie, 12, Częstochowa, s. 119-130.
80. Bravo D. 2010. *The Flaneurs Surprise, Lessons from the European Prize for Urban Public Space 2000-2010*. W: *In Favour of Public Space. Ten Years of the European Prize for Urban Public Space*. Centre de Cultura Contemporania de Barcelona and ACTAR, Barcelona, s.44-47.
81. Brodziński Z., Kurowska K. 2021. *Cittaslow Idea as a New Proposition to Stimulate Sustainable Local Development.* Sustainability 2021, 13, 5039, s. 1-15, DOI:10.3390/su13095039.
82. Bruijn D. 2018. *Quality of Life and Public Space in Wijchen*. *Master Thesis Urban and Cultural Geography.* Nijmegen School of Management, Radboud University, Nijmegen.
83. Brzezińska A. I., Brzeziński J. M. 2011. *Skale szacunkowe w badaniach diagnostycznych* W: J. M. Brzeziński (red.). *Metodologia badań społecznych*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań, s. 299-399.
84. Bujacz A i in. 2012. *Publiczna przestrzeń miejska wobec potrzeb seniorów. Przykład Poznania*. Gerontologia Polska, 20(2), Via Medica, Warszawa, s. 73-80.
85. Bukal G. 1991. *On relations between medieval and modern defensive architecture.* Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica, 14, s. 49-71.
86. Burzyński R. 1972, *Lidzbark Warmiński*. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa, s.6, 25-35, 48-51, 66-92.
87. Buzek J. 1915. *Pogląd na wzrost ludności ziem Polskich w XIX wieku*. Wydawnictwo Instytutu Ekonomicznego N. K. N. Kraków, s. 54-55.

88. Cafuta R. M. 2015. *Open Space Evaluation Methodology and Three Dimensional Evaluation Model as a Base for Sustainable Development Tracking*. Sustainability, 7(10), MSPI, s. 13690-13712, DOI: 10.3390/su71013690.
89. Campbell J., Kreyberg L. 1956. *The degree of air pollution in norwegian towns.* British Journal of Cancer, 10, s. 481-484, DOI: 10.1038/bjc.1956.54.
90. Cao J., Kang J. 2023. *A Perceptual Structure of Soundscapes in Urban Public Spaces Using Semantic Coding Based on the Grounded Theory*. Int. J. Environ. Res. Public Health, 20(4), MDPI, s. 1-14, DOI:10.3390/ijerph20042932.
91. Carlow M. V. 2016. *LIMITS. Space as Resource.* JOVIS, Berlin.
92. Carmona M. 2010. *Contemporary Public Space, Part Two: Classification.* Journal of Urban Design, 15 (2), Routledge, s. 157-173, DOI: 10.1080/13574801003638111.
93. Carr S. i in. 1992. *Public space*. Cambridge University Press, Cambridge.
94. Cegłowska A. Matykowski R. 2010. *Przestrzenie publiczne i ich znaczenie w dużym mieście: przypadek Poznania*. Studia Miejskie, 2, Poznań, s. 243-256.
95. Cellucci L. i in. 2015. *Urban Lighting Project for a Small Town: Comparing Citizens and Authority Benefits.* Sustainability, 7, MDPI, s. 14230-14244, DOI: 10.3390/su71014230.
96. Chang H. S., Liao C. H. 2011. *Exploring an integrated method for measuring the relative spatial equity in public facilities in the context of urban parks*. Cities, 28(5), Elsevier, s. 361-371, DOI: 10.1016/j.cities.2011.04.002.
97. Chłosta J. 1976. *Gustaw Leyding (1899-1974).* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 2, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 197-207.
98. Chłosta J. 2005. *Druga wojna światowa we wspomnieniach autorów związanych z Prusami Wschodnimi*, Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 585-594.
99. Chmielewski M. J. 2001. *Teoria Urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast.* Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa, s. 25-27, 263-265.
100. Chmielewski M. J. 2016. *Teoria i praktyka planowania przestrzennego. Urbanistyka Europy.* Politechnika Warszawska, Warszawa.
101. Chmielewski M. J., Kardaś A. 2013. *Gołdap – małe miasto przygraniczne. 99.* W: Kłosek-Kozłowska D. (red.). Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, 58(4), Komitet Architektury i Urbanistyki PAN, Warszawa, s. 31-56.

102. Chojecka A. 2014. *Znaczenie terenów zielonych w przestrzeni publicznej oraz ich wpływ na jakość życia miejskiego*. Rynek - Społeczeństwo – Kultura, 1(9), Agencja Managerska VIP for You, Dobrzeń Wielki, s. 48-54.

103. Chojnacki W. 1948. *Rok 1848 na Pomorzu i Mazurach.* W: Knot A. (red.) Rocznik III. Organ Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii, Wrocław, s. 224-234.

104. Chojnicki Z., Czyż T. 2000. *Nowa organizacja terytorialna Polski i układ regionalny*, Czasopismo Geograficzne LXXXI, 3-4, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Warszawa, s. 260-277.

105. Chojnowski Z. 2007. *Napoleon i jego wojska w oczach Mazurów.* Napis, XIII, Wydawnictwo DiG, Warszawa, s. 211-225.

106. Cichocki M. 2020. *Współczesne przestrzenie publiczne w małych miastach na przykładzie miasta Tłuszcz*. Urban Development, 66, Sciendo, s. 197-206. DOI: 10.2478/udi-2020-0024.

107. Cichosz W. 2000. *METODOLOGIA Elementarz Studenta.* Zakłady Graficzne im. Komisji Edukacji Narodowej, Bydgoszcz.

108. Cieślak T. 1965. *Miejsce Warmii i Mazur w historii ziem polskich XIX i XX wieku*, Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 81-89.

109. *Cittaslow. Warmia, Mazury, Powiśle*. 2017. Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Wydawnictwo AFW Mazury, Olsztyn.

110. Cobel-Tokarska M. 2012. *Przestrzeń społeczna: świat - dom –miasto. Rozdział 2. Część I.* W: Tarkowska E., Firkowska-Mankiewicz A., Kanash T. (red.) *Krótkie wykłady z socjologii przegląd problemów i metod.* Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa, s. 45-51.

111. Courtney P., Lépicier D., Schmitt B. 2008. *Spatial Patterns of Production Linkages in the Context of Europe's Small Towns: How Are Rural Firms Linked to the Local Economy?* Regional Studies, 42(3), Taylor&Francis Group, London, s. 355-374 DOI:10.1080/00343400701291542.

112. Cyfus E. 2012. *Moja Warmia.* Oficyna Wydawnicza Retman, Dąbrówno, s. 75-77.

113. Czaban R. 2012. *Uwarunkowania historyczno-społeczne polityki państwa ludowego wobec ludności rodzimej na Warmii i Mazurach.* W: Dworaczek K.,

Kamiński Ł. (red.). *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2012. Referaty,* Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa, s. 103-112.

114. Czapilcka M., Dobrońska K., Kosiorek M. 2015. *Życie ludności wiejskiej na Warmii i Mazurach w XIX wieku.* W: Czachorowski S., Kostyk Ż., Zielińska A. (red.). *Warmia i Mazury - nasze wspólne dobro cz. II.* Centrum Badań nad Dziedzictwem Kulturowym i Przyrodniczym oraz Akademicki Klub Turystyczny przy Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, Olsztyn, s. 69-87.
115. Czarkowski T i in. 2014. *Woda i ryby jako znacząc elementy turystyki wiejskiej w województwie warmińsko-mazurskim,* W: Wołos A. (red.*). Komunikaty Rybackie,* 4(141), Instytut Rybactwa Śródlądowego, Olsztyn, s. 1-8.
116. Czekaj K., Czekaj-Zawartka M. 2010. *Badania społeczne jako instrument monitoringu bezpieczeństwa w społeczeństwie obywatelskim. Od diagnozy przestępczości i tworzenia strategii bezpieczeństwa do programów i projektów działania społecznego.* W: Fehler W. (red.). *Bezpieczeństwo publiczne w przestrzeni miejskiej*. Wydawnictwo ARTE, Warszawa, s. 150-171.
117. Czekiel-Świtalska E. 2006. *Wpływ planowania przestrzennego na rozwój miasta.* Przestrzeń i forma, 4, Warszawa, s. 165-174.
118. Czepczyński M. 2012. *Przestrzeń publiczna jako forma reprezentacji społeczności lokalnych. Między hibernacją a animacją centrów małych miast woj. pomorskiego.* Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 144, Polska Akademia Nauk Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Gdańsk, s. 7-19.
119. Czepkiewicz M., Jankowski P. 2015. *Analizy przestrzenne w badaniach nad jakością życia w miastach.* Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXXVII, 1, Poznań, s. 101-117, DOI: 10.14746/rpeis.2015.77.1.6.
120. Czernik Z. 2008. *Odbudowa Rynku Starego Miasta w Olsztynie po II wojnie światowej*. Ochrona Zabytków, 56/4(243), Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, s. 15-32.
121. Czerwińska K. 2010. *Ładne to miasto jest! :prolegomena do badań nad estetyką miasta*. Studia Etnologicznei Antropologiczne, 10, Katowice, s. 363-373.
122. Czerwiński R., Szymkiewicz M. 2004. *Przyroda Warmii i Mazur.* AVALON, Olsztyn. s. 3-6.

123. Czubiel L. 1961. *Prace konserwatorskie w województwie olsztyńskim w latach 1957-1960*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 3, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 450-463.

124. Czubiel L. 1986. *Zamki Warmii i Mazur*. Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn, s. 34-40.

125. Czubiel L., Domagała T. 1969. *Zabytkowe ośrodki miejskie Warmii i Mazur.* Pojezierze, Olsztyn, s. 13-74, 205-210, 242-245, 254-258, 277-280.

126. Dąbrowska-Żółtak K., Wojtowicz J., Wrona S. 2022. *The Future of City Squares: Robotics in the Urban Design of Tomorrow*. Land, 11(7), 1055, MDPI, s. 1-20, DOI: 10.3390/land11071055.

127. Dacy-Ignatiuk K. 2019. *Percepcja przestrzeni miasta Tychy przez młodzież gimnazjalną – wybrane aspekty*. Acta Geographica Silesiana, 13(2), s. 23-37.

128. Damurski Ł. 2016. *Re-Miasto, Scenariusze rozwoju urbanizacji w XXI wieku.* Politechnika Wrocławska, Wrocław.

129. Dardzińska I. 2021. *Symbolika przestrzeni miejskiej a symbol w przestrzeni publicznej*. Politeja, 5(74), Księgarnia Akademicka, Chorzów, s. 177-192. DOI: 10.12797/Politeja.18.2021.74.11.

130. Darski M. W. 2012. *Wielki Błękit. Wędrówki po gminie Giżycko.* Wydawnictwo Mazurskie, Giżycko, s. 15-17.

131. Daszkiewicz M. 2012. *Badanie wizerunku miasta z wykorzystaniem metod opartych na swobodzie skojarzeń.* Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu, 23, Szczecin, s. 257-266.

132. Datta J. i in. 2006. *Assessment of noise level in Burdwan town, West Bengal*. Journal of Environmental Biology, Triveni Enterprises, Lucknow, 27(3), India, s. 609-612.

133. De Waal M., Suurenbroek F., Nio I. 2021. *Responsive public spaces: Five mechanisms for the design of public space in the era of networked urbanizm*. Shaping Smart for Better Cities Academic Press, s. 33-54, DOI: 10.1016/B978-0-12-818636-7.00009-3.

134. Dębek M. Janda-Dębek B. 2013. *Jakość życia w przestrzeniach zurbanizowanych.* Czasopismo Psychologiczne, 19(2), Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 251-263, DOI: 10.14691/CPPJ.19.2.251.

135. *Demografia i aktywność ekonomiczna ludności województwa warmińsko-mazurskiego*. 2017. Wydział Polityki Rynku Pracy Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Olsztynie, Olsztyn.

136. Derek M. 2014. *Miejska przestrzeń czasu wolnego* W: M. Madurowicz (red.). *Kształtowanie współczesnej przestrzeni miejskiej.* Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 210-217.

137. Divilová S. 2016. *Semantic Differential as One of the Research Tools Suitable for Establishing the Attitudes of Pupils to Old Age and Seniors*. Universal Journal of Educational Research, 4(8), HRPUB, s. 1858-1862. DOI: 10.13189/ujer.2016.040815.

138. Djukic A. 2008. *Publiczna przestrzeń ulicy – przekształcenie i ulepszenie tożsamości.* Architektura, Czasopismo techniczne, 3-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 139-150.

139. Długozima A. 2019. *Rewaloryzacja w polityce przestrzennej małych miast województwa warmińsko-mazurskiego*. Zarządzanie Dziedzictwem, Ochrona Zabytków, 2, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, s. 63-92.

140. Dobrosielska A. 2013. *Opór Prusów wobec zakonu krzyżackiego w dobie podboju i budowy władztwa krzyżackiego: szkic z antropologii politycznej Prusów.* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 3, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 445-479.

141. Dogrusoy I. T., Dalgakiran A. 2011. *An alternative approach in sustainable planning: Slow urbanizm.* International Journal of Architectural Research Archnet-IJAR, 5(1), Emerald Publishing, s. 127-142. DOI:10.26687/archnet-ijar.v5i1.223.

142. Domagała B. 2015. *Warmia i Mazury. Procesy konstrukcji i dekonstrukcji regionalnej tożsamości.* W: Pilch T. (red.) Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne, 4(16), Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii, TWP, Olsztyn, s. 11-40.

143. Dowiat J. 1966. *Chrzest Polski.* Wiedza Powszechna, Warszawa.

144. Dreszer W. 2007. *Odczuwanie palety barw - czyli słońce włada krajobrazem*. Architektura Krajobrazu, 4, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław, s. 4-8.

145. Drozda Ł. 2017. *Urbanistyka socmodernistyczna na przykładzie polskich blokowisk z lat 70. i 80. xx wieku.* Studia Miejskie, 26, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 113-124.

146. Drzazga D. 2018. *Systemowe uwarunkowania planowania przestrzennego jako instrumentu osiągania sustensywnego rozwoju.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

147. Dumser A. E. 2013. *8: The urban topography of Rome,* W: Erdkamp P. (red.) *Part II - The urban fabric*. Cambridge University, Cambridge, s. 131-150, DOI: 10.1017/CCO9781139025973.011.

148. Durecka I. 2017. *Parki jako element struktury przestrzennej miast Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego.* Rozprawa doktorska, Uniwersytet Łódzki, Łódź.

149. Dygo M. 2021. *Miasto i handel w poglądach mediewistów polskich pokolenia około 1916 r*. Historia SlavorumOccidentis, 3, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s.147-210, DOI: 10.15804/hso210307.

150. Dymek D., Jóźwik J. 2021. *Kształtowanie placów miejskich na przykładzie miast województwa lubelskiego.* Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska sectio B – Geographia Geologia Mineralogia et Petrographias, 76, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin, s. 1-28. DOI: 10.17951/b.2021.76.0.1-28.

151. Działek J. i in. 2020. *Ocena jakości przestrzeni publicznych III Kampusu UJ z użyciem techniki crowdsensingu.* Prace Geograficzne, 162, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 89-123, DOI: 10.4467/20833113PG.20.014.13101.

152. Dziemianowicz W., Laskowska A. 2017. *Warmia i Mazury – innowacje wokół strategicznych zasobów naturalnych,* Studia KPZP, 179, Polska Akademia Nauk Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa, s. 304-322.

153. Dźwigoł H. 2015. *Założenia do budowy metodyki badawczej.* Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: organizacja i zarządzanie, 78(1928), Politechnika Śląska, Gliwice, s. 99-116.

154. Eberhardt P. 1995. *Zagadnienia ludnościowe obszaru byłych Prus Wschodnich.* Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 6-13.

155. Eberhardt P. 2018. *Kwestia podziału Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej*. W: Wiśniewski R. (red.). Przegląd Geograficzny, 90(4), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, PAN, Warszawa, s. 595-614.

156. Eboli L. i in. 2023. *Establishing Performance Criteria for Evaluating Pedestrian Environments*. Sustainability, 15, MDPI, s. 1-14. DOI: 10.3390/su15043523.

157. Elshaer I. 2014. *What is the Meaning of Quality?* 57345, MPRA.

158. Endler Z. 1996. *Zbiorowiska roślinne pojezierza mazurskiego i ich przekształcanie.* Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 431, Warszawa, s. 61-77.

159. Ergazakis K., Metaxiotis K., Psarras 2004. *Towards knowledge cities: conceptual analysis and success stories.* Journal of Knowledge Management, 8(5), s. 5-15, DOI: 10.1108/13673270410558747.

160. Eysymontt R. 2014. *Symbolika ratuszy w przestrzeni miasta średniowiecznego: Wybrane przykłady*. Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, 74, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 53-76. DOI: 10.12775/RDSG.2014.03.

161. Fagan G. 2001. *The Genesis of the Roman Public Bath: Recent Approaches and Future Directions.* American Journal of Archaeology, 105(3), s. 403-426, DOI: 10.2307/507363.

162. Feltynowski M. 2018. *Planowanie przestrzenne gmin wiejskich. Zastosowanie koncepcji polityki opartej na dowodach (Spatial planning of rural communes. Application of an evidence-based policy concept)*. Lodz University Press, Łódź, s. 17-28, DOI:10.18778/8088-954-5.01.

163. Feng X., Astell-Burt T. 2017. *Do greener areas promote more equitable child health*? Health&Place, 46, s. 267-273.

164. Feng Y., Yok T. 2017. *Imperatives for Greening Cities: A Historical Perspective.* W: Tan P. Y., Jim C. Y. (red.) Greening Cities: Forms and Functions, Springer Nature, s. 41-70. DOI:10.1007/978-981-10-4113-6_3.

165. Fiedorowicz J. 2012. *Kształtowanie struktury przestrzennej miasta zrównoważonego.* Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Architektura, 51(1856), Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice, s. 117- 132.

166. Filbrandt-Czaja A., Czaja R., Kamiński D. 2015. *Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju miast w Prusach w średniowieczu.* Prace i materiały muzeum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi, seria archeologiczna, 46, Łódź, s. 71-85.

167. Flis S. 1960. *Dżuma na Mazurach i Warmii w latach 1708-1711.*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 473-523.

168. Francis J., Giles-Corti B., Wood L., Knuiman M. 2012. *Creating sense of community: The role of public space.* Journal of environmental psychology, 32 (4), Elsevier, s. 401-409, DOI: 10.1016/j.jenvp.2012.07.002.

169. Franco S. F., Macdonald J. L. 2018. *Measurement and valuation of urban greenness: Remote sensing and hedonic applications to Lisbon, Portugal*. Regional Science and Urban Economics, 72, Elsevier, s. 156-180, DOI: 10.1016/j.regsciurbeco.2017.03.002.

170. Furmanek P. 2010. *Przestrzenie publiczne starych miast przed II Wojną Światową i po powojennej odbudowie*. W: Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.) *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk, s. 72-79.

171. Gabryś W., Kwiatek-Sołtys A. 2021. *Funkcjonowanie przestrzeni publicznych w wybranych wsiach powiatu nowotarskiego.* Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica, 17(341), s. 175-199. DOI: 10.24917/20845456.17.11.

172. Gałązka D., Marks L. 2007. *Bitwa pod Grunwaldem w 1410r. - oczami geologa.* Przegląd Geologiczny, 55(1), Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa, s. 25-28.

173. Galesic M., Bosnjak M. 2009. *Effects of Questionnaire Length on Participation and Indicators of Response Quality in a Web Survey.* Public Opinion Quarterly, 73(2), Oxford University Presss, s. 349–360, DOI: 10.1093/poq/nfp031.

174. Gałęziowska M. 2014. *Kolej, kolejarze i komunikowanie się na Warmii i Mazurach w pierwszych latach po II Wojnie Światowej*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 3, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 337- 364.

175. Garau P. 2016. *Global Public Space Toolkit From Global Principles to Local Policies and Practice.* United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), Kenya.

176. Gawlikowska A. 2013. *Spaces of social influence.* Architecturae et Artibus, 5(3), Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 5-17.

177. Gawron G. 2012. *Od socrealizmu do postmodernizmu w godzinę: tyskie próby obłaskawienia eklektycznej przestrzeni miejskiej*. Problemy Rozwoju Miast, 9/2, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 27-39.

178. Gehl J. 2011. *Life between buildings: using public space*. Island Press, Washington.

179. Ghafouri A., Weber Ch. 2020. *Multifunctional Urban Spaces a Solution to Increase the Quality of Urban Life in Dense Cities.* Manzar, 12(51), Nazar Research Center for Art, Architecture and Urbanism (NRC), s. 34-45. DOI: 10.22034/manzar.2020.214183.2023.

180. Gieysztor A. 1965. *Geneza miast Polskich i ich dzieje do końca XV wieku.* W: Siuchniński M. (red.) *Miasta Polskie w Tysiącleciu. Tom Pierwszy*. Zakład Narodowy imienia Osolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, s. 3-36.

181. Gilas J., Symonides J. 1966. *Plebiscyt na Powiślu oraz na Warmii i Mazurach jako zagadnienie prawa międzynarodowego*. Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 525-551.

182. Gilejko L. 2002. *Funkcje społeczności lokalnych i szanse ich realizacji*. Rocznik Żyrardowski I, Wyższa Szkoła Rozwoju Lokalnego w Żyrardowie, Żyrardów, s. 65-75.

183. Głogowski M. 2018. *Uchwały krajobrazowe narzędziem walki z gettoizacją przestrzeni miejskiej w Polsce.* W: Kołodziejczyk J. (red.) ZARZĄDZANIE PUBLICZNE, 3(43) Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 349-360. DOI:10.4467/20843968ZP.18.023.8809.

184. Głyda B. 2011. *Miasto - architektura - ciało człowieka: o przestrzeniach władzy*. Praca doktorska, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 47, 55, 58-60.

185. *Gmina Morąg. Przewodnik Turystyczny*. 2008. Praca zbiorowa: Lokalna Organizacja Turystyczna *Kraina Nieodkrytych Tajemnic*, Robert Gawroński, Morąskie Stowarzyszenie Miłośników Przyrody EKO-GŁOS. Gmina Morąg, Informacja Turystyczna Gminy Morąg, OPTIMA, Morąg.

186. *Gminna ewidencja zabytków Gminy Miejskiej Iława.* 2007. WGS84 Polska Sp. Z o.o. na zlecenie Urzędu Miejskiego w Iławie, Warszawa.

187. Gobster P., Ribe R., Palmer J. 2019. *Themes and trends in visual assessment research: Introduction to the Landscape and Urban Planning special collection on the visual assessment of landscapes*. Landscape and Urban Planning, 191, ELSEVIER, Amsterdam, s. 1-7, DOI: 10.1016/j.landurbplan.2019.103635.

188. Gołąb-Korzeniowska M. 2016. *Rozwój przestrzenny małego miasta – forma miejska czy podmiejska przykład Słomnik*. Space – Society – Economy. *Tendencje w rozwoju gospodarczym i przestrzennym małych miast w Polsce.* 17,

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 29-47. DOI: 10.18778/1733-3180.17.02.

189. Goraj S., Gwiaździńska-Goraj M. 2011. *Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego*. W: Gruszczyński J. (red.) Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 2, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Kraków, s. 171-181.

190. Görmar F. 2021. *Collaborative workspaces in small towns and rural areas. The COVID-19 crisis as driver of new work models and an opportunity for sustainable regional development?* W: *Working paper*. Institute for Geography, Leipzig University, s. 1-25.

191. Górny M. 2018. *Karty na stół. Geografia i granice nowej Europy po I Wojnie Światowej*. Kwartalnik Historyczny, CXXV, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, Warszawa, s. 427-469.

192. Górski K. 1954. *Wojna Trzynastoletnia (1454-1466)*. Przegląd Zachodni, 5-8, X, II, Instytut Zachodni, Poznań, s. 331-352.

193. Gorzym-Wilkowski A. W. 2012. *Planowanie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego w okresie powojennym – praktyka wobec teorii i ustawodawstwa.* Studia Regionalne i Lokalne, 1(47), Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych, Sekcja Polska Stowarzyszenia Regional Studies Association, Warszawa, s. 24-42.

194. Gos K. 2019. *Geneza i znaczenie miast w średniowiecznej Europie*. Acta Juvenum, 4, I Ogólnokształcące Liceum Akademickie im. Janiny Kossakowskiej-Dębickiej w Kielcach, Kielce, s. 119-122.

195. Gotlibowska K. 2018. *Propozycja modelu miasta inteligentnego (Smart City) opartego na zastosowaniu technologii informacyjno-komunikacyjnych w jego rozwoju.* Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 42, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM, Poznań, s. 67-80.

196. Grabowski M. 2018. *The 18th And 19th Century Industrialization Process as The Main Aspect of City Creation and Its Impact On Contemporary City Structures: The Case of Lodz.* W: *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering.* 471, IOP Publishing, DOI:10.1088/1757-899X/471/8/082046.

197. Grabski W. J. 1960. *300 Miast wróciło do Polski. Informator Historyczny 960-1960.* Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, s. 276-277, 378-380.

198. Grobelšek J. L. 2015. *Public Spaces and Private Spaces Open to the Public: Spatial Planning and Development Using Urban Design Guidelines.* Open Urban Studies and Demography Journal 1, (Suppl 1-M3) Bentham Science, s. 23-34 DOI:10.2174/2352631901401010023.

199. Grochowska J., Kos-Dąbrowska B. 2009. *Wielokulturowość Pomorza na przykładzie mieszkańców Żuław i Powiśla. Referat II.* Związek Miast i Gmin Morskich, Gdańsk, Dostęp: http://zmigm.org.pl/formularze/Referat2.pdf. 2020-07-06.

200. Groeger L. 2016. *Management of urban residential space in terms of the needs of local communities – in Polish*. Acta Universitatis Lodziensis Folia Geographica Socio-Oeconomica, 24, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 29–43.

201. Gronostajska B. 2010. *Modernizacja przestrzeni publicznej w osiedlach mieszkaniowych z wielkiej płyty*. Czasopismo techniczne, Architektura, 5(107), Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, s. 121-130.

202. Gronostajska B. 2011. *Wielka płyta – architektura wciąż żywa.* Czasopismo Techniczne, Architektura, 4(108), Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, s. 142-147.

203. Gruszczyński L. 2003. *Kwestionariusze w socjologii. Budowa narzędzi do badań surveyowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 18-20.

204. Grygier T. 1964. *Organizacja władzy naczelne Prus Książęcych.*, Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 40-513.

205. Grządka K., Kowalczyk B., Wysocki J. 2009. Rozdział II.1. *Historia.* W: Wysocki J. (red.). *Dziedzictwo kulturowe Warmii – Mazur – Powiśla. Stan zachowania, potencjały i problemy.* Warmińsko-Mazurskie Biuro Planowania Przestrzennego, Olsztyn, s. 18-59.

206. Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., Kwiatkowski G. 2014. *Cittaslow International Network: An Example of a Globalization Idea?* W: Mácha T., Drobík P. (red.). *The Scale of Globalization: Think Globally, Act Locally (Conference Proceedings)*. University of Ostrava, Ostrava, s. 186-192.

207. Gubańska R. 2008. *Dzieło architektoniczne jako identyfikacja miejsca – omówienie problemu na wybranych przykładach.* Czasopismo Techniczne, Architektura, 6-A/2008, 15(105), Wyd. Politechnika Krakowska, Kraków, s. 327.

208. Gulersoy N., Gurler E. 2011. *Conceptual challenges on urban transformation.* ITU, 8(1), s. 10-24.

209. Gwiaździńska-Goraj M. 2009. *Rozdział II. 3.2. Zabytkowe układy urbanistyczne i ruralistyczne.* W: Wysocki J. (red.). *Dziedzictwo kulturowe Warmii – Mazur – Powiśla. Stan zachowania, potencjały i problemy.* Warmińsko-Mazurskie Biuro Planowania Przestrzennego, Olsztyn, s. 86-113.

210. Hadavi S., Kaplan R. 2016. *Neighborhood satisfaction and use patterns in urban public outdoor spaces: Multidimensionality and two-way relationships*. Urban Forestry& Urban, DOI: 10.1016/j.ufug.2016.05.012.

211. Hampton K. N., Goulet L. S., Albanesius G. 2015. *Change in the social life of urban public spaces: The rise of mobile phones and women, and the decline of aloneness over 30 years.* Urban Studies, 52(8), SAGE Publications, s. 1489-1504, DOI: 10.1177/004209801453490.

212. Hampton K. N., Livio O., Sessions Goulet L. 2010. *The social life of wireless urban spaces: Internet use, social networks, and the public realm*. Journal of Communications, 60(4), Oxford University Press, s. 701-722, DOI: 10.1111/j.1460-2466.2010.01510.x.

213. Hanan H. 2013. *Open space as meaningful place for students in ITB campus*. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 85, Elsevier, s. 308-317, DOI: 10.1016/j.sbspro.2013.08.361.

214. Hanyu K. 1997. V*isual properties and affective appraisals in residential areas after dark.* Journal of Environmental Psychology, 17, Academic Press Limited, Elsevier, s. 301-315. DOI: 10.1006/jevp.1997.0067.

215. Hanzl M. 2013. *The meaning of public spaces*. W: Bártolo H. (red.). *Green Design, Materials and Manufacturing Processes.* CRC Press, Taylor & Francis Group, s. 1-6. DOI:10.1201/b15002-9.

216. Harabasz K. 2018. *Charakter domostwa w kontekście rodzącej się idei powtarzalności praktyk funeralnych w dobie rozwiniętego neolitu na stanowisku Çatalhöyük w Turcji.* W: Łukomiak K. (red.) *Pojęcie Ewolucji. Aspekty społeczne, psychologiczne, gospodarcze i biologiczne*. Wydawnictwo Naukowe Archerach, Łódź, s.215-238.

217. Harasimowicz A. 2018. *Green spaces as a part of the city structure*. Ekonomia I środowisko, 2(65), Białystok, s. 45-62.

218. Haraszkiewicz A., Kopera M., Sosonka A. (red.) 2003. *Oblicza Polski Północno-Wschodniej*. Wydawnictwo EmiReklama, Olsztyn, s. 29-38.

219. Haupt P. 2016. *Rola tożsamości w kształtowaniu przestrzeni publicznych*. W: Kobylarczyk J., Paprzycy K. (red.). *Miejsce, nie miejsce Marca Auge'a.* Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, s. 30-35.

220. Heberlein K. 2012. *O wybranych sposobach opisu dynamiki ekonomicznych struktur przestrzennych*. W: Hozer J. (red.). Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, 26, Metody ilościowe w ekonomii, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 137-154.

221. Heffner K. 2016. *Obszary wiejskie i małe miasta: czy lokalne centra są potrzebne współczesnej wsi?* Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe, Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, s. 11-24.

222. Heffner K., Halama A. 2012. *Ewolucja funkcji małych miast w Polsce.* Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.

223. Herbst S. 1965. *Dzieje miast Polskich od końca XV wieku do początku XVIII wieku* W: Siuchniński M. (red.) *Miasta Polskie w Tysiącleciu. Tom Pierwszy*. Zakład Narodowy imienia Osolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, s. 37-64.

224. Herbst S. i in. 1954. *Zabytkowe śródmieście Gliwic w układzie przestrzennym Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego.* Ochrona Zabytków, 7/2(25), Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, s. 94-112.

225. Hodor K. 2016. *Parki miejskie i ich znaczenie na przykładzie Krakowa*. Czasopismo techniczne architektura, 1-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, s. 253-274.

226. Höhne J. i in. 2021. *Measurement properties of completely and end labeled unipolar and bipolar scales in Likert-type questions on income (in)equality.* Social Science Research, 97, Elsevier, DOI: 10.1016/j.ssresearch.2021.102544.

227. Horbliuk S., Stepanets I. 2021. *Public policy on city center revitalization based on the Town Centre Management concept.* E-mentor, (92), s. 36-44. DOI: 10.15219/em92.1539

228. Hruby K. 2017. *Jak doszło do powstania „pałaców" minojskich? Architektura mieszkalna Krety we wczesnej epoce brązu*. W: Kleczkowska K., Kuchowicz K., Kuchta A., Nawrocki M. (red.). *Kulturowe wizerunki przestrzeni domowych.* AT Wydawnictwo, Kraków, s. 91-101.

229. Hurtubia, R., Guevara, A., Donoso, P. 2015. *Using images to measure qualitative attributes of public spaces through SP surveys.* Transportation Research Procedia, 11, Elsevier, s. 460–474, DOI: 10.1016/j.trpro.2015.12.038.

230. Huynh Q., Craig W., Janssen I., Pickett W. 2013. *Exposure to public natural space as a protective factor for emotional well-being among young people in Canada*. BMC public health, 13(1), Springer Nature, s. 407, DOI: 10.1186/1471-2458-13-407.

231. Hyman M., Sierra J. 2010. *Semantic differential scales: Deal or no deal*? Business Outlook, NM State University, Las Cruces.

232. Hys K. 2018. *Wykorzystanie profilu semantycznego do oceny kandydatów w procesie rekrutacyjnym.* W: *Monografia - Konferencja Przemysł 4.0 a Zarządzanie i Inżynieria Produkcji. Tom I.* Polskie Towarzystwo Zarządzania Produkcją, Opole, s. 166-174.

233. Jabłońska K., Sobieraj A. 2013. *Dobór próby badawczej czynnikiem sukcesu w prowadzonych badaniach empirycznych*. Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej, 2(6), Warszawa, s. 40-48.

234. Jackowska R. 1989. *Warmia i Mazury.* Wydawnictwo Polskie, Warszawa.

235. *Jak zrobić dobry kwestionariusz?.* 2014. Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych, Łódź, s. 1-4.

236. Jakle J. 2009. *America's Small Town/Big City Dialectic*. America's Small Town/Big City Dialectic, 18(2), Taylor & Francis Group, Londyn, s. 1-27, DOI: 10.1080/08873639909478302.

237. Jakubowski W., Włodarczyk M., Zdaniuk B. 2014. *Historia do 1918 roku. Perspektywa kulturowo-cywilizacyjna.* Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 61-65.

238. Jałowiecki B. 1972. *Miasto i społeczne problemy urbanizacji*. Ślaski Instytut Naukowy w Katowicach, Państwowe Wydawnictwo Naukowe w Krakowie, s.80.

239. Jałowiecki, B. 1967. *Socjologiczne aspekty struktury miasta.* Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 29(4), Poznań, s.215-235.

240. Jałowiecki, B. 2011. *Studia miejskie–między historią a teorią.* Studia Regionalne i Lokalne, 12(44), Warszawa, s. 26-40.

241. Jałowiecki, B., Szczepański M.S. 2009. *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

242. Jancz J. 2015. *Miasto atrakcyjne- miastem konkurencyjnym*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, DOI: 10.14746/r.2015.1.4

243. Janiszewska A., Klima E., Rochmińska A. 2013. *Poza domem – przestrzeń publiczna mieszkańców blokowisk małych miast.* Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, *Przestrzeń publiczna i sektor usług w małych miastach.* 15. Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni, Łódź, s. 271- 292.

244. Jankowiak S. 2004. *Wysiedlenia Niemców z Polski po II wojnie Światowej*. Pamięć i Sprawiedliwość, 3/2(6), Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa, s. 139-160.

245. Janosz Biskupowa I. 1961. *Rozwój przestrzenny miasta Reszel.* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2,Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 161-182.

246. Janusz M. 2014. *Poziom życia i jego przestrzenne zróżnicowanie w województwie warmińsko-mazurskim*. W: Ejdys J. (red.) Ekonomia i zarządzanie, 6(4), Politechnika Białostocka, Białystok, s. 169-184, DOI: 10.12846/j.em.2014.04.13.

247. Jarczewski W., Kułaczkowska A. (red.). 2019. *Raport o stanie polskich miast. Rewitalizacja.* Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa-Kraków.

248. Jasiński J. 1960. *Z zagadnień Wiosny Ludów na Warmii.* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im, Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 524-544.

249. Jasiński J., Kostyak-Wodzińska E., Suchta J. 2004, *Środowisko przyrodnicze filarem gospodarki województwa warmińsko-mazurskiego w warunkach integracji z Unią Europejską.* Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum, 3/2, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 5-16.

250. Jaskulska M. (red.). 2014. *Poradnik o przestrzeniach publicznych*. Biuro Rozwoju Gdańska, Gdańsk.

251. Jaskulska M. 2014. *Prawo a praktyka społeczna. O społecznych uwarunkowaniach postrzegania i przestrzegania regulacji z zakresu estetyzacji przestrzeni publicznej*. METROPOLITAN, 1, Instytut Metropolitalny, Gdańsk, s. 40-59.

252. Jaszczak A. i in. 2021. *Social and Spatial Relation Between Small Towns and Villages in Peripheral Regions: Evidence from Lithuania, Poland and Slovakia.* European Countryside, 13(2), Sciendo, s. 242-226. DOI:10.2478/euco-2021-0017.

253. Jaszczak A., Kristianova K. 2019. *Social and Cultural Role of Greenery in Development of Cittaslow Towns.* W: *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering,* IOP Publishing, s. 1-9. DOI: 10.1088/1757-899X/603/3/032028.

254. Jaszczak A., Morawiak A., Zukowska J. 2020. *Cycling as a Sustainable Transport Alternative in Polish Cittaslow Towns.* Sustainability, 12(12), MDPI, s. 1-23. DOI: 10.3390/su12125049.

255. Jażdzewska I. 2006. *Kształtowanie się miejskiej sieci osadniczej Polski do roku 1918 na tle zmian terytorium kraju.* Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 7, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 96-121.

256. Jeleński T. 2004. *Sztuka kształtowania historycznych wnętrz miejskich na tle przemian w kulturze. Idee - Zadania - Narzędzia.* Praca doktorska, Wydział Architektury Politechniki Krakowskie, Karków, s 86-88.

257. Jewtuchowicz A., Sokołowicz M., Zasina J. 2016. *Zrozumieć fenomen miasta.* W: Nowakowska A. (red*.) EkoMiasto#Gospodarka. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta. Edition: 1.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 19-28. DOI:10.18778/7969-968-1.02.

258. Jin E. i in. 2018. *Does Resident Participation in an Urban Regeneration Project Improve Neighborhood Satisfaction: A Case Study of "Amichojang" in Busan, South Korea.* Sustainability, 10(10), 3755, MDPI, s. 1-13, DOI: 10.3390/su10103755.

259. Jodkowski M. 2015. *Straty materialne diecezji warmińskiej w czasie pierwszej wojny światowej.* Forum Teologiczne, 16, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn, s. 209-221.

260. Jopek D. 2018. *Czynniki kształtujące przestrzenną formę miasta.* Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 42, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM, Poznań, s. 81-89.

261. Jóźwiak S. 2000. *Powstanie i rozwój struktury administracyjno-terytorialnej Zakonu Krzyżackiego na południowych obszarach Prus Górnych do 1410 r.*

Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 3-27.

262. Juchnowicz S. 1971. *Śródmieścia miast Polskich. Studia nad ukształtowaniem i rozwojem centrów.* Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, Komisja Urbanistyki i Architektury, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, s. 11-18, 27-30.

263. Kabir S. 2016. *Preparing Questionnaire.* Basic Guidelines for Research: An Introductory Approach for All DisciplinesEdition: FirstChapter, 8 Publisher: Book Zone Publication Bangladesh, s. 181-201.

264. Kaczmarczyk S. 2003. *Badania marketingowe. Metody i techniki.* Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 57-69, 96-114, 203-204.

265. Kąkolewski I. 2009. *Relacje polityczne między Rzecząpospolitą a Prusami Książęcymi w latach 1525-1701,* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 2, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 267-286.

266. Kąkolewski I. 2010. *Hołd Pruski z 1525 roku jako 'miejsce pamięci' w kulturze staropolskiej*. Czasy Nowożytne: periodyk poświęcony dziejom polskim i powszechnym od XV do XX wieku, 23, Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Historycznego, Warszawa, s. 11-28.

267. Kalinowski Z. 2015. *Chrześcijańska bazylika Rzymska – kontynuacja czy innowacja?* VOX PATRUM, 35(64), Sekcja Historii Kościoła i Patrologii KUL, Lublin, s. 189-203.

268. Kaliński J. 2009. *Transformacja gospodarki Polskiej w latach 1989-2004.* Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, s. 97-105.

269. Kamieński A. 2011. *Uznanie królewskiego statusu Prus przez uczestników pierwszej fazy wojny północnej (1700–1703).* Czasy Nowożytne : periodyk poświęcony dziejom polskim i powszechnym od XV do XX wiek, 24, Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Historycznego, Warszawa, s. 163-182.

270. Kamieński A. 2017. *Zakon Krzyżacki wobec koronacji elektora brandenburskiego Fryderyka III na króla w Prusach.* Roczniki Historyczne, LXXXIII, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 253-264.

271. Kamiński Ł., Korkuć M. 2016. *Przewodnik po historii Polski 966-2016.* Instytut Pamięci Narodowej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa.

272. Kang J., Zhang M.. 2009. *Semantic differential analysis of the soundscape in urban open public spaces.* Building and Environment, 45, ELSEVIER, s. 150-157. DOI: 10.1016/j.buildenv.2009.05.014.

273. Karaçor E. 2016. *Public vs. Private: The Evaluation of Different Space Types in Terms of Publicness Dimension.* European Journal of Sustainable Development, 5(3), European Center of Sustainable Development, s. 51-58. DOI: 10.14207/ejsd.2016.v5n3p51.

274. Karbownik H. 1996. *Sprawa uposażenia i opodatkowania dochodów duchowieństwa w zaborze pruskim w latach 1772-1807.* Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny, 39/3-4, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa, s. 243-268.

275. Kardaś A. 2014. *Aktywizacja funkcjonalna małych miast przy pomocy środków z funduszy europejskich na przykładzie miasta i gminy Gołdap.* Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 18, Łódź, s. 105-12.

276. Karepov G., Lipovtseva S. 2019. *Small architectural forms in the organization of urban environment.* Urban landscape history and socio-cultural transformations, s. 680-685.

277. *Karta Przestrzeni Publicznej!* 2009. Pełen tytuł: *Karta Przestrzeni Publicznej! przyjęta przez III Kongres Urbanistyki Polskiej Towarzystwa Urbanistów Polskich i Związku Miast Polskich.* III Kongres Urbanistyki Polskiej Towarzystwa Urbanistów Polskich i Związku Miast Polskich, Udostępniona mailowo przez www.tup.org.pl dnia 10.02.2020

278. Karwińska A. 2017. *Przestrzenie pamięci w miastach o trudnej historii. Konflikty wokół narracji miejskich.* Zeszyty Naukowe, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, 3 (963), Kraków, s. 69-86

279. Kawiński P. 2011. *Organizacja pogańskiej przestrzeni sakralnej Prusów na tle osadnictwa w okresie plemiennym – przykład Pomezanii, Pogezanii i Warmii.* PRUTHENIA, *Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim.* VI, Towarzystwo Naukowe Pruthenia, Olsztyn, s. 89-123, DOI: 10.15678/ZNUEK.2017.0963.0305.

280. Keles E., Atik D., Bayrak G. 2018. *Visual Landscape Quality Assessment in Historical Cultutal Landscape Areas.* European Journal of Sustainable Development, 7(3), s. 287-300, DOI: 10.14207/ejsd.2018.v7n3p287-300.

281. Kempa R. 2007. *Prusy Wschodnie w strategii militarnej II Rzeczypospolitej 1918-1939.* Białostockie Teki Historyczne, 5, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok, s. 165-180, DOI: 10.15290/bth.2007.05.09.

282. Kempa R. 2015a. *Obrona twierdzy „Boyen" w listach płk. Hansa Bussego do żony (2 sierpnia – 24 września 1914 r.).* W: Kasparka N., Radziwiłłowicza D. (red.). *I wojna światowa w Prusach Wschodnich*. Prace Historyczno-Archiwalne Archiwum Państwowego w Olsztynie, Olsztyn, s. 111-124.

283. Kempa R. 2015b. *Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej w województwie warmińsko-mazurskim.* Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Turystyki, Olsztyn.

284. Khavandgar M. 2016. *Physical impact of urban spaces' management on quality of urban life.* International Journal of Advanced Biotechnology and Research, 7(4), IJABR Press, s. 1145-1153.

285. Kigawa T., Seo K., Furuyama M. 2018. *A Meaning of Baroque in terms of Space Syntax - Finding a Bridge between Cosmology and Practicality in Cities.* Journal of Asian Architecture and Building Engineering, 5(2), Taylor & Francis Group, s. 269-276, DOI: 10.3130/jaabe.5.269.

286. Kisiel R., Marks-Bielska R., Kowalska A. 2011. *Dopłaty bezpośrednie a zmiany w gospodarstwach rolnych na przykładzie wybranych powiatów województwa warmińsko-mazurskiego*, W: Kiryluk-Dryjska E. (red.) Journal of Agribusiness and Rural Development, 4(22). Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, s. 101-114.

287. Klimowicz J. 2020. *Problem przegrzewania miast XXI wieku (MWC) a zieleń miejska.* Housing Environment, 32, Architektura XXI wieku, Warszawa, s. 50-57, DOI: 10.4467/25438700SM.20.026.12890.

288. Kobylarczyk J. 2012. *Współczesna funkcja rynku – historycznej przestrzeni publicznej na wybranych miastach* Architektura Czasopismo Techniczne, 7-A/2012, 29(109), Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

289. Kobylarczyk J. 2018. *The directions in development for small towns in Podkarpacie considering the contemporary needs of their inhabitants*. W: *E3S Web of Conferences.* 45(3/1), s. 1-7. DOI: 10.1051/e3sconf/20184500031.

290. Kochanowska D. 2010. *Przestrzeń publiczna – kluczowy element miasta współczesnego – zintegrowana czy podzielona?* W: Lorens P., Martyniuk-Pęczek

J. (red.). *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych.* Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk, s. 21-35.

291. Kochanowski M. 2002. *Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego.* Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.

292. Kohn G. 1998. *Encyklopedia Wojen.* Wydawnictwo al fine. Warszawa. s. 175-176.

293. Kołakowski P. 1995. *Z badań nad pochodzeniem Etrusków*. Słupskie Studia Historyczne, 4, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk, s. 21-31.

294. Kołodziejczyk P. 2017. *Krajobraz miast historycznych. Znaczenie i ochrona.* W: *Topiarius. Studia krajobrazowe.* Wydanie monograficzne, 2, Zakład Architektury Krajobrazu, Wydziału Biologiczno-Rolniczego, Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 106-116.

295. Kołodziejczyk R. 1965. *Miasta Polskie w okresie porozbiorowym.* W: Siuchniński M. (red.) *Miasta Polskie w Tysiącleciu. Tom Pierwszy*. Zakład Narodowy imienia Osolińskich. Wrocław, Warszawa, Kraków, s. 97-144.

296. Komninos, N. 2014. *The age of intelligent cities: smart environments and innovation-for-all strategies*. Routledge, London, New York, DOI: 10.4324/9781315769349.

297. Konarski R., Połomski P. 2021. *Specyfika badań ankietowych: rodzaje pytań/skali, opracowanie ankiet, organizacja badań, analiza wyników, trafność, rzetelność, tworzenie skali.* W: Zieliński A. i in. (red.) *Epidemiologia. Od teorii do praktyki*, Publisher: PZWL, s. 114-126.

298. Konecka-Szydłowska B. 2016. *Ocena przestrzeni publicznej małych miast aglomeracji poznańskiej*. Problemy Rozwoju Miast, Kwartalnik Naukowy Instytutu Rozwoju Miast, Rok XIII, III/2016, Poznań, s. 5 – 12.

299. Koohsari i in. 2015. *Public open space, physical activity, urban design and public health: Concepts, methods and research agenda.* Health & Place, 33, s. 75-82, DOI: 10.1016/j.healthplace.2015.02.009.

300. Koohsari i. in. 2018. *Are public open space attributes associated with walking and depression.* Cities, 74, s. 119-125, DOI: 10.1016/j.cities.2017.11.011.

301. Korinth B. 2019. *Analiza przestrzenna jednostek urbanistycznych Starogardu Gdańskiego w kontekście ich społecznego wykorzystania*. Journal of Innovations in

Natural Sciences, 1(1), Eurasian Center of Innovative Development DARA, s. 56-64.

302. Kościelecki T., Baryłka A. 2022. *The genesis of architecture and civil construction in Poland as a base for housing for soldiers.* Inżynieria Bezpieczeństwa Obiektów Antropogenicznych, 1, Centrum Rzeczoznawstwa Budowlanego, Warszawa, s. 1-6.

303. Kosiński L. 1963. *Procesy Ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1960.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 17-65.

304. Kosmowski P. 2015. *Jakość przestrzeni miejskiej wokół wybranych obiektów związanych z komunikacją w Łodzi i Warszawie*. Prace Geograficzne, 140, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Komisja Geograficzna Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków, s. 39-55, DOI: 10.4467/20833113PG.15.003.3532.

305. Kostrzewska M. 2013. *Miasto. Metropolia. Region. Miasta europejskie na przestrzeni dziejów. Wybrane przykłady.* Akapit-DTP, Gdańsk, s. 37- 55, 79-91, 109-110, 123-143.

306. Kostrzewska M. 2017. *Activating Public Space: How to Promote Physical Activity in Urban Environment.* IOP Conference Series Materials Science and Engineering, 245(5), s. 1-9. DOI: 10.1088/1757-899X/245/5/052074.

307. Koter M. 1999. *Za jakim modelem podziału terytorialnego Polski opowiedzieć się? Wnioski z doświadczeń przeszłości oraz wzorców Europejskich.* Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 7-29.

308. Kowalczyk B. 2009. *Rozdział II. 1.2. Procesy osadnicze.* W: Wysocki J. (red.). *Dziedzictwo kulturowe Warmii – Mazur – Powiśla. Stan zachowania, potencjały i problemy.* Warmińsko-Mazurskie Biuro Planowania Przestrzennego, Olsztyn, s. 40-53.

309. Kowalczyk B. 2009. *Rozdział II. 1.3. Podziały administracyjne.* W: Wysocki J. (red.). *Dziedzictwo kulturowe Warmii – Mazur – Powiśla. Stan zachowania, potencjały i problemy.* Warmińsko-Mazurskie Biuro Planowania Przestrzennego, Olsztyn, s. 54-59.

310. Kowalczyk K. 2021. *Wskaźnikowa ocena wartości estetycznej krajobrazu miejskiego na przykładzie centrum Wieliczki.* Space – Society – Economy, 32, s. 7–37, DOI:18778/1733-3180.32.01.

311. Kozielska B. 2008. *Współczesne koncepcje rozwoju metropolii w kontekście paradygmatu miast globalnych,* Uniwersytet Śląski Wydział Nauk Społecznych, Katowice, s.5-6.

312. Kraft C. 1999. *Pierwsze lata w województwie olsztyńskim po II wojnie światowej : trudne początki nowego społeczeństwa,* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 533-553,

313. Krasnowolski B. 2008. *Urbanistyczno-architektoniczne przekształcenia miast małopolskich od doby lokacyjnej po współczesność jako wyraz przeobrażeń funkcjonalnych*. Kultura i Polityka, 4, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera, Kraków, s. 9-33.

314. Krok E. 2015. *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań.* Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Studia Informatica, 37, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 55-73.

315. Królikowski J. 2016. *Analiza sekwencji widokowych jako metoda waloryzacji i projektowania krajobrazu miasta*. Przestrzeń i forma, 2, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, s. 9-24. DOI: 10.21005/pif.2016.26.A-01.

316. Krosnick J., Presser S. 2010. *Question and Questionnaire Design. Handbook of Survey Research (2nd Edition).* James D. Wright and Peter V. Marsden (red.). San Diego, Elsevier.

317. Kruk E. 2004. *Warmia i Mazury*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław, s. 5-29.

318. Kryczka P. 2019. *Pojęcie miasta w kontekście suburbanizacji i zmian w procesach osadniczych.* Kwartał Magazyn SKN Spatium, Łódź, s. 5-6.

319. Krysiak D. 2007. *Muzeum Reformacji Polskiej w Mikołajkach: historia powstania oraz zbiory*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 187-234.

320. Krzysztofik R. 2007. *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 7-89.

321. Ksenofont P. 2007. *O sposobie rządzenia Ateńczyków.* Studia Philosophica Wratislaviensia, Volume II, 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 129-139.

322. Ku G., Mak A. 2017. *Exploring the discrepancies in perceived destination images from residents' and tourists' perspectives: a revised importance–performance analysis approach.* Asia Pacific Journal of Tourism Research, 22(1), Taylor & Francis Group, s. 1-15. DOI: 10.1080/10941665.2017.1374294.

323. Kubecka M. 2011. *Średnie miasta, czyli bycie pomiędzy. https://www.academia.edu/30441687/%C5%9Arednie_miasta_czyli_bycie_pomi%C4%99dzy*

324. Kubista M. (red.). 2015. *ISO 9001:2015 Rewizja normy w prostych słowach*. Quality Austria-Polska Sp. z o.o. Mikołów.

325. Kujawa R., Klimczak Z. (red.) 2015. *Miasto i Gmina Ruciane-Nida.* Urząd Miasta i Gminy Ruciane-Nida, Wydawnictwo Pomorza i Kujaw PiK Zbigniew Klimczak, Bydgoszcz.

326. Kulawiak A. 2016. *Historyczne i społeczne czynniki rozwoju małych miast – przykłady Uniejowa i Dąbia*. Biuletyn uniejowski, 5, s. 209-222.

327. Kulig A. 2011. *Historia miasta zapisana w jego murach - refleksje o autentycznych pozostałościach i przeszłości odczytanej z ikonografii*. Wiadomości Konserwatorskie, 29, Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, Kraków, s. 126-134.

328. Kulig M. i in. 2018. *Proces partycypacji społecznej w rewitalizacji na obszarach wiejskich – studium przypadku gminy Olkusz.* Studia Obszarów Wiejskich, 49, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne, s. 25-38.

329. Kupiec M., Bręcz S. 2018. *Propozycja przestrzennej metodyki oceny obciążenia przestrzeni miejskiej reklamą zewnętrzną na przykładzie miasta Polic.* Europa Regionum, 4, Tom XXXVII, s. 85–99. DOI : 10.18276/er.2018.37-06.

330. Kuprjaniuk S. 2020. *Reszel*. Towarzystwo Miłośników Reszla i Okolic, Reszel.

331. Kurkiewicz J., Stonawski M. 2005. *Podstawy statystyki.* Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków, s. 31-36, 71-75.

332. Kuśnierz-Krupa D., Krupa M. 2008. *Średniowieczny rynek jako serce miasta (na przykładzie rynku Skawiny w Małopolsce).* Czasopismo Techniczne, 3-A/2008, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 119-125.

333. Kuśnierz-Krupa D., Krupa M. 2015. *Zmiany w aranżacji placów rynkowych miast lokacyjnych w Polsce południowo-wschodniej po 1945 roku (na wybranych przykładach).* Wiadomości Konserwatorskie, Journal of Heritage Conservation, 41/2015, s. 49-58.

334. Kuźniewski B. (red.). 2002. *Warmiacy i Mazurzy.* Towarzystwo Przyjaciół Olsztynka, Olsztynek, s. 5-19, 30-32.

335. Kwiatek-Sołtys A. 2011. *Małe miasta w polskiej literaturze geograficznej ostatniego dwudziestolecia.* W: Bartosiewicz B., Marszał T.(red.), *Kierunki i uwarunkowania rozwoju małych miast z perspektywy 20 lat transformacji. Studium przypadków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 9-55.

336. Kwiatek-Sołtys, A. 2004. *Małe miasta województwa małopolskiego w okresie transformacji systemowej*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.

337. Labuda G. 1954. *Stanowisko ziemi chełmińskiej w państwie krzyżackim, w latach 1228-1454.* Przegląd Historyczny, 45/2-3, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 280-337.

338. Ladouce N., Hee L., Janssen P. 2010. *Urban Space Planning for Sustainable High Density Environment.* Conference: Proceedings of the 28th eCAADe Conference.

339. Lafrenz A. 2022. *Designing Multifunctional Urban Green Spaces: An Inclusive Public Health Framework.* Public Health, 19(17), MDPI, s. 1-14, DOI: 10.3390/ijerph191710867.

340. Łaguna D. 2012. *Przekształcenia przestrzeni publicznej w miastach położonych na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich.* Studia KPZK, 144, PAN KPZK, s. 81-98.

341. Lalik T. 1958. *Z zagadnień genezy miast w Polsce.* Przegląd Historyczny, 49/3, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 460-485.

342. Lam K. C., Ng S. L., Hui W. C., Chan P. K. 2005. *Environmental quality of urban parks and open spaces in Hong Kong*. Environmental monitoring and assessment, 111(1-3), s. 55-73.

343. Lamprecht M. 2008. *Functional changes in 20th century industrial areas of small towns in central Poland.* European Spatial Research and Policy, 15(1), Łódź, s. 25-38.

344. Landman K., Nel D. 2022. *Changing public spaces and urban resilience in the City of Tshwane, South Africa.* Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability, 15(4), Taylor & Francis Group, s. 442-469. DOI: 10.1080/17549175.2021.1936600.

345. Łaniec J. D. 1974a. *Stan zniszczeń wojennych w gospodarce województwa olsztyńskiego.* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 163-198.

346. Łaniec S. 1974b. *Operacja wschodniopruska (1944-1945) w świetle radzieckiej literatury historycznej*. Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 3, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 339-356.

347. Łapo J. 2018. *Wieści z Reszla w mazurskich gazetach przełomu XIX i XX wieku* W: Białuński G., Klimka R. (red.) *Reszel. 680 lat historii miasta.* Towarzystwo Miłośników Reszla i Okolic, Reszel, s. 158.

348. Łastawski K. 2007. *Historyczne i współczesne czynniki kształtowania polskiej tożsamości narodowej*, DOCTRINA, Studia Społeczno-Polityczne, 3-4, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, Siedlce, s. 9-37.

349. Legut-Pintal M., Kubicka A. 2021. *Methodological issues of metrological analysis of planned medieval towns and villages.* Acta IMEKO, 10(1), International Measurement Confederation (IMEKO), s. 217-223. DOI: 10.21014/acta_imeko.v10i1.881.

350. Leśnodorski B. 1949. *Dominium Warmińskie 1243-1569.* Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań, s. 3-20.

351. Leśnodorski B. 1956. *Niektóre zagadnienia dziejów Warmii i Mazur w latach 1918-1920.* Kwartalnik Historyczny, 63(4-5), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 395-416.

352. Lewandowska I. 2012. *Dzieje i kultura ziemi Pruskich.* Pracownia Wydawnicza ElSet, Olsztyn, s. 65-82.

353. Lewandowska I. 2018. *Warmia i Mazury jako palimpsest, czyli o oswajaniu poniemieckiej przestrzeni po drugiej wojnie światowej*. W: Rykała A. (red.) Studia

z Geografii Politycznej i Historycznej, 7, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 189-206.

354. Lewandowska I., Zloch S. 2012. *Polsko-niemiecki projekt Pruzzenland. regionalne konstrukcje tożsamości w podręcznikach szkolnych Niemiec, Polski, Litwy i Rosji.* Zapiski historyczne, LXXVII, 1, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń, s, 103-118.

355. Lewicki J. 2013. *Kapitał ludzki jako czynnik rozwoju lokalnego*. AT Wydawnictwo, Kraków.

356. Leykam M. 1978. *Architektura Rzymska.* BCPW, Warszawa, s. 2-14, 42.

357. Li S. 2010. *The online public space and popular ethos in China.* Media, Culture & Society, 32(1), SAGE Publications, s. 63-83. DOI:10.1177/0163443709350098.

358. Lietz Z. 1958. *Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach w 1920 roku*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, s. 11-15.

359. Lis A. i in. 2014. *Aktywizacja przestrzeni publicznych w mieście – ocena potencjału miejsc Część 1 – tereny nadrzeczne*. Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław, s. 13-34.

360. Lisowska K. 2014. *Orneta. Historia w kamieniach zaklęta.* Wydawnictwo ElSet, Olsztyn, s. 5-8.

361. Litwin U., Bacior S., Piech I. 2009. *Metodyka waloryzacji i oceny krajobrazu.* Geodezja, Kartografia i Fotogrametria, 71, Kraków, s. 14-25.

362. Lloyd K., Auld C. 2010. *Leisure, public space and quality of life in the urban environment*. Urban Policy and Research, 21(4), Taylor & Francis Group, s. 339-356.

363. Łobocki M. 2000. *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, s. 245-270.

364. Łobocki M. 2001. *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*. IMPULS. Kraków. s. 159-174.

365. Lodzińska E., Wieczorek W. i in. 2008. *Polska Niezwykła. Województwo warmińsko-mazurskie.* Przewodnik Kraina Wielkich Jezior Mazurskich, Zamki krzyżackie, Kwatery Hitlera, Demart SA, Warszawa, s. 46-47.

366. Łojko M. 2016. *Rynek pracy na Warmii i Mazurach - strategie i działania lokalne.* Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe, 286, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, s. 56-71.

367. Lorens P. 2006. *Tematyzacja przestrzeni publicznej miasta.* Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.

368. Lorens P. 2010. *Definiowanie współczesnej przestrzeni publicznej.* W: Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.). *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych.* Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk.

369. Lorens P. 2011. *Theming urban spaces in post-socialist cities.* Referat – 47 Kongres ISOCARP, 24-28.10.2011. Wuhan.

370. Lorens P. 2014. *Tkanka miejska*. W: Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.). *Wprowadzenie do projektowania urbanistycznego.* Akapit-DTP, Gdańsk, s. 24-41.

371. Low S., Smith, N. 2013. *The politics of public space*. Routledge, New York, London.

372. Ludwig B. 2021. *Baroque Origins of the Greenery of Urban Interiors in Lower Silesia and the Border Areas of the Former Neumark and Lusatia.* Sustainability, 13(5), 2623, DOI: 10.3390/su13052623.

373. Łukaszewski A. 1961. *Z materiałów archiwalnych do dziejów Warmii i Mazur okresu międzywojennego.* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 113-130.

374. Maga-Jagielnicka M. 2012. *Standardy publicznych przestrzeni miejskich.* Studia KPZK, 144, PAN, s. 38.

375. Maga-Jagielnicka R. 2013. *Granice w kompozycji przestrzeni miejskiej. Bariery i zobowiązania*. Studia Etnologiczne i Antropologiczne. 13. *Obszary kulturowe współczesnego miasta – funkcje i pogranicza - 01 Granice w kompozycji przestrzeni miejskiej. Bariery i zobowiązania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 17-31.

376. Majewska A. 2020. *Mitologizacja przestrzeni zamieszkiwania. Wymiana ludności na terytorium byłych Prus Wschodnich a percepcja i przekształcenia krajobrazu Warmii, Mazur i Powiśla.* Przegląd Geopolityczny, 31, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków, s. 77-94.

377. Majewska A. i in. 2022. *The development of small towns and towns of well-being: Current trends, 30 years after the change in the political system, based on the Warsaw suburban area.* Land Use Policy, 115, ELSEVIER, s. 1-12, DOI:10.1016/j.landusepol.2022.105998.

378. Makowska B. 2010. *Nowe tendencje w projektowaniu przestrzeni publicznych.* Architektura. Czasopismo techniczne, 6, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 17-23.

379. Małek J. 2011. *Historyczne i współczesne uwarunkowania procesów suburbanizacji.* Przestrzeń i Forma, 16, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, s. 431-442.

380. Małek J. 2012. *Prusy Polskie w XV–XVIII w. Dążenia unifikacyjne a partykularyzm pruski.* Studia Iuridica Toruniensia, 10, *Studia monograficzne ofiarowane profesorowi Ryszardowi Łaszewskiemu,* Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 167-183.

381. Malikowski M., Palak M., Halik J. 2015. *Zmiany w przestrzeni współczesnych miast.* Redakcja naukowa, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.

382. Manczak I. *Ewolucja miasta. Od miasta tradycyjnego do miasta innowacyjnego.* Uniwersytet Ekonomiczny, Kraków 2014, s.46.

383. Mann I. i in 1979. *An Examination of Methodological Issues Relevant to the Use and Interpretation of the Semantic Differential*. Applied Psychological Measurement, 3(2) SAGE Publications, s. 213- 229, DOI: 10.1177/014662167900300211.

384. Mantey D. 2019. *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością.* Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 23-24.

385. Marciniak A., Klimowicz A. 2013. *Archeologia pradziejowa wschodniego śródziemnomorza na uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*. FOLIA PRAEHISTORICA POSNANIENSIA XVIII, Instytut Prahistorii, UAM Poznań, s. 177-196.

386. Marcinkowska A. i in. 2013. *Mapa geomorfologiczna województw pomorskiego i warmińsko-mazurskiego z wykorzystaniem metod geoinformatycznych.* W: Olędzki J. (red.) Teledetekcja Środowiska, 49, Warszawa, s. 43-79.

387. Markowski T. 2001. *Przestrzeń publiczna w ekonomice rozwoju miast*. W: Markowski T. (red.). *Rozwój regionalny i przestrzeń publiczna*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk, 194, Polska Akademia Nauk, Warszawa. s. 9-14.

388. Marks E., Dolińska J. 2018. *Poprawa wizerunku wsi poprzez współczesne zagospodarowanie przestrzeni publicznej na przykładzie miejscowości Wejsuny.*

W: Czapiewski K. (red.) *Uwarunkowania procesów odnowy i rewitalizacji wsi w Polsce*. Studia Obszarów Wiejskich, 49, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN oraz Polskie Towarzystwo Geograficzne, Warszawa, s. 109-120.

389. Marks E., Jaszczak A., Połucha I. 2013. *Kierunki rozwoju turystyki zrównoważonej.* Problemy Ekologii Krajobrazu, Rekreacja w krajobrazach o wysokim potencjale, XXXIV, s. 189–195.
390. Martin E. 2006. *Survey Questionnaire Construction.* RESEARCH REPORT SERIES, Survey Methodology, 13, s. 1-12.
391. Martin J., Elg M., Gremyr I. 2020. *The Many Meanings of Quality: Towards a Definition in Support of Sustainable Operations*. Total Quality Management & Business Excellence, Taylor&Francis Group, s. 1-14, DOI: 10.1080/14783363.2020.1844564.
392. Marx-Kozakiewicz A. 2008. *Ulica jako forma przestrzeni życia miasta* Architektura. Czasopismo techniczne, 3-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 225-230.
393. Matelski D. 2004. *Polacy w Niemczech między wojnami (1919-1939)*. Przegląd Nauk Historycznych, 2(6), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 63-94.
394. Mathers N. i in. 2009. *Surveys and Questionnaires.* The NIHR RDS EM/YH, East Midlands, Yorkshire.
395. Matyja, R. 2017. *Miasto jako przestrzeń, węzeł i system. Analiza z perspektywy badań politologicznych.* Acta Politica Polonica, 41, s.5-16.
396. Mavoa, S., Koohsari, M. J., Badland, H. M., Davern M. Feng, X. Astell-Burt, T., Giles-Corti, B. 2015. *Area-Level disparities of public open space: A geographic information systems analysis in metropolitan Melbourne.* Urban Policy and Research, 33(5), Taylor & Francis Group, s. 306–323, DOI: 10.1080/08111146.2014.974747.
397. Mayer H., Knox P. 2010. *Small-Town Sustainability: Prospects in the Second Modernity.* European Planning Studies, 18(10), Taylor & Francis Group, s. 1545-1565, DOI: 10.1080/09654313.2010.504336.
398. McConnell V., Walls M. A. 2005. *The value of open space: Evidence from studies of nonmarket benefits*. Resources for the Future, Washington.
399. McMahon A. 2019. *Early Urbanism in Northern Mesopotamia.* Journal of Archaeological Research, 28, s. 289-337.

400. Mehta V. 2014. *Evaluating public space*. Journal of Urban design, 19(1), Taylor & Francis Group, s. 53-88.

401. *Miasta przyszłości. Wyzwania, wizje, perspektywy*. 2011. Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Luksemburg.

402. *Miasta w liczbach 2016.* 2018. Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Poznaniu, Warszawa, Poznań.

403. Micek M., Staszewska S. 2019. *Urban and Rural Public Spaces: Development Issues and Qualitative Assessment.* Bulletin of Geography, Socio-economic, 45, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Toruń, s. 75–93. DOI:10.2478/bog-2019-0025.

404. Micek M., Wachowiak W. 2017. *Analiza uwarunkowań w zakresie przestrzeni publicznych obszaru rewitalizacji*. W: Ciesiółki P. (red.). *Uwarunkowania i kierunki działań rewitalizacyjnych w Poznaniu.* Ekspertyzy i Raporty, Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1, s. 81-95.

405. Michał K. 2017. *Miasto jako miejsce wytwarzania wartości.* Zarządzanie Publiczne, 1(39), Kraków, s. 97-113.

406. Michalski J. 1965. *Miasta polskie w XVIII wieku* W: Siuchniński M. (red.) *Miasta Polskie w Tysiącleciu. Tom Pierwszy*. Zakład Narodowy imienia Osolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, s. 65-96.

407. Mider D. 2021. *Sztuka i nauka formułowania pytań w badaniach ilościowych. Nowa rzeczywistość, nowe wyzwania*. Kultura i Edukacja, 3(133), Toruń, s. 243-258.

408. Mierzejewska L. 2011. *Zieleń miejska jako przestrzeń publiczna.* W: Jażdżewska I. (red.). *Przestrzeń publiczna miast: XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 5-26.

409. Mika M. 2010. *Historia katastru polskiego.* Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich. 6. Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, Kraków, s. 75-85.

410. Mikielewicz R. 2008. *Ulica czy plac? Społeczny wymiar centrum miasta.* Czasopismo techniczne, 3-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 245-250.

411. Mikołajczyk M., Raszka B. 2018. *Multidimensional Comparative Analysis as a Tool of Spatial Order Evaluation: A Case Study from Southwestern Poland*. Pol. J. Environ. Stud. 28(5), s. 3287-3297, DOI: 10.15244/pjoes/91944.

412. Mikulak S. 2011. *Ochotnicze Straże Pożarne w Prusach Wschodnich na Warmii i Mazurach zarys historyczny do 1945r*. Olsztyn. Dostęp 2020-08-14 https://www.zosprp.olsztyn.pl/sitefiles/file/Stanis%C5%82aw%20Mikulak.pdf.

413. Milewska-Osiecka K. 2011. *Fizjonomia i układy urbanistyczne nowego budownictwa mieszkaniowego jako element kształtowania warunków mieszkaniowych (na wybranych przykładach w Łodzi),* Space – Society – Economy. 10, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 59-82.

414. Mironowicz I. 2010. *Współczesne dylematy przestrzeni publicznej*. W: Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.) *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk, s. 36-49.

415. Miszczak A., Walasek J. 2013. *Techniki wyboru próby badawczej*. Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej, 2(6), Warszawa, s. 100-108.

416. Mitković P., Dinić M. 2004. *City center organization and its influence on the city structure.* Facta universitatis - series Architecture and Civil Engineering, 3(1), University of Niš, s. 41-56, DOI: 10.2298/FUACE0401041M.

417. Molski P. 2010. *Ochrona zabytkowych murów obronnych.* W: Szmygina B. (red.). *Trwała ruina II. Problemy utrzymania i adaptacji. Ochrona, konserwacja i adaptacja zabytkowych murów*. Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Lublin – Warszawa, s. 121-128.

418. Monte F., Porcher CH., Rossi-Hansberg E. 2023. *Remote Work and City Structur*e. https://rossihansberg.economics.uchicago.edu/RWCS.pdf 03.06.2023. s. 1-69.

419. Montgomery Ch. 2015. *Miasto szczęśliwe-Jak zmienić nasze życie, zmieniając nasze miasto*. Zamek Wysoki, Kraków, s. 39-49.

420. Morawska A., Michalski T. 2017. *Obszary problemowe śródmieścia Gdańska.* Regiony Nadmorskie, 26, Uniwersytet Gdański – Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 17-21.

421. Mordwa S. 2017. *Zagrożenie ładu społeczno-przestrzennego w Kołobrzegu.* Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe, Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice. s. 7-27.

422. Moroni S., Francesco Ch. 2014. *Public Spaces, Private Spaces, and the Right to the City.* International Journal of E-Planning Research, 3(1), s. 51-65.

423. Morris I., Knodell R. A. 2015. *Greek cities in the first millennium BCE.* W: *The Cambridge World History. Early Cities in Comparative Perspective 4000 BCE-CE 1200.* 3, Cambridge University Press, Cambridge, s. 343-363.

424. Morze M. (red.). 2016. *Warunki życia ludności w województwie warmińsko-mazurskim w latach 2013–2015*. Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn.

425. Morze M. (red.). 2019. *Statystyczne Vademecum Samorządowca.* Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn.

426. Mosso A. 1907. *The Palaces of Crete and their builders*. London.

427. Mouratidis K. 2021. *How COVID-19 reshaped quality of life in cities: A synthesis and implications for urban planning*. Land Use Policy, 111, ELSEVIER, s. 1-10, DOI: 10.1016/j.landusepol.2021.105772.

428. Mouratidis K., Hassan R. 2020. *Contemporary versus traditional styles in architecture and public space: A virtual reality study with 360-degree videos*. Cities, 97, Elsevier, s. 1-10. DOI: 10.1016/j.cities.2019.102499.

429. Mozuraityté M. 2013. *Visual boundaries in public place*. Master thesis. Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona.

430. Mroczek-Żulicka A. 2018. *Rekreacja twórcza w miejskiej przestrzeni rekreacyjnej – analiza przestrzenna. Przykład Łodzi.* W: Karolak W., Stasiak M. K., Witerska K. (red.) *Kreatywność w ponowoczesności.* Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź, s. 125-152.

431. Mroczko M. 1994. *Aspiracje i zagrożenia. Kwestia Prus Wschodnich w polskiej myśli politycznej (od końca XIX wieku do pierwszych lat Polski Niepodległej*). Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2-3, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 261-269.

432. Mrozowski J. 2016. *Przestrzeń społeczna jako przykład miejsca, nie-miejsca w strukturze przestrzennej miasta.* W: Kobylarczyk J., Paprzycy K. (red.). *Miejsce, nie miejsce Marca Auge'a.* Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, s. 23-29.

433. Murawska A. 2010. *Klasyfikacja województw pod względem rozwoju gospodarczego za pomocą metod taksonomicznych.* W: Januszewski A. (red.). Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą, 33, Polskie Stowarzyszenie Zarządzania Wiedzą, Bydgoszcz, s. 211-221.

434. Muszyńska-Jeleszyńska D. 2015. *Znaczenie konsultacji społecznych w procesach rewitalizacji obszarów miejskich*. Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny, LXXVII, 1, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, s. 257-271. DOI: 10.14746/rpeis.2015.77.1.14.

435. Myga-Piątek U. 2007. *Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych*. W: Kistowski M., Korwel-Lejkowska B. (red.). *Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym*. Gdańsk – Warszawa, s. 101-110.

436. Nasution A., Shalleh A., Wahid J. 2014. *Livable Public Open Space for Citizen's Quality of Life in Medan, Indonesia.* International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies, 5(2), Universitas Sumatera Utara, s. 131-142.

437. Nasution A., Zahrah W. 2012. *Public open space's contribution to quality of life: does privatisation matters?* Asian Journal of Environment-Behaviour Studies, 3(9), e-IPH Ltd UK, s. 59-74. DOI:10.21834/aje-bs.v2i5.224.

438. Nawratek K. 2008. *Miasto jako idea polityczna. Korporacja Ha!art,* Kraków, s.15-18.

439. Nesticò A., Fiore P., D'Andria E. 2020. *Enhancement of Small Towns in Inland Areas. A Novel Indicators Dataset to Evaluate Sustainable Plans*. Sustainability, 12(16), MDPI, s. 1-24. DOI: 10.3390/su12166359.

440. Nietyksza M. 1986. *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865-1914.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

441. Nijkamp P., Perrels A. 2014. *Sustainablecities in Europe. Routledge*, London, New York

442. Nissen S. 2008. *Urban Transformation From Public and Private Space to Spaces of Hybrid Character.* Sociologický Časopis. 44(6), Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, s. 1129-1149. DOI: 10.13060/00380288.2008.44.6.04.

443. Nkwocha E., Okeoma I. 2009. *Street Littering in Nigerian Towns: towards a Framework for Sustainable Urban Cleanliness*. African Research Review, An International Multi-Disciplinary Journal, Ethiopia, 3(5), s. 147-164. DOI:10.4314/AFRREV.V3I5.51149.

444. Nosal K. 2017. *Wybrane zagadnienia dotyczące przyjazności infrastruktury transportowej i przestrzeni publicznych dla ruchu pieszego.* Transport miejski i regionalny, 5, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Komunikacji Rzeczpospolitej Polskiej. s. 12-18.

445. Nowa karta Ateńska. 2003. *Wizja miast XXI wieku*, Lizbona.

446. Nowakowski M. 1990. *Centrum miasta. Teoria, projekty, realizacje.* Arkady, Warszawa, s. 90.

447. Oates J. i in. 2007. *Early Mesopotamian Urbanism: A New View from the North.* Antiquity 81(313), Cambridge University Press s. 585-600. DOI: 10.1017/S0003598X00095600.

448. Obłąk J. 1963. *Warmia w dobie wojny siedmioletniej,* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 27-48.

449. Odoj R. 1970. *Dzieje Prusów do czasów krzyżackich*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 51-66.

450. Oers R., Roders P. A. 2012. *Historic cities as model of sustainability.* Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 2(1), United Kingdom, s. 4-14. DOI: 10.1108/20441261211223298.

451. Ogrodnik D. 2012. *Strukturalne przesłanki rewitalizacji śródmieść – przykład Krakowa*. Architektura, Czasopismo Techniczne, 12(109), Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 49-54.

452. Ogrodziński W. 1958. *Lidzbark Warmiński.* ARKADY, Warszawa, s. 3-19.

453. Ogrodziński W. 1975. *35-ta rocznica założenia Związku Polaków w Prusach Wschodnich.* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 2, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 107-111.

454. Okulicz J. 1985. *Osadnictwo ziem pruskich do XIII wieku.*, W: Łukaszewicz B. (red.). *Warmia i Mazury. Zarys dziejów.* Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 9-67.

455. Olbińska K. 2014. *Wartość miejskiej przestrzeni publicznej*. W: Madurowicz M. (red.) *Kształtowanie współczesnej przestrzeni miejskiej.* Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 350-361.

456. Olenderek T. 2008. *Funkcja jako cecha przestrzeni*. Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, 10, 3(19), Poznań, s. 61-69.

457. Olesiewicz M. 2003. *Mit małego miasta na przykładzie Knyszyna.* Małe miasta, Przestrzenie, Acta Collegii Suprasliensis, Supraśl, s. 187-194.

458. Olszewska B. 2019. *Rolnictwo w województwie warmińsko-mazurskim w 2018r*. (opracowanie) Informacje Sygnalne, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Warmińsko-Mazurski Ośrodek Badań Regionalnych, Olsztynie.

459. Oranratmanee R., Sachakul V. 2014. *Streets as public spaces in Southeast Asia: Case studies of Thai pedestrian streets*. Journal of Urban Design, 19(2), Taylor & Francis Group, s. 211-229.

460. Ostojski T. (red.). 1966. *Zamek Reszelski*. Pojezierze Olsztyn, Olsztyn, s. 3-14.

461. Ostrowski, W. 1996. *Wprowadzenie do historii budowy miast: ludzie i środowisko*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.

462. Owasiński J., Tarchalski T. 2008. *Pomiar jakości życia. Uwagi na marginesie pewnego rankingu.* Zeszyty Naukowe Wydziału Informatycznych Technik Zarządzania Wyższej Szkoły Informatyki Stosowanej i Zarządzania Współczesne Problemy Zarządzania, Warszawa, s. 59-96.

463. Özbek D., Erikçi S. 2014. *Slow City Movement is an Utopia of Livable City?* W: *Proceedings of the 2nd ICAUD International Conference in Architecture and Urban Design*. Epoka University, Tirana, Albania, 08-10 May 2014 Paper No, 118 s. 1-6.

464. Ozdowski J. 1975. *Społeczne aspekty urbanizacji w Polsce.* Rocznik Nauk Społecznych, Tom III, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, s. 211-221

465. Ożóg K. 2015. *966. Chrzest Polski.* Wydawnictwo Biały Kruk, Kraków.

466. Pancewicz Ł. 2010. *Prywatyzacja przestrzeni publicznych*. W: Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.) *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk, s. 80-91.

467. Pappelbon J. 2019. *Województwo Warmińsko-Mazurskie. Podregiony, Powiaty, Gminy.* Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn, s. 70.

468. Paprzyca K. 2010. *Jakość publicznej przestrzeni w miejskim środowisku zamieszkania- wybrane zagadnienia.* Czasopismo Techniczne Architektura, 3-A/2010, 6(107), Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s.110.

469. Parysek J. J. 2015. *Miasto w ujęciu systemowym.* Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, LXXVII, 1, Wydział Prawa i Administracji, Poznań, s. 27-53. DOI: 10.14746/rpeis.2015.77.1.3.

470. Pasaogullari N., Doratli N. 2004. *Measuring accessibility and utilization of public spaces in Famagusta.* Cities, 21(3), Elsevier, s. 225-232. DOI: 10.1016/j.cities.2004.03.003.

471. Pasiut A. 2012. *Targowisko we współczesnym mieście - w poszukiwaniu formy.* Przestrzeń i Forma, 17, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Szczecin, s. 445-456.

472. Passmore C. i in. 2002. *Guidelines for constructing a survey*. s. 281-286.

473. Pastusiak L. 2017. *Teheran, Jałta, Poczdam: Wielka Trójka o zachodniej granicy Polski*. Niepodległość i Pamięć, 24/1(57), Muzeum Niepodległości, Warszawa, s. 79-102.

474. Paszkowski Z. 2015a. *Historia idei miasta. Od antyku do renesansu.* Wydawnictwo Hogben. Szczecin. s. 19-29, 59-63.

475. Paszkowski Z. 2015b. *Małe miasta w Polsce i ich szanse rozwoju wobec wdrażania polityki spójności i rewitalizacji zintegrowanej*. Przestrzeń i Forma, 23(1), Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, s. 31-52.

476. Patla J. 1961. *Z zagadnień walki o polskość w XIX wieku na Mazurach Wschodnich.* Rocznik Białostocki. 1, Muzeum Podlaskie, Białystok, s.233-254.

477. Paukszta E. 1970. *Warmia i Mazury. Polska, Ziemia, Ludzie.* Wydawnictwo Śląsk, Katowice, s. 29-51.

478. Pawlewicz K., Gotkiewicz W, Janikowska-Kiśluk A. 2014. *Demograficzne obszary problemowe.* W: Borawskiej M., Brodzińskiego Z. (red.). *Problemy demograficzne i ich wpływ na rozwój obszarów wiejskich w województwie warmińsko-mazurskim*. Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich UWM w Olsztynie i Stowarzyszenie Doradców na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, Olsztyn, s. 55-65.

479. Pawlikowska-Piechotka A. 2012. *Europejskie tradycje rekreacji w mieście.* Skrypt dla studentów wychowania fizycznego, Warszawa, s. 511-520.

480. Pawłowski J. 2010. *Demografia Warmii i Mazur: stan i potrzeby badawcze.* Komunikaty Mazursko-Warmiński, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.

481. Pazder D. 2010. *Zintegrowany system przestrzeni kulturowych i kulturowa oferta inwestycyjna – autorskie narzędzie służące realizacji idei miasta zwartego.* Architektura. Czasopismo Techniczne, 14, 107, 6-A/2010, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 213-221.

482. Pellegrino P., Jeanneret E. 2009. *Meaning of space and architecture of place.* Semiotica (175), s. 269-296. DOI:10.1515/semi.2009.049.

483. Perovic S., Folic Kurtovic N. 2012. *Visual Perception of Public Open Spaces in Niksic*. Procedia, Social and Behavioral Sciences, 68, ELSEVIER, s. 921-933. DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.12.277.

484. Pestana M., Parreira A. 2016. Human resources' student's sensitivity to factors of sustainability. Ensaio: Avaliação e Políticas Públicas em Educação. 24(91), Rio de Janeiro, s. 337-358, DOI: 10.1590/S0104-40362016000200004.

485. Petrovic F., Murgas F. 2021. *Description Relationship between Urban Space and Quality of Urban Life. A Geographical Approach.* Land, 10(1337), MDPI, s. 1-13. DOI: 10.3390/land10121337.

486. Petrus K. 2009. *Rekonstrukcja i adaptacja zniszczonych wojną budowli mieszczańskich po 1945 roku.* Czasopismo Techniczne, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 3-A, Kraków, s. 133-156.

487. Pevsner N., Fleming J., Honour H.1997. *Encyklopedia Architektury,* Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa, s. 230.

488. Pichlak M. 2018. *Inteligentne miasta w Polsce-rzeczywistość czy utopia?* Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice, s.193-195.

489. Piechocki J. 2011. *Analiza możliwości wykorzystania biomasy pochodzenia rolniczego w bilansie energetycznym województwa warmińsko-mazurskiego.* W: Kuboń M. (red.). Inżynieria Rolnicza, 1(126), Polskie Towarzystwo Inżynierii Rolniczej, Kraków, s. 181-187.

490. Pieńkowski A. 1930. *Prusy Wschodni. Szkic Wojskowo Geograficzny i Statystyczny.* Wojskowy Instytut Naukowo – Wydawniczy, Warszawa, s. 34-43.

491. Pietrzyk K. 2017. Praca magisterska. *Rola i znaczenie przestrzeni publicznych na obszarze osiedla Stare miasto w Morągu*. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, s. 32.

492. Pietrzyk K. 2018. *The Cittaslow Movement in Rural Areas – a Case Study of a Village in the Polish Region of Warmia and Mazury.* W: Parsova V. (red.) Baltic Surveying International Scientific Journal. 8, University and Latvia University Of Agriculture, Litwa, s. 74−84. DOI: 10.22616/j.balticsurveying.2018.010.

493. Pilch K. 2020. *Wizerunek miasta jako kategoria badawcza*. Bohdanowicz L., Dziurski P. *Innowacje i marketing we współczesnych organizacjach: wybrane zagadnienia.* Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, s. 343-356.

494. Pink S., Servon J. L. 2015. *Cittaslow: Going Glocal In Spain, Journal of Urban Affairs*, 37(3), s. 327-340, DOI: 10.1111/juaf.12169.

495. Piotrowska E. 2010. *Nowa jakość miasta w przestrzeniach publicznych.* Studia Miejskie, 2, Uniwersytet Opolski.

496. Pizzolatto Konzen L. 2013. *Norms and Space. Understanding Public Space Regulation in the Tourist City. Doctoral Thesis (monograph).* Department of Sociology of Law, Lund University.

497. Pleban J. 1971. *Kierunki rozwoju przemysłu Warmii i Mazur w 25-leciu PRL,* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 3-27.

498. Plit F. 2014. *Krajobraz w przestrzeni czy przestrzeń w krajobrazie*. Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce, s. 19-26.

499. Płoski A. 2008. *Widoczne w krajobrazie. Fortyfikacje i dziedzictwo przemysłowe Warmii i Mazur.* W: Achremczyk S. (red.). *Zycie codzienne na dawnych ziemiach pruskich.* Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 60-67.

500. Pluta, K. 2014. *Przestrzenie publiczne miast europejskich*. Projektowanie urbanistyczne, Politechnika Warszawska, Warszawa.

501. *PN-ISO 37120:2015-03P. Zrównoważony rozwój społeczny – Wskaźniki usług miejskich i jakości życia.* 2017. Polski Komitet Normalizacyjny. Czytelnia PKN.

502. Pociask−Karteczka J. 2010. *Czy istnieją granice ingerencji człowieka w środowisko przyrodnicze?* Nauka a zarządzanie obszarem Tatr i ich otoczeniem, III, Zakopane, s.11-19.

503. Podciborski T., Jędrzejewska K. 2011. *Ocena stanu ładu przestrzennego terenów zabudowy wsi warmińskiej.* W: (red.) Źróbek R. Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum. 20(4), Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 63-80.

504. Podciborski T., Michno A. 2014. *Ocena atrakcyjności przestrzeni Parku im. Prof. D. Wanica w Olsztynie.* Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum, 13/2, s. 25-37.

505. *Podręcznik typologii budynków mieszkalnych z przykładami działań mających na celu zmniejszenie ich energochłonności.* 2011. Narodowa Agencja Poszanowania Energii SA. Warszawa, s. 1-8.

506. *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2014 roku.* 2015. Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, Główny Urząd Statystyczny, Notatka Informacyjna, Warszawa.

507. Pokharel R., Khanal N. 2018. *Open space: Typology and distribution in Pokhara Lekhnath* s *metropolitan city.* The Geographical Journal of Nepal, 11, s. 25-44. DOI: 10.3126/gjn.v11i0.19547.

508. *Polak w Niemczech. Miesięcznik organizacyjny Związku Polaków w Niemczech.* 1938. Numer Jubileuszowy, XV, 2, Związek Polaków w Niemczech, Druk Naród. Berlin.

509. *Ponadlokalny program rewitalizacji sieci miast Cittaslow Województwa Warmińsko-Mazurskiego.* 2019. Uchwała Walnego Zgromadzenia członków Stowarzyszenia Cittaslow, 17/2019, sierpień 2019 r. Załącznik do uchwały.

510. Poniedziałek J. 2011. *Regionalizm na Warmii i Mazurach*. Studia Regionalne i Lokalne, 4(46), Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 51-67.

511. Poniedziałek J. 2012. *Perspektywy rozwoju. Warmińsko-mazurskie*. Instytut Obywatelski, Warszawa, s. 10-15.

512. Ponsard C. 1981. *Czas, przestrzeń i ich struktury formalne*. Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny XLIII, 4, s. 57-67.

513. Ponsard C. 1993. *Ekonomiczna analiza przestrzenna*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.

514. Popek S. 1999. *Barwy i psychika. Percepcja, ekspresja, projekcja*. Wyd. UMCS, Lublin.

515. Popieliński P. 2016. *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach na tle religijnym w I połowie XX wieku.* Język. Religia. Tożsamość, 2(14), Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski, s. 111-130.

516. Pounds N. 2005. *The Medieval City*. GREENWOOD PRESS, Westport, Connecticut, London

517. Powierski J. 1985. *Państwo krzyżackie w Prusach.* W: Łukaszewicz B. (red.). *Warmia i Mazury. Zarys dziejów.* Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 95-136.

518. *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2022 roku* 2022. GUS.

519. Praliya S., Garg P. 2019. *Public space quality evaluation: prerequisite for public space management.* The Journal of Public Space. 4(1), City Space Architecture, s. 93-126. DOI: 10.32891/jps.v4i1.667.

520. Prees L. 1991. *Z rozważań nad twórcami kultury minojskiej: (ludzie i zabytki – kultura materialna, duchowa i społeczna)*. Studia i materiały archeologiczne, 8, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 15-50.

521. *Prognoza oddziaływania na środowisko dla projektu Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko -Mazurskiego do roku 2025*. 2013. Fundeko Korbel, Krok-Baściuk Sp. J. Warszawa, s. 45-49.

522. Prusik M., Banaszek A., Źróbek R. 2015. *Rola funduszy europejskich w finansowaniu procesu rewitalizacji miast w Polsce*. Studia Miejskie, 17, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 49-61.

523. Przegiętka M. 2008. *Rywalizacja na pograniczu: Prusy Wschodnie i sąsiednie polskie powiaty województw białostockiego i warszawskiego w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 125-136.

524. Przybylska L. 2017. *Ewaluacja polityki gospodarczej w Polsce w latach 70. XX w. Kryzys i pułapka zadłużeniowa.* Refleksje. 15. *Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM. Nr 15 wiosna-lato 2017*. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, s. 117- 131. DOI: 10.14746/r.2017.1.9.

525. Przygodzki K., Grubba J. 2003. *Ziemia Morąska*. Stowarzyszenie Morąskie NARIE, Morąg, s. 9-51.

526. Przygodzki K., Grubba J. 2010. *Kraina w cieniu orła. Das Land "Im Schatten des Adler". Markowo Godkowo Klekotki Kwitajny Morąg Pasłęk*. Morąg, s.49-53.

527. Przygodzki Z. 2022. *Ekonomiczna wartość przestrzeni publicznych Kapitał, wycena, zarządzanie.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

528. *Public Open Space Strategy 2021 – 2031*. 2020. Administration Centre 25 Cedric Street Stirling WA 6021.

529. Radstorm S. 2011. *A Place Sustaining Framework for Local Urban Identity: an Introduction and History of Cittaslow.* Italian Journal Of Planning Practice, 1(1), s. 90-113.

530. Rafiemanzelat R., Emadi M. 2015. *A Review on Development of Historical City Center and Revitalization Process in Isfahan/Iran*. World Academy of Science, Engineering and Technology, International Journal of Civil and Environmental Engineering, 6(9), s. 789-794.

531. *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa warmińsko-mazurskiego w 2018 r*. 2019. Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn, s. 21-36.

532. *Raport z badania ankietowego mieszkańców Olsztyna*. 2015. Eu-consult Sp. z o.o. na zlecenie Gminy, Gdańsk, s. 10-17.

533. Rawa T. 2017. *Reszel 1337-2017*. Wydawca: Gmina Reszel, Reszel, s.14.

534. Ręklewski M. 2020. *Statystyka opisowa. Teoria i przykłady.* Państwowa Uczelnia Zawodowa we Włocławku, Włocławek, s. 38-47.

535. *Rekomendacja UNESCO w sprawie historycznego* krajobrazu miejskiego. 2011. UNESCO https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Rekomendacje/rekomenkrajobraz.pdf 2020-10-26.

536. Rekuć I. 2016. *Znaczenie warunków naturalnych w lokacji miast średniowiecznych na Warmii i Mazurach.* W: Czachorowski S., Kostyk Ż. (red.). *Warmia i Mazury - nasze wspólne dobro cz. III*. Centrum Badań nad Dziedzictwem Kulturowym i Przyrodniczym oraz Akademicki Klub Turystyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 31-40.

537. Rembeza M., Sas-Bojarska A. 2022. *The Changing Nature of In-Between Spaces in the Transformation Process of Cities.* Urban Planning, 7(1), s. 32–43. DOI: 10.17645/up.v7i1.4444.

538. Rewski Z. 1949. *Woj. olsztyńskie: odkrycia w zamku pasłęckim*. Ochrona Zabytków. 2/3(7). Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, s. 210.

539. Riediger B. 1996. *Rosjanie na Warmii w 1914 roku: przyczynek do cierpień ludności cywilnej.* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 67-79.

540. Robertson, K. A. 1999. *Can small-city downtowns remain viable? A national study of development issues and strategies.* Journal of the American Planning Association, 65(3), Taylor & Francis Group, s. 270-283. DOI: 10.1080/01944369908976057.

541. Rogala P. 2009. *Raport z realizacji pracy. Zaprojektowanie i przetestowanie systemu mierzenia jakości życia w gminach. Etap 2.* Jelenia Góra – Poznań.

542. Rojek K. 2008. *Pamiątki i rekonstrukcje historyczne epoki napoleońskiej w Polsce jako atrakcje turystyczne.* Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku. Wydział Turystyki i Rekreacji, Praca magisterska napisana w Zakładzie Podstaw Turystyki pod kierunkiem naukowym dr Elżbiety Kabath. Gdańsk, s. 115-121.

543. Roumianii in. 2021. *The effect of public space indicators on the rural district's life quality in Kuhdasht county, Iran*. AUC Geographica, 56(2), s. 205–219. DOI: 10.14712/23361980.2021.9.

544. Rozbicka M. 2017. *Raport o stanie zachowanie zabytków nieruchomych w województwie warmińsko mazurskim. Zabytki wpisane do Rejestru Zabytków (księgi rejestru A i C)* Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.

545. Ruciński S. 2007. *Czy starożytny Rzym był milionowym miastem?* Meander, 3, Komitet Nauk o Kulturze Antycznej Polskiej Akademii Nauk, s.294-307.

546. Ruczyński R. 2010. *Tradycyjna urbanistyka a współczesne realizacje przestrzeni publicznych*. W: Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.). *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych.* Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk, s.148-149.

547. Rudzewicz A., Grzybowska-Brzezińska M. 2014. *Wizerunek Olsztyna w oczach jego mieszkańców.* W*:* Rosa G. (red.) *Marketing Przyszłości. Trendy. Strategie. Instrumenty Wieloaspektowość problemów marketingu w jednostkach samorządu terytorialnego i instytucjach publicznych.* Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu, 824(35/2014), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 49-60.

548. Runge A. Kwiatek-Sołtys A. 2011. *Małe i średnie miasta Polski na osi kontinuum osadniczego*. *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej*. W: Zborowski

M. Soja A. (red.) *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, 151-162.

549. Runge, A. 2012. *Metodologiczne problemy badania miast średnich w Polsce.* Prace Geograficzne, 129, s. 85-89, 83-101.

550. Rybicka K. 2015. *Siatka (grid) Manhattanu: geometryczna wizja nowego świata według Tadeusza Mysłowskiego.* W: Czarnecki B. (red.). Architecturae et Artibus. 7(3). Politechnika Białostocka, Białystok, s. 23-30.

551. Rykała P. 2019. *Miejskie przestrzenie publiczne – przykład orientacyjnej wyceny terenu zieleni w Częstochowie*. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 45, Uniwersytet Ekonomiczny, Katowice, s. 103-122.

552. Rzempołuch A. 1989. *Lidzbark Warmiński*. Wydawnictwo Arkady, Warszawa, s. 5-26,43-52.

553. Saisanath G., Gnanasambandam S. 2020. *Study of the perceived functions and the quality of physical boundaries of public spaces.* Archnet-ijar international journal of architectural research, 14(2), s. 233-250. DOI: 10.1108/ARCH-07-2019-0160.

554. Samir S., Manal Abou El-Ela M., Sherif Elfiki S. 2018. *The impact of urban boundaries in public spaces upon user's perception of safety, with reference to Cairo, Egypt*. International Journal of Scientific & Engineering Research, 9(2), s. 1861-1867.

555. Sampolska-Rzechuła A. 2017. *Przestrzenne zróżnicowanie jakości życia w Polsce.* W: Cierpiał-Wolan M. (red.) Wiadomości Statystyczne, 673(6), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, s. 38-57. DOI: 10.5604/01.3001.0014.0958.

556. Samsonowicz H. 1983. *Kultura miejska w Polsce późnego średniowiecza.* Kwartalnik Historyczny, 90(4), Warszawa, s. 771- 789.

557. Samsonowicz H. 1988. *Krzyżacy.* Polskie Towarzystwo Historyczne Książnica Historyczna, Agencja Omnipress, Warszawa, s. 35-55.

558. Sandalack B., Uribe F. 2010. *Open space typology as a framework for design of the public realm.* The Faces of Urbanized Space, s. 45–58.

559. Sargentis G. 2019. *The Development of the Athens Water Supply System and Inferences for Optimizing the Scale of Water Infrastructures*. Sustainability, 11(2657), MDPI, s. 1-18 DOI: 10.3390/su11092657.

560. Saternus P. 2013. *Leksykon urbanistyki i planowania przestrzennego.* BEL Studio, Warszawa.

561. Sawińska A. 2018. *Kształtowanie przestrzeni rekreacyjnej Szczecina w działaniach podejmowanych przez władze miasta.* Konwersatorium Wiedzy o Mieście, 3(31), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 43-50. DOI: 10.18778/2543-9421.03.05.

562. Sawiński P. 2014. *Łuki triumfalne i honoryfikacyjne jako forma uczczenia członków rodzinycesarskiej w okresie pryncypatu Augusta i Tyberiusza*. Meander, 69(1), Polska Akademia Nauk, s. 109-139. DOI: 10.24425/118436.

563. Scheffler E. 2012. *Jericho: From archaeology challenging the canon to searching for the meaning(s) of myth(s).* TS Teologiese Studies / Theological Studies, 69(1), s. 1-10.

564. Schutten J. 2021. *The ideals of the renaissance in urban planning.* Architecture, Urbanism and Building Sciences.

565. Sektani J. H. H. i in. 2021. *Erbil City Built Heritage and Wellbeing: An Assessment of Local Perceptions Using the Semantic Differential Scale*. Sustainability, 13(7), MDPI, s. 1-19. DOI: 10.3390/su13073763.

566. Semmens J., Freeman C. 2012. *The Value of Cittaslow as an Approach to Local Sustainable Development: A New Zealand Perspective*. International Planning Studies, 17(4), s. 1-23. DOI: 10.1080/13563475.2012.726851.

567. Serafin P. 2014. *Waloryzacja przestrzeni publicznych miasta. Studium przypadku Wieliczki.* Zeszyty Naukowe, 12(936), Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, s. 95- 111. DOI:10.15678/ZNUEK.2014.0936.1207.

568. Seredocha I. 2014. *Perspektywa finansowa z Unii Europejskiej dla województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014-2020.* Ekonomiczne Problemy Usług, 115, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 205-220.

569. Servillo i in. 2014. *TOWN, small and medium sized towns in their functional territorial context* Scientific Report, ESPON, Luxembourg.

570. Shaftoe H. 2012. *Convivial urban spaces: Creating effective public places*. Earthscan, London, Sterling VA.

571. Showkat N., Parveen H. 2017. *Quantitative Methods: Survey.* Quadrant-I, Publisher: e-PG Pathshala, s. 1-9.

572. Shukur F., Othman N., Nawawi H. A. 2012. *The Values of Parks to the House Residents*. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 49, Elsevier, s. 350-359. DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.07.033.

573. Siebers A. 2014. *Common good and the problem of co-ownership*. Adam Mickiewicz University Law Review, 4, Europejskie Stowarzyszenie Studentów Prawa ELSA, Poznań, s. 87-94.

574. Siemiński W. 2011. *Kształtowanie więzi społecznych jako cel tworzenia osiedli mieszkaniowych.* Człowiek i środowisko, 35(3-4), Wydawnictwo Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa, Warszawa, s. 91-121.

575. Sierzputowski W. 1955. *Układ przestrzenny Elbląga w świetle historii.* Ochrona Zabytków, 8/2(29), Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, s. 109-115.

576. Siestrzewitowska M. 2013. *Multifunctional public open spaces for sustainable cities: Conceptand application*. Facta universitatis - series Architecture and Civil Engineering, 17(2), s. 205-219. DOI:10.2298/FUACE190327012Z.

577. Sikorska P. 2010. *Przestrzeń otwarta miasta pod presją rozwoju – przyczyny zjawiska i kierunki działań naprawczych – przypadek Mazowsza*. Mazowsze Studia Regionalne, 5, s. 155-182.

578. Sikorska-Ulfik I. 1997. *Wyniki badań starego miasta w Reszlu i ich wpływ na proces rewaloryzacji*. W: Wysocki J. (red.). *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur, a problemy ich rewaloryzacji.* Materiały z konferencji, Nidzicka Fundacja Rozwoju NIDA, Wykno, s.121-126.

579. Sikorski J, Szostakowski S. 1981. *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie. Tom 1. Od pradziejów do 1870 roku.* Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 8-61, 91-127.

580. Siláči I., Vitková L. 2017. *Public Spaces as the Reflection of Society and its Culture*. IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 245.

581. Siregar, J.P. 2014 *Assessment of public space quality using good public space index (case study of Merjosari Sub District, Municipality of Malang, Indonesia*). Procedia Soc. Behav. Sci., 135, s.10–17. DOI:10.1016/j.sbspro.2014.07.318.

582. Sitek S., Zuzańska-Żyśko E. 2014. *Small Towns in Metropolitan Silesia Region in the Context of Commuting to Work*. W: Kwiatek-Soltys A. i in. (red.) *Small and Medium Towns' Attractiveness at the beginning of the 21st Century.* CERAMAC

(Centre for Research on Massif Central, Mountains and Fragiles Territories), s. 269-286.

583. Skalski K. 2007. *Przestrzeń publiczna – dobro wspólne.* Instytut spraw publicznych, UJ, Kraków, s. 57-67.

584. Skarbek W. 2013. *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych.* Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski, s. 69-79.

585. Skibińska E. 2011. *Miasto jako przestrzeń edukacyjna.* Edukacja Dorosłych, 2, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, s. 19-31.

586. *Skrócone Studium Historyczno-Urbanistyczne. Wytyczne i postulaty konserwatorskie dla miasta Morąg*. 1993, Urząd Miasta Morąg, Morąg.

587. Sławski S. 1925. *Dostęp Polski do Morza o interesy Prus Wschodnich.* Drukarnia Gdańska T.A. Gdańsk, s. 66-79.

588. Śleszyński P, 2004. *Kształtowanie się zachodniej części centrum Warszawy.* Polska Akademia Nauk Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Warszawa, s.12-16, 21-29.

589. Śliwiński E. 2014. *Południowo-zachodnia wielkopolska podczas I Wojny Światowej 1914-1918.*W: Śliwiński E. (red.). *Południowo-zachodnia Wielkopolska w latach I wojny światowej. Wybór źródeł.* Archiwum Państwowe w Lesznie, Leszno, s. 22-25.

590. Słodczyk A. 2014a. *Przemiany Warszawy na tle modelu miasta postmodernistycznego.* Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Uniwersytet Ekonomiczny Wrocław, Wrocław, s. 274-284. DOI: 10.15611/pn.2014.341.23.

591. Słodczyk J. 2012. *Historia planowania i budowy miast.* Uniwersytet Opolski, Opole, s. 47, 147-157.

592. Słodczyk J. 2014b. *Rzeka w lokalizacji i przestrzennym rozwoju miasta.* W: Śliwa M. (red.) *Problemy i wyzwania w zagospodarowaniu przestrzennym terenów nadrzecznych miast.* Wydawnictwo Uniwersytet Opolski, Opole, s. 47-60.

593. Słodczyk J. 2016. *In search of an ideal city: the influence of utopian ideas on urban planning.* Studia miejskie, 24, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 145-156.

594. Smagacz-Poziemska Marta, 2015. *Czy miasto jest niepotrzebne?(Nowe) przestrzenie życiowe młodych mieszkańców miasta.* Wydawnictwo naukowe SCHOLAR, Warszawa, s.70.

595. Sobczyńska K. 2014. *Zieleń jako element współczesnego miasta i jej rola w przestrzeniach publicznych Poznania*. Praca doktorska, Politechnika Poznańska Wydział Architektury, Poznań.

596. Sobierajska I., Sikorska M. 2019. *Przekształcenia centrów małych i średnich miast – dawne a nowe znaczenie historycznych przestrzeni miejskich w wybranych ośrodkach Mazowsza*, MAZOWSZE Studia Regionalne, 28, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa, s. 23-48. DOI: 10.21858/msr.28.02.

597. Sobotka A. 2014. *Edukacja i kultura w województwie warmińsko-mazurskim – analiza porównawcza.* Ekspertyza na zamówienie Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych w Olsztynie, Warszawa, s. 13-16.

598. Sołtys J. 2013. *Usługi publiczne jako czynnik miastotwórczy i wyznacznik rangi miasta w sieci osadniczej na przykładzie małych miast Polski Północnej*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 15, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

599. Sowa D. 2015. *Polityka przestrzenna i kierunek zmian wybranych małych miast.* Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, *Małe miasta: wybrane problemy zagospodarowania.* 19, Łódź, s. 35-52.

600. Srokowski S. 1947. *Prusy Wschodnie. Mazury, Warmia, Powiśle.* Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.

601. Stachowiak K. 2018. *Zasoby przestrzeni publicznej w miastach polskich na tle miast europejskich.* Biuletyn KPZK PN Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii, 271, Warszawa, s. 93-124.

602. Stachowski J. 1993. *Struktura i atrakcyjność przestrzeni turystycznej Polski w ocenie wybranej grupy mieszkańców Toruń.* Turyzm, 3(2), s. 23-32. DOI: 10.18778/0867-5856.3.2.02.

603. Stachurski A. 2006. *Warmia i Mazury miasta i miasteczka*. Agencja Fotograficzno-Wydawnicza Mazury, Olsztyn, s.80.

604. Stanley W. i in. 2012. *Urban Open Spaces in Historical Perspective: A Transdisciplinary Typology and Analysis*. Urban Geography, 33(8), s. 1089–1117. DOI: 10.2747/0272-3638.33.8.1089.

605. Starnawska M. 1996. *Krucjata i Ziemia Święta w duchowości zakonów krzyżowych w Polsce średniowiecznej.* Saeculum Christianum: pismo historyczno-

społeczne, 3/1, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa, s. 167-179.

606. Stasiak P. 2014. *Postmodernistyczna przestrzeń miejska a kształtujące się relacje społeczne*. Pisma Humanistyczne, 12, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 339-352.

607. Staszewska S. 2021. *Miejsca integracji społecznej gminy Szydłowo.* Ekspertyzy i Raporty Wydziału Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 8, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, s. 59.

608. Stettner M. 2015. *Wpływ zmian w zagospodarowaniu przestrzennym małych miast po 1989 roku na urbanistyczną strukturę miasta.* Problemy Rozwoju Miast, Kwartalnik Naukowy Instytutu Rozwoju Miast, XII(II), Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 11-24.

609. Strąkowski H. 1963. *Wykopaliska w Jerycho.* Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, 10(1), Lublin, s. 93-106.

610. *Strategia rozwoju gminy Korsze do roku 2020.* 2015. Urząd Gminy Korsze, Warszawa-Korsze, s. 12-15.

611. *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025.* 2013. Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 9-16.

612. *Streets as public spaces and drivers of Urban prosperity* 2013. UN-Habitat, Nairobi, https://unhabitat.org/streets-as-public-spaces-and-drivers-of-urban-prosperity

613. *Studium Ogólnomiejskich Przestrzeni Publicznych, Ogólnomiejskie Przestrzenie Publiczne - Struktura Gdańska - Przestrzenie Priorytetowe do przekształceń*. 2013. Biuro Rozwoju Gdańska. Gdańsk.

614. Stupnicki R. 2003. *Analiza i prezentacja danych ankietowych.* Wydawnictwa Akademii Wychowania Fizycznego, Warszawa.

615. Stypułkowska E. 2018 *Wpływ dostępności transportowej na jakość przestrzeni publicznej rynku średniego miasta w ocenie mieszkańców.* METROPOLITAN, 1(9), Instytut Metropolitalny, Gdańsk, s. 74-89.

616. Suchta J., Jasiński J. 2013. *Ocena rozwoju ekonomicznego, społecznego i przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego.* W: Pilch T. (red.)

Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne, 4(8), Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii, TWP, Olsztyn, s. 67-80.

617. Sulima S. 1947. *Gietrzwałd. Zapomniane Sanktuarium na ziemiach odzyskanych, w 70 rocznicę objawień Matki Boskiej*. Kraków, s. 3-46.

618. Sumlet W. 2018. *Skala ludzka wnętrza urbanistycznego w wielorodzinnych osiedlach mieszkaniowych.* Praca doktorska opracowana na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 87-88.

619. Sun Y. iinni 2015. *Identifying the city center using human travel flows generated from location-based social networking data.* Environment and Planning B Planning and Design, 43(3), Pion, NorthAmerica, s. 1-24. DOI: 10.1177/0265813515617642.

620. Suskie L. 1996. *Questionnaire survey research what works.* Business, Association for Institutional Research.

621. Sutkowska E. 2006. *Współczesny kształt i znaczenie zieleni miejskiej jako zielonej przestrzeni publicznej w strukturze miasta – przestrzeń dla kreacji.* Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. OL PAN, s. 184-192.

622. Szafranko E. 2018. *Preferencje mieszkańców a kształtowanie przestrzeni miejskiej*. Studia Miejskie, 29, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 131-142. DOI: 10.25167/sm2018.029.09.

623. Szafrańska E. 2013. *Możliwość przekształceń wielkich osiedli mieszkaniowych w mieście postsocjalistycznym w Polsce,* Studia Miejskie, 11, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 39-53,

624. Szarek P. 2016. *Wpływ funduszy europejskich na zmiany przestrzenno – funkcjonalne na przykładzie miasta Ostródy.* Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum, 15/3, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 49-64.

625. Szczech-Pietkiewicz E. 2016. *Własność prywatna versus własność publiczna wprzestrzeni miejskiej*. Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe, 260, Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, s. 137-146.

626. Szczepańska A. 2017. *Modelowanie zmian przestrzennych wywołanych decyzjami lokalizacyjnymi z zastosowaniem sieci Bayesa i statystyk Morana na przykładzie strefy podmiejskiej Olsztyna.* Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.

627. Szczepańska A., Pietrzyk K. 2016. *Bezpieczeństwo publiczne na osiedlach mieszkaniowych – case study*. Studia Miejskie, 23, s. 81-98.

628. Szczepańska A., Pietrzyk K. 2019. *A multidimensional analysis of spatial order in public spaces: a case study of the town Morąg, Poland*. Bulletin of Geography. Socio-economic Series, 44(44), Nicolaus Copernicus University in Toruń, Toruń, s. 115-129. DOI: 10.2478/bog-2019-0020.

629. Szczepańska A., Pietrzyk K. 2020. *An evaluation of public spaces in historical centers of small towns—Case study*. Journal of Urban Planning and Development, 146(1), ASCE, s. 1–12. DOI: 10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000542.

630. Szczepańska A., Pietrzyk K. 2020. *An Evaluation of Public Spaces with the Use of Direct and Remote Methods*. Land, 9(11), MDPI, s. 1-21. DOI:10.3390/land9110419.

631. Szczepańska A., Pietrzyk K. 2021. *Seasons of the Year and Perceptions of Public Spaces* Landscape Journal, 40(2), University of Wisconsin Press 2021, s. 19-35.

632. Szczepańska A., Zagroba M,, Pietrzyk K. 2021. *Participatory Budgeting as a Method for Improving Public Spaces in Major Polish Cities.* Social Indicators Research, Springer, s. 162, 231–252.

633. Szczepańska K. 2009. *Koszty jakości dla inżynierów.* Placet, Warszawa, s. 16.

634. Szczepański W. 1917. *Jeruzalem i Jerycho w świetle dziejów i wykopalis*k. Gebethner i spółka w Krakowie, Kraków, s. 47-90.

635. Szczudłowski P. 1998. *Biskupi w dziejach mieszczaństwa gdańskiego.* Studia Gdańskie XI. Gdańskie Seminarium Duchowne, Kuria Metropolitalna Gdańska, Gdańsk, s. 19-38.

636. Szorc A. 1972. *Zagrożenie Warmii przez Prusy (1722-1772).* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 529-588.

637. Szorc A. 2004. *Przywilej lokacyjny miasta Olsztyna z 31 października 1353 roku.* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 3, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 283-300.

638. Szostakowski S. 1964. *Dzieje Warmii i Mazur w wypisach.* Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa, s. 9-19.

639. Szpakowska E. 2011. *Architektura miasta idealnego. Wprowadzenie.* Przestrzeń i Forma, 16, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Szczecin, s. 121-154.

640. Szpakowska E. 2013. *Charakterystyka kompozycji wybranych przykładów miast idealnych, motywowanych wizją społeczną. część II.* Przestrzeń i Forma, 20, Politechnika Krakowska, Kraków.

641. Sztumski J. 1995. *Wstęp do metod i technik badań społecznych.* Wydawnictwo Śląsk, Katowice, s. 159-180.

642. Szulowska W. 2006. *Antroponimia Warmii i Mazur - historia i współczesność*. Prace Językoznawcze, 8, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn, s. 49-59.

643. Szyjewski Z., Szyjewski G. 2017. *Wiarygodność metod badawczych.* Informatyka ekonomiczna, 2(44), Wrocław, s. 118-131.

644. Szymanowicz A., Olejnik A. 2008. *Znaczenie militarne Prus Wschodnich w latach 1918 – 1939.* Zeszyty Naukowe WSOWL, 4(150), Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki, Wrocław, s. 81-90.

645. Szymańska D. 2002. *Niektóre zagadnienia urbanizacji w Polsce w drugiej połowie XX wieku.* W: Słodczyk J. (red.). *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 53-69.

646. Szymańska D., Grzelak-Kostulska E. 2005. *Małe miasta w Polsce – zmiany ludnościowe i funkcjonalne w drugiej połowie XX wieku.* Prace Naukowe/Akademia Ekonomiczna w Katowicach, *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*. s. 59-90.

647. Szymański A. 2010. *Ważniejsze daty i wydarzenia Wielkiej Wojny z Zakonem Krzyżackim 1409-1411.* Bieżuńskie Zeszyty Historyczne, 24, Muzeum Małego Miasta w Bieżuniu, Bieżuń, s. 5-14.

648. Taciak-Solarz S., Taciak W. P. 2016. *Dawny Morąg w stu ilustrowanych opowieściach*. Oficyna Wydawnicza Retman, Morąg, s. 10-26.

649. Taha H., Qleibo A. 2010. *Jericho A Living history ten thousand years of civilization.* MDGiF, Palestine.

650. Tarka D., Olszewska A. 2018. *Elementy statystyki. Opis statystyczny.* Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 48-57.

651. Taylor i in. 2011. *Measuring the quality of public open space using Google Earth.* American Journal of Preventive Medicine, 40(2), Elsevier, s. 105–112. DOI: 10.1016/j.amepre.2010.10.024.

652. Taylor Z. 2007. *Rozwój i regres sieci kolejowej w Polsce. Monografie 7.* Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, Warszawa, s. 28-43.

653. Terlikowski F. 1925. *Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych greków.* Księgarnia Naukowa, Lwów.

654. Tiegreen Ch. 2021. Heaven *on Ear en on Earth in Medieth in Medieval Europe: Material Expr ope: Material Expressions of an essions of an Immaterial Realm.* Georgia State University.

655. Timperio, i. in.. 2007. *Is availability of public open space equitable across areas*? Health Place, 13, Elsevier, s. 335–340. DOI: 10.1016/j.healthplace.2006.02.003.

656. Tobiasz-Lis P. 2011. *Osiedla grodzone w Łodzi. Przyczyny i konsekwencje zjawiska.* Space - Society – Economy, 10, s. 99-114.

657. Tokarczuk T. 2004. *Granica łączy a nie dzieli. Granica w kompozycji wnętrza krajobrazu.* Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Architektura, 43(1653), Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice, s. 201-206.

658. Tolqinovich O. J., Inomovich A. N. 2021. *Principles of Reconstruction and Formation of Residential Buildings Typical of Historical City Centers*. European Journal of Innovation in Nonformal Education, 1(2), s. 29-40.

659. Tomaszewski A. 1998. *Zadania i szanse historycznych miast w XXI wieku.* W: Wysocki J. (red). *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji.* Nidzicka Fundacja Rozwoju NIDA, Nidzica, s.9-18.

660. Tomkiewicz R. 2011. *Miasta Warmii i Mazur w roku 1945 i później – specyfika, cechy wspólne, odmienność.* W: Gieszczyński W., Łach W. B., Sacewicz K. (red.). *Historia i pamięć. Studia z dziejów XX wieku.* Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 65-94.

661. Tonnelat S. 2010. *The sociology of urban public spaces*. Territorial evolution and planning solution: experiences from China and France, s. 84-92.

662. *Towards more physical activity in cities: transforming public spaces to promote physical activity – a key contributor to achieving the Sustainable Development Goals in Europe*. 2018. Breda J. (red.) World Health Organization, Regional Office for Europe.

663. Trembicka K. 2011. *Ciągłość czy zmiana?: ład gospodarczy w Polsce Ludowej w latach 80,* Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Politologica, 5, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków, s. 51-63.

664. Tsundoda T., Mendlinger S. 2009. *Economic and Social Impact of Tourism on a Small Town: Peterborough New Hampshire.* Journal of Service Science and Management, 2(2), s. 61-70. DOI: 10.4236/jssm.2009.22009.

665. Ulatowska U., Rutkowska K., Wawrykiewicz L. 2017. *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*. 2017. Olsztyński Rocznik Konserwatorski, III, Urząd Miasta Olsztyna, Olsztyn.

666. *UN-Habitat*. 2018. SDG Indicator 11.7.1 Training Module: Public Space, United Nations Human Settlement Programme (UN-Habitat), Nairobi.

667. Urbaniak R. 2008. *Współczesne miasto - w poszukiwaniu centrum*. Czasopismo Techniczne, 4-A. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 199-206.

668. Uzun O., Muderriso H. 2018. *Visual landscape quality in landscape planning: Examples of Kars and Ardahan cities in Turkey* Advanced Journal of Environmental Science and Technology, 9(4), International Scholars Journals, s. 1-12.

669. Vandenbergh Lewis J. 1995. *Rhetoric and the Architecture of Empire in the Athenian Agora*. Department of Architecture.

670. Vasiljević-Tomić D., Marić I. 2011. *Colour in the city: Principles of nature-climate characteristics*. Facta Universitatis-Series: Architecture and Civil Engineering, 9(2), s. 315-323. DOI:10.2298/FUACE1102315V.

671. Vukovic i in. 2021. *Assessing public open spaces in Belgrade – A quality of urban life perspective.* Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research, Emerald Publishing Limited, s. 1-23. DOI:10.1108/ARCH-04-2020-0064.

672. Wakar A. 1969. *O polskości Warmii i Mazur w dawnych wiekach.* Pojezierze, Olsztyn, s. 9-15.

673. Wakar A. 1971. *Olsztyn 1353-1945*. Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn, s. 29-33.

674. Wakar A. 1973. *Z kroniki Morąga*. W: Jaworska H., Lossman M. (red.). *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu.* Pojezierze Olsztyn, Olsztyn, s. 99-112.

675. Walancik M. 2020. *Symbole wielokulturowości w przestrzeni publicznej na rzecz przeciwdziałania nietolerancji*. Studia edukacyjne, 56, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, s. 11-127.

676. Wallis A. 1979. *Informacja i gwar. O miejskim centrum.* Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

677. Wallis A., 1977. *Miasto i przestrzeń.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 79-119.

678. Wang X. i inni. 2019. *Characteristic Development Model: A Transformation for the Sustainable Development of Small Towns in China*. Sustainability, 11(13), MDPI, Switzerland. s. 1-21. DOI:10.3390/su11133753.

679. Wańkowicz W. 2012. *Krajobraz – wykorzystanie czy ochrona versus wykorzystanie i ochrona. planowanie przestrzeni o wysokich walorach krajobrazowych.* W: Przesmycka E. (red.). *TEKA* Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, VIII_2, Polska Akademia Nauk, Lublin, s. 136-146.

680. Wantuch-Matla D. 2009. *Stymulująca rola miejskich przestrzeni publicznych*. Przestrzeń i forma, 12, Szczecińska Fundacja Edukacji i Rozwoju Addytywnego SFERA, s. 373-384.

681. Wantuch-Matla D. 2015. *Przeobrażenia przestrzeni publicznej w małych miastach Europy Zachodniej*. Przestrzeń i forma, 23(2), Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Szczecin, s. 374-384.

682. Wąs C. 2020. *Portrety władców w sztuce hellenistycznej i rzymskiej : ideowe źródła, treści i główne formy.* W: Gryglewski P., Bernatowicz T., Rutkowska-Siudy D. (red.) *Między architekturą nowoczesną a tradycyjną [...] między konstrukcją a formą: prace naukowe dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Stefańskiemu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 294-314.

683. Waśniewska A. 2006. *Województwo warmińsko-mazurskie na tle regionów sąsiadujących - wybrane zagadnienia*. W: Ślusarz G. (red.). *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy. Problemy globalizacji i regionalizacji.* 9(2), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, s. 321-330.

684. Węcławowicz G., Łotocka M., Baucz A. 2010 *Rozwój miast w Polsce. Raport wprowadzający Ministerstwa Rozwoju Regionalnego.* Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 10-11.

685. Wejchert K. 1993. *Przestrzeń wokół nas.* Fibak Noma Press, Katowice, s. 6-24.

686. Wielgus M. 1998. *Historia badań archeologicznych starych miast województwa olsztyńskiego.* W: Wysocki J. (red). *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji.* Nidzicka Fundacja Rozwoju NIDA, Nidzica, s. 37-40.

687. Wilkosz-Mamcarczyk M. 2017. *Rola parków miejskich w procesach rewitalizacji – na wybranych przykładach małych miast małopolski.* Katedra Gospodarki Przestrzennej i Architektury Krajobrazu Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Kraków, s. 367-374.

688. Włodarczyk M. 2013. *Architektura lat 60. XX wieku. Fragment historii Krakowa i innych polskich miast*. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, 58(3), Komitet Architektury i Urbanistyki PAN, Wrocław, s. 1-14.

689. Wójcicki M. 2013. *Pojęcie, istota i formy partycypacji społecznej w procesie planowania przestrzennego*. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 24, s. 170–183.

690. Wojnarowska A. 2016a. *Jakość przestrzeni publicznej centrum Zduńskiej Woli.* Biuletyn Szadkowski, 16, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 275-305.

691. Wojnarowska A. 2016b. *Model for assessment of public space quality in town center*. European Spatial Research and Policy, 23(1), Institute of the Built Environment and Spatial Policy, University of Łódź, Łódź, s. 81-109. DOI:10.1515/esrp-2016-0005.

692. Wojnarowska A. 2017a. *Jakość przestrzeni publicznej centrum miasta. Przykład miast średnich regionu łódzkiego.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 47-56, 151.

693. Wojnarowska A. 2017b. *Rewitalizacja a jakość przestrzeni publicznej.* MAZOWSZE Studia regionalne, 21, I, Analizy i Studia, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa, s. 35-52.

694. Wojnowski E. 1985. *Problem Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej - powrót Warmii i Mazur do Polski.* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 2, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 333-346.

695. Wojtkun G. 2008. *Wielorodzinne budownictwo mieszkaniowe w Polsce – w cieniu wielkiej płyty.* Przestrzeń i forma, 10, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Szczecin, s. 175-194.

696. Wójtowicz-Wróbel A. 2008. *Metropolitarne uwarunkowania rozwoju małych miast i zmian w ich tożsamości – przykład Słomnik i Niepołomic.* Czasopismo Techniczne *A*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 161-174.

697. Wood L., Hooper P., Foster S., Bull F. 2017. *Public green spaces and positive mental health–investigating the relationship between access, quantity and types of parks and mental wellbeing*. Health&Place, 48, Elsevier, s. 63-71. DOI: 10.1016/j.healthplace.2017.09.002.

698. Woolley H., Rose S. 2003 *The Value of Public Space.* Cabe space, London.

699. Wróbel T. 1971. *Zarys historii i budowy miast.* Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, s. 110-113.

700. Wronkowski A. 2022. *Zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów w Poznaniu*. Rozprawa doktorska napisana na Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM pod kierunkiem: prof. UAM dr hab. inż. Sylwii Staszewskiej oraz prof. dr hab. inż. arch. Roberta Masztalskiego. Poznań.

701. Wrzesiński W. 1959. *Materiały do kwestii polskiej na Warmii i Mazurach po plebiscycie (1920-1921).* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 60-84.

702. Wrzesiński W. 1962. *Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920-1939*. Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 94-142.

703. Wrzesiński W. 1969. *Odrodzenie państwa polskiego w 1918 roku a problem Prus Wschodnich.* Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 3, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 347-384.

704. Wrzesiński W. 1973. *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920-1939.* Pojezierze. Olsztyn.

705. Wrzosek M. 1997. *Działania militarne w Prusach Wschodnich 1914-1915*. Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 531-554.

706. Wu J., Plantinga A. J. 2003. *The influence of public open space on urban spatial structure.* Journal of Environmental Economics and Management, 46(2), s. 288-309. DOI: 10.1016/S0095-0696(03)00023-8.

707. Xu L. 2009. *Creating a pleasing outdoor public space of a city.* European Spatial Planning and Regional Development Karlskrona, Sweden.

708. Yang, P.P.J., Putra, S.Y., Li. W. 2007. *Viewsphere: A GIS-based 3D visibility analysis for urban design evaluation*. Environ, Plan, B Plan, 34, s. 971–992.

709. Zadęcka E. 2018. *Slow City jako model rozwoju lokalnego.* Studia ekonomiczne i regionalne, 11(3), Biała Podlaska, s. 84-106.

710. Zadroga A. 2016. *Warunki, poziom i jakość życia w badaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Próba rozstrzygnięcia problemów definicyjnych.* W: Kalinowski M. (red.) Praca Socjalna. Roczniki Teologiczne, LXIII, 1, Towarzystwo Naukowe KUL Jana Pawła II, Lublin, s. 69-77. DOI: 10.18290/rt.2016.63.1-5.

711. Zagańczyk A. 2014. *Zasady konstruowania kwestionariusza ankiety*. Nauki Humanistyczne i Społeczne Na Rzecz bezpieczeństwa, BiTP, 33(1), s. 37-43.

712. Zagroba M., Gawryluk D. 2018. *Revitalisation of Historic Centres in Small Towns of Warmia – in Search of Creative Spaces WMCAUS 2018 IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering* 471, 082060 IOP Publishing DOI:10.1088/1757-899X/471/8/082060.

713. Zagroba M., Pawlewicz K., Senetra A. 2021. *Analysis and Evaluation of the Spatial Structure of Cittaslow Towns on the Example of Selected Regions in Central Italy and North-Eastern Poland.* Land, 10(8). MDPI, 780. DOI: 10.3390/land10080780.

714. Zagroba M., Szczepańska A., Senetra A. 2020. *Analysis and Evaluation of Historical Public Spaces in Small Towns in the Polish Region of Warmia.* Sustainability, 12(20), DOI:10.3390/su12208356.

715. *Założenia i wstępny projekt Kart Przestrzeni Publicznej.* 2009. Materiał do dyskusji na konferencji 27-28 maja 2009r. w Poznaniu.

716. Zaniewska H., Dąbkowski N. 2013. *Budownictwo mieszkaniowe i jego standardy w Polsce w latach 1991-2011*. Problemy Rozwoju Miast, Kwartalnik Naukowy Instytutu Rozwoju Miast, X, I, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 123-133.

717. Zapletalov J., Nov E. 2016. *Between urban and rural: Sustainability of small towns in the Czech Republic.* European Countryside, 8(4), s. 351-372.

718. Zapotoczna M., Łaguna D. 2018. *Wpływ zmian zachodzących w przestrzeni wiejskiej na jakość życia mieszkańców w wybranych gminach województwa warmińsko-mazurskiego – Część I.* W: (red.) Gruszczyński J. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, I/1, Stowarzyszenie Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, Kraków, s. 163-181. DOI: 10.14597/INFRAECO.2018.1.1.011.

719. Zasuń A., Kuś M. 2015. *Psychospołeczne mechanizmy funkcjonowania przestrzeni publicznej. Wybrane problemy.* Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, s. 107-121.

720. Żęgota K. 2018. *O kształt granic odrodzonej Rzeczypospolitej. Narodowa Demokracja wobec plebiscytów na Warmii, Mazurach i Powiślu.* W: Astramowicz-Leyk T. i in. (red.). *Polska i Polacy 1918-2018. Przemiany polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe.* Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 67-82.

721. Żejmo M. 2015. *Istota przemian industrialnych w XIX wieku.* Studia Gdańskie, Wizje i XII rzeczywistość, Gdańsk, s.170-178.

722. Żelazo M. 2013. *Kwestionariusz wywiadu jako narzędzie badawcze.* Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej, 2(6*),* s. 222-238.

723. Zhang H., Lin S-H. 2010. *Affective appraisal of residents and visual elements in the neighborhood: A case study in an established suburban community*. Landscape and Urban Planning, 101(1), ELSEVIER, s. 11-21. DOI: 10.1016/j.landurbplan.2010.12.010.

724. Zhang L. i in. 2021. *Residents' Preferences and Perceptions toward Green Open Spaces in an Urban Area.* Sustainability,13(3), Elsevier, s. 2-23. DOI: 10.3390/su13031558.

725. Zhao Y. i in. 2022. *Individual Momentary Experiences of Neighborhood Public Spaces: Results of a Virtual Environment Based Stated Preference Experiment*. Sustainability, 14(9), Elsevier, s. 1-22. DOI:10.3390/su14094938.

726. Zins S. H. 1957. *Walka Polski o obsadę biskupstwa warmińskiego na przełomie XV i XVI w. na tle polityki zjednoczeniowej*. Annales Universitatis Maria e Curie-Skłodowska, Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne, 12, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 49-102.

727. Ziobro A. 2020. *Urbanistyka i planowanie przestrzenne. Centrum miasta-centrum w sieci.* T.XL/VIII, Kraków, DOI: 10.24425/tkuia.2020.135414. s. 207–217.

728. Živković J. 2019. *Multifunctional public open spaces for sustainable cities: concept and application*. Facta Universitatis Series: Architecture and Civil Engineering, 17(2), s. 205-219. DOI:10.2298/FUACE190327012Z.

729. Zlatanova S. i in. 2020. *Spaces in Spatial Science and Urban Applications—State of the Art Review*. International Journal of Geo-Information, MDPI, s.1-28. DOI: 10.3390/ijgi9010058.

730. Żołądkiewicz A. 2016. *Ocena poziomu zrównoważonego rozwoju gmin miejskich województwa warmińsko-mazurskiego*. W: Dziawgo L., Patrzałek L. (red.). *Finanse na rzecz zrównoważonego rozwoju. Gospodarka – etyka – środowisko*. Prace Naukowe Uniwersytetu Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 437, Wrocław, s. 513-523.

731. Źróbek-Różańska A. 2018. *Zarys historyczny i perspektywy przekształceń użytków rolnych na obszarach zurbanizowanych. Studium Olsztyna i jego strefy podmiejskiej,* Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, 1, Kraków, s. 127-143. DOI: 10.15576/PDGR/2018.1.127.

732. Zuchniewicz W. 1960. *Walka na przestrzeni wieków o polskość Warmii i Mazur.* Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich – Materiał odczytowe. Warszawa.

733. Zukin S. 1995. *The Cultures of Cities. Blackwell Publishing.* Malden MA.

734. Zuzańska-Żyśko E. 2007. *Small towns in ślaskie voivodeship.* Bulletin of Geography. Socio-economic Series, 7(1), Nicolaus Copernicus University in Toruń, Toruń, s. 5-14.

735. Żyromski S. 1969.*Bilans demograficzny województwa olsztyńskiego (1945-1969)*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 607-618.

736. Żywczok A. 2019. *Ulica, uliczka, przestrzeń publiczna środowiska lokalnego jako społeczne i wychowawcze miejsce znaczące*. Chowanna, (1), s. 33-54. DOI: 10.31261/CHOWANNA.2019.52.04.

AKTY PRAWNE

1. Ustawa z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U.2023.977 t.j.
2. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych, Dz.U.2019.1443 t.j.
3. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, Dz.U.2021.0.485 t.j.
4. Uchwała Nr 136 Rady Ministrów z dnia 14 czerwca 2022 r. w sprawie przyjęcia Krajowej Polityki Miejskiej 2030, M.P. 2022 poz. 746
5. Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 2011. Dokument Uchylony. M.P. 2012 poz. 252
6. Uchwała Nr XIII/228/19 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 30 grudnia 2019 r. Olsztyn. Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020-2023. 2019. Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego. s. 11-18.
7. Uchwała Nr XXXVIII/292/09 Rady Miejskiej w Ornecie z dnia 14 grudnia 2009 r. w sprawie zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Orneta uchwalonego uchwałą Nr XX/114/2000 Rady Miejskiej w Ornecie z dnia 27 stycznia 2000 roku w sprawie uchwalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Orneta. 2009. Gmina Orneta. Orneta.
8. Uchwała Nr XXXIX/210/05 Rady Miejskiej w Ornecie z dnia 1 grudnia 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla Starego Miasta w Ornecie. 2005. Gmina Orneta. Orneta.
9. Uchwała XIV/91/09 Rady Miejskiej w Pasłęku z dnia 22 Grudnia 2009r. w sprawie uchwalenia Zmiany Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Pasłęk. 2009. Urząd Miejski w Pasłęku. Pasłęk.
10. Uchwała nr VI/57/10 Rady Miejskiej w Pasłęku z dnia 9 lipca 2010r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego centralnej i wschodniej części Pasłęka. 2010. Urząd Miejski w Pasłęku. Pasłęk
11. Uchwała XXX/170/09 Uchwały Rady Miejskiej w Reszlu z dnia 21 maja 2009 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta

Reszel, wsi Święta Lipka i drogi pielgrzymkowej na trasie Reszel - Święta Lipka. Gmina Reszel. Reszel.

12. Uchwała Nr XXXIII/235/2017 Rady Miejskiej w Reszlu z dnia 23 lutego 2017 roku w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Reszel. Gmina Reszel. Reszel.
13. Uchwałą Nr LIII/380/10 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 31 marca 2010 r. w sprawie uchwalenia Zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Lidzbark Warmiński. 2010. Gmina Lidzbark Warmiński. Lidzbark Warmiński.
14. Uchwała Nr XXXIX/308/2017 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 14 czerwca 2017r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Lidzbark Warmiński. 2017. Gmina Lidzbark Warmiński. Lidzbark Warmiński.
15. Uchwała nr XIV/238/20 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 7 lutego 2020 roku w sprawie: uchwalenia zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Morąg obszar miasta i tereny wiejskie. 2020. Urząd Miejski w Morągu. Morąg.
16. Uchwała Nr III/20/14 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 30 grudnia 2014r. w sprawie: zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru miasta Morąg. 2014. Urząd Miejski w Morągu. Morąg.
17. Uchwała nr XXXIV/716/2018 Rady Miejskiej w Elblągu z dnia 26 kwietnia 2018r. w sprawie przyjęcia „Lokalnego Programu Rewitalizacji Elbląga”. 2018. Urząd Miejski w Elblągu. Elbląg. s. 38-40.

STRONY INTERNETOWE

1. http://archwarmia.pl/archidiecezja/o-archidiecezji-warminskiej/, 14.08.2020
2. http://bdl.stat.gov.pl/, 19.01.2020, 08.02.2020, 03.05.2020, 12.12.2020, 21.05.2023
3. http://chat.openai.com/, 14.05.2023
4. http://download.geofabrik.de, 10.04.2023
5. http://encyklopedia.pwn.pl/, 10.05.2022
6. http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/, 12.12.2020
7. http://eurobalt.org.pl/63-strona,ukryte-skarby-powisla-historia-regionu.html, 05.07.2020
8. http://igrek.amzp.pl/11842818, 19.03.2023
9. http://mapy.zabytek.gov.pl/nid/, 02.08.2020, 16.08.2020
10. http://math.uni.lodz.pl/~kkiel/arkusz_8.pdf, 02.08.2022
11. http://olsztyn.rdos.gov.pl/, 02.02.2020
12. http://orneta.e-mapa.net/, 02.08.2020
13. http://reszel.e-mapa.net/, 16.08.2020
14. http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2022,3,16.html, 10.04.2023
15. http://www.cittaslow.org/, 02.02.2022
16. http://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-granic, 15.02.2020, 10.04.2023
17. http://www.gov.pl/web/gdos/dostep-do-danych-geoprzestrzennych, 10.04.2023
18. http://www.historia-wyzynaelblaska.pl/pas--k.html, 01.04.2023
19. http://www.imperiumromanum.pl, 05.02.2023
20. http://www.lizmap.com/en/ 02.02.2023
21. http://www.muzeum.ketrzyn.pl/2014/prusowie-zycie-i-kultura-mieszkancow-sredniowiecznej-pomezanii-w-xii-xv-wieku/, 10.04.2023
22. http://www.smwarmia.pl/historia/ 31.05.2020

8. SPIS TABEL

Tabela 2.1 Nadanie praw miejskich miastom województwa warmińsko-mazurskiego 46
Tabela 4.1 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego 111
Tabela 4.2 Tabela oceny przestrzeni publicznych 115
Tabela 4.3 Struktura tabeli oceny przestrzeni publicznych 119
Tabela 4.4 Struktura narzędzia oceny przestrzeni publicznych – podsumowanie..... 123
Tabela 4.5 Tabela oceny przestrzeni publicznych – selekcja elementów składowych 128
Tabela 4.6 Tabela oceny przestrzeni publicznych – charakterystyka skali 130
Tabela 4.7 Tabela oceny przestrzeni publicznych – charakterystyka liczbowa 135
Tabela 4.8 Struktura kwestionariusza do badań ankietowych 145
Tabela 5.1 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Reszel 172
Tabela 5.2 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Orneta 173
Tabela 5.3 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Lidzbark Warmiński 175
Tabela 5.4 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Pasłęk 177
Tabela 5.5 Zestawienie przestrzeni publicznych w centrum miasta Morąg 178
Tabela 5.6 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego- Reszel 181
Tabela 5.7 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego –Orneta 182
Tabela 5.8 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego –Lidzbark Warmiński..... 183
Tabela 5.9 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego – Pasłęk 184
Tabela 5.10 Karta charakterystyki ośrodka miejskiego – Morąg 185
Tabela 5.11 Ocena jakości przestrzeni publicznych – miasto Reszel..... 186
Tabela 5.12 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Reszel 187
Tabela 5.13 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Reszel . 187
Tabela 5.14 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – miasto Reszel..... 188
Tabela 5.15 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Reszel..... 189
Tabela 5.16 Ocena jakości przestrzeni publicznych – miasto Orneta 190
Tabela 5.17 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Orneta 190
Tabela 5.18 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Orneta . 191

Tabela 5.19 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – miasto Orneta 192
Tabela 5.20 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Orneta 193
Tabela 5.21 Ocena jakości przestrzeni publicznych – miasto Lidzbark Warmiński ... 194
Tabela 5.22 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Lidzbark Warmiński 194
Tabela 5.23 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Lidzbark Warmiński 195
Tabela 5.24 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – miasto Lidzbark Warmiński 197
Tabela 5.25 Dane statystyczne oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Lidzbark Warmiński 197
Tabela 5.26 Ocena jakości przestrzeni publicznych – miasto Pasłęk 198
Tabela 5.27 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Pasłęk..... 199
Tabela 5.28 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Pasłęk.. 199
Tabela 5.29 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych – miasto Pasłęk 201
Tabela 5.30 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Pasłęk 201
Tabela 5.31 Ocena jakości przestrzeni publicznych– miasto Morąg..... 202
Tabela 5.32 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – miasto Morąg 202
Tabela 5.33 Statystyki opisowe - szereg rozdzielczy przedziałowy – miasto Morąg . 203
Tabela 5.34 Ocena jakości kategorii przestrzeni publicznych – miasto Morąg 205
Tabela 5.35 Statystyki opisowe oceny przestrzeni publicznych – typy ładu przestrzennego – miasto Morąg 205
Tabela 5.36 Statystyki opisowe - ocena jakości przestrzeni publicznych dla badanych miast 207
Tabela 5.37 Statystyki opisowe - ocena jakości przestrzeni publicznych dla poszczególnych kategorii przestrzeni dla badanych miast 207
Tabela 5.38 Statystyki opisowe oceny jakości przestrzeni publicznych dla poszczególnych typów ładu przestrzennego dla badanych miast 209
Tabela 5.39 Maksymalny błąd oszacowania – sondaż diagnostyczny 210
Tabela 5.40 Struktura wieku ankietowanych z uwzględnieniem płci..... 212

Tabela 5.41 Struktura wykształcenia ankietowanych 213
Tabela 5.42 Struktura wykształcenia ankietowanych z uwzględnieniem płci i wieku 214
Tabela 5.43 Pełna struktura płci, wieku i wykształcenia ankietowanych w odniesieniu do całej próby 500 osób 215
Tabela 5.44 Znajomość pojęcia przestrzeń publiczna – poszczególne miasta 218
Tabela 5.45 Średnia wartości dla oceny jakości kategorii przestrzeni publicznych – próba badawcza 227
Tabela 5.46 Przestrzenie publiczne najwyższej i najniższej jakości oraz przestrzeń symboliczna – poszczególne miasta 228
Tabela 5.47 Brakujące kategorie przestrzeni publicznych w centrum miasta - poszczególne miasta 232
Tabela 5.48 Potrzeba modernizacji lub przekształcenia przestrzeni publicznych w centrum miasta- poszczególne miasta 234
Tabela 5.49 Brakujące elementy infrastruktury miejskiej w centrum miasta – poszczególne miasta 234
Tabela 5.50 Częstotliwość korzystania z przestrzeni publicznych w centrum miasta wg kategorii przestrzeni publicznych– próba badawcza 238
Tabela 5.51 Tabela oceny a kwestionariusz oceny – elementy porównawcze 253
Tabela 5.52 Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – tabela oceny a kwestionariusz 254
Tabela 5.53 Ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum poszczególnych miast – tabela oceny a kwestionariusz 255
Tabela 5.54 Ocena sumaryczna poszczególnych kategorii przestrzeni – tabela oceny a kwestionariusz 256
Tabela 5.55 Przestrzeń publiczna o najwyższej jakości – tabela oceny a kwestionariusz 257
Tabela 5.56 Przestrzeń publiczna o najniższej jakości – tabela oceny a kwestionariusz 257

9. SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 3.1 Miasta województwa warmińsko-mazurskiego 81
Rysunek 3.2 Klasyfikacja miast woj. warmińsko-mazurskiego względem liczby mieszkańców 82
Rysunek 3.3 Województwo warmińsko-mazurskie – granice administracyjne 84
Rysunek 3.4 Województwo warmińsko-mazurskie – położenie oraz mezoregiony 85
Rysunek 3.5 Województwo warmińsko-mazurskie – wody oraz lasy 87
Rysunek 3.6 Województwo warmińsko-mazurskie – formy ochrony przyrody 89
Rysunek 3.7 Województwo warmińsko-mazurskie – liczba ludności w gminach 90
Rysunek 3.8 Krainy historyczne – Warmia i Powiśle na tle województwa warmińsko-mazurskiego 93
Rysunek 3.9 Pomezania i Pogezania 94
Rysunek 3.10 Mapa Prus Wschodnich 95
Rysunek 3.11 Warmia – 1755r. 97
Rysunek 4.1 Schemat procesu badawczego – forma uproszczona 100
Rysunek 4.2 Schemat procesu badawczego – forma skrótowa 101
Rysunek 4.3 Schemat procesu badawczego – forma skrótowa – element dodatkowy 102
Rysunek 4.4 Główne elementy tabeli oceny 117
Rysunek 4.5 Konstrukcja budowy tabeli oceny jakości 124
Rysunek 4.6 Schemat poszczególnych etapów selekcji *elementów składowych* 125
Rysunek 4.7 Schemat narzędzia on-line oceny jakości przestrzeni publicznych 137
Rysunek 4.8 Schemat szczegółowy narzędzia on-line oceny jakości przestrzeni publicznych 140
Rysunek 5.1 Reszel – plan z 1815r. 153
Rysunek 5.2 Plan centrum miasta – miasto Reszel 154
Rysunek 5.3 Średniowieczny plan centrum miasta Reszel – data planu przed 1806r. 155
Rysunek 5.4 Granica obszaru badań – miasto Reszel 156
Rysunek 5.5 Plan centrum miasta – miasto Orneta 157
Rysunek 5.6 Zarys planu miasta Orneta na przełomie XIII-XVIII w. 158
Rysunek 5.7 Granica obszaru badań – miasto Orneta 159
Rysunek 5.8 Lidzbark Warmiński - fragment mapy, rok wydania 1913 160
Rysunek 5.9 Plan centrum miasta – miasto Lidzbark Warmiński 161

Rysunek 5.10 Zarys planu miasta Lidzbark Warmiński na przełomie XIII-XVIII w. 162
Rysunek 5.11 Granica obszaru badań – miasto Lidzbark Warmiński 163
Rysunek 5.12 Pasłęk, szkic miasta z XVII-XVIII w. 164
Rysunek 5.13 Plan miasta Pasłęk z XVII-XVIII w. 165
Rysunek 5.14 Plan centrum miasta – miasto Pasłęk 166
Rysunek 5.15 Granica obszaru badań – miasto Pasłęk 167
Rysunek 5.16 Morąg - plan miasta z 1754 roku 168
Rysunek 5.17 Plan centrum – miasto Morąg 169
Rysunek 5.18 Granica obszaru badań – miasto Morąg 170
Rysunek 5.19 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Reszel 172
Rysunek 5.20 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Orneta 173
Rysunek 5.21 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Lidzbark Warmiński 174
Rysunek 5.22 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Pasłęk 176
Rysunek 5.23 Przestrzenie publiczne w centrum miasta Morąg 178
Rysunek 5.24 Klasy ustalone dla centralnych przestrzeni publicznych w mieście Reszel 187
Rysunek 5.25 Ocena jakości przestrzeni publicznych miasta Reszel 188
Rysunek 5.26 Klasy ustalone dla centralnych przestrzeni publicznych w mieście Orneta 191
Rysunek 5.27 Ocena jakości przestrzeni publicznych miasta Orneta 192
Rysunek 5.28 Klasy ustalone dla centralnych przestrzeni publicznych w mieście Lidzbark Warmiński 195
Rysunek 5.29 Ocena jakości przestrzeni publicznych miasta Lidzbark Warmiński ... 196
Rysunek 5.30 Klasy ustalone dla centralnych przestrzeni publicznych w mieście Pasłęk 199
Rysunek 5.31 Ocena jakości przestrzeni publicznych miasta Pasłęk 200
Rysunek 5.32 Klasy jakości przestrzeni publicznych - miasto Morąg 203
Rysunek 5.33 Ocena jakości przestrzeni publicznych - miasto Morąg 204
Rysunek 5.34 Liczba poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych w badanych miastach. 206
Rysunek 5.35 Klasy jakości przestrzeni publicznych w centrach badanych miast 208
Rysunek 5.36 Struktura płci ankietowanych 211
Rysunek 5.37 Struktura wieku ankietowanych 212
Rysunek 5.38 Znajomość pojęcia przestrzeń publiczna – próba badawcza 217

Rysunek 5.39 Znajomość pojęcia przestrzeń publiczna – badane miasta 217
Rysunek 5.40 Istotność przestrzeni publicznych w życiu społecznym – próba badawcza 219
Rysunek 5.41 Istotność przestrzeni publicznych– poszczególne miasta 220
Rysunek 5.42 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych centrum miasta 221
Rysunek 5.43 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych centrum miasta – próba badawcza 223
Rysunek 5.44 Ocena jakości poszczególnych kategorii przestrzeni publicznych centrum miasta - poszczególne miasta 223
Rysunek 5.45 Ocena jakości ulic występujących w centrum – poszczególne miasta . 224
Rysunek 5.46 Ocena jakości placów publicznych występujących w centrum – poszczególne miasta 225
Rysunek 5.47 Ocena jakości wnętrz urbanistycznych występujących w centrum – poszczególne miasta 225
Rysunek 5.48 Ocena jakości parków występujących w centrum – poszczególne miasta 226
Rysunek 5.49 Ocena jakości terenów rekreacyjnych występujących w centrum – poszczególne miasta 226
Rysunek 5.50 Ocena jakości terenów zielonych występujących w centrum – poszczególne miasta 227
Rysunek 5.51 Zwiększona dbałość o przestrzenie publiczne stanowiące atrakcje turystyczną - próba badawcza 229
Rysunek 5.52 Zwiększona dbałość o przestrzenie publiczne stanowiące atrakcje turystyczną – poszczególne miasta 230
Rysunek 5.53 Brakujące kategorie przestrzeni publicznych w centrum miasta - próba badawcza 231
Rysunek 5.54 Brakujące kategorie przestrzeni publicznych w centrum miasta - poszczególne miasta 232
Rysunek 5.55 Potrzeba modernizacji lub przekształcenia przestrzeni publicznych w centrum miasta - próba badawcza 233
Rysunek 5.56 Potrzeba modernizacji lub przekształcenia przestrzeni publicznych w centrum miasta - poszczególne miasta 233
Rysunek 5.57 Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta– próba badawcza .. 235

Rysunek 5.58 Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta 236
Rysunek 5.59 Częstotliwość korzystania z przestrzeni publicznych centrum miasta – próba badawcza..... 238
Rysunek 5.60 Rodzaj aktywności podejmowanej w centrum miasta – próba badawcza 239
Rysunek 5.61 Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – próba badawcza..... 240
Rysunek 5.62 Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – poszczególne miasta 241
Rysunek 5.63 Portal – logowania do demonstracyjnej wersji aplikacji – cz. I 244
Rysunek 5.64 Portal – logowania do demonstracyjnej wersji aplikacji – cz. II 245
Rysunek 5.65 Portal – logowania do demonstracyjnej wersji aplikacji – cz. III..... 245
Rysunek 5.66 Aplikacja – wybór miasta do badań..... 246
Rysunek 5.67 Aplikacja – komunikat wyboru miasta nie spełniającego warunki małego miasta 246
Rysunek 5.68 Aplikacja – określenie typu ośrodka oraz jego centrum..... 247
Rysunek 5.69 Aplikacja – zasady delimitacji centrum oraz delimitacji przestrzeni publicznych..... 247
Rysunek 5.70 Aplikacja – docelowy widok delimitacji centrum, przestrzeni publicznych..... 248
Rysunek 5.71 Aplikacja – warstwy pomocnicze dostępne w aplikacji, widok pełen.. 248
Rysunek 5.72 Aplikacja – warstwy pomocnicze dostępne w aplikacji, widok szczegółowy..... 249
Rysunek 5.73 Aplikacja – oznaczenie granic centrum 249
Rysunek 5.74 Aplikacja – oznaczenie granic centrum, poligon..... 250
Rysunek 5.75 Aplikacja – oznaczenie granic centrum, granice liniowe 250
Rysunek 5.76 Aplikacja – oznaczenie granic przestrzeni publicznej oraz jej kategorii 251
Rysunek 5.77 Aplikacja – tabela oceny jakości przestrzeni publicznych 251

10.ZAŁĄCZNIKI

Załącznik nr 1. Tabela oceny jakości przestrzeni publicznych – wzór

Załącznik nr 2. Tabela oceny jakości przestrzeni publicznych – uzupełniona tabela

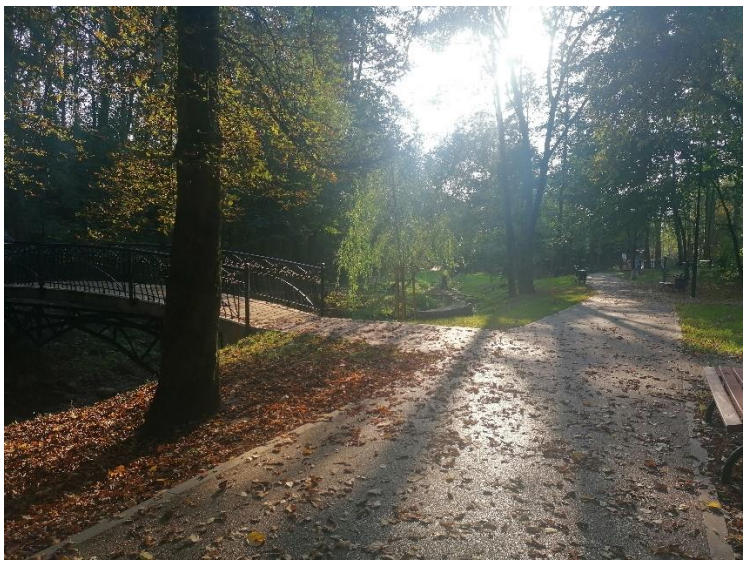
Załącznik nr 3. Ankieta (pytanie 13). Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta – parametry metryczki

Załącznik nr 4. Ankieta (pytanie 20). Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – poszczególne miasta – parametry metryczki

Załącznik nr 1. Tabela oceny jakości przestrzeni publicznych – wzór

Typ ładu	Komponenty	Elementy składowe	Własność negatywna	0	1	2	3	4	5	Własność pozytywna
Urbanistyczno-architektoniczny	kompozycja	harmonia przestrzeni	chaos							uporządkowana
		proporcje funkcjonalne (powierzchniowe)	niewyważone							wyważone
		proporcje zabudowy/zadrzewienia (wysokościowe)	niewyważone							wyważone
		osie kompozycyjne i widokowe	niezachowane							zachowane
		układ, skala, kontekst przestrzenny, podziały, rytm	niezachowane							zachowane
		faktura i kolor	niezharmonizowana							zharmonizowana
		mała architektura	brak							nasycenie
	przeznaczenie	miejsca integracji społecznej	niedostosowane do odpoczynku							dedykowane odpoczynkowi
		miejsca do zabawy lub rekreacji	brak							występują
		zabytki architektury i urbanistyki	niezachowane							zachowane
	granice	charakter zabudowy	niespójna z otoczeniem							wkomponowana w otoczenie
		grodzenie przestrzeni (gettyzacja)	nadmiernie grodzona							niegrodzona
Funkcjonalny	funkcje	funkcje centrotwórcze, użyteczność publiczna	brak							występują
		rozwiązania techniczne	niefunkcjonalne							funkcjonalne
	dostępność komunikacyjna	dojazd do przestrzeni	utrudniony							komfortowy
		stan techniczny dróg	zły							bardzo dobry
		intensywność ruchu kołowego	wysoka							niska
		miejsca postojowe	brak							wydzielone
	system tras rowerowych	trasy rowerowe	brak							występują
		miejsca postojowe dla rowerów	brak							wydzielone
	system tras pieszych	ciągi piesze	niefunkcjonalne							funkcjonalne
		stan techniczny ciągów pieszych	zły							bardzo dobry
		natężenie ruchu pieszego	nadmierna liczba uczestników							optymalna liczba uczestników
		przejścia dla pieszych	niewłaściwa lokalizacja							właściwa lokalizacja
	dostępność dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej	rozwiązania techniczne	niedostosowane							dostosowane
Psychospołeczny	poziom bezpieczeństwa	poczucie bezpieczeństwa	niebezpiecznie							bezpiecznie
		monitoring	nie występuje							występuje
		oświetlenie	ograniczona widoczność po zmierzchu							dobra widoczność po zmierzchu
		przestrzeń niezagospodarowana, zdewastowana	stanowiąca zagrożenie							nie stanowiąca zagrożenia
	komfort użytkowania	atrakcyjność przestrzeni	zniechęcająca							interesująca
		klimat miejsca	poczucie zagubienia							poczucie bycia u siebie
		więzi sąsiedzkie	brak relacji sąsiedzkich							rozwinięte relacje sąsiedzkie
		stopień rozwoju turystyki	brak ruchu turystycznego							miejsce turystyczne
		zróżnicowanie aktywności	monofunkcyjność							wielofunkcyjność
Estetyczny	estetyka wizualna	jakość rozwiązań architektonicznych - stylizacja, kontekst przestrzenny	niezharmonizowana							zharmonizowana
		estetyka miejsca	nieatrakcyjny							atrakcyjny
		czystość i porządek	niezachowany							zachowany
		elementy wyposażenia przestrzeni	zaniedbane							zadbane
		jakość zieleń	brak							urządzona
	podłoga - ściana - dach	podłoga - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana							zadbana
		ściana - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana							zadbana
		dach/niebo - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana							zadbana
Ekologiczny	środowisko	poziom hałasu	hałas							cisza
		jakość powietrza	zanieczyszczone							czyste
		dostępność światła dziennego	nadmierne nasłonecznione lub zacienione							półcienie - umiarkowane
		zieleń	betonowa pustynia							zielone otoczenie

Załącznik nr 2. Tabela oceny jakości przestrzeni publicznych – uzupełniona tabela

Ocena przestrzeni publicznej nr 29 – Reszel – park miejski

Typ ładu	Komponenty	Elementy składowe	Własność negatywna	0	1	2	3	4	5	Własność pozytywna
Urbanistyczno-architektoniczny	kompozycja	harmonia przestrzeni	chaos						x	uporządkowana
		proporcje funkcjonalne (powierzchniowe)	niewyważone						x	wyważone
		proporcje zabudowy/zadrzewienia (wysokościowe)	niewyważone					x		wyważone
		osie kompozycyjne i widokowe	niezachowane					x		zachowane
		układ, skala, kontekst przestrzenny, podziały, rytm	niezachowane					x		zachowane
		faktura i kolor	niezharmonizowana					x		zharmonizowana
		mała architektura	brak					x		nasycenie
	przeznaczenie	miejsca integracji społecznej	niedostosowane do odpoczynku					x		dedykowane odpoczynkowi
		miejsca do zabawy lub rekreacji	brak					x		występują
		zabytki architektury i urbanistyki	niezachowane					x		zachowane
	granice	charakter zabudowy	niespójna z otoczeniem					x		wkomponowana w otoczenie
		grodzenie przestrzeni (gettyzacja)	nadmiernie grodzona					x		niegrodzona
Funkcjonalny	funkcje	funkcje centrotwórcze, użyteczność publiczna	brak					x		występują
	dostępność komunikacyjna	rozwiązania techniczne	niefunkcjonalne				x			funkcjonalne
		dojazd do przestrzeni	utrudniony				x			komfortowy
		stan techniczny dróg	zły			x				bardzo dobry
		intensywność ruchu kołowego	wysoka				x			niska
		miejsca postojowe	brak			x				wydzielone
	system tras rowerowych	trasy rowerowe	brak	x						występują
		miejsca postojowe dla rowerów	brak				x			wydzielone
	system tras pieszych	ciągi piesze	niefunkcjonalne					x		funkcjonalne
		stan techniczny ciągów pieszych	zły					x		bardzo dobry
		natężenie ruchu pieszego	nadmierna liczba uczestników				x			optymalna liczba uczestników
		przejścia dla pieszych	niewłaściwa lokalizacja		x					właściwa lokalizacja
	dostępność dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej	rozwiązania techniczne	niedostosowane			x				dostosowane
Psychospołeczny	poziom bezpieczeństwa	poczucie bezpieczeństwa	niebezpiecznie				x			bezpiecznie
		monitoring	nie występuje					x		występuje
		oświetlenie	ograniczona widoczność po zmierzchu				x			dobra widoczność po zmierzchu
		przestrzeń niezagospodarowana, zdewastowana	stanowiąca zagrożenie					x		nie stanowiąca zagrożenia
	komfort użytkowania	atrakcyjność przestrzeni	zniechęcająca					x		interesująca
		klimat miejsca	poczucie zagubienia					x		poczucie bycia u siebie
		więzi sąsiedzkie	brak relacji sąsiedzkich	nd						rozwinięte relacje sąsiedzkie
		stopień rozwoju turystyki	brak ruchu turystycznego					x		miejsce turystyczne
		zróżnicowanie aktywności	monofunkcyjność					x		wielofunkcyjność
Estetyczny	estetyka wizualna	jakość rozwiązań architektonicznych - stylizacja, kontekst przestrzenny	niezharmonizowana				x			zharmonizowana
		estetyka miejsca	nieatrakcyjny					x		atrakcyjny
		czystość i porządek	niezachowany					x		zachowany
		elementy wyposażenia przestrzeni	zaniedbane					x		zadbane
		jakość zieleń	brak					x		urządzona
	podłoga - ściana - dach	podłoga - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana					x		zadbana
		ściana - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana					x		zadbana
		dach/niebo - stan techniczny, faktura, kolorystyka	zaniedbana				x			zadbana
Ekologiczny	środowisko	poziom hałasu	hałas					x		cisza
		jakość powietrza	zanieczyszczone					x		czyste
		dostępność światła dziennego	nadmierne nasłonecznione lub zacienione					x		półcienie - umiarkowane
		zieleń	betonowa pustynia					x		zielone otoczenie

Załącznik nr 3. Ankieta (pytanie 13). Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta – parametry metryczki

Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Lidzbark Warmiński

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta - Lidzbark Warmiński *[%]*					
			bardzo zły	zły	średni	dobry	bardzo dobry	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe		1	2	2	1	6%
	od 18 do 34 lat	średnie			2		1	3%
		wyższe			1		3	4%
	od 35 do 50 lat	podstawowe				1		1%
		średnie	2		2			4%
		wyższe	2			2	3	7%
		zasadnicze zawodowe					2	2%
	powyżej 50 lat	podstawowe				1	2	3%
		średnie	1		2	1	2	6%
		wyższe	5		2	3	2	12%
		zasadnicze zawodowe			1		2	3%
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe		1	2	1	4	8%
		zasadnicze zawodowe				1	1	2%
	od 18 do 34 lat	średnie			1		2	3%
		wyższe			1	3	2	6%
	od 35 do 50 lat	średnie		1	1	2		4%
		wyższe				2	3	5%
		zasadnicze zawodowe		1		1		2%
	powyżej 50 lat	podstawowe		1	1	1		3%
		średnie	1	1	1		3	6%
		wyższe	5		1	1	1	8%
		zasadnicze zawodowe			1		1	2%
		Suma	**16%**	**6%**	**21%**	**35%**	**22%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Morąg

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – Morąg *[%]*					
			bardzo zły	zły	średni	dobry	bardzo dobry	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe		2	1	2	4	9%
		zasadnicze zawodowe	1	1	1	1	1	5%
	od 18 do 34 lat	średnie			1		2	3%
		wyższe	1		1		3	5%
		zasadnicze zawodowe				1		1%
	od 35 do 50 lat	podstawowe				1	3	4%
		średnie		1		1	3	5%
		wyższe			2		1	3%
		zasadnicze zawodowe			2	1	1	4%
	powyżej 50 lat	podstawowe	1	1	1	1	3	7%
		średnie		1	2	2	2	7%
		wyższe				1		1%
		zasadnicze zawodowe			1	1	3	5%
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe		1	1		2	4%
		zasadnicze zawodowe				1	3	4%
	od 18 do 34 lat	średnie		1			1	2%
		zasadnicze zawodowe				1	1	2%
	od 35 do 50 lat	podstawowe		1	1	2	2	6%
		wyższe	1					1%
		zasadnicze zawodowe	1		2		3	6%
	powyżej 50 lat	podstawowe	1	1		2	1	5%
		średnie		1			3	4%
		wyższe					1	1%
		zasadnicze zawodowe		1			5	6%
		Suma	**6%**	**12%**	**16%**	**18%**	**48%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Orneta

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – Orneta *[%]*					
			bardzo zły	zły	średni	dobry	bardzo dobry	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe	3	1		2		6%
		zasadnicze zawodowe		1	1	1		3%
	od 18 do 34 lat	podstawowe				2	1	3%
		średnie	1	1	2			4%
		wyższe		1		1		2%
	od 35 do 50 lat	podstawowe		1	2	1		4%
		średnie			1	2		3%
		wyższe		1	1	2		4%
		zasadnicze zawodowe		2		1	1	4%
	powyżej 50 lat	podstawowe	1	1	2	2	2	8%
		średnie			1	1		2%
		wyższe	1		1	3		5%
		zasadnicze zawodowe	1	2		3		6%
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe	1	1	2	3		7%
		zasadnicze zawodowe		2		1	1	4%
	od 18 do 34 lat	podstawowe	1	2	2	1	1	7%
		wyższe			2			2%
		zasadnicze zawodowe	1	1	1		2	5%
	od 35 do 50 lat	podstawowe		2			1	3%
		średnie			1			1%
		wyższe	2					2%
		zasadnicze zawodowe	1					1%
	powyżej 50 lat	podstawowe	1	1		2		4%
		wyższe			1	1	1	3%
		zasadnicze zawodowe	2	2		2	1	7%
		Suma	**16%**	**22%**	**20%**	**31%**	**11%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Pasłęk

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – Pasłęk *[%]*					
			bardzo zły	zły	średni	bardzo dobry	dobry	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe				1	3	4%
		zasadnicze zawodowe		1				1%
	od 18 do 34 lat	średnie	1		2	3		6%
		wyższe			2	4		6%
	od 35 do 50 lat	podstawowe			1			1%
		średnie			1	1	1	3%
		wyższe	1	1	2	4	1	9%
		zasadnicze zawodowe				1		1%
	powyżej 50 lat	podstawowe			1	2		3%
		średnie	1	1	1	3	3	9%
		wyższe		1	1	4	4	10%
		zasadnicze zawodowe			1	1		2%
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe			1	4	2	7%
		zasadnicze zawodowe		1	1		2	4%
	od 18 do 34 lat	średnie			1	1	1	3%
		wyższe	1		1	1		3%
		zasadnicze zawodowe				2		2%
	od 35 do 50 lat	podstawowe			1			1%
		średnie			1	1	2	4%
		wyższe		1	1	2	1	5%
		zasadnicze zawodowe		1	1			2%
	powyżej 50 lat	podstawowe			1	2		3%
		średnie	1		1			2%
		wyższe		1		3	1	6%
		zasadnicze zawodowe	1	1	1			3%
		Suma	**6%**	**9%**	**23%**	**41%**	**21%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Reszel

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Poziom jakości życia na obszarze centrum miasta – Reszel *[%]*					
			bardzo zły	zły	średni	dobry	bardzo dobry	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe		1		2	3	6%
		zasadnicze zawodowe				1		1%
	od 18 do 34 lat	podstawowe			2			2%
		średnie	1		1			2%
		wyższe				1		1%
		zasadnicze zawodowe				1		1%
	od 35 do 50 lat	podstawowe			2		2	4%
		średnie					2	2%
		wyższe			2		2	4%
		zasadnicze zawodowe	1		1			2%
	powyżej 50 lat	podstawowe	2		2	1	2	7%
		średnie	2		3		2	7%
		wyższe					2	2%
		zasadnicze zawodowe			1		2	3%
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe		2		1	2	5%
		zasadnicze zawodowe			1	2	1	4%
	od 18 do 34 lat	podstawowe			2			2%
		średnie	1	1	1		1	4%
		zasadnicze zawodowe				2	2	4%
	od 35 do 50 lat	podstawowe	1				2	3%
		średnie			3	1		4%
		wyższe	1			1	1	3%
		zasadnicze zawodowe			1	1	2	4%
	powyżej 50 lat	podstawowe	1		2		4	7%
		średnie		1	3		2	6%
		wyższe					2	2%
		zasadnicze zawodowe	2	1	1	2	2	8%
		Suma	**12%**	**6%**	**28%**	**38%**	**16%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Załącznik nr 4. Ankieta (pytanie 20). Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – poszczególne miasta – parametry metryczki

Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Lidzbark Warmiński

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta - Lidzbark Warmiński *[%]*					
			wartość 1	wartość 2	wartość 3	wartość 4	wartość 5	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe	1	2	3			**6%**
	od 18 do 34 lat	średnie		1	1	1		**3%**
		wyższe		1	2		1	**4%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe			1			**1%**
		średnie		1	1	1	1	**4%**
		wyższe	1	2	2	1	1	**7%**
		zasadnicze zawodowe			2			**2%**
	powyżej 50 lat	podstawowe			2	1		**3%**
		średnie		1	3	1	1	**6%**
		wyższe		2	7	3		**12%**
		zasadnicze zawodowe			3			**3%**
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe	3	2	2	1		**8%**
		zasadnicze zawodowe			2			**2%**
	od 18 do 34 lat	średnie		1	1	1		**3%**
		wyższe		2	4			**6%**
	od 35 do 50 lat	średnie	1	1	2			**4%**
		wyższe		1	3	1		**5%**
		zasadnicze zawodowe	2					**2%**
	powyżej 50 lat	podstawowe	1	1	1			**3%**
		średnie		1	4	1		**6%**
		wyższe			4	1	3	**8%**
		zasadnicze zawodowe			1	1		**2%**
		Suma	**9%**	**19%**	**51%**	**14%**	**7%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Morąg

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – Morąg *[%]*						
			wartość 0	wartość 1	wartość 2	wartość 3	wartość 4	wartość 5	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe	1	1	1	3	3		**9%**
		zasadnicze zawodowe			1	2	2		**5%**
	od 18 do 34 lat	średnie			1	2			**3%**
		wyższe	1	1	1	1		1	**5%**
		zasadnicze zawodowe				1			**1%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe		1	1	1		1	**4%**
		średnie		1		2	1	1	**5%**
		wyższe		1	1	1			**3%**
		zasadnicze zawodowe			1	3			**4%**
	powyżej 50 lat	podstawowe	1	1	1	1	2	1	**7%**
		średnie			3	2	1	1	**7%**
		wyższe		1					**1%**
		zasadnicze zawodowe			2	2	1		**5%**
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe		1	2	1			**4%**
		zasadnicze zawodowe	2			1	1		**4%**
	od 18 do 34 lat	średnie					1	1	**2%**
		zasadnicze zawodowe				2			**2%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe		2		1	2	1	**6%**
		wyższe			1				**1%**
		zasadnicze zawodowe	1		3	2			**6%**
	powyżej 50 lat	podstawowe	1			1	3		**5%**
		średnie				2	2		**4%**
		wyższe		1					**1%**
		zasadnicze zawodowe			2	2	1	1	**6%**
		Suma	**7%**	**11%**	**21%**	**33%**	**20%**	**8%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Orneta

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – Orneta *[%]*						
			wartość 0	wartość 1	wartość 2	wartość 3	wartość 4	wartość 5	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe			2	2	2		**6%**
		zasadnicze zawodowe				2	1		**3%**
	od 18 do 34 lat	podstawowe		1		1	1		**3%**
		średnie			1		3		**4%**
		wyższe						2	**2%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe			1		3		**4%**
		średnie		1	2				**3%**
		wyższe			2	1	1		**4%**
		zasadnicze zawodowe			2	1	1		**4%**
	powyżej 50 lat	podstawowe		1	1	4	2		**8%**
		średnie			1	1			**2%**
		wyższe					2	3	**5%**
		zasadnicze zawodowe	1		1		4		**6%**
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe			3	2	2		**7%**
		zasadnicze zawodowe		1		3			**4%**
	od 18 do 34 lat	podstawowe	1	1	3	2			**7%**
		wyższe			1	1			**2%**
		zasadnicze zawodowe	1		1	3			**5%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe		1		1	1		**3%**
		średnie			1				**1%**
		wyższe				1	1		**2%**
		zasadnicze zawodowe					1		**1%**
	powyżej 50 lat	podstawowe				3	1		**4%**
		wyższe		1	1			1	**3%**
		zasadnicze zawodowe	1	1		5			**7%**
		Suma	**4%**	**8%**	**23%**	**33%**	**26%**	**6%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki –Pasłęk

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta - Pasłęk *[%]*					
			wartość 1	wartość 2	wartość 3	wartość 4	wartość 5	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe			2	2		**4%**
		zasadnicze zawodowe			1			**1%**
	od 18 do 34 lat	średnie		2	2	2		**6%**
		wyższe		1	1	3	1	**6%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe			1			**1%**
		średnie		1	1		1	**3%**
		wyższe		2	4	3		**9%**
		zasadnicze zawodowe	1					**1%**
	powyżej 50 lat	podstawowe			3			**3%**
		średnie	2	3	3	1		**9%**
		wyższe	1	2	6		1	**10%**
		zasadnicze zawodowe				2		**2%**
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe		2	2	3		**7%**
		zasadnicze zawodowe	2	1	1			**4%**
	od 18 do 34 lat	średnie	1	1	1			**3%**
		wyższe		2		1		**3%**
		zasadnicze zawodowe		1		1		**2%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe					1	**1%**
		średnie	1	1	1	1		**4%**
		wyższe		1	2	2		**5%**
		zasadnicze zawodowe			1	1		**2%**
	powyżej 50 lat	podstawowe			2	1		**3%**
		średnie				2		**2%**
		wyższe	1	1	2	2		**6%**
		zasadnicze zawodowe		2	1			**3%**
		Suma	**9%**	**23%**	**37%**	**27%**	**4%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne

Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – poszczególne miasta – parametr metryczki – Reszel

Płeć	Wiek	Wykształcenie	Sumaryczna ocena jakości przestrzeni publicznych w centrum miasta – Reszel *[%]*					
			wartość 1	wartość 2	wartość 3	wartość 4	wartość 5	**Suma**
kobieta	poniżej 18 lat	podstawowe	2	3	1			**6%**
		zasadnicze zawodowe			1			**1%**
	od 18 do 34 lat	podstawowe			1	1		**2%**
		średnie				1	1	**2%**
		wyższe			1			**1%**
		zasadnicze zawodowe				1		**1%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe			2	2		**4%**
		średnie		1	1			**2%**
		wyższe			3		1	**4%**
		zasadnicze zawodowe			1	1		**2%**
	powyżej 50 lat	podstawowe	1		1	5		**7%**
		średnie			4	3		**7%**
		wyższe			2			**2%**
		zasadnicze zawodowe				1	2	**3%**
mężczyzna	poniżej 18 lat	podstawowe		2	1	1	1	**5%**
		zasadnicze zawodowe	1	1		2		**4%**
	od 18 do 34 lat	podstawowe			1	1		**2%**
		średnie				4		**4%**
		zasadnicze zawodowe			3	1		**4%**
	od 35 do 50 lat	podstawowe		1	1	1		**3%**
		średnie				3	1	**4%**
		wyższe		1	1		1	**3%**
		zasadnicze zawodowe			1	1	2	**4%**
	powyżej 50 lat	podstawowe	1	1	2	2	1	**7%**
		średnie		1	2	3		**6%**
		wyższe	1	1				**2%**
		zasadnicze zawodowe	2		3	3		**8%**
		Suma	**8%**	**12%**	**33%**	**37%**	**10%**	**100%**

Źródło: opracowanie własne